

**T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

OSMANLI-HİNDİSTAN İLİŞKİLERİ (1750-1857)

DOKTORA TEZİ

Danışman Hazırlayan
Prof. Dr. Orhan YAZICI Berna KORUCU ÜÇÜNCÜ

MALATYA-2020

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

OSMANLI-HİNDİSTAN İLİŞKİLERİ (1750-1857)

DOKTORA TEZİ

Berna KORUCU ÜÇÜNCÜ

Danışman
Prof. Dr. Orhan YAZICI

MALATYA-2020

ONUR SÖZÜ

Prof. Dr. Orhan YAZICI'nın danışmanlığında doktora tezi olarak hazırladığım “Osmanlı-Hindistan İlişkileri (1750-1857)” başlıklı bu çalışmanın bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün eserlerin hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Berna KORUCU ÜÇÜNCÜ

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti, XVI. yüzyılda Hicaz'a hâkim olduktan sonra hem İslam dünyasının lideri konumuna yükselmiş, hem de tarihî ticaret yollarının geçtiği, kıtalararası ticarete önemli merkezler olan Basra Körfezi ile Kızıldeniz'e hâkim olmuştur. Söz konusu yüzyılda, literatürde Osmanlı Devleti'nin "*Hindistan politikası*"ndan söz edilmektedir. Bu politika, ticaret ve hac yollarının güvenliğini sağlamaya yönelik bir takım siyasî ve askerî girişimleri ihtiva etmektedir. Ancak sonraki yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin Hindistan ve Hint Okyanusu meselelerine ilgisiz kaldığı anlaşılmaktadır. İki ülke arasındaki uzak mesafe ve Baburlular ile İslam dünyasının liderliği konusundaki rekabet, iki ülke arasındaki ilişkilerde durgunluğa ve soğukluğa sebep olmuştur. Ancak tarihî ticaret yolları üzerinde Avrupalı devletlerin faaliyetlerini yoğunlaştırmaları ve Osmanlı Devleti'nin batısında ortaya çıkan yeni gelişmeler, birbirine sınırı olmayan bu iki ülkeyi birbiriyle irtibat kurmaya sevk eden bazı zorunlulukları da beraberinde getirmiştir. Bunlardan birincisi XVIII. yüzyılda Baburluların Hindistan'daki siyasî durumunun sarsılması üzerine ortaya çıkan Müslüman devletlerin, İngilizlerin sömürgeci faaliyetlerine karşı zor durumda kalmalarıdır. Bu sebeple dönemin en güçlü Müslüman devleti olan Osmanlı Devleti'nden İngilizlere karşı destek istenmiştir. İkincisi Hindistan bir ticaret ülkesidir ve doğudan batıya ticarî mal akışının sağlandığı önemli bir noktada yer almaktadır. Osmanlı toprakları bu kıtalararası ticarete önemli bir yer tuttuğundan iki ülke arasındaki ticarî bağ hiçbir zaman kopmamıştır. Osmanlı Devleti, bir yandan Hint malları için önemli bir pazarken, diğer yandan doğudan Avrupa'ya olan transit ticarete Basra ve Mısır gibi önemli antrepoların da hâkimidir. Bu tarihî ticaret yolu ise uluslararası konjonktüre paralel olarak birtakım değişiklikler geçirmiştir. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru İngilizlerin Hindistan'a hâkim olmaları; Basra ve Kızıldeniz üzerinde Avrupalı devletlerin güç mücadeleleri; Sanayi İnkılâbı, Süveyş Kanalı'nın açılması gibi hadiseler bu ticaret yollarının zamanla mahiyetini değiştirmiştir. Osmanlı sınırlarına dâhil bu yollar üzerinde Avrupalı devletlerin etkisi giderek artmış, daha önce doğudan batıya ticarî mal akışının sağlandığı bu yollar, Sanayi İnkılâbı sonucu ortaya çıkan kapitalist ekonomik gelişmelerle pazar haline gelen sömürgelere ulaşımı sağlayan önemli yollar haline gelmiştir.

Son olarak Hindistan'da Müslüman nüfusun yoğunluğu iki ülke arasında hac meselesini ortaya çıkarmaktadır. Hindistanlı hacıların Hicaz'a olan ilgileri ve sebep

oldukları sorunlar, iki ülke arasında iletişimi zorunlu kılmaktaydı. Ayrıca Hicaz, hem dünyanın dört bir yanından gelen Müslümanların karşılaştıkları, buluştukları dinî bir merkez, hem de ticarî faaliyetlerin yoğun olduğu önemli bir pazardı. İngilizler, giremedikleri bu pazara Müslüman Hindistanlılar üzerinden dâhil oldu. Hindistanlı hacıları bir araç olarak kullanarak Hicaz'daki ticarî ve siyasî nüfuzunu sürdürmeye çalıştılar.

Bu çalışma, XVIII. yüzyılın ortalarında Baburluların zayıfladığı ve Hindistan'da siyasî bütünlüğün çözüldüğü dönemden XIX. yüzyılın ortalarına, İngilizlerin fiilen Hindistan'a hâkim oldukları sürece kadar Osmanlı Devleti ile Hindistan arasında gerçekleşen siyasî, ticarî ve dinî ilişkileri konu almaktadır. Bu dönemde dünyada önemli değişimler yaşanmakta ve sömürgecilik yarışı Avrupalı devletler arasında hız kazanmaktaydı. Bu bakımdan çalışmada sömürgecilik yarışının hızlandığı süreçte Osmanlı ve Hindistan devletlerinin bu faaliyetlere karşı refleksi de ele alınmıştır. İki ülke arasındaki ilişkileri ortaya koymak için Cumhurbaşkanlığı Osmanlı arşiv belgeleri temel alınmıştır. Elde edilen veriler vak'ânüvis eserleri ve İngilizce literatürdeki bilgilerle desteklenmiştir.

Bu konuyu çalışmayı öneren ve araştırma sürecinin her aşamasında desteklerini gördüğüm, çalışmayı büyük bir dikkatle inceleyen saygıdeğer hocam Prof. Dr. Orhan YAZICI'ya ne kadar teşekkür etsem azdır. Çalışma sırasında her türlü desteği veren İnönü Üniversitesi Tarih Bölümü'ndeki hocalarıma, Tarih Bölüm Başkanımız Prof. Dr. Salim CÖHCE'ye, eleştiri ve önerileriyle katkıda bulunan hocalarım Doç. Dr. Recep ÖZMAN'a, Doç. Dr. Özlem BAŞARIR'a ve Dr. Öğr. Üy. Bahattin ÇATMA'ya, bazı kaynaklardan haberdar eden değerli hocam Dr. Öğr. Üy. Yunus İNCE'ye, yardım ve önerilerinden istifade ettiğim kıymetli arkadaşlarım Dr. Nagehan ELEMANA, Arş. Gör. Halil ELEMANA ve Arş. Gör. Okan AÇIL'a teşekkürü borç bilirim. Ayrıca sağladığı teknik malzemelerden dolayı İnönü Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Birimi'ne ve verdiği bursla tezin finansmanını kolaylaştıran Türk Tarih Kurumu'na teşekkür ediyorum. Sevgili kızım Gökçe olmasaydı böyle meşakkatli bir çalışma için yeterli sabrı bulamazdım, varlığıyla çalışma gücü verdi.

ÖZET

Bu çalışmada, XVIII. yüzyılın ortalarından XIX. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı Devleti ile Hindistan'daki Müslüman devletler arasındaki siyasî, ticarî ve kültürel ilişkiler ele alınmıştır. Hindistan'da İngilizlerin giderek etkin olduğu dönemden, tamamen ülkede yönetimi ele aldığı 1857 yılına kadar olan süreçte iki ülke arasındaki irtibat incelenmiştir. Bu bağlamda Baburlular ve önceleri onlara tâbi iken zamanla bozulan merkezî otorite sonucu bağımsız kalan, giderek artan İngiliz baskısına karşı Osmanlı'dan destek arayan Malabar ve Maysor Sultanlıkları gibi devletlerle; İngilizlere tabi Bopal ve Arkot Nevvablıkları arasındaki siyasî ilişkiler anlatılmıştır. Ayrıca Osmanlı-Hint ticaretini oluşturan unsurlar, ticarî yollar, ticareti yapılan mallar, Avrupalı devletlerin bu ticaret üzerindeki etkileri ve ticarete bulunan tüccar gurupları ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Osmanlı hâkimiyetindeki Hicaz'ın hem dinî hem de ticarî bir merkez olması, Hindistanlı Müslümanların buradaki etkinlikleri iki ülke arasında önemli bir bağ kurmuştur. Hicaz'da kalabalık bir grup olan Hindistanlıların durumu, karşılaştıkları sıkıntılar, Osmanlı Devleti'ne yaşattıkları sorunlar önemli meselelerdir. Yine Osmanlı coğrafyasında yaygın olarak görülen, hem Hindistanlı hacıların hem de tüccarların konakladığı “*Hindîler Tekkesi*” de siyasî, ticarî ve kültürel özellikleriyle incelenmiştir.

İki ülke arasında görülen söz konusu bağlar, yerleşik kanaatin aksine Osmanlı Devleti'nin sadece XVI. yüzyılda ticaret ve hac yollarını korumaya yönelik bir “*Hindistan politikası*” olmadığını, daha sonraki süreçte bu politikanın devam ettiğini gözler önüne sermektedir. Bu politika, çoğunlukla siyasî meseleleri içermese de Osmanlı Devleti'nin Hint malları ve Hintli hacılar söz konusu olduğunda çözüm odaklı bir yol izlemesini zorunlu kılmıştır. Ayrıca, çalışmada ortaya konulan ticarî, dinî ve kültürel bağları takip etmek, 93 Harbi ile başlayan ve siyasî bir ideolojiye dönüşen “*Pan-İslamizm*” fikrinin ortaya çıkmasında Hindistan Müslümanlarının oynadığı rolün sebeplerini açıklamak noktasında farklı bir bakış açısı sunmaktadır. Son olarak Osmanlı Devleti'nin sınırı olmayan Müslüman devletlerle ilişkilerini incelemek, XVIII. ve XIX. yüzyılda Osmanlı dış siyasetinin başka bir boyutunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Hindistan, Hicaz, sömürgecilik, diplomasi, ticaret.

ABSTRACT

In this study, the political, commercial and cultural relations between the Ottoman Empire and the Muslim states in India from the mid-eighteenth century to the mid-nineteenth century were discussed. The relationship between the two countries was examined from the period when the British were increasingly active in India until 1857, when it took over the administration completely in the country. In this context, with the states like Malabar and the Maysor Sultanate, who were independent from the Mughals and the central authority, which had deteriorated over time while they were subordinate to them, seeking support from the Ottoman against the increasing British pressure and Political relations between the British Bopal and Arkot Nevvabs are explained. In addition, the elements that make up the Ottoman-Indian trade, the commercial roads, the goods traded, the effects of the European states on this trade and the merchant groups in the trade have been tried to be revealed. The fact that the Hejaz, under Ottoman rule, was both a religious and commercial center, and the activities of Indian Muslims established an important link between the two countries. The situation of the Indians, a crowded group in Hejaz, the troubles they faced, and the problems they gave to the Ottoman State are important issues. Also, the "*Hindi Dervish Lodge*", which is widely seen in the Ottoman geography and where both Indian pilgrims and merchants are accommodated, has been examined with its political, commercial and cultural characteristics.

The ties between the two countries reveal that, contrary to the established belief, the Ottoman State was not an "Indian policy" aimed at protecting trade and pilgrimage routes only in the sixteenth century, and that this policy continued in the later period. Although this policy does not usually involve political issues, it has made it compulsory for the Ottoman State to pursue a solution-oriented path when it comes to Indian goods and Indian pilgrims. In addition, it offers a different perspective to follow the commercial, religious and cultural ties introduced in the study, and to explain the reasons for the role played by the Muslims of India in the emergence of the idea of "*Pan-Islamism*" that started with the 93 War and turned into a political ideology. Finally, examining the relations of the Ottoman State with borderless Muslim states shows another dimension of Ottoman foreign policy in the eighteenth and nineteenth centuries.

Key Words: Ottoman, India, Hejaz, colonialism, diplomacy, trade.

İÇİNDEKİLER

KABUL ONAY SAYFASI	iii
ONUR SÖZÜ.....	iv
ÖNSÖZ	v
ÖZET	vii
ABSTRACT.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	ix
HARİTA VE BELGE LİSTESİ	xiii
KISALTMALAR	xiv
KAYNAKLAR	xvi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1750-1857 YILLARI ARASINDA OSMANLI DEVLETİ-HİNDİSTAN SİYASİ İLİŞKİLERİ

1.1. İngilizlerin Hindistan’a Hâkim Olma Sürecinde Hindistanlı Müslümanların Osmanlı Devleti ile İttifak Arayışları	22
1.1.1. Malabar’da Arakkal Hanedanlığı ve Osmanlı Devleti Arasındaki Diplomatik Münasebetler	22
1.1.2. Osmanlı Devleti ve Maysor Sultanlığı Arasındaki İlişkiler	29
1.1.2.1. I. Abdülhamid Dönemi: Tipu Sultan’ın Osmanlı Devleti’nden Talepleri.....	31
1.1.2.2. III. Selim Dönemi’nde Maysor Sultanlığı İle İlişkiler	37
1.2. Hilafet ve Hicaz Üzerine Gelişen İlişkiler	42
1.2.1. Arkot Nevvablığı.....	43
1.2.2. Bopal Nevvablığı.....	45
1.2.3. Kırım Savaşı ve Hint Müslümanları.....	47
1.2.4. 1857 Sipahi Ayaklanması ve Osmanlı Devleti.....	48
1.3. Şehbender Tayinleri.....	51

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI-HİNT TİCARÎ İLİŞKİLERİ

2.1. Ticaret Yolları	53
2.1.1. Ticaret Yol Güzergâhları ve Son Duraklar.....	53
2.1.1.1. Kızıldeniz Yolu	55
2.1.1.2. Basra Körfezi Yolu	57
2.1.1.3. Fırat Nehir Yolu.....	58
2.1.1.4. Basra-Bağdat-Halep Kervan Yolu	59
2.1.1.5. Son Duraklar (İstanbul-Halep-Kahire)	62
2.1.2. Ticaret Yollarının Güvenliği	64
2.1.3. Ticaret Yolları Üzerinde Avrupalı Devletler	67
2.1.3.1. İngiltere'nin Basra Körfezi Stratejisi	70
2.1.3.1.1. Fırat Nehri Projesi	71
2.1.3.1.2. Telgraf Hattı.....	72
2.1.3.2. Kızıldeniz	73
2.1.3.2.1. Kızıldeniz'de Hindistan ile Ticaret	73
2.1.3.2.2. Fransız Projeleri	75
2.2. Osmanlı-Hindistan Ticaretini Oluşturan Mallar	77
2.2.1. İthalat Malları.....	78
2.2.1.1. Tekstil (Dokuma) Ürünleri	79
2.2.1.2. Çivit.....	85
2.2.1.3. Baharat	86
2.2.1.4. Güherçile.....	89
2.2.1.5. Gemi ve Kereste	90
2.2.1.6. Diğer Mallar (Kahve, Şeker, Pirinç vb.).....	92
2.2.2. İhracat Malları.....	94
2.2.2.1. Altın Tel	95
2.2.2.2. Hindistan'a İhraç Edilen Binek Hayvanları	95
2.2.2.3. Tuz.....	97
2.2.2.4. Hurma	99
2.3. Osmanlı Devleti ile Hindistan Arasındaki Ticaret Hukuku.....	100
2.3.1. Gümrük Resmi.....	100

2.3.1.1. Bağdat Gümrüğü-İstanbul Gümrüğü (Basra-İstanbul Yolu)	101
2.3.1.2. Cidde Gümrüğü (Cidde- İstanbul Yolu).....	102
2.3.1.3. Basra Gümrüğü (Basra-Halep Yolu)	105
2.4. Hindistan ile Ticarete Bulunan Tüccarlar.....	106
2.4.1. Berathlı Osmanlı Tüccarları (Avrupa-Acem-Hindistan ve Hayriye Tüccarı)	107
2.4.2. Osmanlı-Hint Ticaretinde Culfalı Ermeniler	111
2.4.3. Osmanlı Devleti ile Hindistan arasındaki Ticarete Hindistanlı ve İngiliz Tüccarlar	112
2.4.4. Kızıldeniz ve Basra Körfezi'nde Osmanlı'ya Bağlı Yöneticiler	115
2.5. Tüccarların Yolculuk Süreleri, Mevsimleri ve Seyahat Harcamaları	117
2.6. Ticarî İşlemler (Ödeme-Kazanç)	118
2.7. Ölen Tüccar Malları, Borçlar-Alacaklar	121

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ İLE HİNDİSTAN ARASINDA HAC

3.1. Hindistan'dan Hicaz'a Hac Yolları	123
3.2. Kutsal Topraklarda Hindistanlılar	126
3.2.1. Hindistanlı Yöneticilerin Hicaz'ı Ziyareti ve Yardımları.....	126
3.2.2. Hindistanlı Yoksul Hacılar	130
3.2.3. Hindistanlı Tacirler	132
3.2.4. Kolera Salgınları ve Hindistanlı Hacıların Durumu	136
3.2.5. Mekke'de Vefat Eden Hindistanlı Hacıların Mirasları	137
3.3. Osmanlı Topraklarında Hindistanlılar	138
3.4. Hindîler Tekke ve Zaviyeleri.....	142
3.4.1. Osmanlı Coğrafyasında Başlıca Hindî Tekkeleri	145
3.4.2.1. İstanbul'daki Hindîler Tekkeleri (Horhor-Üsküdar).....	145
3.4.2.2. Kudüs Hindîler Tekkesi	149
3.4.2.3. Bursa Hindîler Tekkesi	151
3.4.2.4. Diğer Şehirlerdeki Tekkeler	152
3.4.2. Hindîler Tekkesinin Siyasî ve Ticarî Fonksiyonları.....	157
SONUÇ	159

BİBLİYOGRAFYA	167
EKLER	192

HARİTA VE BELGE LİSTESİ

Belge 1; Tipu Sultan'ın Osmanlı Devleti'ne Gönderdiği Farsça Mektup

Belge 2; Arkot Hâkimi'nin Tebaası olan Hacıların Korunmasına ve Mekke'de Vefat Edenlerin Terekelerinin Gönderilmesine

Belge 3; İlk Defa İstanbul'a Hindistan'dan gemi geldiğine dair

Harita 1; XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Hindistan Ticaret Güzergâhı ve Son Duraklar

Harita 2; Hindîler Tekkesi'nin Osmanlı Coğrafyasında Dağılımı

Harita 3; Osmanlı Devleti ile İrtibat Kuran Hindistan Sultanlıkları

KISALTMALAR

AE. SABH.I.	Ali Emirî Abdülhamid I
AE. SMHD..II.	Ali Emirî Mahmud II
A.{DVNSNMH.d..	Bâb-1 Âsafî Nâme-i Hümayûn Defteri
A.{DVNSŞHB.d..	Bâb-1 Âsafî Şehbender Defteri
A.}AMD	Sadâret Âmedî Kalemi
A.}DVN.	Sadâret Divan (Beylikçi) Kalemi
A.}DVN. MHM	Sadâret Mühimme Evrakı
A.}MKT	Sadâret Mektubî Kalemi Evrakı
A.}MKT. DV.	Sadâret Mektubî Deavî
A.}MKT.UM..	Sadâret Mektubî Kalemi Umum Vilâyât
A.}MKT. MHM.	Sadâret Mektûbî Mühimme Kalemi
A.}MKT. MVL	Sadâret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ
A.}MKT. NZD.	Sadâret Nezaret ve Devair Evrakı
AÜİF	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
bkz.	bakınız
BEO	Bâb-1 Âlî Evrak Odası
BOA	Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi
C. BH	Cevdet Bahriye
C. BLD.	Cevdet Belediye
C.DH.	Cevdet Dâhiliye
C.EV.	Cevdet Evkâf
C. HR	Cevdet Hâriciye
C.İKTS.	Cevdet İktisat
C. MF	Cevdet Maarif
C.ML..	Cevdet Maliye
C.SM..	Cevdet Saray
C.ZB.	Cevdet Zabtiye
çev.	Çeviren
DH. SAİD.d	Dâhiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl Komisyonu Defteri
Der.	Derleyen
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi

AÜDTCFD	Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi
Ed.	Editör
EV. BRT	Evkâf Berat
HAT	Hatt-ı Hümayûn
Haz.	Hazırlayan
HR. MKT	Hariciye Nezareti Mektubî Kalemî
HR. SYS.	Hariciye Nezareti Siyasî Kısım
HR. SFR. 3	Hariciye Sefareti Londra Sefareti Belgeleri
HR. TO	Hariciye Nezareti Tercüme Odası
HAT	Hattı- Hümayûn
İA	İslam Ansiklopedisi
İ. DH	İrade Dâhiliye
İ. DUİT	İrade Dosya Usulü
İ. HR	İrade Hariciye
İ.. MVL	İrade Meclis-i Valâ
İ. MSM	İrade Mesalih-i Mühime
Mad.d..	Maliyeden Müdevver Defterler
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
MVL	Meclis-i Vâlâ
Nr.	numara
OTAM	Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
Ö.	ölümü
s.	sayfa
TS.MA.E..	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
TTK	Türk Tarih Kurumu
yay.	yayını, yayınları
Yay. haz.	Yayına hazırlayan
Y.A.HUS..	Yıldız Hususi Maruzat
Y.PRK..UM	Yıldız Umimi
vd.	ve devamı

KAYNAKLAR

XVIII. yüzyılın ortalarından XIX. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı-Hindistan ilişkilerine dair kaynaklar; arşiv vesikaları, vak'anüvis tarihleri ve seyahatnamelerden oluşmaktadır. Kaynakların ağırlıklı noktasını arşiv belgeleri teşkil etmektedir. Çalışmada Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde çeşitli tasniflerinde bulunan Hindistan'a dair bilgilerin kayıtlarının bulunduğu belge ve defterler esas alınmıştır. Tespit edilen belge ve defterler değerlendirilmiş, elde edilen veriler arasında ortaya çıkan boşluklar seyahatnameler, vak'anüvis tarihleri, İngilizce ve Türkçe literatür incelenerek tamamlanmaya çalışılmıştır.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde Ali Emiri (AE.), Bâb-ı Defterî (D.), Cevdet (C.), Sadâret (A.}), İrade (İ.), Topkapı Sarayı (TS.), Yıldız (Y.), Maliyeden Müdevver (Mad.d.), Meclis-i Vâlâ (MVL), Hariciye Nezareti (HR.), Bâb-ı Âsafî (A.}), Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO), Hattı Hümayûn (HAT) tasniflerinde konuyla alakalı çok sayıda kayıt mevcuttur.¹ Bâb-ı Asafî Nâme-i Hümayûn Defteri (A.{DVNSNMH.d..}) tasnifinde Malabar ve Maysor Sultanlığı'ndan gönderilen mektupların hem asılları hem de tercümeleri kayıtlıdır. Ali Emiri ve Hattı- Hümayûn (HAT) tasniflerinde Hindistan'dan gelen elçilik heyetleri hakkında detaylı bilgiler mevcuttur. Cevdet Evkâf (C.EV.), Hindîler Tekkesi'ne ait pek çok kayıt vardır. Cevdet Hariciye (C. HR.), Cevdet Maliye (C.ML..), Sadâret Divan (Beylikçi) Kalemi (A.} DVN.) tasniflerinde ticarî meseleler konusunda bilgiler tespit edilmiştir.

Arşiv belgelerinden sonra konunun diğer önemli kaynakları vak'anüvis tarihleridir. Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin "Tarihi-Mür'i't-Tevârih"², Ahmed Vasıf Efendi'nin "Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr"³, Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi'nin "Tarih-i Şânîzâde", Ahmed Cevdet Paşa'nın "Tarih-i Cevdet"⁴ ve Ahmed Lûtfî Efendi'nin "Tarih"⁵ çalışmada başvuru alan eserler arasında yer almaktadır. Bu eserlerde ise ticarî ve kültürel meselelerden çok siyasî konular anlatılmıştır.

Türkçe kaynakların yanı sıra uzun yıllar Hindistan'a hâkim olan İngilizlerin etkisiyle, bu ülkeyle alakalı kaleme alınan İngilizce kaynaklar da önem arz etmektedir.

¹ Tasnifler hakkında geniş bilgi için bkz. **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**, İstanbul 2010.

² Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, **Tarihi-Mür'i't-Tevârih**, Haz. Münir Aktepe, İstanbul 1981.

³ Ahmed Vasıf Efendi, **Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr**, Yay. M. İlgürel, Ankara 1994.

⁴ Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet I-XII**, Dersaadet 1309.

⁵ Ahmed Lûtfî Efendi, **Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi 2-3**, Haz. Y. Demirel, İstanbul 1999.

Doğulu ve Batılı seyyahların kaleme aldıkları seyahatnameler de hem siyasî hem ticarî hem de dinî konularda bilgiler içermektedir. M. Niebuhr⁶, İspanyol Ali Bey⁷, J. L. Burckhardt⁸, Leon Roches⁹ ve R. Burton¹⁰ İslam ülkelerinde Müslüman kimliğiyle dolaşarak Osmanlı coğrafyasındaki Hindistanlılar hakkında gözlem ve yorumlarda bulunmuşlardır.¹¹ Özellikle J. L. Burckhardt, Hicaz'da bulunduğu sırada Mehmed Ali Paşa'nın Hindistan ticaretini Süveyş'e taşıma çabaları, Doğu Hindistan Şirketi ile anlaşmaları ve bölgede uygulanan gümrük tarifeleri konusunda bilgiler verir. Hindistanlı Mirza Ebu Taleb Han seyahatnamesinde, Necef ve Kerbela bölgesindeki Hintliler hakkında gözlemlerini anlatır.¹²

XVIII. yüzyılın ortalarından XIX. yüzyılın ortalarına kadar iki ülke arasındaki ilişkiler çeşitli çalışmalarda değerlendirilmiştir. Hikmet Bayur'un "Maysor Sultanı Tipu ile Osmanlı Padişahlarından I. Abdülhamid ve III. Selim Arasındaki Mektuplaşma" isimli çalışması bu konuda önem arz eder.¹³ Shamshad Ali'nin "Relations of The Ottoman

⁶ M. Niebuhr, *Travels Through Arabia, and other Countries in the East II*, çev. R. Heron, Edinburg 1792.

⁷ Ali Bey, *Travels of Ali Bey in Morocco, Tripoli, Cyprus, Egypt, Arabia, Syria an Turkey Between the Years 1803 and 1807*, I-II, Philadelphia 1816; Türkçeye yapılan tercüme için bkz. A. Sami Tekin, "Ali Bey Seyahatnamesine Göre XIX. Yüzyılın Başlarında Akdeniz ve Çevresi", *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Malatya 2014.

⁸ John Lewis Burckhardt, *Travels in Arabia II*, London 1829; Türkçeye tercümesi için bkz. John Lewis Burckhardt, *Arabistan Seyahatleri (Temmuz 1814-Haziran 1815)-Hicaz Topraklarında Batılı Bir Seyyahın Gözlemleri-*, çev. Yusuf Yazar, İstanbul 2019.

⁹ Leon Roches, *Trente-Deux Ans A Travers L'Islam (1832-1864)*, Paris 1885.

¹⁰ Sir Richard Francis Burton, *Personal Narrative of a Pilgrimage to Al-Madinah and Meccah: I-III*, Leipzig 1874; Richard Burton'un bu eseri hakkında bazı araştırmacılar verdiği bilgilerin gerçekliği konusunda kuşku duymaktadırlar, bkz. Reinhard Schulze, "Richard Burton Mekke'de", çev. N. Gemici, *İstem*, Yıl: 12, Sayı: 24, 2014, s. 223-239.

¹¹ Hristiyanlar, 1503 yılından beri Hicaz'da bulunmuşlar, gözlemlerini kaleme almışlardır. Çalışmanın kapsadığı dönemde Carsten Niebuhr 1761, Badia Y Leblich (Ali Bey el Abbasi) 1807, Ullrich Jasper Seetzen (Hacı Derviş Musa) 1809-10, John Lewis Burckhardt (Şeyh Hacı İbrahim) 1814-1815, Giovanni Finati (Hacı Muhammed) 1814, Leon Roches (Hacı Ömer) 1841-42, George Augustus Wallin 1845, Sir Richard Burton (Şeyh Hacı Abdullah) 1853, Heinrich Freiherr Von Maltzan 1860 gibi Batılı seyyahlar Hicaz'ı ziyaret etmişlerdir, bkz. Augustus Ralli, *Christians At Mecca*, Londra 1909, s. 23 vd.; Batılı seyyahların bu eserlerine karşılık Hindistan ve Hint kültürünü tanımaya dair en önemli eserlerden biri el-Bîrûnî'nin eseridir. Bkz. Ebû Reyhân Muhammed b. Ehmed el-Bîrûnî, *Tahkîku Mâ Li'l-Hind-Bîrûnî'nin Gözüyle Hindistan*, çev. Kıvameddin Burslan, Haz. Ali İhsan Yitik, TTK Yay., Ankara 2018.

¹² Mirza Abu Taleb Khan, *Travels of Mirza Abu Taeb Khan in Asia, Africa and Europe during the years 1799, 1800, 1801, 1802 and 1803*, I-III, çev. C. Stewart, London 1814; Taleb Han'dan sonra Surat Nevvabı Mir Cafer Han'ın maiyetinde olan sekreteri Lütfullah'ın kaleme aldığı eserinde Surat'tan İngiltere'ye Kızıldeniz üzerinden yaptığı yolculuk için bkz. Lütfullah, *Autobiography of Lutfallah a Mohamedan Gentleman; and His Transactions with His Fellow-Creatures*, Ed. Edward B. Eastwick, London, 1858.

¹³ Yusuf Hikmet Bayur, "Maysor Sultanı Tipu ile Osmanlı Padişahlarından I. Abdülhamid ve III. Selim Arasındaki Mektuplaşma", *Belleten*, XII/47, Temmuz 1948.

Empire With The Indian Rulers 1750-1924”¹⁴ ve Ahmet Varol’un “XVIII. ve XIX. Yüzyılda Osmanlı-Babür Münasebetleri”¹⁵ isimli yüksek lisans tezleri iki ülke arasındaki ilişkileri konu alan çalışmalardandır. Azmi Özcan’ın, “1857 Büyük Hind Ayaklanması ve Osmanlı Devleti”¹⁶ isimli çalışması da mevcut literatür arasında sayılmaktadır. Salim Cönce’nin “Büyük Ortadoğu Projesi Bağlamında Hindistan ile Ortadoğu Arasındaki Tarihi Bağlar ve Güncel İlişkiler”¹⁷ isimli çalışması iki ülke arasında Ortadoğu coğrafyasında gerçekleşen ilk bağları kurması bakımından önemlidir.

Maya Petrovic “The Land of the Foreign Padishah: India In Ottoman Reality And Imagination”¹⁸ isimli doktora tezinde iki ülke arasındaki ilişkilerin çok yönlü etkileşimi üzerinde durmaktadır. Bu çalışmada siyasî, ticarî ve kültürel ilişkilere değinilmiş olmakla birlikte Hicaz ve hac meseleleri anlatılmamıştır. Suraiya Faroqhi, *The Ottoman and Mughal Empires Social History in the Early Modern World* isimli çalışmasında XVI, XVII ve XVIII. yüzyılın başlarında Osmanlı ile Baburluları daha çok sosyal yönden olmak üzere siyasî, ekonomik açıdan karşılaştırmakta, benzer ve farklı yönlerini açıklamaktadır.¹⁹ Bu çalışmaların yanı sıra ticarî ve kültürel hayata dair çalışmalar yok denecek kadar azdır. Özellikle bu konularda Osmanlı arşiv belgelerine dayanan herhangi bir çalışma bulunmamaktadır.

Ticarî ilişkilere dair meseleler üzerine Halil İnalcık’ın “Osmanlı Pamuk Pazarı, Hindistan ve İngiltere: Pamuk Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü”²⁰ ve Serap Yılmaz’ın Fransız Arşivi’ni temel aldığı “Osmanlı İmparatorluğu’nun Doğu ile Ekonomik ilişkileri: XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı-Hint Ticareti İle İlgili Bir Araştırma Fransız Arşivlerinden I”, “XVIII. Yüzyıl Tekstil Dünyasından: Hindistan ve

¹⁴ Shamshad Ali, “Relations of The Ottoman Empire With The Indian Rulers 1750-1924”, **Aligarh Muslim University (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Aligarh 1988; Ayrıca bkz. Shamshad Ali, “Indo-Turkish Relations (Sixteenth and Seventeenth Centuries)”, **Journal of West Asian Studies**, No. 7, (1991), s. 39-52.

¹⁵ Ahmet Varol, “XVIII. ve XIX. Yüzyılda Osmanlı-Babür Münasebetleri”, **İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Malatya 1998, s. 61.

¹⁶ Azmi Özcan, “1857 Büyük Hind Ayaklanması ve Osmanlı Devleti”, **İslam Tetkikleri Dergisi**, S. 9, İstanbul 1995, s. 269-280.

¹⁷ Salim Cönce, “Büyük Ortadoğu Projesi Bağlamında Hindistan ile Ortadoğu Arasındaki Tarihi Bağlar ve Güncel İlişkiler”, **Akademik Bakış**, II/3, Kış 2008, s. 65-80.

¹⁸ Maya Petrovich, “The Land Of The Foreign Padishah: India In Ottoman Reality And Imagination”, **Princeton University (Basılmamış Doktora Tezi)**, Princeton 2012.

¹⁹ Suraiya Faroqhi, **The Ottoman and Mughal Empires Social History in the Early Modern World**, London 2019.

²⁰ Halil İnalcık, “Osmanlı Pamuk Pazarı, Hindistan ve İngiltere: Pamuk Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü”, **ODTÜ Gelişim Dergisi**, Türkiye İktisad Tarihi Üzerine Araştırmalar II, 1979-1980, s. 1-65.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Pamuk-İpek Karışımı Kumaşları Fransız Arşivlerinden II"²¹ isimli çalışmaları bu konuda en önemli çalışmalardandır. Yine Yusuf Oğuzoğlu, "Hint-Basra Mallarının Akdeniz Ticaretine Aktarımı: İskenderun ve Payas Limanları (XVI. ve XIX. Yüzyıllar)"²² adlı çalışması ticarî ilişkilere dair bilgi vermektedir.

Hindistan'dan Mekke'ye yapılan yolculuğu pek çok yönüyle inceleyen Michael N. Pearson'un "*Pilgrimage to Mecca the Indian Experience, 1500-1800*" eseri hac meselesinde detaylı veriler sunmaktadır.²³ Zarcone'un Kudüs Hindîler Tekkesi'ni anlattığı "*Kudüs'teki Orta Asyalı ve Hintli Sufî Hacılar*"²⁴ adlı çalışmasında, bu tekkelerin siyasî, ticarî ve kültürel özelliklerini detaylı bir şekilde incelemiştir. Yine Orta Asya ve Hindistan'dan Bursa'ya kadar uzanan güzergâhta tasavvufta Hint ekolünün nasıl Anadolu'ya taşındığını Mustafa Kara, "Buhara-Bombay-Bursa Hattında Dervişlerin Seyr ü Seferi"²⁵ çalışmasında izah etmektedir. Rishad Choudhury, "The Hajj and Hindi: The Ascent of the Indian Sufi Lodge in the Ottoman Empire", isimli çalışmasında 1695-1808 yılları arasında Osmanlı topraklarındaki Hindîler Tekkesi ile Hindistanlı hacılar ve sûfiler arasındaki bağın izini sürmektedir.²⁶

²¹ Serap Yılmaz, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu ile Ekonomik ilişkileri: XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı-Hint Ticareti İle İlgili Bir Araştırma Fransız Arşivlerinden I", **Belleten**, LVI, 215, 1992, s. 31-71; Aynı yazar, "XVIII. Yüzyıl Tekstil Dünyasından: Hindistan Osmanlı İmparatorluğu'nun Pamuk-İpek Karışımı Kumaşları Fransız Arşivlerinden II", **Belleten**, LVI, 215, 1992, s. 775-810.

²² Yusuf Oğuzoğlu, "Hint-Basra Mallarının Akdeniz Ticaretine Aktarımı: İskenderun ve Payas Limanları (XVI. ve XIX. Yüzyıllar)", **Türk Deniz Ticareti Tarihi (İzmir ve Doğu Akdeniz) Sempozyumu I**, İzmir 2009, s. 110-124.

²³ Michael N. Pearson, **Pilgrimage to Mecca the Indian Experience, 1500-1800**, Princeton 1995.

²⁴ Thierry Zarcone, **Kudüs'teki Orta Asyalı ve Hintli Sufî Hacılar**, çev. Berna Akkıyal, İstanbul 2012.

²⁵ Mustafa Kara, "Buhara-Bombay-Bursa Hattında Dervişlerin Seyr ü Seferi", **Dîvân İlmi Araştırmalar**, 20 (2006/1), s. 45-73.

²⁶ Rishad Choudhury, "The Hajj and Hindi: The Ascent of the Indian Sufi Lodge in the Ottoman Empire", **Modern Asia Studies**, 50, 6, 2016, s. 1888-1931.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti ile Hindistan'daki Müslüman devletler arasındaki ilişkilerin ilk dönemine ait çalışmalar, genellikle Hint Okyanusu'nda Portekiz ve Osmanlı mücadelesine önem vermektedir. Bununla birlikte iki ülke arasındaki ilk ilişkilerin tarihi XV. yüzyılın ortalarına kadar uzanmaktadır.²⁷ Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethettiği tarihlerde Hindistan'da Delhi Türk Sultanlıkları zayıflamaya başlamış ve çok sayıda mahallî sultanlıklarla prenslikler ortaya çıkmıştı.²⁸ Bu devletlerden biri olan Behmenî Sultanlığı (1347-1527)²⁹ ile Osmanlı Devleti arasında ilk ilişkiler, Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid zamanlarında karşılıklı elçiler gönderilmek suretiyle kuruldu. III. Muhammed Şah'ın (1463-1482) gönderdiği elçiye karşılık, ilişkileri geliştirmek için Muhammed Çelebi adında bir Osmanlı elçisi Behmenî Sultanı'na gönderilmişti.³⁰ Behmenî Sultanlığı'nın çöküşüne kadar karşılıklı elçiler ve mektuplarla devam eden bu ilişkilerin sürdürülmesinde Behmen Veziri Hoca Mahmud Gavan'ın (1461-1481) önemli rolü oldu. Mahmud Gavan, gönderdiği temsilciler vasıtasıyla Osmanlı Devleti'yle doğrudan ticarî ilişkileri kurdu. Bursa'ya kadar gelen Hindistanlı tacirler vasıtasıyla Hindistan ticareti Osmanlı topraklarına, dolayısıyla Balkanlara kadar genişledi.³¹

Osmanlı Devleti ile Hindistan'daki devletler arasında kurulan bu diplomatik ve ticarî ilişkiler yeni savaş sanatlarının ve teknolojilerinin Hindistan'a transferini sağladı. Osmanlı sahra topraklarının Hindistan'da dökümü ve diğer Osmanlı ağır topları ve tüfekleri, bölgenin siyasî haritasının değişmesinde önemli rol oynadı. Osmanlı Devleti'nin ilk defa

²⁷ Bu iki coğrafya arasında Osmanlı Devleti kurulmadan önce ticarî ve kültürel ilişkilere rastlanmaktadır. Delhi Türk Sultanı Şemseddin İltutmüş'un (1211-1236) en önemli adamlarını Anadolu'dan getirdiği rivayet edilmektedir. Anadolu'dan Hindistan'a sanatkarlar gitmesine karşılık, bilgilerini arttırmak ve ilim tahsil etmek için Hintli ulema Anadolu'ya da gelmiştir. Mevlana'nın *Mesnevî*'si Hindistan'da çok tanınan eserlerden biridir. İqtidar Husain Siddiqi, "Hindistan Müslüman Sultanlıkları ile Osmanlılar Arasında Kültürel ve Diplomatik İlişkiler", çev. A. Özcan, Haz. Abdülkadir Özcan, **XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler**, İstanbul 1997, s.119; Muhammad Mohar Ali, **History of The Muslim of Bengal**, I/B, Riyad 1985, s. 776-777.

²⁸ Delhi Türk Sultanlığı hakkında geniş bilgi için bkz. Salim Cöhlce, "Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri", **Türkler VIII**, Ankara 2002, s. 689-730; Delhi Türk Sultanlığı sadece Kuzey Hindistan devletiydi. Muhammed Tuğluk, merkezi Devletabad'dan tekrar Delhi'ye taşıyınca Orta ve Güney Hindistan'da Delhi Sultanlığı'ndan bağımsız olarak yeni Hint ve Müslüman devletler ortaya çıktı. Bunların en önemlileri; Orissa Hint Krallığı, Orta Hindistan'da Behmeniler, Güney Hindistan'da ise Vicayanagar İmparatorluğu'du. H. Kulke-D. Rothermund, **Hindistan Tarihi**, çev. Müfit Günay, Ankara 2001, s. 262; Hindistan'a hâkim olan Müslüman devletlerin Arap fetihlerinden Baburluların yıkılışına kadar genel bir değerlendirmesi için bkz. S. M. Ikram, **Muslim Rule in India and Pakistan (711-1858 A. C.)**, Lahor 1997.

²⁹ Enver Konukçu, "Behmeniler", **DİA**, V, İstanbul 1992, s. 353-354.

³⁰ Feridun Bey, **Münşeatü's-selâtin I**, İstanbul, s. 258vd.

³¹ Halil İnalcık, **Klâsik Çağ (1300-1600)**, çev. Ruşen Sezer, İstanbul 2003, s. 132.

1448 yılında Kosova Savaşı'nda kullandığı bu tip silahların önemini Babur Şah, 1514 Çaldıran Savaşı'nda kavrayarak Osmanlı'dan transfer ettiği bu silahlarla, ordusunun on katı büyüklüğünde olan İbrahim Lodi'nin ordusuna karşı Panipat'ta büyük bir galibiyet kazandı. Bu zaferle birlikte Hindistan'da Baburlu Devleti kuruldu.³² Babur, bu askerî başarılarıyla zamanla bölgenin en büyük gücü haline gelerek Hindistan alt kıtasının neredeyse tamamına hâkim oldu.³³

Babur'un Osmanlı'dan transfer ettiği, Hindistan için yeni olan hafif sahra toplarıyla tüfekleri düşmanlarına karşı ona kesin bir üstünlük sağladı. Buradaki diğer devletler de ona karşı koyabilmek için benzer silahlar kullanmaya başladı. Güceratlı Bahadır Şah (1526-1537) ve Afgan Şir Şah Sur (1540-1545) da benzer toplara sahip olmuşlar ve Osmanlı savaş usullerini benimsemişlerdi.³⁴

Çok sayıda topa sahip olan Gücerat Sultanı Bahadır Şah, bir Osmanlı Türkünü hizmetine alarak ona Rûmî Han ismini verdi ve Mahim ile Diu bölgelerinin valisi yaptı. Rûmî Han topları elde etmede Bahadır Şah'a yardımcı olmuş ve bu toplar hem Portekizlilere hem de Baburlulara karşı Gücerat'ın savunmasında önemli rol oynamıştı. Baburlu Hümayun ile Bahadır Şah arasında 1535 yılında yapılan savaşta Bahadır Şah, Babur'un Panipat ve Kanva'da yapmış olduğu gibi Osmanlı savaş geleneğine göre düzenlenmiş bir cephe kurdu.³⁵ Bahadır Şah'ın Diu'da Portekizlileri mağlup ettiği savaşlarda kullanılan "*Leyla*" ve "*Mecnun*" adları verilen iki top Osmanlı Devleti'nden ithal edilmişti.³⁶

1538'de Osmanlı Amiralî Hadım Süleyman Paşa'nın Hindistan Seferi sırasında Osmanlı donanmasından kalan toplar Gücerat'ta bırakılmış, Ekber Şah ise 1573'de Gücerat'a hâkim olduğu zaman Hadım Süleyman Paşa'nın burada bırakıp gittiği

³² Babur, Mustafa Rûmî adında bir silah ustasını hizmetine aldı, ona Hindistan'ın fethi için hayati önemi olan çok sayıda top döktürdü, Halis Bıyıktaş, **Timurlular Zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu**, TTK Yay., Ankara 1989, s. 35.

³³ Zahirüddin Muhammed Babur, **Vekâyi-Babur'un Hatıratı II**, çev. R. Rahmeti Arat, Ankara 1987, s. 299.

³⁴ Şir Şah'ın emrinde 25.000 fitilli tüfek kullanan asker olduğu ileri sürülmektedir. Ayrıca ateşli hafif silahların yapımı büyük toplara nazaran çok daha kolaydı. Bu da silahların Hindistan'da hemen yayılmasına imkân vermişti, H. Kulke-D. Rothermund, Hindistan, s. 300.

³⁵ Yusuf Hikmet Bayur, **Hindistan Tarihi II, Gürkanlı Devletinin Büyüklük Devri 1526-1737**, TTK Yay., Ankara 1987, s. 40.

³⁶ Leyla isimindeki top kaptan Selman Reis tarafından dökülmüşken, Mecnun'un ise Mustafa tarafından döküldüğü sanılmaktadır, İ. H. Siddiqi, "Hindistan Müslüman", s.1.

muazzam toplar karşısında hayran kalmıştı. Daha sonra bu topları Portekizliler, kendi istihkâmlarında kullanmışlardı.³⁷

Osmanlı savaş sanat ve teknolojilerinin Hindistan'a transfer edildiği dönemden sonra Hint Okyanusu'ndaki Portekiz tehlikesi iki ülke arasında yeni ilişkilerin kurulmasına zemin hazırladı. Portekizliler Hindistan deniz yolunu keşfettikten sonra Hindistan yarımadasındaki ticareti kontrol etmeye ve bu ticareti Mısır ile Akdeniz'den Lizbon'a yöneltmeye çalışmaktaydı. Portekizliler Malabar kıyılarına geldikleri zaman buradaki ticaret Müslümanların elindeydi.³⁸ Hindistan limanlarının pek çoğuna zamanla hâkim olan Portekizliler, civardaki İslam ülkelerinin birçoğuna sıkıntı vermekte ve deniz yoluyla ticaret yapan Müslüman tüccarın faaliyetlerini kesmekteydiler.³⁹ Müslümanların ticaretini engellemek için onlarla karşılaştıkları yerde taarruz etmeye başlayan Portekizlilere karşı Hindistan'da tek deniz gücüne sahip olan Gücerat Devleti önce Mısır Memluklarından sonra da Osmanlı Devleti'nden yardım talebinde bulundu. Bu üç devletin ittifakı sonucunda, 1508'de düzenlenen sefer ile Portekizlilere ağır bir darbe vuruldu. Daha sonra güçlü bir donanmayla tekrar sefer düzenleyen Portekizliler, müşterek donanmayı mağlup etseler de karada aynı başarıyı gösteremeyince Gücerat Sultanı ile anlaşma yaparak geri çekildiler (1509).⁴⁰

Yavuz Sultan Selim'in Osmanlı Devleti'nin sınırlarını Hint Okyanusu'na ulaştırması Osmanlı-Hint ilişkilerinde farklı bir dönem açtı. 1514 yılında Osmanlı Devleti'nin Safevîlere Çaldıran'da vurduğu darbe ve 1517'de Mısır'da Memluklerin ortadan kalkması Osmanlı Devleti'ni İslam dünyasında önemli bir güç haline getirdi.⁴¹ Yavuz Sultan Selim bu tarihten sonra Hint Müslümanlarının meselelerine yakından ilgi

³⁷ H. Melzig, **Büyük Türk Hindistan Kapılarında, Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Amiral Hadım Süleyman Paşa'nın Hint Seferi**, İstanbul 1943, s. 65.

³⁸ K. M. Panikkar, **Malabar and the Portuguese**, Bombay 1929, s. 5.

³⁹ Mehmed Suûdî Efendi, **Tarih-i Hindî Garbî veya Hadîs-i Nev**, İstanbul 1999, s. 53.

⁴⁰ M. Yakub Mughul, "Portekiz Tehlikesi Karşısında Osmanlı-Müslüman Hind Münasebetleri (1517-1538)", **İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, VI/1-2, İstanbul 1975, s. 37-38.

⁴¹ Feridun Emecen, "XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı Devleti'nin Doğu ve Batı Siyaseti", **XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler**, İstanbul 1997, s.131; Nejat Kosal, **Hint Yolu ve Osmanlı İmparatorluğu**, İstanbul 1936, s. 9; M. L. Dames, "The Portuguese and Turks in the Indian Ocean in the Sixteenth Century", **Journal Royal Asiatic Society I** (January 1921), s. 3; Feyzi Kurtoglu, "XVI. Asırda Hind Okyanusunda Türkler ve Portekizliler", **İkinci Türk Tarih Kongresi (İstanbul 20-25 Eylül 1937)**, İstanbul 1943, s. 911-923; Osmanlı Devleti'nin bu topraklarda varlığında ısrar etmesi için iki sebebi vardı. Birincisi Hind Okyanusu'nda ve Kızıldeniz'de Müslümanları tehdit eden Portekiz tehlikesini bertaraf etmek istemesi, ikincisi zamanın en güçlü İslam devleti olarak Haremeyni Şerifeyni korumak vazifesini üstlenmiş olmasıydı, Hulûsi Yavuz, "XVI. Asır İslam Dünyasında Osmanlı Portekiz Mücadelesinin Sebepleri", **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi**, S. 3, İstanbul 1985, s. 49.

gösterdi. Yavuz Sultan Selim, elli gemilik bir donanma yapılmasını emrederek Portekizlileri Hindistan'dan uzaklaştırmak istemişti. Diğer yandan Gücerat Sultanı Mahmud Şah'ın oğlu ve halefi Sultan II. Muzaffer Şah (1511-1526) da Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkileri geliştirmek için Yavuz Sultan Selim'e bir mektup göndermiş, Portekizlilere karşı mücadelelerinde başarılarını bildirerek Yavuz Sultan Selim'i Çaldıran Savaşı'ndan dolayı kutlamıştı.⁴² Ayrıca Muzafferî Sultanlığı'nın büyük vezirlerinden Diû valisi Melik Ayaz da Yavuz Sultan Selim'e doğrudan mektup yollayıp ona "*Halife*" olarak hitap etmiş ve Hint Okyanusu'ndaki Portekiz tehdidine karşı yardım istemişti.⁴³

Kanuni Sultan Süleyman'ın Osmanlı tahtına geçmesiyle birlikte Batı Hindistan'daki Portekiz üslerine yönelik bir harekât düşünüldü. Osmanlı Devleti hem Kızıldeniz'in güvenliğini sağlamak hem de Akdeniz limanlarında Doğu ticaretinin eski canlılık ve zenginliğini yeniden yaşatmak için Selman Reis'i "*Kızıldeniz Kaptanı*" olarak Kızıldeniz'e sefere gönderdi. Selman Reis, Aden'e kadar bütün Arap yarımadasını itaat altına aldı. Selman Reis'in 1529'da ölümünden sonra Osmanlıların Yemen valisi Emîr Mustafa b. Behrâm ve Hoca Sefer'in idâre ettiği bir donanma 1531'de Diû'ya gitti ve burayı Portekizlilere karşı savundu.⁴⁴

Kanuni Sultan Süleyman, batıda Tuna seferlerine giriştiği sırada devletin diğer uçlarındaki olayları daha önemli saydığından Hindistan seferini biraz erteledi.⁴⁵ Ancak 1535 yılında Baburlu hükümdarı Hümayun ile anlaşmazlığa düşen Gücerat Sultanı Bahadır Şah Osmanlı Devleti'nden yardım istedi.⁴⁶ Bir ara Surat dışında bütün topraklarını kaybeden Bahadır Şah, haremîni ve hazinesini Asaf Han'la birlikte Diû yoluyla Mekke'ye gönderdi. Asaf Han, Mekke'de Kanuni Sultan Süleyman'a mektup

⁴² Muzaffer Şah tarafından Çaldıran Zaferi'ni tebrik için Sultan Selim'e gelen mektup için bkz. Feridun Bey, *Münşatü's-Selâtin*, s. 447. Melik Ayaz'ın mektubu da devamındadır, s. 449; Khaliq Ahmad Nizami, "Gucerât", *DiA*, XIV, İstanbul 1996, s. 172. Yazarı belli olmayan ve Hindistan taraflarına gönderilen bir kişinin tahririnde II. Muzaffer Şah'ın Osmanlı Devleti'ne muhabbet duyduğu kayıtlıdır. Tahrir tarihi 1525 sonları, 1526 başlarıdır. Uğur Demir, "Haremeyn, Şam, Cidde, Habeş, Yemen, Hindistan ve Mısır ile İlgili Bir Tahrir", *Osmanlı Araştırmaları*, XLIII (2014), s. 316.

⁴³ Y. Mughul, *Kanuni Devri Osmanlıların Hint Okyanusu Politikası ve Osmanlı-Hint Müslümanları Münasebetleri*, 1517-1538, İstanbul 1974, s. 40.

⁴⁴ 1530 yılında Portekizliler Batı Hindistan'daki topraklarının merkezini Koçin'den Goa'ya taşıdılar. Bir liman şehri olan Diu'yu da ele geçirmek istiyorlardı. Diu Portekizliler için buradaki topraklarının güvenliği için önemliydi. Çünkü müstemlekelerindeki aleyhinde olanların merkezi ve Türkler için bir sığınak yeri idi, M. Yakub Mughul, "Türk Amirali Emir Mustafa ibn Behram Bey'in Hindistan Seferi (1531)", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 4-5, (Ağustos 1973-1974), İstanbul 1974, s. 249.

⁴⁵ Salih Özbaran, "Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan yolu: XVI. Yüzyılda Ticaret Yolları Üzerinde Türk-Portekiz Rekâbet ve İlişkileri", *İÜEF Tarih Dergisi*, S.31(Mart 1977), s. 97.

⁴⁶ Gülbeden, *Hümayunnâme*, çev. Abdürrab Yelgar, Ankara 1997, s. 156.

yazarak kendisinin Bahadır Şah tarafından bir elçi göndermesi için vazifelendirmiş olduğunu bildirdi. Elçisi Umdetü'l Mülk'ün Edirne'ye geldiği sırada, Bahadır Şah kaybettiği toprakları geri almıştı. Bu yüzden Bahadır Şah sadece Portekizlileri Hindistan'dan atmak için Osmanlı Devleti'nin desteğini istedi.⁴⁷ Bahadır Şah'ın elçisinin gelmesi üzerine zaten Hint Okyanusu ve Portekiz meselesine önem veren Kanuni Sultan Süleyman, Portekizlileri Hindistan'ın batı sahillerinden söküp atmak, Kızıldeniz'deki ticarî yollarla Hicaz'a giden hac yolunu korumak için Hindistan Seferi'ne çıkılması için emir verdi.⁴⁸ Bu sefer için Mısır Beylerbeyi Hadım Süleyman Paşa, Portekizlilere karşı görevlendirildi.⁴⁹ Ancak daha Osmanlı donanması Hindistan kıyılarına varmadan Bahadır Şah, Portekizlilerce öldürüldü. Osmanlı filosu 1538 Haziran'ında Süveyş'ten hareket edip Diû'ya kadar ilerlemiş ve buralardaki Portekiz üslerini top ateşiyle yıpratıktan sonra geri dönmüştü (6 Kasım 1538). Bu hareket Osmanlı Devleti'nin Hindistan'ın batı kıyılarındaki ilk ve son büyük askerî teşebbüsü olmuştur.⁵⁰

Osmanlı Devleti'nin Hint Okyanusundaki faaliyetleri Hadım Süleyman Paşa'nın seferinden sonra devam etti. Portekizliler, kendilerine rakip gördükleri Osmanlı donanmasını yok etmek için Cidde ve Süveyş'e saldırdı ancak başarılı olamadı. 1547'de Aden'in Portekizlilerin eline geçmesi üzerine Pîrî Reis "*Hind Kaptanlığı*"na getirildi. 1548'de Aden'i geri alan Pîrî Reis, 1552'de Umman'ı aldıktan sonra Basra Körfezi'ne geldi ve Portekizlerin elinde olan Hürmüz Kalesi'ni muhasaraya başladı. Ancak geri çekilerek donanmasını Basra'da bırakıp Mısır'a döndü. Pîrî Reis, donanmasını Basra'da bırakmasından dolayı başarısızlıkla suçlandı ve 1554 yılında idam edildi.⁵¹ Pîrî Reis'ten sonra Murad Bey 1553'de Hint kaptanı olarak tayin edildi ve Basra'daki donanmayı

⁴⁷ M. Yakup Mughul, *Osmanlı-Hind Münasebetleri*, s. 43vd.

⁴⁸ N. Asrar, *Kanunî Sultan Süleyman ve İslam Âlemi*, İstanbul (Tarihsiz), s. 257.

⁴⁹ Ertuğrul Önalp, "Hadım Süleyman Paşa'nın 1538 Yılındaki Hindistan Seferi", *OTAM*, XXIII (2010), s. 200.

⁵⁰ Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solak-zâde Tarihi II*, Haz. V. Çabuk, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1989, s. 202-203; Hindistan seferi her ne kadar başarısız gibi görünse de Aden, Moha ve Zebid'in işgali Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz'deki hâkimiyetini güçlendirmiştir, M. Y. Mughul, *Osmanlı-Hind Münasebetleri*, s. 45; 1554 sonlarında Surat hâkimi Receb Han'a yazılan bir mektupta Kanunî, Hindistan'a münasip bir zamanda tekrar sefer yapılacağını yazmıştı. Ancak bu sefer hiçbir zaman gerçekleşmedi. Çünkü Yemen'de karışıklıklar başlamış ve Osmanlı donanması ise Akdeniz'de Malta seferiyle meşguldü, N. Asrar, *Kanuni*, s. 281; Osmanlı Hint Okyanusu'yla Kızıldeniz aracılığıyla temas kurmaktaydı ve denizcilik tekniği Akdenizliydi. Portekizlilerle Akdenizli bir malzemeye, önce sökölüp, sonra kervanlarla Süveyş'e taşınarak orada yeniden takılan ve suya indirilen kadirgalarla başa çıkmaya çalışmıştır. Böylece Hint Okyanusu kadirga ile yelkenli arasındaki oldukça ilginç bir mücadeleye tanıklık etmiştir, Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası II*, çev. M. Ali Kılıçbay, Eren Yay., İstanbul 1989, s. 352.

⁵¹ Cengiz Orhonlu, "Hint Kaptanlığı ve Pîrî Reis", *Belleten*, XXXIV/ 134, Ankara 1970, s. 235- 254.

kurtarmak üzere vazifelendirildi. Ancak Portekizlilerle yapılan çarpışmalarda Murad Bey başarısız oldu ve azledildi. Yerine Seydi Ali Reis tayin edildi. Görevi, kalan kadırgaları Basra'dan Süveyş'e getirmektir. Seferine 1554'de Basra'dan başlayan Seydi Ali Reis Hürmüz kıyılarını geçti ve Umman kıyılarında karşılaştığı Portekiz donanmasının geri çekilmesini sağladı.⁵²

Seydi Ali Reis, Portekiz donanmasıyla yaptığı çarpışmadan sonra şiddetli fırtınanın etkisiyle Hindistan sularına sürüklendi ve Güccarat Sultanlığı'na sığındı. Seydi Ali Reis daha sonra karayoluyla Delhi'ye gelerek Baburlu hükümdarı Hümayun Şah ile görüştü. Baburlular ile Osmanlı Devleti arasındaki ilk ciddi temasın gerçekleştiği bu görüşmede Seydi Ali Reis, Osmanlı elçisi kabul edilerek ilgiyle karşılandı. Seydi Ali Reis'in "*Mirât'ül-Memâlik*" adlı eserinde verdiği bilgilerden anlaşıldığı üzere Baburlu Sultanı Hümayun'un Osmanlı sultanlarının üstünlüğünü kabul ettiği görülmektedir. Hümayun Şah, Seydi Ali Reis'e Hindistan'ın mı yoksa Vilayet-i Rûm'un mu büyük olduğunu sormuş⁵³, Seydi Ali Reis ise Hindistan'ın yedi iklim hükmeden Osmanlı padişahının mülkünün onda biri kadar bile olmadığını söylemişti. Daha sonra seyyahlardan duyulan haberlere göre, Çin'de bile Osmanlı padişahının isminin hutbelerde zikredildiğini ifade ettiğinde, Hümayun; "*hakikaten yeryüzünde padişahlık namı Devletlû Hüdavendigâr'ın hakkıdır, başkalarının değildir*" diyerek Osmanlı padişahlarına dualar etmişti.⁵⁴

Osmanlı-Hindistan ilişkilerinde dikkate değer başka bir konu da Hindistan'daki Müslüman devletler arasındaki mücadelelerde, Osmanlı Devleti'nin desteğine başvurulmasıdır. Nitekim 1536'dan kısa bir süre önce, Ludî Sultanı İskender'in oğlu Burhan firar ederek Osmanlı topraklarına sığındı. Hint şehzadesine günlük 3 akçe tahsisat verildi ve herhangi bir askerî yardım vaadinde bulunulmadı. Yine aynı tarihlerde Bahadır Şah'ın da Hümayun'a karşı Osmanlı Devleti'nden yardım istediği yukarıda ifade edilmişti.⁵⁵

Güccarat ve Baburluların dışında Hindistan'da Osmanlı Devleti'ne yakınlık duyan başka devletler de vardır. Bunlardan en önemlisi Kalikût'tür. XV. yüzyılda Malabar'ın

⁵² S. Özbaran, *Hindistan Yolu*, s. 127.

⁵³ Seydi Ali Reis, **Mir'atü'l-Memalik**, Hz. Necdet Akyıldız, İstanbul, s. 74 vd.

⁵⁴ Seydi Ali Reis, s. 76; Hümayun'un "padişah" demekle halifelîği kastedip kastetmediği metinden tam olarak anlaşılmamaktadır, Azmi Özcan, "Osmanlı Devleti'nin Güney ve Güneydoğu Asya Devletlerine Yönelik Dış Politikası", **Türk Dış Politikası-Osmanlı Dönemi**, Ed. Mustafa Bıyıklı, Gökkuş Yay., İstanbul 2008, s. 55.

⁵⁵ H. Melzig, *Hadım Süleyman Paşa*, s. 39.

en önemli şehri konumunda olan Kaliküt, Arap tüccarlar için önemli bir limandı.⁵⁶ 1526 tarihinde Kaliküt'te Müslümanlara iyi muamele edildiğini ve hutbenin Osmanlı Padişahı adına okunduğuyla ilgili kayıtlar vardır.⁵⁷ 1564 yılında Açe'ye elçi olarak gönderilen Lütü Bey'in raporunda, Kaliküt'te camilerde hutbenin Osmanlı Padişahı adına okunduğu, şayet yardım edilirse Kaliküt Sultanı'nın Portekizlilere isyan edip Osmanlı hâkimiyetine geçmeyi vaadettiği kaydedilmiştir.⁵⁸

XVII. yüzyılın başlarında Baburlularların Hindistan'da giderek güçlenmesi komşu devlet Safevîlerle ilişkileri Osmanlı-Baburlu ilişkilerine yeni bir boyut getirmiştir.⁵⁹ İki Sünnî Müslüman devlet olan Osmanlı Devleti ile Baburlu Devleti arasındaki ilişkilerde Şîi Safevîlere karşı takınılan tavır belirleyici oldu. Baburlu padişahlarının zaman zaman Osmanlı Devleti'ne karşı Safevîlerle ittifak yapma girişimleri olduğu gibi Safevîlere karşı Sünnî cephe oluşturmak suretiyle Osmanlı Devleti'ne müracaat ettikleri de görülmektedir.

Babur ile Osmanlı Devleti'nin baş düşmanı olan Safevîler arasında Baburlu Devleti kurulmadan önce ittifak söz konusudur. Osmanlı-Safevî-Özbek mücadelesinde, Safevîlerin, Babur'un ezeli düşmanı Özbeklere karşı tehdit unsuru olması Babur ile Şah İsmail'i birbirine yaklaştırdı. Babur, Horasan'a hâkim olmak için Safevîlerle ittifak yaptı, ancak Şah İsmail'in Çaldıran'da Osmanlı Devleti'ne yenilmesi, onu tekrar Özbek tehlikesiyle karşı karşıya bıraktı. Babur, Horasan üzerindeki tüm umutlarını yitirerek burada tutunamayacağını anladı ve Hindistan'a yönelerek burada devletini kurdu.⁶⁰ Babur ve Şah İsmail ittifakından dolayı da Osmanlı Devleti, Babur Şah'ı İran'daki Safevîlerin oyuncağı olarak görmekteydi.⁶¹

Babur'dan sonra iktidara gelen Hümayun, 1540 yılında Afgan Şir Şah'a yenildi, 1544 yılına kadar Afgan Devleti, Kuzey Hindistan'a hâkim oldu. Hümayun İran'a sığındı. Şir Şah ise Safevîlere karşı Osmanlı Devleti ile ittifak arayışlarına girdi. Şir Şah, Şîi Safevî Devleti'ne karşı ittifak kurmak için dönemin ünlü hadisçilerinden Mir Seyyid

⁵⁶ Y. Mughul, *Osmanlı-Hind Münasebetleri*, s. 24.

⁵⁷ U. Demir, "Hindistan", s. 316.

⁵⁸ Giancarlo Casale, "His Majesty's Servant Lutfi: The Career of a Previously Unknown Sixteenth-Century Ottoman Envoy to Sumatra Based on an Account of His Travels from the Topkapı Palace Archives," *Turcica* 37 (2005), s. 75.

⁵⁹ Eralp Erdoğan, "Babür İmparatorluğu'nun Kuruluş Safhasında Şah İsmail ile Babür İttifakı", *History Studies*, Volume 6/4, July 2014, s. 37; Stephen Frederic Dale, *The Muslim Empires of the Ottomans, Safavids, and Mughals*, Cambridge 2011, s. 247.

⁶⁰ Enver Konukçu, "Bâbürlüler 'Hindistan'daki Temürlüler'", *Türkler VIII*, Ankara 2002, s. 744-760.

⁶¹ İ. H. Siddiqi, "Hindistan Müslüman", s.119.

Refi-üd-dîn'i Osmanlı Devleti'ne göndermek istedi. Çünkü Şir Şah, Safevîleri iki cephede savaşılmaya zorlayarak ortadan kaldırılabileceğine inanmaktaydı.⁶²

Şir Şah'ın Osmanlı Devleti ile Safevîlere karşı ittifak kurmayı düşündüğü bu tarihlerde, İran'a sığınan Hümayun ile Şah Tahmasb'ın arası Hümayun'un hacca gitmek istemesi üzerine açıldı. Hümayun'un Hicaz'a gidip Osmanlı hükümdarı Kanunî Sultan Süleyman'dan yardım isteme ihtimali Şah Tahmasb'ın hoşuna gitmedi.⁶³ Kesinliği bilinmemekle beraber Hümayun tekrar Hindistan'a döndüğünde, 1548 yılında Kanuni Sultan Süleyman'ın İran Seferi sırasında Kâbil'den İran'a karşı ittifak kurmak için mektup gönderdiği ileri sürülmektedir.⁶⁴

Baburlu tahtına Hümayun'dan sonra çıkan Ekber Şah, Kanunî Sultan Süleyman'ı halife olarak kabul etse de zamanla bu fikrinden vazgeçip kendisinin halife olduğunu iddia etti.⁶⁵ Ekber, Osmanlı Devleti'ne karşı Safevîler ve Özbeklerle bir ittifak kurmak istedi. III. Murat zamanında, 1580'de Portekizlilerle birlikte Yemen'e bir saldırı planladığı da kaynaklarda geçmektedir. Yemen hadisesini Osmanlı Devleti ciddiye almış ve bölgeye takviye kuvvet göndermişti.⁶⁶ 1578-1590 Osmanlı-İran savaşlarında Ekber, Osmanlı'ya karşı İran'ı korumak ve Özbek Hanı Abdullah Han'a birlikte hareket etmek için mektup yazdı. Ekber mektubunda, Safevî Devleti'ni Osmanlı Devleti'ne karşı

⁶² Osmanlı Devleti tek başına Safevîlerle savaştığında Osmanlı ordusu geri çekilince Safevîler de tekrar yerlerine dönmekteydi. Hâlbuki ittifak kurulursa Şir Şah ve ordusu bir yandan, Osmanlı ordusu da güçlü asker ve topçusu ile diğer yandan Safevîleri kuşatırsa başarı sağlanabilirdi. Ancak Şir Şah bu büyük amaçlarını gerçekleştirecek kadar yaşamamıştır (1545). Y. H. Bayur, Hindistan II, s. 55.

⁶³ Y. H. Bayur, Hindistan II, s. 58.

⁶⁴ Varlığı tartışılan mektupta Hümayun, Tahmasp'ın kendisinden yardım istediğini, eğer Kanunî Meşhed'in doğusundaki ülkeleri kendisine verecek olursa Kanunî Bağdat'a yürürken kendisinin İran Şah'ını ve maiyetini Kanunî'ye vereceğini söylemektedir, Muhammad Zia-ud-Din -Sadiah Barrech, "Mughal-Ottoman Relations, 1526-1556", **Journal of Asian Civilizations**, Vol. XXXII, No. 1, July 2009, s. 140; Bayur, böyle bir mektubun olamayacağını dönemin olaylarından çıkarmanın mümkün olduğunu belirtir. Dönemin hiçbir tarihçisi bu mektuptan söz etmemektedir. Ayrıca Hümayun'un davranışı da bu siyasete uygun değildir. Çünkü 1549'da Kanunî, İran ile mücadele ederken, Hümayun da Belh'i almak için Özbeklerle savaşmaktadır, Y. H. Bayur, Hindistan II, s. 59; Bununla birlikte Hümayun Şah, Tahmasb'dan yardım görse de Şiîliğe itibar etmemiş ve Safevîleri kendi devletinin geleceğini tehdit eden bir tehlike olarak görmüştür. Onun için Osmanlı Padişahı Kanuni Sultan Süleyman'a "Padişah Baba" diye hitap eden mektuplar yazmıştır, M. Hanefi Palabıyık, "Hindistan Tarihinde ve Hint Kültüründe Müslüman Türkler", **EKEV Akademik Dergisi**, S. 33, (Güz 2007), s. 72.

⁶⁵ Ekber'in mektubu için bkz. Joseph De Hammer, "Memoir on the Diplomatic Relations between the Courts of Dehli and Constantinople in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", **R. A. S.**, London Vol II/1, Ekler 1, s. 476; Ekber, Hindistan'da giderek güçlenmeye başlamıştı ancak en büyük hayali Semerkand'ı Özbeklerden geri almaktı. Bu sebeple Ekber, İran ve Özbek mücadelesinde belirleyici oldu. Hem İran hem de Özbekler Ekber'in desteğini aradılar. Özbekler İran'dan toprak önerirken, İran Semerkand'ı Ekber'e vaadtiler, H. Kulke-D. Rothermund, Hindistan, s. 289.

⁶⁶ N. Rahman Farooqi, "Six Ottoman Documents On Mughal-Ottoman Relations During The Reign Of Akbar", **Journal of Islamic Studies** 7/1 (1996), s. 47.

korumak için Babur ve Özbek devletlerinin yardımı gitmeleri gerekliliğini ifade etmişti. Ekber, gerçekte iki düşman olan Baburlu-Özbek Devletlerini müttefik hale getirerek Safevîlerin ortadan kalkmasını engelleyecek, böylelikle güçlü bir Özbek devletiyle uğraşmak zorunda kalmayacaktı. Ekber'in amacı Özbek-Osmanlı ittifakını önleyerek, Safevîlerin varlığını sürdürmesini sağlamaktı.⁶⁷

Ekber'den sonra Baburlu sultanları olan Cihangir ve Şah Cihan, Safevîlere karşı seleflerinin aksine farklı bir politika izlemişlerdi. Bu da Osmanlı-Baburlu ilişkilerinde yeni gelişmelere yol açmıştır. Cihangir'in saltanatının ilk yıllarında Safevîlerle dostluğundan dolayı Osmanlı-Baburlu ilişkilerinde durgunluk yaşandı.⁶⁸ Ancak bir süre sonra Ekber zamanında alınan Kandahar'ın Şah Abbas tarafından geri alınması, Baburlu-Safevî ilişkilerini bozdu. Bunun üzerine Cihangir, Safevîlere karşı Osmanlı Devleti ve Özbeklerle bir Sünnî ittifakı oluşturmaya çalıştı. Hatta bunun için IV. Murad'a bir mektup yazdı, ancak bir sene sonra vefat edince bu girişimi neticesiz kaldı.

Osmanlı Devleti ile Baburlular arasında düzenli diplomatik ilişkilerin başladığı kabul edilen Şah Cihan zamanında⁶⁹, Sünnî ittifakı gerçekleştirmek amacıyla IV. Murad'a bir mektup gönderildi. 1636 sonlarında Şah Cihan tarafından gönderilen Zarif Bey adında elçi Bağdat seferine çıkan IV. Murad'ın huzuruna Musul'da çıktı (1638).⁷⁰ Baburlu

⁶⁷ Y. H. Bayur, Hindistan II, s. 146; 1590'lı yıllarda Osmanlı Devleti'nin Hint Okyanusu'ndaki etkisi hızla çöktü. Bunda Baburluların, özellikle Ekber döneminde Portekizlilerle antlaşmasıyla Osmanlı'nın Hint Okyanusu siyaseti engellendi. Ekber'in saygınlığı, düzenli olarak Mekke'ye hac gemileri göndermesinde ve gösterişli armağanlar dağıtmasında yatmaktadır. Bu şekilde Baburlular Osmanlı Devleti'ne gerçek anlamda meydan okuyordu. Aynı şekilde güneyde Hint racalarının Portekizlilerle işbirliğine girmesi Müslüman cemaatlerin zayıflamasına yol açıyor ve bunların Osmanlı Devleti ile olan bağlarını zayıflatıyordu, Michel Tuchscherer, "XVI. Yüzyıl Sonlarından XVIII. Yüzyıl Sonlarına Kadar Kızıldeniz'de Osmanlı Donanması", **Başlangıcından XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar Türk Denizcilik Tarihi I**, çev. Z. Arıkan, Ed. İ. Bostan-S. Özbaran, İstanbul 2009, s. 214.

⁶⁸ Cihangir, saltanatının ilk yıllarında genellikle Osmanlı Devleti'ne karşı kayıtsız kaldı. Asıl adı Selim olduğu halde Yavuz Sultan Selim'den dolayı bu adı kullanmamıştır. Cihangir, "*Tüzük-i Cihangiri*" adlı hatıratında dedesi Timur'un Osmanlılara karşı zaferinden iftiharla bahsetmektedir. Ayrıca Babürlülerin Osmanlı Devleti'nden daha büyük olduğunu da ima etmektedir. Cihangir tarafından Farsça kaleme alınan eser Nevres-i Kadîm tarafından XVIII. yüzyılın ortalarında III. Sultan'ın talebi üzerine Osmanlı Türkçesine çevrilmiştir. Daha sonra F. Unan tarafından yayınlanmıştır. Bkz. Nûrî'd-dîn Cihângîr Şâh, **Târîh-i Selîm Şâh**, çev. Nevres-i Kadîm, Haz. F. Unan, Ankara 2013.

⁶⁹ Şah Cihan tahta çıktıktan sonra soyundan olan bütün erkekleri öldürttüğü sırada amcası Danyal'ın oğullarından Baysungur, önce İran'a kaçmış, sonra da İstanbul'a gelmişti. Böylece Baburlu-Osmanlı ilişkileri Şah Cihan zamanında gayri resmi bir şekilde başlamış oldu, Cihan Oruç, "Şah Cihan Döneminde Babürlü-Osmanlı Diplomatik İlişkileri", **Vakanüvis**, II/ 2, Güz 2017, s. 194. Baysungur Hindistan tahtını ele geçirmek için IV. Murad'tan bir yardımcı ordu istemiş, ancak Baysungur Mirza'ya yardım edilmemiştir, Naîmâ Mustafa Efendi, **Naîmâ Tarihi II**, çev. Z. Danışman, İstanbul 1968, s. 976.

⁷⁰ Şah Cihan'ın mektubu Feridun Bey'in Münşeâtı'nda kayıtlıdır, bkz. Feridun Bey, Mecmua-i Münşeât, II, s. 158; İki ülke arasında XV. ve XVII. Yüzyıllarda gerçekleşen hediyeleşmeler hakkında geniş bilgi için bkz. Fatma Ünyay Açıkgöz, "Osmanlılar ile Hindistan Sultanlıkları Arasındaki Diplomatik İlişkiler ve Hediyeleşme (XV.-XVII. Yüzyıllar)", **Ulakbilge**, 2018, VI/31, s. 1681-1686.

sarayından gelen elçiyi çok iyi ağırlayan IV. Murad, kendi elçisi Arslan Ağa'yı, kendi atlarından bir Arap atı ve türlü hediyelerle Hindistan'a gönderdi.⁷¹ Şah Cihan, Arslan Ağa'yı büyük saygı ve debdebe ile karşıladı.⁷² Arslan Ağa Hindistan'da bulunduğu sırada IV. Murad vefat etmiş, yerine Sultan İbrahim geçmişti. Şah Cihan Osmanlı hükümdarına bir elçi göndermemişti.⁷³ Ancak veziri İslam Han, gelen elçi Arslan Ağa ile birlikte kendi elçisini bir mektupla Osmanlı vezirine gönderdi. Mektupta, Osmanlı hükümdarının gönderdiği mektuptaki üslup ve hitabın yanlışlığına değinildikten sonra, bir daha elçi gönderilmeyeceği bildirildi. Öte yandan İslam Han'ın mektubu İstanbul'a gelmeden Sultan İbrahim, Şah Cihan'a bir mektup yolladı. Mektupta Osmanlı Devleti'nin Bağdat zaferi müjdelenirken, Şah Cihan'ın da Safevîlere karşı cihatta bulunması tavsiye ediliyor ve diplomatik ilişkilerin sürdürülmesini öneriyordu. Ancak muhtemelen Sultan İbrahim'in açıkça hilafete vurgu yapmasına kızan Şah Cihan bu mektuba cevap vermemişti.⁷⁴

Baburlu-Osmanlı ilişkilerinde yaşanan bu kısa durgunluktan sonra ilk adım 1649 yılında IV. Mehmed'in Seyyid Muhiddin adında bir elçiyi Hindistan'a göndermesiyle devam etti. Elçinin gönderilmesindeki amaç, Türkistan'da devam eden karışıklıkların ve hanlıklar arasında meydana gelen kavgaların sona erdirilmesinde Baburlu desteğini sağlamaktı. Şah Cihan, Seyyid Muhiddin'in getirdiği mektuba, Seyyid Hacı Mehmed adındaki elçiyle çok değerli hediyeler ve bir mektup göndererek karşılık verdi.⁷⁵ Aynı düşüncede olduğunu ifade eden Şah Cihan daha da ileri giderek Safevîlere karşı bir Osmanlı-Baburlu ve Özbek-Sünnî cephesi oluşturmayı yeniden düşündü. Çünkü bu tarihlerde Ümit Burnu'nun bulunması üzerine Türkistan ülkeleri zayıflamış bu da

⁷¹ Naîmâ Mustafa Efendi, Naîmâ Tarihi III, s. 1428.

⁷² Abdur Rashid, "Ottoman-Mughul Relations During The Seventeenth Century", **VI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri (20-26 Ekim 1963)**, Ankara 2011, s. 538.

⁷³ Ancak Osmanlı padişahının mektubunun üslubundan hoşlanılmadığı için bu irtibat devam etmemiştir. Çünkü IV. Murad mektubunda dolaylı olarak Şah Cihan'ın Safevîler karşısında askeri gücünün yetersiz olacağını ima etmiş ve Şah Cihan'a sadece "Hind hükümdarı" demekle yetinmiştir, C. Oruç, "Şah Cihan", s. 198vd.

⁷⁴ Şah Cihan Sultan İbrahim'e cevap yazmasa da oğlu Dara Şükuh, Vezir Mustafa Paşa'ya Osmanlı elçisi Arslan Ağa ile birlikte Molla Şaki'yi bir mektupla göndermiştir. Daha sonra Vezir Mustafa hem Dara Şükuh'a hem de yukarıda İslam Han'ın gönderdiği mektuba karşılık vererek ilişkiler devam etmiştir. Ayrıca Şah Cihan, Mekke Şerifiyle de ilişkileri sürmüştür, C. Oruç, "Şah Cihan", s. 198vd.

⁷⁵ Seyyid Hacı Mehmed ile beraber Şah Cihan'a sunulmak üzere hediye ve mektupla Zülfikar Ağa Hindistan'a gönderildi, Naîmâ Mustafa Efendi, Naîmâ Tarihi V, s. 2370; Getirdiği mektubu teslim etmek için Şah Cihan'ın huzuruna çıkan Zülfikar Ağa'nın Baburlu ressamı tarafından yapılan portresi için bkz. **Gifts of The Sultan; The Arts of Giving at The Islamic Courts**, Ed. Linda Komaroff, Los Angeles 2011, s. 268.

Baburların ezeli düşmanı Özbekleri geri bırakmıştı. Artık kuzeyde Baburların tek güçlü komşuları olarak Safevîler kalmıştı. Bu yüzden Şah Cihan Safevîler'e karşı Osmanlı Devleti'nden destek aramak zorunda kaldı. Osmanlı payitahtına elçiler göndererek dostluk kurmaya çalıştı.⁷⁶

Şah Cihan dönemi Osmanlı-Baburlu ilişkilerini, daha çok Kandahar'ın siyasi durumu belirledi.⁷⁷ Şah Cihan, 1653 yılında Kandahar'ı almak için IV. Mehmed'e Kaim Bey adında bir elçi gönderdi.⁷⁸ Şah Cihan, IV. Mehmed'ten Kandahar'ın İran'dan geri alınması için yardım, Mekke'de Hintli hacıların namaz kılmalarına mahsus bir yer yapılmasına izin ve Tac Mahal'in kubbesinin yapılması için bir mimar istedi. IV. Mehmed yalnızca üçüncü isteği kabul ederek, Hindistan'a İsmail Efendi'yi gönderdi.⁷⁹

IV. Mehmed'ten sonra tahta çıkan II. Süleyman zamanında Baburlu Devleti'ne bir elçi gönderildi. Bu tarihlerde Baburlu tahtında ise Baburlulara en parlak dönemi yaşatan ve büyük devlet vasfını kazandıran Alemgir bulunuyordu.⁸⁰ Haziran 1690'da Alemgir'in huzuruna çıkan Osmanlı elçisi Ahmed Ağa, yeni padişahın hem cülusunu hem de muharebe sebebiyle sefere hareket edeceğini bildiren ve Hint ulema, meşayih ve sulehasının dua etmelerini de içeren bir mektup sundu. II. Süleyman'ın mektubunun gönderiliş sebebi net olarak bilinmemekle beraber, bu tarihlerde Avusturya ve Venedik'in Makedonya ile Mora'yı işgal ettikleri bir sırada İran saldırısına uğrama korkusundan Alemgir'e elçi gönderildiği ihtimal dâhilindedir. Yine Alemgir'in İslam dünyasının en güçlü hükümdarı görünmesinin etkisi olduğu düşünülebilir. Bu elçi, İstanbul'dan Hindistan'a karşı taraftan bir elçi gelmeksizin gönderilen ilk elçidir. Alemgir, Ahmed Ağa'nın gelişine karşılık Osmanlı Devleti'ne bir elçi göndermedi. Alemgir'in Osmanlı Devleti'ne karşı kayıtsız kalmasında, Ekber ve Cihangir devrindeki gibi küskün durumun ya da daha çok Timur oğulları ile Bayezid oğulları arasındaki rekabetin etkili olduğu

⁷⁶ Y. H. Bayur, Hindistan II, s. 227.

⁷⁷ C. Oruç, "Şah Cihan", s. 214.

⁷⁸ Nazire Karaçay Türkal, "Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca.1106 / 1654-7 Şubat 1695)", **Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü** (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2012, s. 51; Kaim Bey'le birlikte Osmanlı elçisi Ma'anzâde Hüseyin Ağa hediyelerle birlikte Şah Cihan'a gönderildi, Naîmâ Mustafa Efendi, Naîmâ Tarihi VI, s. 2698.

⁷⁹ Y. H. Bayur, Hindistan II, s. 217; Şah Cihan döneminde Edirneli hekim Mehmed bin Ahmed, Hindistan'da gitmiş ve on yıl Şah Cihan'ın özel hekimliğinde hizmet etmiştir. Burada işin ehli tabiblerle karşılaşmış, görüşmüş ve Edirne'ye döndükten sonra tıpla ilgili eserler kaleme almıştır, Ahmet Acıduman, "Hint Padişahının Hizmetinde Bulunmuş Edirneli Hekim Mehmed bin Ahmed bin İbrahim bin Hasan ve Bur'u's-sâ'a'nın Türkçe Çevirisine Katkıları", **Lokman Hekim Dergisi**, 2019; 9(1), s. 116.

⁸⁰ Khaliq Ahmad Nizami, "Evrenzib", **DİA**, XI, İstanbul 1995, s. 537-539; Naîmâ Alemgir'in tahta çıkışını önemli olaylardan sayar. Eserinde Alemgir dönemini yazamamıştır. Ancak yazılması gerektiğini ifade etmiştir, Naîmâ Mustafa Efendi, Naîmâ Tarihi V, s. 2847.

söylenebilir. Ayrıca Alemgir'in tahta çıkışını tebrik için Osmanlı Devleti'nden bir elçi gelmemiştir. II. Süleyman'ın mektubundaki halifelik ifadeleri, “*cihad*”a dair tarizleri ve Alemgir'e karşı hitapları, Alemgir'in Osmanlı elçisine kayıtsız kalmasının gerekçeleri arasında gösterilebilir. Zira 1662-1666 yıllarında Alemgir Safevîlerle savaşma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığında, Osmanlı Devleti'ne bir elçi göndermedi.⁸¹ Alemgir döneminde iki ülke arasındaki ilişkilerin durgun hale gelmesinde Osmanlı elçisi Maanzade'nin mektup ve hediyeleri Şehzade Murat'a sunmasının rolü olduğu da söylenebilir. Elçi Hindistan'a gittiği zaman, Şah Cihan'ın oğulları arasında taht kavgaları başlamıştı. Baburlu sarayı hakkında yeterli bilgiye sahip olmayan elçi, aceleci davranarak hediyeleri Şehzade Murat'a sunmuştu.⁸²

Şah Alemgir, Osmanlı padişahına aldırış etmemekle birlikte Mekke Şerifi'yle çok sıkı münasebetler kurmaya önem vermişti. 1659'da Mir İbrahim başkanlığında gönderilen elçilik heyeti 1665 başlarında Hindistan'a dönmüş, bu heyetle birlikte Mekke Şerifi'nin elçisi Seyyid Yahya da Hindistan'a gitmişti.⁸³ Elçi Seyyid Yahya, Alemgir'e hediye olarak üç Arap atı ve Kâbe'yi süpürmekte kullanılmış bir süpürge götürmüştü. Daha sonraki yıllarda da Alemgir, Mekke'ye adamlarını göndermeye devam etti. Mekke'den daha çok yardım toplamak, aynı zamanda para almak için elçi gönderilmesi sıklaşmıştı. Ancak ilerleyen zamanlarda Mekke Şerifi'nin aç gözlülüğü ve gönderilen paraları yoksullara dağıtmak yerine kendine saklaması, Alemgir'i kızdırdı. Bunun üzerine Alemgir Mekke'ye giden yardımları büyük ölçüde tacirler yolu ile gönderdi.⁸⁴

Mekke Şerifi'nin yanı sıra Alemgir Basra hâkimleriyle de ilişki kurmaya önem vermişti. 1661'de Basra Valisi Hüseyin Paşa, Kasım Ağa isimindeki adamını Alemgir'in tahta çıkışını kutlamak ve ona armağanlar sunmak için Basra'dan Hindistan'a gönderdi. Hasa Sancağı'nı bırakmak istemeyen Hüseyin Paşa, Osmanlı Devleti'ne karşı Alemgir'den yardım ve destek almak amacıyla Kasım Ağa'yı 1665'de bir kere daha gönderdi. 1666 ve 1668'de Osmanlı Devleti Hüseyin Paşa üzerine iki sefer yapmış, ikincisinde Hüseyin Paşa İran'a sığınmak zorunda kalmıştı. Osmanlı Devleti'nin baskısı üzerine İran'da kalamayan Hüseyin Paşa 1669 yılında karadan Multan yolu ile

⁸¹ Yusuf Hikmet Bayur, “Osmanlı Padişahı II. Süleyman'ın Gurkanlı Padişahı I. Alemgir (Evrenşizib)'e Mektubu”, **Belleten**, XIV/54, Ankara 1950, s. 271 vd.

⁸² A. Varol, “Osmanlı-Babür Münasebetleri”, s. 61.

⁸³ N. Rahman Farooqi, **Mughal-Ottoman Relations (A Study Of Political & Diplomatic Relations between Mughal India and the Ottoman Empire, 1556-1748)**, Delhi 2009, s. 124.

⁸⁴ Y. H. Bayur, Hindistan II, s. 251 vd.

Hindistan'a sığındı.⁸⁵ Alemgir ona rütbelere vererek himayesine aldı. 1671 yılında ise Hüseyin Paşa'nın yerine Basra Valisi olan Yahya Paşa da Hindistan'a sığınmış ve Alemgir onu da hizmetine kabul etmişti.⁸⁶

XVIII. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı ile Baburlu arasında yoğun bir irtibatın olmamasında; her iki devlette de devamlı bir diplomatik temsilci bulundurma geleneğinin çok sonraları başlaması ve Baburlu-Özbek çatışmasına karşın Osmanlı Devleti'nin Özbeklerle olan yakınlığı önemli rol oynamıştır. Baburluların Timur soyundan olmaları da bir diğer meseledir. Buradan hareketle Baburlularda, başka sultanlıkları küçük görme eğilimi varken, Osmanlı'da Ankara Savaşı'nın hatıraları hiç unutulmamıştır. Diğer taraftan her iki devlet, coğrafi olarak birbirlerine komşu değillerdi ve aralarında bu yüzden doğrudan bir çekişme vesilesi olmadı. Ayrıca bu durum irtibatın gelişmesine de önemli bir engel teşkil etti. Aynı şekilde aradaki mesafe, sağlıklı ticarî ilişkilerin kurulmasına da imkân vermedi. Bütün bunlara rağmen ortak tehdit olan Safevîlere karşı zaman zaman işbirliği arayışına girilmiş ancak bundan da bir sonuç alınamamıştı.⁸⁷

Baburlu Sultanı Alemgir'in (ö. 1707) ölümünden sonra Osmanlı-Baburlu ilişkileri Ferruhsiyer'in 1717'de Osmanlı Devleti'ne gönderdiği elçilik heyetiyle devam etti. Dönemin Osmanlı tarihçisi Raşid'in, "*Padişah-ı Hind tarafından elçi gelmek nâdirü'l-vukû' bir hâlet olmak takrîbiyle*"⁸⁸ ifadesi uzun süreden beri Hindistan'dan bir elçi gelmediğini göstermektedir. Alemgir'in ölümünden sonra oğulları ve torunları arasında yaşanan yedi yıllık iç savaş ancak 1713'te son buldu.⁸⁹ İki devlet arasında uzun süre siyasî bir temasın olmamasında Hindistan'daki siyasî karmaşa sebep olarak gösterilebilir.⁹⁰

1713'te tahta geçen Ferruhsiyer, 1716 yılı sonlarında Hacı Niyaz Beg Han adlı bir elçiyle III. Ahmed'e bir mektup gönderdi.⁹¹ Elçinin İstanbul'a geldiği tarihlerde⁹²

⁸⁵ N. K. Türkal, Silahdar, s. 495vd.

⁸⁶ N. K. Türkal, Silahdar, s. 574.

⁸⁷ Azmi Özcan, "Osmanlı ve Babürlü- Devleti Arasındaki İlişkiler", **Türkler VIII**, Ankara 2002, s.765.

⁸⁸ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, **Tarih-i Raşid-i ve Zeyli II**, Yay. Haz. A. Özcan vd., İstanbul 2013, s. 1050-1051.

⁸⁹ Y. H. Bayur, Hindistan II, s. 323.

⁹⁰ Azmi Özcan, "Bâbürlü ve Bâbürlü-Osmanlı Devleti Arasındaki İlişkiler", **XV ve XVI. Asrı Türk Asırları Türk Asrı Yapan Değerler**, Ed. A. Özcan, Ensar Neşriyat, İstanbul 1997, s. 112.

⁹¹ BOA, AE.SAMD..III, 218/21036, 1 Recep 1129/1717.

⁹² 1717 Mart ayının sonunda Malatya'ya ulaştığı anlaşılan elçinin başına bir hırsızlık vakası gelmiştir. Elçi, Malatya Kazasına tabi Murat Suyu yakınında İzollu Karyesi'nde Süleyman Ağa'nın evindeyken, orada bulunan Osman Efendi tarafından bazı eşyalarının çalındığını Malatya kadısına bildirmiştir. Malatya kadısı bunun üzerine çalınan eşyaları elçiye geri teslim etmiştir. Mehmet Karagöz, "1714-1720 M. (1127-1135 H.) Tarihli Malatya Şer'iyye Sicili", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Elazığ 1989, s. 332-333.

Osmanlı Devleti, Avusturya ile savaşıyordu. Bu sırada III. Ahmed Edirne’de bulunuyordu. Elçi bir süre İstanbul’da bekledikten sonra Edirne’ye padişahın yanına mektup ve hediye sunmak üzere gitti.⁹³ Ferruhsiyer, gönderdiği mektubunda Hindistan’ın siyasî durumu hakkında bilgi vermiş, 7 Rebiülevvel 1124’de Delhi’yi alarak cülusunu elçi Hacı Niyazi Bey Han vasıtasıyla bildirmiştir.⁹⁴ Ferruhsiyer’e cevabi mektupta cülusu tebrik edilmiş ve Osmanlı Devleti’ne Avusturya ile savaşta dua edilmesi istenmiştir.⁹⁵ Dönemin tarihçisi Raşid’in kaydettiğine göre, Hindistan elçisinin elçiliğine dair elinde herhangi bir şey görülmemesine rağmen, kendisine iyi muamelede bulunulmuş ve gerekli yardım yapılarak memleketine geri gönderilmesi sağlanmıştı.⁹⁶

Ferruhsiyer’den sonra Baburluların son güçlü hükümdârı Muhammed Şah döneminde (1719-1748) Osmanlı-Baburlu ilişkileri tekrar canlandı.⁹⁷ Baburlu Muhammed Şah, Seyyid Ataullah vasıtasıyla III. Ahmed’e cülusunu tebrik etmek ve dostluk duygularını dile getirmek için bir mektup gönderdi.⁹⁸ Aslen Buharalı olan Seyyid Ataullah H. 1135/M. 1728 yılında hacca gitmek üzere Delhi’ye gelmiş ve oradan da deniz yoluyla Hicaz’a giderek, hac ibadetini yerine getirmişti. Daha sonra İstanbul’a giderek Vezir-i ‘azam Damad İbrahim Paşa ile görüşmüştü. Muhammed Şah’ın mektubuna karşılık III. Ahmed de Seyyid Ataullah vasıtasıyla bir mektup gönderdi. Ayrıca Vezir-i ‘azam, Muhammed Şah’ın veziri Nizamülmülk’e de bir mektup yolladı. Seyyid Ataullah elçilik vazifesini yaptıktan sonra Türkçeye hâkimiyeti sebebiyle ülkesine dönememiş, Delhi’de alıkonulmuştu.⁹⁹

Daha sonraki yıllarda iki devleti de birbirleri arasında irtibat kurmaya sevk eden gelişme İran’da Nadir Şah’ın güçlenmesi oldu. 1736-1739 Osmanlı-Rus-Avusturya savaşları başlamadan hemen önce Rusya ile bir anlaşma yapan Nadir Şah, 1736 yılında İran’dan Afganları çıkardıktan sonra kendini İran Şahı ilan etti. Nadir Şah böylece batı

⁹³ BOA, C.ML.. 541/22255, 23 Zilkade 1129.

⁹⁴ Ferruhsiyer’in mektubu için bkz. BOA, A.{DVNSNMH.d., No:6, s. 390-393.

⁹⁵ Ferruhsiyer’e yazılan cevap için bkz. BOA, A.{DVNSNMH.d., No:6, s. 393-397.

⁹⁶ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Efendi, Tarih-i Raşid-i ve Zeyli II, s. 1050-1051; Raşid’in bu kaydını arşiv belgeleri de doğrulamaktadır, Hind elçisine verilen menzil atları Düzce ve Hendek menzircisi tarafından karşılanmıştır, BOA, İE.HR..14/1380, 18 Safer 1129/1 Şubat 1717; ayrıca Hind elçilerinin günlük tayinatları da Dergâh-ı Ali gediklerinden Osman Ağa tahvilinden, Mahmud Ağa ve Yeğen Ebubekir Ağa uhdelerinde bulunan Canik ve Duhan Gümrüğü Mukataaalarından tahsil edilmiştir, BOA, AE.SAMD..III., 218/21036, 1 Recep 1129/11 Haziran 1717, BOA, AE.SAMD..III..218/21038, 29 Zilhicce 1129/6 Kasım 1717.

⁹⁷ Çünkü bu tarihlerde Afganlar, İran’ı istila etmişlerdi (1722-1730). Bu sebeple kara yolu kapalı, deniz yolu tehlikeli ve zordu, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, IV/2, Ankara 1988, s. 150.

⁹⁸ Farsça mektubun tercümesi için bkz. BOA, A.{DVNSNMH.d., No:6, s. 452-453.

⁹⁹ İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı IV/2, s. 152.

sınırının güvenliğınden emin olduktan sonra yönünü doğuya çevirdi. 1738 yılında Nadir Şah Kandahar'a geldiğinde Baburlu Devleti, Marata akınları altındaydı. Bu akınlar neticesinde Baburlular aleyhine çok ağır bir anlaşma yapılması, Nadir Şah'ın Hindistan'a girmesi için bir fırsat oldu.¹⁰⁰

Nadir Şah, 9 Şubat 1739 tarihinde Delhi'ye girdi ve buradan muazzam zenginliklerle ülkesine döndü.¹⁰¹ Bu durum Nadir Şah'ın Osmanlı ve Rusya savaşlarında elini güçlendirdi.¹⁰² Nadir Şah Hindistan Seferi'nden döndükten sonra, Sünnî bir Türk devletine saldırmasından dolayı Osmanlı Devleti'nin tepkisinden çekindiğinden¹⁰³ I. Mahmud'a elçisi Hacı Han'la beraber mektup ve hediyeler gönderdi. Nadir Şah mektubunda Hint Seferi'nin sebebini ve ana çizgilerini belirterek Osmanlı padişahına gönderdiği hediyelerden bahsetmekte ve dostluk duygularını dile getirmekteydi.¹⁰⁴ Öte yandan Sultan Mahmud, Nadir Şah'ın mektubuna karşılık Hacı Han'la birlikte bir mektup gönderdi.¹⁰⁵

Nadir Şah'ın Hindistan seferinden sonra Muhammed Şah ve devletin ileri gelenleri, Osmanlı Devleti'ne elçi göndermek geleneğini yinelemek istemişler ve Nadir Şah'tan intikam almak için Seyyid Ataullah Efendi'yi tekrar elçi olarak İstanbul'a göndermişlerdi. Ayrıca Hindistan'dan çekilirken Nadir Şah'ın Muhammed Şah'a kabul ettirdiği şartlar arasında Osmanlı Devleti ile haberleşmemesi/mektuplaşmaması şartı vardı. Bu durum, daha önce Osmanlı Devleti ile Baburlu Devleti arasında İran'a yönelik ittifak arayışlarının varlığını göstermektedir.¹⁰⁶

¹⁰⁰ H. Kulke-D. Rothermund, Hindistan, s. 301; Nadir Şah'ın Hindistan Seferi hakkında o dönemde kaleme alınmış Dürre-i Nadiri'nin tercüme ve değerlendirmesi için bkz. Babak Shahed, "Dürre-i Nadiri'ye Göre Nadir Şah ve Dönemi- Tercüme ve Değerlendirme-", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Ankara 2016.

¹⁰¹ Y. H. Bayur, Hindistan III, s. 25.

¹⁰² Nadir Şah Hindistan'dan zengin hediyelerle dönmüştür. 1746 yılında Osmanlı ile Nadir Şah arasında yapılan barış neticesinde iki devlet arasında karşılıklı hediyeleşmeler olmuştur. Nadir Şah'ın Osmanlı sultanına gönderdiği hediyeler arasında Hindistan seferi sırasında elde ettiği çok kıymetli bir taht da bulunuyordu, Münir Aktepe, "Nadir Şah'ın Osmanlı Padişahı I. Mahmud'a Gönderdiği Taht-ı Tâvus Hakkında", **Tarih Dergisi**, Haziran 2011, s. 115.

¹⁰³ Tahir Sevinç, "Nadir Şah'ın 1738-1739 Hindistan Seferi ve Sonuçları", **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık 2011, S. 24, s.19.

¹⁰⁴ Karşılıklı gönderilen mektuplar için bkz. Yusuf Hikmet Bayur, "Nâdir Şah Afşar'la I. Sultan Mahmud Arasında Hindistan Seferi Hakkında Teati Olunan Mektuplar", **IV. Türk Tarih Kongresi (Ankara 10-14 Kasım 1948)-Kongreye Sunulan Tebliğler**, Ankara 2010, s. 325.

¹⁰⁵ Sultan Mahmud'un mektubunda dikkat çeken nokta, İslam birlik ve kardeşliğine atıfta bulunan ayetlerin varlığıdır. Sultan Mahmud da iki devlet arasındaki dostluktan bahsetmiştir, Y. H. Bayur, "Nadir Şah", s. 331vd.

¹⁰⁶ İzzî Efendi Süleyman b. Halil, **İzzî Tarihi**, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Tarih bölümü nr. 414, s. 13b.

1741 yılında Bağdat Valisi Ahmed Paşa tarafından gönderilen tahriratta, Basra yoluyla Hint elçisi olarak Seyyid Ataullah adında birisinin geldiği, fakat elçiye benzer bir hali olmadığı bildirilmişse de hükümet İstanbul'a gelmesi için emir vermişti.¹⁰⁷ Seyyid Ataullah Efendi, 17 Şaban 1157 (Eylül 1744) tarihinde, Basra yoluyla Üsküdar'a geldi.¹⁰⁸ Hint elçisi gelişinin üzerinden az bir süre sonra Sultan I. Mahmud tarafından huzura kabul edildi.¹⁰⁹

Seyyid Ataullah beraberinde I. Mahmud'a sunmak üzere Muhammed Şah ve veziri Nizamülmülk'ün mektuplarını getirmişti. Mektupta, III. Ahmed'in daha önce Seyyid Ataullah aracılığıyla cülusunu tebrik etmiş olmasına teşekkür ve I. Mahmud'un saltanatı da tebrik edilmekteydi. Ayrıca bundan sonra iki ülke arasında elçi gönderme işine önem verilmesi istenmekteydi.¹¹⁰ Muhammed Şah'ın mektubunda dostluğun devamı temennisinden başka bir detay yer almamakla beraber, Seyyid Ataullah'ın I. Mahmud'a sunduğu takrir önem arz etmektedir.

Seyyid Ataullah Efendi meseleyi önce doğrudan Sultan Mahmud'a açmak istedi. Ancak padişaha sunmak için önce vükelaya söylenmesi gerektiği bildirildi. O da diyeceklerini Kethüda Efendi'nin bir iftarında açıklayıp durumu kendi eliyle de yazıp verdi. Hint elçisinin takririnde, Osmanlı Devleti'ni Nadir Şah Afşar'a karşı tam bir kuşku içinde bırakmak isteyen ifadeler vardı. Özellikle Nadir Şah ile barış yapılmasının sakıncaları ortaya konulmaktaydı. Eğer Nadir Şah yeniden Hindistan'ı istila için harekete geçerse, bunun onun Osmanlı Devleti'ne karşı tasarladığı büyük ve kesin seferinin bir başlangıcı ve hazırlığından başka bir şey olmadığına inandırılmak istenmişti. Ayrıca elçi, Baburlu Devleti'nin, Osmanlı Devleti'ni korumak için Nadir Şah'a kafa tutmuş olduğunu göstermek amacındaydı.¹¹¹ İstanbul'a gelirken yolda karşılaştıkları olayları anlatan elçi, Nadir Şah'ın Osmanlı Devleti'ne karşı savaş hazırlıkları yaptığını ifade etmekteydi. Sonuç olarak, Osmanlı Devleti'ne Nadir Şah'a güvenerek barış yapmaması gerektiğini

¹⁰⁷ İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı IV/2, s. 152.

¹⁰⁸ İzzî Tarihi, s. 13a.

¹⁰⁹ Şaban 1154 (Ekim 1744) tarihinde huzura kabul edilmiştir, İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı IV/2, s. 153.

¹¹⁰ Osmanlı elçisi Hindistan'dan 4 mektup getirmiştir. Biri Muhammed Şah'tan ikisi Nizamülmülk Çin Kılıç Han'dan ve biri de oğlu Nizamüddeve Nasr Ceng'dendir. Nadir Şah'ın Hindistan Seferi'nden sonra Baburlu Muhammed Şah'ın tutumu devleti derinden sarsmıştır. Muhammed Şah'ın Turaniyandan (Sünnî Türkler) olan beylerle arası açılır. Çin Kılıç Han ile Muhammed Şah arasındaki gerginlik Osmanlı Devleti'ne gönderdikleri mektuplarda görülmektedir, Y. H. Bayur, Hindistan III, s. 35vd;

¹¹¹ Yusuf Hikmet Bayur, "Osmanlı Devletinin Nadir Şah Afşar'la Barış Yapmasını Önlemek Amacını Güden Bir Gürkanlı Denemesi", **Belleten**, XIII/49 (Ocak 1949), s. 92.

bildirmekteydi.¹¹² I. Mahmud, Hint elçisinin takririni okuyarak mütalaasını reddetmemiş, hali perişan olan elçiye ikram edilmesini ve her hususta gönlünün alınmasını emretmişti.¹¹³

Muhammed Şah'ın elçisine karşılık I. Mahmud, Trabzonlu Salim Mehmed Efendi'yi elçi tayin ederek, Baburlu elçisiyle birlikte Hindistan'a gönderdi.¹¹⁴ Salim Mehmed Efendi'ye mektuptan başka bir de şifahî talimat verilmişti. Vezir-i 'azam tarafından Nizamülmülk'e ve Hindistan vükelasına mektuplar gönderilmiş, aynı zamanda Hindistan ulema ve ricaline, şeyhülislam, kızlarağası ve yeniçeri ağası tarafından da başka mektuplar yollanmıştı.¹¹⁵

I. Mahmud mektubunda Nadir Şah ile o sırada devam eden mücadelede bazı başarılarla işaret ederek, Muhammed Şah'ın mektubunun o sırada gelmesini hayra yormakta ve buna teşekkür etmekteydi. I. Mahmud'un kendi elçisiyle gönderdiği mektupta dikkat çeken önemli hususlardan biri "*cihad*" kelimesine ait pek çok hadis ve ayet yazılmış olmasıydı. Ayrıca Osmanlı Devleti ile Baburlu Devleti arasındaki din ve mezhep birliğine işaret edilmişti. Mektuptan I. Mahmud'un Nadir Şah'a karşı Muhammed Şah'ı savaşa davet etme niyetinde olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür. Ancak Osmanlı Devleti, o dönem Baburlu Devleti'nin artık güçten düştüğünü bilmediğinden dolayı Nadir Şah'ı arkadan vurmaya kışkırtmıştı. Ayrıca Muhammed Şah'ın mektuptaki güçlü ifadeleri yazmaya teşebbüs etmesi de o zaman Osmanlı Devleti'nin Baburlu Devleti'nin durumu hakkında bilgi sahibi olmadığını da göstermektedir. Çünkü bu tarihlerde Muhammed Şah kendi valilerine dahi söz geçirmekten aciz ve güçsüz bir konumdaydı.¹¹⁶

Elçiler Şam'dan Mekke'ye, oradan da Cidde ve deniz yoluyla Hindistan'a gittiler (Evahir-i Zilkade 1157/Aralık 1744-Ocak 1745). Türk elçisi Salim Mehmed Efendi orada vefat ettiğinden, elçilik vazifesini ikinci elçi olan Hacı Yusuf Ağa yaptı. Salim Efendi hayatından ümidini kesince padişahın kendisine tevdi ettiği şifahî iradesini Yusuf Ağa'ya bildirerek, bunun Hindistan hükümdarına arz edilmesini tavsiye etmişti. Hacı Yusuf Ağa, mektubu Muhammed Şah'a teslim ve şifahen söyleyeceklerini arz ettikten sonra, Baburlu padişahının mektup ve hediyeleriyle birlikte gittiği yoldan döndü. Cidde'ye geldikten

¹¹² Y. H. Bayur, "Nadir Şah Afşar", s. 92.

¹¹³ İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı IV/2, s. 153-154.

¹¹⁴ İzzî Tarihi, s. 14b-15b; Y. H. Bayur, "Nadir Şah Afşar", s. 91.

¹¹⁵ İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı IV/2, s. 153-154.

¹¹⁶ Y. H. Bayur, "Nadir Şah Afşar", s. 91.

sonra avdetini İstanbul'a bildirdi.¹¹⁷ Hacı Yusuf Ağa, Mart 1750'de İstanbul'a geldiği düşünüldüğünde Hindistan'a gidip gelmesi beş buçuk sene sürdüğü görülmektedir.¹¹⁸ Bu tarihten sonra Baburlu Devleti zayıflayıp İngiliz müdahalesi de kendini hissettirdiği için devlet kendi iç işleriyle uğraşmıştı. Bundan sonra bu devletten Osmanlı Devleti'ne gönderilen herhangi bir elçiye dair kayda rastlanmamıştır.¹¹⁹ Baburlu Devleti bu tarihten sonra Nadir Şah'ın askeri ve yetiştirmesi olan Afgan Ahmed Şah Düranî'nin Aralık 1747'de başlayan Hindistan seferleriyle iyice sarsılmış ve bir daha toparlanamamıştır.¹²⁰

İngilizlerin Hindistan'da giderek etkili olmaya başladıkları süreçte Baburluların zayıflaması ve ortaya çıkan siyasî istikrarsızlık ülkede karmaşa ortamı yaratmıştı. Bu dönemde Hindistan'da Müslüman ve Hinduların tesis ettikleri siyasî teşekküller ortaya çıktı ve İngilizlere karşı mücadelelerde bulundular. Bunlardan Malabar ve Maysor Sultanlığı artan İngiliz baskısına karşın Osmanlı Devleti'nden destek aradı. Sonraki yıllarda İngilizlere tabi Arkot ve Bopal Nevvablıkları da hilafet ve hac meseleleri üzerinden Osmanlı Devleti ile irtibat kurdu.

Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyıldaki Hint Okyanusu, Hindistan politikası ve Osmanlı-Baburlu ilişkileri (1556-1748) birçok çalışmada ele alınmıştır.¹²¹ Ayrıca 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan itibaren Milli Mücadele'ye kadar Osmanlı Devleti'ne

¹¹⁷ Şem'dâni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, Mür'i't-Tevârih II B, s. 11.

¹¹⁸ Hacı Yusuf Ağa, III. Mustafa zamanında sadrazam olan Yağlıkcızade Mehmed Emin Paşa'nın babasıdır. Mehmed Emin Paşa, Hindistan'a babasıyla birlikte yolculuk etmiş ve dönüşünde bir takrir kaleme almıştır. Eserinde Hindistan seyahati hakkında bilgiler verir. Esere ilk defa dikkat çeken Faik Reşit Unat, yazarının Mehmed Salim Efendi'ye ait bir seyahatname gibi gösterir. Faik Reşit Unat, **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri**, Yay. Haz. B. Sıtkı Baykal, Ankara 1987, s. 82; İsmet Miroğlu, "Hindistan Hakkında XVIII. Yüzyılda Yazılmış Küçük Bir Eser", **İÜFEF Tarih Dergisi**, 34 (1983-84), İstanbul 1984, s. 540.

¹¹⁹ İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı IV/2, s. 156.

¹²⁰ Orhan Yazıcı, "Ahmed Şah Abdalî ve Millî Afgan Devleti'nin Kuruluşu (1747-1772)", **İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi)**, Malatya 2003, s. 52vd.

¹²¹ Osmanlı Devleti'nin Hindistan ve Hint Okyanusu'na yönelik politikaları hakkında yapılan çalışmalardan bazıları; Yakup Mughul, **Kanuni Devri Osmanlıların Hint Okyanusu Politikası ve Osmanlı-Hint Müslümanları Münasebetleri**, 1517-1538, İstanbul 1974; Salih Özbaran, "Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan yolu: XVI. Yüzyılda Ticaret Yolları Üzerinde Türk-Portekiz Rekâbet ve İlişkileri", **İÜFEF Tarih Dergisi**, S. 31 (Mart 1977); H. Melzig, **Büyük Türk Hindistan Kapılarında, Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Amiral Hadım Süleyman Paşa'nın Hint Seferi**, İstanbul 1943; Canan Kuş, "XVI. Yüzyılda Ticarî Alanda Osmanlı-Hindistan İlişkileri", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ 2012. Ayrıca Osmanlı-Baburlu ilişkilerinin ele alındığı çalışmalar için bkz. Yusuf Hikmet Bayur, "Osmanlı Padişahı II. Süleyman'ın Gurkanlı Padişahı I. Alemgir (Evrengzib)'e Mektubu", **Belleten**, XIV/54, Ankara 1950; Aynı yazar, "Osmanlı Devletinin Nadir Şah Afşar'la Barış Yapmasını Önlemek Amacını Güden Bir Gurkanlı Denemesi", **Belleten**, XIII/49 (Ocak 1949), s. 91-95; Azmi Özcan, "Osmanlı ve Babürlü- Devleti Arasındaki İlişkiler", **Türkler VIII**, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.761-765. N. Rahman Farooqi'nin bu konu hakkındaki çalışması Baburlu-Osmanlı ilişkilerinin anlatıldığı en önemli eserdir, N. Rahman Farooqi, **Mughal-Ottoman Relations (A Study Of Political & Diplomatic Relations between Mughal India and the Ottoman Empire, 1556-1748)**, Delhi 2009.

destek veren Hintli Müslümanlara dair çalışmalar da yapılmıştır.¹²² Ancak şimdiye kadar Osmanlı-Hint ilişkileri, Baburluların zayıflamasından sonra İngilizlerin tamamen Hindistan'a hâkim oldukları zaman aralığında, hac ve ticaret konularıyla birlikte ele alınarak değerlendirilmemiştir. Yapılan çalışmalar ya sadece siyasî ilişkiler merkezli olmuş ya da ilişkilerin ticarî yönüne vurgu yapan muhtevaya sahiptirler.

1750-1857 yılları arası hem Osmanlı Devleti'nin hem de Hindistan'daki Müslüman devletlerin Avrupalı sömürgeci devletler karşısında varlık mücadelesi gösterdiği yıllardı. Bu devletlerin dış meselelerini Avrupalı devletlerle olan ilişkileri meşgul etmekteydi. Ancak iki ülke arasındaki tarihsel bağ zamanla siyasî özelliğini yitirmiş, uzun yıllar ticarî ve dinî alanda devam etmiştir. Bu açıdan Hindistan'ın zengin ve ticarî bir ülke olmasının yanı sıra, bölgedeki Müslüman nüfusun yoğunluğu ve Osmanlı Padişahı'nın Müslümanların halifesi olması, Hindistan Müslümanlarını Osmanlı Devleti'ne yakınlaştırmaktadır. Bu sebeple çalışmanın sınırları siyasî ilişkilerle birlikte ticarî ve dinî meseleler ekseninde çizilmiştir.

XVIII. ve XIX. yüzyıllar arasında Osmanlı Devleti'nin dış ticaretinde Avrupalı devletlerin üstünlüğü görülmektedir. Bununla birlikte Doğu ile yapılan ticaretin Batı ile yapılan ticareti kat kat aştığı bazı araştırmacılar tarafından iddia edilmektedir.¹²³ Buradan hareketle Doğulu devletlerle olan ekonomik ilişkilere dair, özellikle Hindistan ile yapılan ticaret hakkındaki çalışmalarsa yok denecek kadar azdır.¹²⁴ Bu açıdan XIX. yüzyılın ortalarına kadar “*Batı Avrupa tekniğine karşı direnebilen iki doğulu devlet*” olan Osmanlı

¹²² Bu konudaki bazı çalışmalar için bkz. Azmi Özcan, **Pan-İslamizm/Osmanlı Devleti, Hint Müslümanları ve İngiltere (1877-1914)**, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1992; Aynı yazar, “Osmanlı Devleti'nin Güney ve Güneydoğu Asya Devletlerine Yönelik Dış Politikası”, **Türk Dış Politikası-Osmanlı Dönemi**, Ed. Mustafa Bıyıklı, Gökkuşbu Yay., İstanbul 2008; Ram Lakhan Shukla, **Britain, India and the Turkish Empire 1853-1882**, New Delhi 1973; Mim Kemal Öke, **Hilâfet Hareketleri**, İstanbul 2005; Ömer Tellioğlu, “Hindistan Müslümanlarının Osmanlı Devleti'ne Bağlılığının Sembolü: Trablusgarb ve Balkan Savaşları Sırasında Gönderilen Yardımlar”, **Tarih Okulu Dergisi**, S. 24, Aralık 2015.

¹²³ Osmanlı belgelerine dayalı ve sayısı gitgide artan araştırmalar, XVIII. yüzyılda Doğu Akdeniz'deki Batı ticareti hakkında Avrupa kaynakları kadar ayrıntılı ve kesin bilgiler içermese de, yurt içindeki ve Doğudaki ticaret ağlarıyla yapılan ticaretin, Batı'yla yapılan ticareti kat kat aştığını ortaya koymaktadır, Bkz. E. Eldem, “Kapitülasyon”, s. 347.

¹²⁴ Levant ticareti, hem Doğu hem de yurt içi ticaretiyle kıyaslandığında daha üstün, yaygın ve gelişmiştir. Ancak bu iddia, kendisini destekleyecek somut ve inandırıcı verilerden yoksun görünmektedir. XVII. ve XVIII. yüzyılda Avrupa ticaretinin üstün olduğu görüşünün dayandığı bulgular şaşılacak derecede azdır. Devletin –artık daha önemli olduğu kabul edilen- “öteki” ticarî ilişkileri yani iç ve Doğu ticareti konusunda yapılacak geniş çaplı araştırmalar gerekmektedir, E. Eldem, “Kapitülasyon”, s. 343-344.

Devleti ile Hindistan arasındaki ticarî ilişkiler, yalnız bölgesel veya ulusal değil, dünya iktisat tarihi açısından da önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.¹²⁵

Hicaz'da en kalabalık hacı grubunu oluşturan Hindistanlı hacıların durumları iki ülke arasındaki ilişkilerin başka bir boyutudur. Hindistanlı hacılar Hicaz'da ticarî faaliyetlerde bulunmaktaydılar. Hindistan kaynaklı salgın hastalıklar Hindistanlı hacılar vasıtasıyla Hicaz'a taşınmaktaydı. İki ülke arasındaki ilişkilerin dinî ve kültürel boyutunu göstermesi bakımından Hindîler Tekkesi değerlendirmeye değer başka bir konudur. XIX. yüzyılda sömürgeci Avrupalı devletler karşısında Müslüman toplumların, bu sömürüye karşı çıkmalarında ve örgütlenmelerinde tasavvuf ile tekkelerin rolü büyüktür. Anadolu dışındaki yerlerde tasavvuf demek sömürüye ve emperyalizme karşı direniş demektir. Tarikat mensupları, bu güçlere karşı direnişe başlar başlamaz psikolojik destek sağlamaları dışında, mahallî sınırları aşan haberleşme ağlarıyla bu hareketlere yardımcı olmuşlardır.¹²⁶ Bu açıdan ticaret ve hac güzergâhı üzerinde yer alan Hindîler Tekkesi, iki ülke arasında siyasî, ticarî, kültürel ve dinî irtibatı sağlayan önemli bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Hicaz'a hac için gelen ve oradan diğer Osmanlı şehirlerine dağılan Hindistanlı hacı ve sûfiler bu tekkelerde ikâmet ederek hem ülkeleriyle irtibatı sağlamakta hem de Hindistan kaynaklı tasavvufî görüşlerini Osmanlı topraklarına yaymaktaydılar.

Tezimiz, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, XVIII. yüzyılın ortalarından XIX. yüzyılın ortalarına kadar geçen süreçte Osmanlı Devleti ile Hindistan'daki Müslüman devletler arasındaki siyasî ilişkiler ele alınmıştır. Özellikle Baburluların zayıflamasıyla Hindistan'ın batı kıyılarında yer alan Malabar Sultanlığı ve Maysor Devleti'nin artan İngiliz baskısına karşın Osmanlı Devleti ile ittifak kurma çalışmaları, İngiliz hâkimiyetinden sonra ise Hilafet ve Hicaz üzerine gelişen ilişkiler anlatılmıştır.

¹²⁵ S. Yılmaz, "Hint Ticareti", s. 61. XVIII. yüzyıl dünyada iktisadî şartların değiştiği ve bir ticaret patlamasının yaşandığı bir dönemdir. Bunda denizcilik sahasındaki gelişmeler ve sömürgecilik faaliyetleri büyük etkisi vardır. XVII. yüzyıl ortalarından beri millî ekonomilerini güçlendirmek için bütün merkantilist tedbirleri alan ve ihtiyaç duydukları bazı ticaret maddelerini Uzak Doğu ve Amerika'dan elde edebilen batı Avrupa ülkeleri XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nden daha çok hammadde almaya ve daha çok mamul mal satmaya başladılar, Numan Elibol, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti", **Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Ankara 1996, s. 99-100.

¹²⁶ Hür Mahmud Yücer, "19. Asırda Anadolu'da Tasavvuf", **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi)**, İstanbul 2001, s. 11.

İkinci bölümde, Hindistan ile yapılan ticaret ele alınmakta, Osmanlı-Hint ticaretini oluşturan ticareti yapılan mallar, gümrükler, ticarî faaliyetlerde etkin tüccar grupları, ticarî işlemler gibi unsurlar üzerinde durulmaktadır.

Osmanlı-Hint ilişkilerinin dinî boyutu ve Hicaz'da en kalabalık hacı gruplarından olan Hindistanlı hacıların durumu ise üçüncü bölümün muhtevasını oluşturmaktadır. Ayrıca, hac ve ticaret yolları üzerinde kurulan ve pek çok Osmanlı şehrinde siyasî, dinî ve ticarî fonksiyonu olan Hindîler tekkesi ekseninde Osmanlı-Hint ilişkileri irdelenmeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1750-1857 YILLARI ARASINDA OSMANLI DEVLETİ-HİNDİSTAN SİYASİ İLİŞKİLERİ

1.1. İngilizlerin Hindistan’a Hâkim Olma Sürecinde Hindistanlı Müslümanların Osmanlı Devleti ile İttifak Arayışları

Avrupalı devletlerin peş peşe Hindistan kıyılarına ulaşmaları ve bu kıtadaki zemindâr¹²⁷ ve yerel idarecilerle ticarî bağlar kurmaları, Müslüman devletlerin otoriteleri üzerinde büyük tahribatlar yapmıştır. Portekiz, Fransız ve İngiliz hamiliklerini kabul eden yerel yöneticiler bir müddet sonra hâkimiyetlerini yitirmeye başlamış ve Hindistan’da özellikle Fransız ve İngiliz şirketleri yönetimlerini tesis etmişlerdir. İngilizlerin XVIII. yüzyılın başlarından beri tedricen nüfus sahalarını genişletmelerinden en çok zararı Baburlu Devleti görmüştür. Buna bir de kuzeyden Nadir Şah Afşar ve onun yetiştirmesi olan Ahmed Şah Düranî’nin Hindistan seferleri eklenince Baburlu Devleti artık yıkılma sürecine girecektir. Delhi’nin işgali ve Pencâb’ın Baburlu hâkimiyetinden çıkması güneyde yerleşmeye çalışan İngilizlerin elini oldukça güçlendirmiştir. Bu boşluk döneminde ise Hindistan’da Baburlulara bağlı pek çok Hindu ve Müslüman siyasî oluşumlar ortaya çıkmıştır. Bunlardan Batı Hindistan kıyılarında hüküm süren Arakkal Hanedanlığı ve Maysor Sultanlığı, artan İngiliz baskısına karşı, Osmanlı Devleti ile hem siyasî hem de ticarî ittifak kurmak istemiştir. Ayrıca İngilizlere tabî Arkot ve Bopal Nevvaplıkları Osmanlı Devleti ile Hicaz üzerinden ilişkilerini sürdürmeye çalışmışlardır.

1.1.1. Malabar’da Arakkal Hanedanlığı ve Osmanlı Devleti Arasındaki Diplomatik Münasebetler

Malabar bölgesi bugün genel olarak Hindistan’ın güneybatısındaki kıyı şeridinde verilen isimdir.¹²⁸ Coğrafi yakınlıktan dolayı Arapların bölgeyle yoğun ticarî ilişkileri,

¹²⁷ Farsça “zemin (toprak)” kelimesiyle “dâr (sahip olan)” sıfatından oluşan kelime “toprak ve arazi sahibi” anlamındadır. Terim olarak Hindistan’da Delhi Sultanlığı, Baburlular ve İngiliz sömürgesi dönemlerinde bir mülkü babadan oğula miras yoluyla veya köylüler arasında saygınlık kazanmak ya da satın almak suretiyle elde edenleri ve kırsal bölgelerde arazi üzerinde geniş haklara sahip olanları ifade etmekteydi, S. Haluk Kortel, “Zemindar”, *DİA*, XLIV, İstanbul 2013, s. 238-239.

¹²⁸ Şemseddin Sami, *Kâmûsü’l- A’lâm VI*, İstanbul 1306, s. 407. Bu kıyı şeridi kuzeyde D’eli dağından güneyde Komorin Burnu’na kadar uzanan ve doğuda Batı Gatlar’la sınırlanan yaklaşık 550 km’lik bir alanı

burada İslamiyet'in yayılmasını sağlamıştı.¹²⁹ XIV. yüzyılda Malabar topraklarını dolaşan İbn Battuta, bölgenin hemen her yerleşim biriminde yerli Müslümanların bulunduğunu ve Müslümanların burada üstün durumda olduklarını söylemektedir.¹³⁰ Malabar'ın kuzeyinde yer alan ve kıyıda küçük bir liman kenti olan Kannanor hâkimleri buradaki Müslümanların zamanla lideri ve hamisi olmuştur.¹³¹

Kannanor, XVI. yüzyılın ortalarında kurulan ve uzun yıllar burada hüküm süren Müslüman Arakkal Hanedanlığı'nın hâkimiyetindeydi.¹³² XV. yüzyılın sonlarında Portekizlilerin bölgeye gelmesiyle birlikte Malabar'ın refah ve istikrarı bozuldu. Ayrıca Portekiz hâkimiyetiyle yoğunlaşan misyoner faaliyetleri ve Hristiyanlaştırma gayretleri, Malabar Müslümanlarını zor durumda bıraktı. XVII. yüzyılın ikinci yarısında bölgenin hâkimiyeti Hollandalılara geçti. Ardından İngilizler ve Fransızlar bölgeye yerleşmeye başladı. Bu rekabetten galip çıkan İngilizler, bölgeyi hâkimiyetleri altına aldı.¹³³ İngiliz işgaline karşı XVIII. yüzyılın son çeyreğinde Kannanor hâkimi Sultan II. Ali Raca Kunhi Amsa ve kız kardeşi Bibi Sultan İngilizlerle mücadelelerde bulundu.¹³⁴

Kannanor hâkimleri Osmanlı Devleti'ne elçiler göndererek bölgede “*kâfirlere karşı*” giriştikleri cihatta yardım istediler. Malabar Sultanı tarafından Osmanlı Devleti'ne gönderilen ilk elçi 1773-1774 yılında İstanbul'a geldi.¹³⁵ Daha sonra Malabar Sultanı Ali

kapsamaktadır. XVII. yüzyılın sonlarına doğru İngilizlerin Malabar'a hâkim olmasıyla daha çok bugünkü Kerala Eyaleti'nin kuzey kısımları için kullanılmaya başlanmıştır. Bölgeye Malabar ismiyle ilk defa atıfta bulunan Arap ve Fars denizcilerdir. Bölgenin yerli halkı dilindeki adı Malayalam ve Keralam'dır. İslam kaynaklarında Malabar, Malabar şeklinde geçmektedir. Azmi Özcan, “*Malabar*”, **DİA XXVII**, İstanbul 2003, s. 465.

¹²⁹ A. Özcan, “*Malabar*”, s. 465; Arap tüccarların yerli kadınlarla evliliklerinden olan ya da ihtida etmiş Hindulara Moplah adı verildi, P. P. Abdul Razak, “*From Communitas To The Structure Of Islam: The Mappilas Of Malabar*”, **Proceedings of the Indian History Congress**, Vol. 68, Part One (2007), s. 895; O sebeple Moplahlar ilk Hintli Müslümanlar olarak kabul edilmektedir. Mappilla kelimesinden türeyen Moplah, gerçekte Malabar sahillerine çıkarak yerli kadınlarla evlenen yabancıların melez nesli için halk tarafından kullanılan ve saygı ifade eden bir kelimedir. Bu isim zamanla sadece bölge Müslümanlarını kapsamıştır, M. Naeem Qureshi, “*Moplahlar*”, **DİA XXX**, İstanbul 2005, s. 279.

¹³⁰ İbn Battûta Tancî, **İbn Battûta Seyahatnâmesi II**, çev. A. Sait Aykut, YKY Yay., İstanbul 2000, s. 796.

¹³¹ Yılmaz Öztuna, **Devletler ve Hanedanlar I**, Ankara 2005, s. 986; Ancak Moplahlar en güçlü oldukları dönemde dahi Kannanor hariç kendilerine ait siyasî bir yapı kuramamışlardır, M. N. Qureshi, “*Moplahlar*”, s. 279.

¹³² Arakkal hanedanlığında tahta anaerkil bir yöntem takip edilerek Sultan geçirilirdi. Ailenin en büyük üyesi ister erkek, ister kadın olsun hükümdar olabilmekteydi. Erkek yöneticilere Ali Raca, Ali Raja ya da Adi Raja denirken, kadın yöneticilere Arakkal Bibi deniliyordu, <http://www.indiancontents.com/2017/09/arakkal-dynasty.html> (Erişim Tarihi, 20.10.2019)

¹³³ A. Özcan, “*Malabar*”, s. 465.

¹³⁴ M. N. Qureshi, “*Moplahlar*”, s. 279-280.

¹³⁵ Hacı Ali Han'ın verdiği raporda bu elçinin Malabar'dan gönderildiği ve bu elçiye Osmanlı Devleti'nin bir cevap vermediği kaydedilmiştir, BOA, AE. SABH. I 289/19428, 11 Safer 1191/ 21 Mart 1777.

Raca, gayrimüslimlere karşı mücadelesinde yardım etmesi için Osmanlı Sultanı I. Abdülhamid'e 1776 yılında elçisi Hacı Ali'yi gönderdi. Ocak-Şubat ayında elçilik vazifesi için Malabar'dan yola çıkan Hacı Ali, buradan önce Cidde'ye ardından da Yenbu'ya gelmişti. Daha sonra Süveyş'e ulaşan Hacı Ali, Mısır'da yaklaşık iki ay kaldıktan sonra İskenderiye Limanı'ndan gemiyle 1 Nisan 1776'da İstanbul'a vardı. Elçi beraberinde Osmanlı Sultanına iki fil hediye getirmiş¹³⁶, ancak yolculuk sırasında fillerden biri Cidde ve Süveyş arasında telef olmuştu¹³⁷. Diğerisi İstanbul'a getirilerek, padişah gördükten sonra Divanyolu'ndaki Fazlı Paşa Sarayı'na konuldu.¹³⁸ Elçinin maiyetinde beşi fil bakıcısı olmak üzere toplam otuz altı kişi bulunmaktaydı.¹³⁹

Hacı Ali, Sadrazamla görüşükten sonra maiyetiyle beraber Soğancıbaşızade Mustafa Efendi hanesine yerleştirildi.¹⁴⁰ Osmanlı elçilik geleneğine uygun olarak Elçi Hacı Ali'nin masrafları, Osmanlı topraklarında kaldığı müddetçe, Osmanlı Devleti tarafından karşılanmış ve aylık kırk kuruş tayinat verilmişti.¹⁴¹

Sultan I. Abülhamid'e mektubu sunan elçi, Ali Raca'nın Mecusilerle muharebelerde bulunduğunu bildirdikten sonra, 200 sene önce Osmanlı Devleti'nin Hindistan'a yardım ettiğini, Yusuf ve Hüseyin adında iki kaptan maiyeti ile iki gemi ve malzeme gönderildiğini hatırlatmaktaydı.¹⁴² Ayrıca 40 seneden beri müşriklerin taarruzlarına karşı bunlarla muharebe ettiklerini bu muharebelerden dolayı ise maddî darlık çekildiği ifade edilmişti.¹⁴³ Bütün bu gerekçelerle Ali Raca, mali açıdan sıkıntıda olduğu için İslam Halifesi olan Osmanlı Sultanı'ndan 100.000 altın yardım istiyordu.¹⁴⁴

¹³⁶ BOA, C..HR.. 142/7055.

¹³⁷ BOA, AE. SABH. I 289/19428, 11 Safer 1191/21 Mart 1777; Şem'dâni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, Mür'i't-Tevârih II B, s. 46.

¹³⁸ Hikmet Çiçek, "(Vekâyi'nüvis) Sadullah Enverî ve Tarihi'nin II. Cildinin Metin ve Tahlili (1187-1197/1774-1783)", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi)**, Erzurum 2018, s. 648.

¹³⁹ BOA, AE. SABH. I, 289/19428, 11 Safer 1191/21 Mart 1777.

¹⁴⁰ Ahmed Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet II, s. 70.

¹⁴¹ F. R. Unat, Sefaretnameler, s. 14; BOA, C.HR.. 66/3290, 17 Rebiülevvel 1191/25 Nisan 1777; Elçi Hacı Ali İstanbul'da Karadeniz boğazındaki kaleler ve sahillerdeki mesire alanlarında teması sebebiyle de yapılan masraflar da Osmanlı Devleti tarafından karşılanmıştır, BOA, C.ML.. 523/21372, 19 Cemazilyevvel 1191/11 Haziran 1777.

¹⁴² Elçinin getirdiği mektup 18 yaprak bir risale olup, 3 yaprağı Arapçadır. 7 sayfasında talepleri yazılmaktadır, geri kalan sayfalarda 60 beyitlik bir kaside vardır. Asıl mektup mühürsüz olup, yalnız üzeri alafranga mühür ile mühürlenmiştir. Osmanlı Devleti 950 tarihinde Hindistan'a gerçekten böyle bir yardım yapmıştır. Ancak Gücerat ile Malabar birbirine uzak yerlerdir. İkisi aynı yöneticinin idaresi altında olsa bile, o zaman yardım yapılmış olsa da bu yardımın Osmanlı'nın şöhretini duyurmaktan başka bir sonuç vermediğini Seydi Ali Reis de ifade etmektedir, Ahmed Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet II, s. 70vd.

¹⁴³ İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı IV/2, s. 156.

¹⁴⁴ BOA, AE. SABH. I 289/19428, 11 Safer 1191/ 21 Mart 1777.

Ali Raca'nın mektubunun yanı sıra Elçi Hacı Ali'nin elçilik vazifesini bildiren ve ne amaçla geldiğini ifade eden raporu, bu konuda önemli bilgiler vermektedir. Elçi raporunda öncelikle Malabar'ın coğrafi konumu ve halkı hakkında şu bilgileri paylaşmıştı; Malabar eyaleti deniz sahilinde Surat ile Bengal ortasında bulunan ve Surat'a kara yolu ile otuz günlük uzaklıkta olup, Malabar eyaletinin asıl başkenti Kannanor isimli bir şehirdir. Bu şehrin ahalisi Ehl-i Sünnet olup, Şafî mezhebindedir. Burası Ali Raca'nın hükmü altında olup boyu iki aylık, genişliği yirmi günlük mesafeyi içine alan ve ona itaat eden Müslüman-gayrimüslim halkı vardır. Malabar ülkesinin dağlık taraflarının halkı ateşperest Samirî kavminin elindedir. Ali Raca daima bu kavim ile gaza ve cihad ile meşguldür ve diğer memleketleri ellerinden kurtarmaktadır. Seyelan bölgesinde Felemenkler, Bengal ve Surat gibi iskelelerde İngilizler Samirîlere yardım etmektedir. Başka denizden gemilerle başkent Kannanor şehri üzerine gelip yardımla hezime uğratarak geri dönmektedirler. Cephaneleri ve dört adet topları zapt edildi. Elhamdülillah yüz bin tüfenk atan askeri ve mühimmatı olduğunu bildirmiştir. Ancak Elçi bunların tamamen defedilmesi konusunda paraya ihtiyaç duyulduğunu ifade etmişti.¹⁴⁵

Elçi raporunda, Dekken Bölgesi'nin siyasi durumu hakkında ise şu bilgileri verir; Sultan Ali Raca Cihan-abad'da (Delhi) Şah olan Baburlu Gevher Ali Şah ile müttefik olduğunu, bu sıralarda Karnat taraflarından Haydar Ali ile araları üç günlük mahal olduğundan ittifak yapıldığını söyler. Bazen ihtiyaç üzere birbirlerine yardım ederler. Haydar Ali aslen Hintlidir. Karnat melikesinin yanındayken bir gün Rani'yi öldürdükten sonra memlekete sahip olmuştur. Daha sonra Hind kalelerinden Sayra isimli büyük kale Nizamülmülk'ün kardeşi Besalet Ceng'in elindeyken İngilizlere vereceği Ali Haydar'ın kulağına gittiğinden savaşarak elinden almıştır. Daha sonra yine başka bir Hind kalesini de istila eden Haydar Ali'nin şimdi beş lek yani 500.000 askeri olduğunu söylemiştir.¹⁴⁶

Elçinin ifadelerinden anlaşıldığı üzere Ali Raca'nın Samirî ve diğer gayrimüslimlerle savaşında Devlet-i Aliyye'den başka sığınacak yeri yoktu. Samirîlerle barış mümkün olmadığından yardım taleplerini dile getirmektedir. Elbette yardım ulaşınca Samirîlerin haklarından gelineceğini de belirtilmektedir. Elçinin gönderilmesinin amacı Malabar'ın zaafına kuvvet olması için nakdî yardımla birlikte iki adet de top istemektir.¹⁴⁷

¹⁴⁵ BOA, AE. SABH. I 289/19428, 11 Safer 1191/21 Mart 1777.

¹⁴⁶ BOA, AE. SABH. I 289/19428, 11 Safer 1191/21 Mart 1777.

¹⁴⁷ BOA, AE. SABH. I 289/19428, 11 Safer 1191/21 Mart 1777.

Bu raporda bir diğerk önemli nokta, Hacı Ali'den önce Malabar Sultanı'nın 1773-1774 yılında da elçi gönderdiğinin kaydedilmesidir. Raporda zikredilen söz konusu devletlerin, Ali Raca tarafından daha önce gönderilen elçiye cevap verilmediğinden dolayı, Osmanlı Devleti'nin bu kez de onlara yardım etmeyeceğini imâ ettikleri belirtilmişti. Sultan Ali Raca, ataları gibi, Osmanlı'dan yardım istemiş ve Devlet-i Aliyye'nin hâkimiyetini kabul etmişti. Elçinin bu şartlar altında gönderilmesi yukarıda ismi geçen devletlerce de duyulmuştu. Bu yüzden Malabar elçisi, Osmanlı'nın şanına yakışır bir şekilde bu taleplere karşılık vereceğini umut etmektedir.¹⁴⁸

Osmanlı Devleti, Malabar elçisinin geldiği tarihlerde Küçük Kaynarca Antlaşması ile savaştan yeni çıkmıştı. Ayrıca Kırım ve Irak meseleleriyle uğraştığından nakdî yardımda bulunması mümkün değildi.¹⁴⁹ Bu sebeple, Malabar hükümdarının bu isteğine olumlu cevap verilemedi.¹⁵⁰ Sadrazam Halil Hamid Paşa, Hacı Ali ile görüşmesi sırasında Rusya Savaşı için devlet hazinesinden 200.000 kese sarf olduğunu bildirmişti. Buna karşılık elçi Hacı Ali kendilerine yardım edilmesi karşılığında, Osmanlı Devleti'ne 5.000 kese verebileceklerini söyleyince Halil Hamid Paşa, bu parayı kendisinin, hatta Kaptan Paşa'nın bile verebileceğini ifade etmiştir.¹⁵¹

Elçi Hacı Ali Ağa, Fransalı Kaptan Marin'in gemisiyle geldiği yoldan ülkesine gönderilmek üzere yola çıkmış, on bir gün sürecek olan gemi yolculuğunun ücreti olan 1050 kuruşun Hazine-i Amire'den ödenmesi buyrulmuştu.¹⁵² I. Abdülhamid, Elçi Hacı Ali vasıtasıyla Malabar Sultanı Ali Raca'ya 2.099 kuruş 30 akçe bedelinde, değerli

¹⁴⁸ BOA, AE. SABH. I 289/19428, 11 Safer 1191/21 Mart 1777.

¹⁴⁹ Ahmed Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet II, s. 71.

¹⁵⁰ Ali Raca'ya gönderilen Arapça mektubun sureti için bkz. BOA, A. {DVNSNMH.d., No:9, s. 93-94; İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı IV/2, s. 157.

¹⁵¹ Mustafa Nuri Paşa, Netâyıcı'l-Vukû'at-Kurumlarıyla Osmanlı Tarihi I-IV, Haz. Yılmaz Kurt, Ankara 2008, s. 520-524; Ahmed Cevdet Paşa, Ali Raca'ya yardım edilememesini eleştirmektedir. İngilizlerin türlü meşakkatlerle bu ülkeye sahip olduğunu, ancak Süveyş ve Basra Körfezi gibi stratejik yerlere sahip olan Osmanlı Devleti'nin Hindistan'daki Müslümanları koruyup gözetemediğini ifade etmektedir, Ahmed Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet II, s. 71; XVI. yüzyıla ait olan Tarih-i Hindi Garbî veya Hadîs-i Nev eserin yazarı Mehmed Suûdî Efendi de bu konuda eleştiride bulunmaktadır. Hint Okyanusu'nda Portekizlilerin Müslüman ticaret gemilerinin yollarını kesmeleri üzerine *"bir grup düşmanın bu şekilde gayret edip batıdan doğuya doğru gitmekte, şeddetli rüzgâra, denizin belalarına katlanmakta olmalarına karşı, Anadolu onların ülkesine oranla yarı yolda bulunmasına rağmen o bölgelerin (Pakistan-Hindistan) yolunun ele geçirilmesi için teşebbüs edilmemesi ve buna Osmanlı Sultanlarından hiçbirinin istekli olmaması şaşılacak bir durumdur. Bununla birlikte o taraflara sefer düzenlemekte sayısız yararlar bulunmaktadır..."*, Mehmed Suûdî Efendi, Tarih-i Hindi Garbî veya Hadîs-i Nev, s. 53.

¹⁵² BOA, C.HR.. 182/9087, 29 Recep 1191/2 Eylül 1777.

kumaşlar, seccadeler bohçalardan oluşan hediyelerle birlikte bir de mektup göndermişti.¹⁵³

Malabar hâkimi Ali Raca'dan sonra yerine kız kardeşi Bibi Sultan, Arakkal Hanedanlığı'nın başına geçmiştir. 1780 yılında Bibi Sultan, bir kez daha elçi Hacı Ali Ağa ile Ebubekir Ağa'yı elçilik vazifesiyle Osmanlı Devleti'ne göndermişti. Elçilik heyeti 30 Mayıs'ta ulaştıkları İstanbul'da getirdikleri değerli hediyelerini I. Abdülhamid'e takdim etmişlerdi.¹⁵⁴

Bu elçiler de Osmanlı Devleti'ne gelen diğer elçiler gibi ağırlanarak, ülkede kaldıkları sürece masrafları Osmanlı Devleti tarafından karşılanmıştı. Bibi Sultan'ın elçilerini Sergulam-ı Harem Mustafa Ağa misafir etmişti. Ayrıca elçilerin diğer masrafları için Hazine-i Amire'den aylık 40 kuruş ödenmişti.¹⁵⁵

Bibi Sultan, I. Abdülhamid'e göndermiş olduğu mektupta ülkesinin İngilizler tarafından sıkıştırıldığını ifade ederek bu konuda Osmanlı Devleti'nden yardım istemişti.¹⁵⁶ Bibi Sultan'ın bu müracaatı üzerine, işin iç yüzünü belirten bir telhis hazırlanarak padişaha arz edilmişti.¹⁵⁷ Bu raporda;

¹⁵³ BOA, C.HR.. 175/8745, 29 Recep 1191/2 Eylül 1777: I. Abdülhamid'in Ali Raca'ya yazılan mektubun müsveddesi için bkz. BOA, A.{DVNSNMH.d., No:9, s. 112, Evail-i Şevval 1194/1-9 Ekim 1780; Karşılıklı gönderilen hediyeler için bkz. Berna Korucu Üçüncü, "XVIII. Yüzyılda Malabar Sultanlığı ve Osmanlı Devleti Arasındaki Hediyeleşmeler", **TÜRKKÜM-2018 Uluslararası Türk Kültürü ve Medeniyeti Kongresi**, Balıkesir 2018, s. 1002-1007.

¹⁵⁴ Ahmed Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet II, s. 146.

¹⁵⁵ BOA, C.HR.. 177/8834, 4 Recep 1194/6 Temmuz 1780; Elçi Hacı Ali Ağa ve refiği Ebubekir Ağa ve diğer refiği Hüseyin Efendi'nin kisveleri (kaftan, entari, fes gibi elbiseler) için, Baş Muhasebe kalemindeki muhasebe işleminin ardından Hazine-i Amire'den 651 kuruş bedel ödenmesi kararlaştırılmıştır, BOA, C.HR.. 67/3336, 27 Cemaziyelahir 1194/30 Haziran 1780. Sergulam Mustafa Ağa elçilerin eşya ve mefruşat bedelleri için bir arzuhal yazarak bunların bedellerini istemiştir. Baş Muhasebeden yapılan hesaplama sonucunda bunun toplam 190 kuruş olduğu bildirilmiştir, BOA, C.ML.. 709/28948, 13 Recep 1194/15 Temmuz 1780. Bunun yanında yine Sergulam Mustafa Ağa Recep ayının aşçı ve su ücretlerinin karşılanması için bir dilekçe ile başvurmuş ve daha önce aylık 40 kuruş ödeneceği Baş Muhasebede kayıtlı olduğundan verilmesi emredilmiştir, BOA, C.HR..171/8522, 29 Recep 1194/31 Temmuz 1780. Elçilerin Şaban ayı aşçı ve sakka 40 kuruş olan ücretlerini Segulam Mustafa Ağa hesaplanıp tarafına verilmesini istemiştir, BOA, AE.SABH. I 103/7055, 29 Ramazan 1194/28 Eylül 1780, Ramazan ayı aşçı ve diğer masrafları için ödenmesi gereken aylık 40 kuruş ücretin tarafına verilmesi için başvuruda bulunmuştur, BOA, C.HR..142/7075, 5 Şevval 1194/4 Ekim 1780.

¹⁵⁶ BOA, C.SM..46/2323, 2 Şevval 1194/1 Ekim 1780; Bibi Sultan'ın gönderdiği mektubun Arapçası ve tercümesi için bkz. BOA, A.{DVNSNMH.d., No:9, s. 182-186, 21 Rebiülahir 1199/3 Mart 1785; Bibi Sultan'ın Arapça mektubu tercüme ettirilip aslı ve tercümesi padişaha takdim edilmiştir. Bu takrir üzerine I. Abdülhamid'in el yazısı ile daha önce Ali Raca tarafından gönderilen elçiye atıfta bulunarak, "*galiba mukaddemâ bu hâkim-i merkûm tarafından dahi gelmiş elçi gibi olmak hatırıma geliyor. Bu bâbda gayrı Devlet-i Aliyye'den isti'ânet talebinde olmakla ne vechile re'y olunursa yine taraf-ı hümmâyûnuma 'arz oluna*" ifadesi yer almaktadır, BOA, C.DH.. 236/11786; Mütercim Âsım Efendi, Âsım Efendi Tarihi I, s. 663.

¹⁵⁷ BOA, AE.SABH..I 176/11752, 12 Şevval 1194; BOA, AE.SABH..I 176/11753, 14 Şevval 1194; BOA, C.HR.. 176/8782, 15 Şevval 1194/14 Eylül 1780.

“... Ancak Malabar ülkesi minvâl-i muharrer üzere Seylan ceziresi mukabilinde vâki' bir memleket olup memâlik-i mahrûse-i pâdişâhî ile Malabar bilâdı beyinde memâlik-i Acem ve memâlik-i Hind misüllü katı çok hâkim-i mutasaltın ve müstakilin memleketteri olduğundan gayri memleket-i mezbûre Bahr-i Süveyş haricinde Bahr-i Muhit Yemen ve Acem ve Hind gibi bihâr-ı 'azîmenin mâverâsında olduğu ma'lûm olmakdan nâşî taraf-ı saltanat-ı seniyyeden kendülere bahrî ve berri i'ânetin imkân-ı 'âdisi olmadıği”¹⁵⁸

gerekçesiyle, Bibi Sultan'ın yardım dileği gerçekleşmemiştir. Fakat İngiltere hükümetine bu konuda nasihatte bulunulacağı yazılmıştır.¹⁵⁹ Bibi Sultan'ın yardım isteğinin geri çevrilmesini, Ahmed Cevdet Paşa “*koyun kurda emanet edilmiştir*” şeklinde nitelendirmektedir.¹⁶⁰

Bibi Sultan'ın elçisi ülkesine dönerken yine Osmanlı Devleti'nin elçi geleneğine uygun olarak, elçinin yolculuk ücreti ve ıaşesi Hazine-i Amire'den karşılanmıştır. Malabar elçisi ve maiyetini Mısır'a götürmek için Dubrovnik gemisi, 350 kuruşu peşin verilmek üzere kiralanmıştı. Malabar elçisinin dönüşte yanında yirmi kadar adamı ve yirmi sandık eşyası vardı.¹⁶¹ Elçi Hacı Ali Ağa'ya 5.000 kuruş ve maiyetine 1.250 kuruş olmak üzere toplam 6.250 kuruş harcırah verilmişti.¹⁶² Ayrıca elçilere dönüşleri sırasında yirmi kantar peksimet verilmesi de buyrulmuştu.¹⁶³

Elçilik heyetine dair arşivde bulunan kayıtlardan Malabar elçisinin 1780 senesi Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarında Osmanlı topraklarında bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca elçi ile beraber Sultan I. Abdülhamid tarafından Malabar Sultanı Bibi Sultan'a verilmek üzere hediyeler gönderilmişti. I. Abdülhamid tarafından Bibi Sultan'a gönderilen hediyeler arasında mücevher avize, İstanbul ve Ankara işi değerli kumaşlar, seccadeler bulunmaktaydı.¹⁶⁴ Padişah tarafından tertip buyurulan hediyeler, elçiye 2 Eylül 1780'de teslim edildiğine¹⁶⁵ göre, elçinin 1780 yılının Ekim ayının sonunda ülkesine döndüğü anlaşılmaktadır.¹⁶⁶

Bibi Sultan 1785'de Osmanlı Devleti'ne başka bir mektup daha göndermiştir. Bu mektupta bir sene önce, Mecusilerle muharebe edip galip geldiklerini, ancak onların aman

¹⁵⁸ Ahmed Vastf Efendi, Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr, s. 229.

¹⁵⁹ İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı IV/2, s. 157.

¹⁶⁰ Ahmed Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet II, s. 147.

¹⁶¹ BOA, C.HR.. 176/8772, 22 Zilkade 1194/8 Kasım 1780.

¹⁶² BOA, C.SM.. 46/2323, 2 Şevval 1194/1 Ekim 1780; H. Çiçek, Tarih-i Enverî, s. 840.

¹⁶³ BOA, C.HR.. 174/8673, 24 Zilkade 1194/21 Kasım 1780.

¹⁶⁴ BOA, C.SM.. 46/2323, 2 Şevval 1194/1 Kasım 1780.

¹⁶⁵ Ahmed Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet II, s. 147.

¹⁶⁶ Ayrıca Bibi Sultan'a mektup yazılması için kuyumcu başından altın kazağın istendiği tarih olan 14 Kasım 1780 kaydı da bu tespiti teyit etmektedir, BOA, C.HR.. 176/8782, 15 Şevval 1194/14 Kasım 1780.

dileyerek, teslim olmalarına rağmen ahidlerinde durmayarak hazineyi ve ülkelerini soyduklarını dile getirmektedir. Ayrıca Müslümanların giderek İngiliz nüfuzu altına girdiğini ve Osmanlı Devleti'nin aracılığıyla İngiltere Kralı'ndan, İngilizlerin Müslümanlara ait yerlerden el çekmelerini istemiştir.¹⁶⁷

1.1.2. Osmanlı Devleti ve Maysor Sultanlığı Arasındaki İlişkiler

Baburlu Devleti'nin zayıflamasıyla beraber Hindistan'da ortaya çıkan yerel devletlerin en önemlilerinden biri de Maysor Sultanlığı idi. Hindistan'ın güneyinde, “*Dekken*”¹⁶⁸ olarak bilinen bölgede yer alan Maysor Sultanlığı, Evrengzib zamanında 1686-1687'de Baburlu Devleti'ne tabi olmuş, Evrengzib'in ölümünden sonra bu bağ zayıflamıştı. Baburlular'ın Dekken valisi olan Nizamülmülk Asaf Cah, 1724 yılında Dekken'in tamamında hâkimiyet kurduğunda, Maysor da Haydarabad Nizamlığı'na tabi bir durumdaydı.

Maysor Devleti, Hindistan'da İngilizlere karşı Maratalarla birlikte karşı koyan devletlerden biridir. Özellikle Maysor Devleti'nin başına Haydar Ali'nin geçmesiyle beraber, İngilizlere karşı önemli başarılar elde edildi. Maysor Devleti'nin yöneticisi olan Haydar Ali'nin babası Fetih Muhammed Han¹⁶⁹, Dekken bölgesinde Baburlu beylerinden Dergâh Kulu Han'ın hizmetinde bulunmuş, Arkot Nevvabı Saadetullah Han'la yapılan savaşta yenilerek ölmüş ve çocukları Maysor'a (Bangalor) kaçmıştı. 1749 yılından itibaren Haydar Ali ve ağabeyi Şahbaz, Maysor Racası'nın hizmetinde bulundu. Bu tarihten sonra Maysor Racası adına Karnatik'te Haydarabad Nizamı, Arkot Nevvabı, Maratalar, İngilizler ve Fransızlar arasındaki savaşlara katıldı. Haydar Ali, bu devletlere karşı yapılan savaşlarda gösterdiği askerî başarılarından dolayı Maysor ordusunun başına

¹⁶⁷ Ahmed Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet III, s. 158vd.

¹⁶⁸ Sanskritçe “güney ülkesi” anlamına gelen Dakşinapatha'dan gelmektedir. Arapça kaynaklarda “Decnî” şeklinde geçmektedir. Dekken, Kuzey Hindistan'dan Vindhya ve Satpuras sıra dağları ile ayrılır. Güneyde Tungabhadra nehrine kadar devam eder. Asıl Hint yarımadasının kuzey yarısını oluşturan Dekken'i beş bölgede incelemek mümkündür. Hint Denizi ile Batı Ghatlarla çevrili Deş kesimi, Vidarbha bölgesi (Berar), Marathvada kısmı, Tilangana bölgesi, güneybatı bölgesi (Bicapur), Khaliq Ahmad Nizami, “Dekken”, **DİA**, IX, İstanbul 1994, s. 112-113.

¹⁶⁹ İ. H. Uzunçarşılı, bazı Osmanlı kroniklerinin referansıya Haydar Ali'nin Seyyid ailesinden olduğunu yazmaktadır. Ancak Haydar Ali Maysor devletini ele geçirdikten sonra kendisinin asil bir soydan geldiğini kanıtlamak için kendisine bir kütük düzenletmiştir. Buna göre soyu Kureyş oymağındandır ve Hasan adını taşıyan beşinci göbekten bir atası Bağdat'tan Hindistan'a Ecmir'e gelmiştir. Y. H. Bayur, “Maysor”, s. 617. Malabar ile ilişkilerin anlatıldığı kısımda Hindistan'dan gelen elçinin bölgenin siyasî yapısı hakkında verdiği raporda Haydar Ali'nin aslen Hintli olduğu geçmektedir, BOA, AE. SABH. I, 289/19428, 11 Safer 1191.

geçirilmiş, ardından başmabeynci olmuştu. Avrupalılardan bir şeyler öğrenmek isteyen Haydar Ali, Fransızlardan edindiği yardımlarla Maysor Devleti'ni büyütmek istemiştir.¹⁷⁰

Haydar Ali, Maysor Devleti'nin yönetimini tamamen eline aldıktan sonra Maratalarla, Haydarabad Nizamlığı ve İngilizlerin himayesindeki Arkot Nevvablığı ile savaşlar ve anlaşmalar yaptı.¹⁷¹ Haydar Ali, Maysor Devleti'ni zamanla güçlü bir duruma getirdi. 1774 yılında Amerika'nın bağımsızlığını ilan etmesi ve 1778 yılında Fransızların resmen İngilizlere karşı Amerika'ya yardım etmeye başlamaları üzerine Fransa, İngilizlere karşı savaşması için Hindistan'a ünlü komutanı Suffren'i göndermişti. 1782'de Fransız kuvvetleri ve Haydar Ali, İngilizleri çok zor durumda bıraktı.¹⁷² Haydar Ali "*Nüvvab Ali Haydar Han Bahadır*" ünvanını alarak etrafındaki Hint racalarına üstün geldi, ayrıca Hint sularında İngiliz filolarını defalarca yendi. Maskat taraflarından getirdiği süvari kuvvetleriyle İngilizlerle çarpışmalarda bulundu.¹⁷³ İngilizlerle mücadelede atlı birliklere sahip olan Haydar Ali onlara karşı hep üstün durumdaydı.¹⁷⁴

Haydar Ali Han'ın Şubat 1782'de vefat etmesi üzerine Maysor hükümdarı Feth Ali Tipu¹⁷⁵ oldu. Tipu babası zamanındaki nüvvab ve sahib ünvanlarını bırakarak "*Sultan*" ünvanını aldı.¹⁷⁶ Bu hadise, asırlardan beri ilk defa Delhi'deki Baburlu sultanının hükümdar tanınmaması, fiilen değilse bile ismen Baburluların ilk parçalanışdır. Tipu, Baburluların metbuluğunu hiçe sayarak hükümdarlığını İngilizlere kabul ettirmiştir.¹⁷⁷

1750 yılında Bangalore (Bangalur) bölgesindeki Devanahalli'de doğmuş olan Tipu Sultan'ın asıl adı Feth Ali'dir.¹⁷⁸ Tipu Sultan babasının yerine geçtiği zaman 29-30 yaşlarındaydı. Babası zamanında Fransızlarla yapılan anlaşma gereği, bir Fransız kuvveti Haydar Ali'nin yanında bulunmaktaydı. Bundan dolayı Tipu, Fransız zabitlerinden Avrupa usulü iyi bir askerî eğitim almıştı. Tipu babasının zamanında 1775 yılından 1779

¹⁷⁰ Y. H. Bayur, Hindistan III, s. 169; Ahmet Taşağıl, "Haydar Ali Han", *DİA*, XVII, İstanbul 1998, s. 25-26.

¹⁷¹ A. Taşağıl, "Haydar Ali Han", s. 26.

¹⁷² Cesur bir kumandan ve iyi bir idareci olan Haydar Ali Han, müslüman halka müsamaha göstererek onlara yönetimde yer vermiş ve tapınaklarını donatmıştır, A. Taşağıl, "Haydar Ali Han", s. 26.

¹⁷³ İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı IV/2, s. 159.

¹⁷⁴ Y. H. Bayur, Hindistan III, s. 182-183.

¹⁷⁵ Tipu adının anlamı üzerine pek çok tartışmalara vardır. Ancak anlamı belirsiz kalmıştır. Bunun Karmati dilinde kaplan manasına geldiğini söylemekte yanlıştır. Tipu adı ona H. 1142 yılında ölmüş olan Arkot evlilerinden sayılan Tipu Mestan Evliya ismine nispeten verilmiştir. Tipu'nun annesi ona hamileyken bu türbeyi ziyaret etmiştir, Y. H. Bayur, "Maysor", s. 618.

¹⁷⁶ İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı IV/2, s. 158-159.

¹⁷⁷ Y. Öztuna, Hanedanlar, s. 900.

¹⁷⁸ A. Özcan, "Tipu Sultan", *DİA*, XLI, İstanbul 2012, s. 192.

yılına kadar devam eden Marata Savaşı'nda ve 1780'de Malisur Savaşı'nda büyük bir kıtaya kumanda ederek, Koleran'da İngilizleri bozmuştu.¹⁷⁹ Maysor Sultanı olduktan sonra Şubat 1782'deki İkinci Maysor savaşında İngilizleri mağlup etmesi, Tipu Sultan'a büyük bir şöhret kazandı. Ardından bölgedeki küçük krallıkları Maysor topraklarına dâhil eden Tipu Sultan, böylelikle Maratalara ve Haydarabad Nizamlarına üstünlük sağladı.¹⁸⁰

Fransız desteğiyle İngilizlere karşı zaferler kazanan Tipu Sultan, Haziran 1783'de İngiliz ve Fransızlar arasında yapılan Versay Barışı'yla Hindistan'da yalnız kaldı. Bu sebeple kendisi üstün durumda olarak İngilizlerle, Mart 1784 yılında Mangalor Antlaşması'nı imzaladı.¹⁸¹

Bu tarihte Tipu Sultan 150.000 kişilik ordusu ile büyük bir güce sahipti.¹⁸² Maysor, Haydarabad Devleti ile Puna Marataları arasında 1786 yılında başlayan savaş 1787 yılında yapılan anlaşmayla sona ermişti. Bu barışla birlikte rakiplerine karşı üstün gelen Tipu Sultan, İstanbul, Londra ve Paris'e elçiler gönderdi. Bu bakımdan Tipu Sultan Batı Avrupa devletlerine elçiler göndererek, büyük denizci devletler arasında bir mevki edinmeye çalışan ilk Hindistan hükümdarıdır.¹⁸³

1.1.2.1. I. Abdülhamid Dönemi: Tipu Sultan'ın Osmanlı Devleti'nden Talepleri

Osmanlı belgelerinde Peten¹⁸⁴ veya Dekken memleketinin sultanı olarak geçen Tipu Sultan ile Osmanlı Devleti arasındaki ilk temas, Haydar Ali'nin vefatını bildirmek ve yerine Tipu Sultan'ın cülusunu haber vermek için Bağdat yoluyla Osmanlı Devleti'ne elçi olarak Osman Han'ın gönderilmesiyle başladı. Osman Han beraberinde bir mektup ve hediyeler getirmişti. Ayrıca Osman Han, daha sonra gelecek olan elçilik heyetini de İstanbul'a bildirmek için gönderilmişti.¹⁸⁵

¹⁷⁹ İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı IV/II, s. 159.

¹⁸⁰ A. Özcan, "Tipu Sultan", s. 192.

¹⁸¹ Yine bu tarihlerde Maratalar da İngilizlere karşı savaşıyordu. Onlar da İngilizlerle barış yapmışlardır, Y. H. Bayur, "Maysor", s. 618.

¹⁸² Y. Öztuna, Hanedanlar, s. 900.

¹⁸³ Y. Hikmet Bayur, "Maysor Sultanı Tipu ile Osmanlı Padişahlarından I. Abdülhamid ve III. Selim Arasındaki Mektuplaşma", **Belleten**, XII/47 (Temmuz 1948), s.617.

¹⁸⁴ "Peten" ismi Maysor'un merkezi olan Seringapatan isminin son harflerini teşkil eden Patan, Peten'den gelmektedir, İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı IV/2, s. 159.

¹⁸⁵ BOA, C.HR.. 14/673, belge tarihsizdir. Ancak Haydar Ali 1782 yılında vefat ettiğine göre bu tarihten hemen sonra olmalıdır; Ayrıca Osman Han'ın elçilik tayinatlarına dair belgeler de bu tarihi onaylamaktadır, 19 Mart 1785 tarihli belgede Osman Han ve iki adamına hamam harçlığı olarak 210 kuruş verilmiştir, BOA, C.HR..148/7370, 8 Cemaziyevvel 1199; Bağdat Valisi Osman Han ve iki adamının sefaret göreviyle

Osman Han'dan sonra Tipu Sultan, değerli komutanlarından Gulam Ali Han, Şah Nurullah, Lütfü Ali Bey ve Cafer Han başkanlığında¹⁸⁶, 700 kişiden oluşan bir elçilik heyetini İstanbul'a gönderdi.¹⁸⁷ Haziran 1786'da Hindistan'dan yola çıkan elçiler Basra'ya yedi gemi, zengin hediyeler ve çok kalabalık bir maiyetle gelmişlerdi.¹⁸⁸ Ancak buradan sadece üç yüz otuz kişinin İstanbul'a gitmesine izin verilmişti.¹⁸⁹ Nisan 1787'de Bağdat'a gelen heyet, Maskat, Buşira, Basra, Bağdat, Mardin, Diyarbekir, Sivas, Amasya, Çorum, Bolu, İznik yoluyla İstanbul'a ulaşmış¹⁹⁰, elçilik heyetine mihmandâr olarak Mustafa Ağa tayin edilmişti.¹⁹¹

Üsküdar'a gelen elçiler burada Selimpaşa Konağı'na yerleştirildi.¹⁹² Ancak aralarında pek çoğunun hastalanması üzerine elçilik heyeti, sahilde bir yere yerleşmek istediler ve kendilerine başka bir konak tahsis edildi.¹⁹³ Heyet daha sonra buradan Kâğıthane'ye geçti.¹⁹⁴ Elçiler Kâğıthane'deyken, Bâb-ı Âli, Tipu Sultan ve Maysor Devleti hakkında fazla bilgi sahibi olmadıklarından İngiltere ve Fransa elçilerinden bilgi istedi. Bunun üzerine Tipu Sultan ve ülkesi hakkında yapılan araştırma ve İngiltere elçisinden edinilen bilgiler aşağıdaki takrirle padişaha sunuldu¹⁹⁵;

“Bu def'a Hindistan'dan Asitâne-i 'Aliyyeye elçi irsâl eden Tipu Saib Han müteveffâ Haydar 'Ali Han'ın oğludur; İş bu Haydar 'Ali Han Hindistan'da kâin Maysor nâm memleket hâkiminin ser'askerliği hizmetinde olup kesb-i kuvvet-i 'azîmebirle hâkim-i müşârün-ileyhi ifnâ

İstanbul'a geleceklerini haber vermiş ve tayinat düzenlenmesini İstanbul'a bildirmiştir, BOA, C.HR..167/8325, 9 Cemaziyelevvel 1199.

¹⁸⁶ BOA, C.HR.. 5/233, 26 Zilkade 1201; İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı IV/2, s. 160; I. Abdülhamid'e 1787'de yolladığı elçilik heyeti binlerce kişiden oluşuyordu, Y. Öztuna, Hanedanlar, s. 900.

¹⁸⁷ Elçilik heyeti 17 Kasım 1785'de Seringapatam'dan Mart 1786'da Malabar'dan 4 gemi ve 900 kişilik bir heyetle ayrıldılar. Elçilik heyetinde yer alan Khawaja Abdul Qadir'in, heyetin Bağdat'a kadar olan yolculuğunu anlattığı eser için bkz. Khawaja Abdul Qadir, **Waqai-i Manazel-i Rum; Diary of Journey to Constantinople**, ed. Mohibbul Hasan, Delhi 2005, s. 25, 55; Ancak gemilerden biri fırtınaya yakalandı, gemi ciddi zarar gördü. Maskat'a varmadan 100 kişi öldü. Basra'ya ulaştıklarında heyette 400 kişi kalmıştı, Shamshad Ali, “Relations of The Ottoman Empire With The Indian Rulers 1750-1924”, **Aligarh Muslim University (Basılmamış Yüksek lisans Tezi)**, Aligarh 1988, s. 53.

¹⁸⁸ Hediyeler arasında değerli kumaşlar, sandal ağacı ürünleri, baharat, altın ve gümüş paralar, yerel giysiler, mücevherler vardı. Ayrıca Osmanlı Sultanına, Fransa ve İngiltere krallarına ve biri de seyahat masraflarını karşılamak için satılmak üzere 4 fil de taşındılar, Shamshad Ali, “Relations of The Ottoman”, s. 55.

¹⁸⁹ Ahmed Vâsıf Efendi, Mehâsinü'l-Âsâr, s. 367; AE..SABH.I.. 9/820, 10 Recep 1203.

¹⁹⁰ BOA, C..HR.. 178/8857, 12 Şaban 1201; C.HR..88/4397, 7 Şevval 1203; Tipu Sultan'ın elçileri 10 Şubat 1787'de Basra'dan Dicle yoluyla ayrıldılar, 15 Nisan'da Bağdat'a ulaştılar, Shamshad Ali, “Relations of The Ottoman”, s. 59; Elçilik heyetinden yüz otuzu yolda vefat etmişti, bkz. BOA, C.HR..82/4063, 17 Rebiülahir 1202.

¹⁹¹ BOA, AE..SABH.I.. 367/25682 29 Zilhicce 1203; BOA, AE.SABH.I..361/25213, 29 Zilhicce 1203.

¹⁹² BOA, AE..SABH.I 10/889, 10 Recep 1203.

¹⁹³ BOA, AE..SABH.I 12/1029, 10 Recep 1203.

¹⁹⁴ BOA, AE..SABH.I 6/593, 10 Recep 1203; BOA, AE..SABH.I.. 6/584, 10 Recep 1203; BOA, AE..SABH.I.. 3/267.

¹⁹⁵ BOA, AE.SABH.I 10/906, 10 Recep 1203.

ve kendisi tegallüben tahta su'ûd ve birkaç sene icrâ-yı hükûmet eyledikten sonra sene-i sâbıkada vefat ve zikr olunan oğlu Tipu Saib tahta su'ûd eyledi. Memleket-i mezkûrenin makarr-ı hükûmeti Serinkapatan tesmiye olunur; hemm-civârları ba'zen Moğol hâkimi Muhammed 'Ali Han ve ba'zen Marat hâkimi ve ba'zen İngilterelünün hükûmetinde olan Madras vilâyetidir. Müşârün-ileyh Tipu Saib Han kemâl mertebe zengindir. Zira memleketinde elmas, altın ve gümüş madenleri vardır; bunun kuvvet-i bahriyyesi yoktur, zira ancak üç dört sefîneye mâliktir. Lakin cem'i kuvveti berrendir. Zirâ hîn-i iktizâ yüz elli bin âdemden ziyade 'asker tedârik edebilir.'"¹⁹⁶

Amedî Efendi, gelen bu elçiler hakkında bilgi vererek, sözlerinin gayet abartılı olduğunu belirtmişti. Buna karşılık devletin şanına yakışan surette ağırlandarak Kâğıthane'de ziyafet verilmesi buyruldu.¹⁹⁷ Osmanlı Sultanı'nın huzuruna kabul edilen elçilik heyeti¹⁹⁸, Osmanlı Devleti'nden bazı isteklerde bulunmak, Hindistan'da İngilizlere karşı başarılarını bildirmek üzere padişah ile Vezir-i 'azama mektupları ve birtakım hediyeleri sundu.¹⁹⁹ Sefaret heyeti, daha sonra Reisülküttab Süleyman Feyzi Efendi ile görüşerek taleplerini geniş bir şekilde bildirdi.²⁰⁰

Tipu Sultan'ın Osmanlı Devleti'nden talepleri;

1- Tipu Sultan'ın Osmanlı Devleti'nden ilk isteği Basra Limanı'nın kendilerine kiralanması hususundaydı. Tipu Sultan, Osmanlı Devleti ile Maysor arasında ticaretin geliştirilmesi amacıyla Basra Limanı'na karşılık Maysor Devleti'ne ait limanlardan birinin aynı şartlar altında Osmanlı Devleti'ne verilmesini teklif etti. Bu hususta Tipu Sultan, Basra'ya atayacağı vekili Cafer Han adında birini de elçilik heyetiyle birlikte İstanbul'a gönderdi. Tipu Sultan'ın Basra'da bir liman kiralamaktaki amacı Hindistan ile Osmanlı Devleti arasındaki ticarî ilişkileri en üst seviyeye çıkarmaktı. Bu hususta bölgeye bir idareci, asker ve vergi memurları göndererek elde edilen gelirden de Osmanlı hazinesine vergi verecekti.²⁰¹

¹⁹⁶ BOA, C.HR.. 130/6455, 29 Zilhicce 1255; İngiltere elçisi Tipu Sultan'ın hükümdar olduğu yerlerin Osmanlı Devleti'nin Mora Eyaleti kadar olduğunu bildirmiştir. Tipu Sultan'ın kıyıda üç iskelesi vardır. İşgal ettiği topraklar ise Bulgar eyaleti kadardır, BOA, TS.MA.E., 881/71.

¹⁹⁷ BOA, AE..SABH.I..14/1240, (Tarihsiz); AE..SABH.I.. 15/1342, (Tarihsiz); Fikret Sarıcaoğlu, **Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)**, Tarih ve Tabiat Vakfı Yay., İstanbul 2001, s. 218-219.

¹⁹⁸ BOA, AE..SABH.I.. 9/816, (Tarihsiz); AE..SABH.I 10/883, (Tarihsiz).

¹⁹⁹ BOA, AE.SABH.I.. 15/1352, 10 Recep 1203; BOA, AE.SABH.I 10/886, 10 Recep 1203; Tipu Sultan'ın mektubu Farsça'dan Türkçe'ye çevrilerek sultana sunulmuştur, BOA, AE..SABH.I.. 367/25682, 29 Zilhicce 1203; Tipu Sultan tarafından gönderilen Farsça mektup ve tercümesi için bkz. BOA, A.{DVNSNMH.d., No:9, s. 190-191; Ü. Filiz Bayram, "Enverî Târîhî: ve Üçüncü Cild (Metin ve Değerlendirme)", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi)**, İstanbul 2014, s. 312.

²⁰⁰ Ahmed Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet III, s. 280.

²⁰¹ William Kirkpatrick, **Select letters of Tippoo Sultan**, London 1811, s. 265; Ahmed Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet III, s. 283vd.

Elçiler, Tipu'nun bu isteğine iki gerekçe göstermişti. Birincisi Hindistan'da yağmur mevsiminde hâsıl olan rutubet dolayısıyla orada malların çabuk bozulduğu, bu yüzden onları Hindistan dışında bir limanda istiflemenin daha uygun geldiği ve bunun için de Basra limanının düşünüldüğüydü. İkincisi ise *“ikide birde Basra'ya Acem ve Arap tasallutundan hali olmuyor, hatta mukaddemâ Sıddık Han gelüb zabt eyledi ve muahharan Urban'dan Müntefik Şeyhi gelüb girdi ve şimdi Şavizade 'isyân etti. Basra Maysorlularda olduğu vakit içinde asker ve top ve mühimmat vaz'ederiz ve pek çok sefîne ve gurablar-gemi- getirüp muhafaza eyleriz, tüccar emr-ü aman üzere olur.”*²⁰² demekle Osmanlı Devleti'nin bölgenin güvenliğini sağlayamadığı ifade edilmişti.

Tipu, Basra Limanı'na karşılık Hindistan'da Mangalor Limanı'nı aynı şartlar altında Osmanlı Devleti'ne kiralama teklifinde bulunmuştu. Buna karşılık Osmanlı hükümeti, elçiler gelmeden önce Tipu'nun teklif ettiği Mangalor Limanı'nın mevkisi ve ne kadar hasılatı olacağı hakkında bilgilerin Bağdat Valisi tarafından merkeze bildirilmesini istemişti.²⁰³

2- Tipu Sultan elçilerine Basra'dan Necef-i Eşref'e gitmelerini, oradaki Hz. Ali'nin Türbesi'ni ziyaret etmelerini ve burada Fırat Irmağı'ndan su getirmek için bir su yolu yapılması işini araştırmalarını bildirmişti. Mektubunda ise Osmanlı Devleti'nden bu iş için bölgeye göndereceği adamlara kolaylık sağlanmasını, bunun için de 50.000 kebir rubye göndermişti.²⁰⁴

Bundan başka Şîî olan Tipu Sultan, Mekke, Medine, Necef, Kerbela ve Meşhed-i Ali ile Abdülkadir Geylani türbelerine gümüş kapılar yapılmasını, misafirhaneler inşa edilmesini, buralara mehterhâne kurulmasını ve eksik kalan Necef'teki nehir mecrasının kazılarak Necef'e kadar su verilmesine devam edilmesi için Bağdat Valisi'ne emir verilmesini rica ediyordu.²⁰⁵

²⁰² Ahmed Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet III, s. 282vd.

²⁰³ BOA, HAT, 19/852; Bayur, Basra'ya karşılık Tipu'nun Mangalor Limanını Osmanlı Devleti'ne aynı şartlar altında vermeyi teklif etmesi arasında bir münasebet olmadığı gibi burasının ticaret açısından da Osmanlı Devleti'ni hiç ilgilendirmediyi ifade eder. Bununla birlikte Basra ile Maysor arasında ortalama 70 günlük bir deniz yolu olduğu ve aradan 15 yıl geçmeden Tipu'nun devletinden eser kalmayacağı düşünülürse Tipu Sultan'ın gururundan böyle bir teklifte bulunduğunun düşünülebileceğini belirtir, Y. H. Bayur, “Maysor”, s. 627.

²⁰⁴ Ahmed Vasıf Efendi, Mehâsinü'l-Âsâr, s. 368; Tipu Sultan'ın bu isteğindeki amacın ise Irak'taki Caferîleri, yani Şîîleri kazanmak olduğu görülmektedir. Bayur, isteğini Basra Limanı'nı elde etmek isteğiyle birleştirilince onun Irak'a göz diktiğine hükmedilebileceğini söyler, Y. H. Bayur, “Maysor”, s. 622.

²⁰⁵ Tipu Sultan tarafından gönderilen Farsça mektup ve tercümesi için bkz. BOA, A. {DVNSNMH.d., No:9, s. 222-225; İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı IV/2, s. 162; Bayur'a göre bütün bu istekler Tipu Sultan'ın gösteriş hırsına birer örnektir, Y. H. Bayur, “Maysor”, s. 627.

3- Şeyhülharem-i Nebevi Elmas Ağa'ya göndermiş olduğu mektupta Tipu Sultan, Hindistan'da İngilizlerin yaptığı istilalara karşı savaştıklarını belirterek bunun için Medine'de dua edilmesini istemişti. Buradaki Bâb-ı Cibril'i, sandal ağacından yaptırmak ve 20-30 odalı bir mühimmathane inşa etmek isteği Elmas Ağa tarafından merkeze bildirilmişti.²⁰⁶ Ancak Tipu Sultan'ın bu istekleri kabul edilmemiştir.²⁰⁷

Tipu Sultan elçileriyle gönderdiği mektupta İngilizlerin Hindistan'daki siyasi yapının bozulmasından ve yerel devletlerin gafletlerinden faydalanarak ticaret amacıyla buraya gelip yerleştiklerini ifade etmiştir. Daha sonra İngilizlerin Bengal ve Deken ülkelerinin yarısına yayıldıklarından bahsetmektedir. Babası Haydar Ali'nin İngilizlerin bu yayılmacı tavırlarına karşı onlarla mücadelelerde bulunduğunu ve bu konuda da başarılar kazandığını söyleyen Tipu Sultan, babasının yerine geçerek İngilizlerle mücadeleye devam etmişti. Tipu Sultan İngilizlerle ve onlarla ittifak yapan Hintlilerle mücadelelerinden de bahsetmektedir. 5.000 İngiliz kuvvetiyle 15.000 Hint Mecusî tüfenkçisinden oluşan birliğin kendisine karşı hareket edeceklerini öğrenir öğrenmez onların üzerine yürüdüğünü ve bu kuvvetleri yenerek onlara ait pek çok yer aldığını anlatmaktadır. İşte bu başarısını birtakım hediyelerle Osmanlı Devleti'ne bildirmişti.²⁰⁸

4- Tipu Sultan Osmanlı Devleti'ne gönderdiği bir diğer mektupta, İngilizlere cihad ilan edip, onlara üstün gelerek dört sene savaştığını, kendi savaşa devam etmek istemesine rağmen beylerinin ricasıyla savaşa son verdiklerini bildirmişti. Ancak Tipu İngilizlerle yapılan bu anlaşmaya güvenmediğini, fırsat bulunca tecavüzlerine devam edeceklerini düşünmektedir. İsterlerse gelen elçilerden bu konuyla ilgili detaylı bilgi alabileceklerini ifade etmiştir. Tipu Sultan, İngilizlerin Hindistan'da yaptıkları zulümlerin İngiltere Kralı'ndan habersiz yapıldığını düşünmektedir. Bu yüzden bu elçilik heyetinin İngiltere'ye gidişlerine izin verilmesini de rica etmişti. Yine Fransa Kralı'nın da desteğini almak için bu heyetin Paris'e gönderilmesine müsaade edilmesini istemektedir.²⁰⁹ Ancak Osmanlı devlet adamları Tipu Sultan'ın Fransa ve İngiltere'ye elçi gönderme isteğini de şüpheyile karşılamıştı.²¹⁰

²⁰⁶ BOA, HAT..228/12675, 29 Zilhicce 1204.

²⁰⁷ BOA, HAT..221/12286, 23 Rebiülevvel 1212.

²⁰⁸ BOA, A.{DVNSNMH.d., No:9, s. 224-225; İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı IV/2, s. 160-161.

²⁰⁹ İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı IV/2, s. 161.

²¹⁰ BOA, AE..SABH.I.. 367/25682, 29 Zilhicce 1203.

5- Tipu Sultan, Osmanlı Devleti'nden kendisini kuvvetlendirmek için top, humbara, tüfek, saat, şişe (cam), zarf yapacak ustalar gönderilmesini istemiştir. Elçiler Maysor'da bu gibi adamlar bulunduğunu, ancak arttırılmasında fayda olduğunu bildirmiştir.²¹¹

6- Osmanlı Devleti ile ticarî ilişkilerin geliştirilmesini isteyen Tipu Sultan'ın Osmanlı Halifesi'nden bir hilafet beratı talep ettiği kaynaklarda belirtilir. Osmanlılardan bu şekilde berat istenmesinin ilk ve tek örneği olan bu hadise, Osmanlı hilafetinin başka ülkelerdeki algılanışı bakımından önemlidir.²¹²

Reisülküttab, elçilik heyetiyle Tipu Sultan'ın isteklerini ayrıntılarıyla görüştü ve bu isteklere karşılık onları susturan cevaplar verdi. Bu sırada Rusya ile savaş devam ettiği için bir daha heyet ile görüşülmedi.²¹³ Hint elçileri Mısır üzerinden ülkelerine döndüler.²¹⁴

Tipu Sultan'ın mektubuna karşılık I. Abdülhamid Şubat 1788 tarihinde Farsça bir mektup gönderdi. Dostane cevap yazan I Abdülhamid, Basra Limanı ve Necef ile ilgili meselelerin Bağdat ve Basra valilerine ait bir mesele olduğunu bildirdi. Ancak Sultan, Ruslarla savaşın devam ettiği sıralarda barışın nizâm-ı âlem için daha hayırlı olmasından dolayı İngilizlerle savaşmak yerine mesuliyetin onlara bırakılmasını tavsiye etti.²¹⁵

Tipu'nun sefaret heyetinden birisi Fransa'ya ve İngiltere'ye gitti.²¹⁶ Bu tarihlerde Fransa çok ağır mali buhranlar içindeydi. 1789 İhtilali patlak vermek üzereydi. Bu yüzden Fransa'nın İngilizlerle savaşma ihtimali yoktu. Fransa, Tipu'nun elçilerine ilerisi için umut verici bir dil kullanmakla birlikte onları Hindistan'a geri gönderdi. Tipu Sultan, Fransa'dan İngilizleri yenmek için masraflarını ödemek karşılığında top ve yardımcı istedi. Bunlar gönderilirse Hindistan'dan İngilizleri çıkaracağına söz verdi. Ancak Fransız İhtilali sonrası durum sebebiyle bu teklifler reddedildi.²¹⁷ Fransa'dan istediği desteği bulamayan Tipu Sultan, Fransa'nın müttefiki olan Felemenk Devleti'nin Malabar sahilindeki müstemlekelerine ve Travankor Racası'nın topraklarına saldırdı (1790).²¹⁸

²¹¹ Ahmed Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet III, s. 285.

²¹² A. Özcan, "Tipu Sultan", s. 192.

²¹³ Elçilik heyeti Kasım 1787'de İstanbul'dan ayrıldı, Ü. F. Bayram, Tarih-i Enverî, s. 327; Ahmed Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet III, s. 286.

²¹⁴ BOA, C.HR..170/8499 25 Rebiülahir 1202; elçiler Osmanlı topraklarında kaldıkları sürece işleri karşılanmıştır, BOA, C.HR..182/9071, 17 Rebiülevvel 1203.

²¹⁵ I. Abdülhamid tarafından Tipu Sultan'a yazılan cevap için bkz. BOA, A.{DVNSNMH.d., No:9, s. 232-233; İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı IV/2, s. 162.

²¹⁶ BOA, AE..SABH.I.. 9/781, 10 Recep 1203.

²¹⁷ Y. Öztuna, Hanedanlar, s. 900.

²¹⁸ İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı IV/2, s. 162.

Tipu'yu Fransa'nın yalnız bıraktığını gören İngilizler, Lord Karvallis kumandasındaki kuvvetlerle Travankor Raca'sına yardım etti. Neticede söz konusu kuvvetler karşısında yenilen Tipu Sultan birçok yeri bırakarak geri çekildi. 16 Mart 1792 yılında yapılan Seringapatana Antlaşması ile 33.000.000 rupi-3.300.000 altın İngiliz lirası gibi ağır bir tazminat ödemek zorunda kaldı. Ayrıca bu antlaşma gereği iki oğlunu da İngilizlere rehin verdi.²¹⁹

Tipu Sultan'ın İngilizler karşısında bu kadar güç duruma düşmesi, onu İngilizlerle mücadele etmek için yeni ittifaklar aramaya sevk etti. Aynı tarihlerde Fransız İhtilali'nin çıkması ve Fransa'da cumhuriyetin kurulması Fransa ile İngiltere'nin arasını açmıştı. İki ülke arasındaki düşmanlık Fransızlara ait olan müstemlekelere sıçramış, 1793 yılında İngiltere ve Fransa arasında savaş başlayınca, İngilizler Hindistan'daki Fransız üslerini ve Pondişi'ni düşürmüşlerdi. Pondişi'deki Fransızlar Tipu Sultan'ın topraklarına iltica etti. Bu mülteciler ise Tipu'yu Fransa'dan yardım istemeye ve İngilizlere karşı savaşa kışkırtarak, Fransızlara ait Moris adasından gönüllü vermeyi teklif etti.²²⁰

1.1.2.2. III. Selim Dönemi'nde Maysor Sultanlığı İle İlişkiler

III. Selim 28 Mart 1789 tarihinde tahta çıktığı zaman devlet, Rusya ve Avusturya ile savaş halindeydi.²²¹ Bu savaşlar neticesinde Avusturya ile 4 Ağustos 1791'de Zıştovi Antlaşması, Rusya ile de 10 Ocak 1792'de Yaş Antlaşması imzalanmıştı. Bu savaşlarda hem Osmanlı Devleti hem Rusya hem de Avusturya beklediklerini bulamamışlardı. Bu savaşın en önemli sonuçlarından biri devlete yeni bir düzenin verilmesi gerekliliğinin ortaya çıkmasıydı.²²² III. Selim daha gençliğinde ülkenin kötü gidişatından endişe duymuş, yönetime gelir gelmez devletin acil bir ıslaha muhtaç olduğunu görmüştü. Rusya ve Avusturya ile yapılan antlaşmalar sonunda sulh dönemine girilmiş ve Fransa'nın Mısır'ı işgaline kadar ki süreçte III. Selim, hayatına mal olacak ıslahatlar için büyük bir enerjiyle çalışmıştı. III. Selim'e, tasarladığı yenilikleri gerçekleştirmek için en çok destek

²¹⁹ Tipu'nun İngilizler tarafından yenildiği Basra'daki İngiliz Konsolosu tarafından Bağdat Valisine bildirilmiştir, BOA, HAT.. 167/6994, 29 Zilhicce 1220.

²²⁰ Y. H. Bayur, Hindistan III, s. 200-201.

²²¹ 1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşları'nın sebebi Osmanlı Devleti'nin 1784 yılında Rusya tarafından işgal edilen Kırım'ı geri almak istemesidir, Enver Ziya Karal, **III. Selim'in Hatt-ı Humayunları**, Ankara 1942, s. 24; 1781 yılında Rusya ile Avusturya arasında, Osmanlı Devleti'nin taksimi için yapılan anlaşma gereğince Avusturya da savaşın başlamasından altı ay sonra bu savaşa dâhil olmuştur, Zülfiye Koçak, "Son Osmanlı-Avusturya Mücadelesinde Değişen Dengeler ve Zıştovi Antlaşması", **Akademik Bakış**, 11/XXII, Yaz 2018, s. 264vd.

²²² Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-2001)**, İstanbul 2008, s. 75vd.

Fransızlardan gelmişti. Nizam-ı Cedîd adındaki bu ıslahatlar Fransızların yardımıyla oldu. Ancak 1798 yılına kadar Osmanlı-Fransız ilişkileri iki tarafın büyük dostluk belirtilerini taşımaktayken bu tarihten sonra değişti.²²³ Napolyon'un Osmanlı toprağı olan Mısır'ı sebepsiz ve habersiz şekilde işgal etmesinin, Osmanlı devlet adamları ve özellikle III. Selim üzerinde etkisi büyük oldu.²²⁴ 19 Mayıs 1798 de büyük bir donanmayla Tulon'dan hareket eden Napolyon, Malta'yı zapt ettikten sonra 2 Temmuz'da İskenderiye'ye vardı, bölgeyi 21 Ağustos'ta ele geçirdi.²²⁵

Napolyon, kendisine verilen yönergelerle göre Hindistan'a gidip Tipu Sultan'la birleşme çarelerini aramak ve bunu gerçekleştiremezse İstanbul'a saldırmakla görevlendirilmişti. Fransız hükümeti, Moris Adası'nın valisine elindeki bütün savaş gemilerini ve vasıtalarını kullanıp Napolyon'a denizden Hindistan yolunu açmaya çalışması buyruğunu gönderdi. Vali bu buyruğı aldığı sırada Tipu'nun elçileri Moris Adası'ndaydı. O, derhal bir bildiri çıkartıp Sultan'ın yardımına gitmek üzere gönüllü toplanacağını ilan etti. Böylelikle birkaç Fransız, Tipu'nun elçileriyle Seringapatana gitti. Napolyon'un Tipu'ya gönderdiği mektuplar ise denizlerde egemen olan İngilizlerin eline geçmişti.²²⁶ Bu dönemde Londra hükümeti, Hindistan'da bir savaş çıkmasını istemiyordu. Bu yüzden III. Selim'den Tipu Sultan'a bir mektup göndermesini istemişti.

Napolyon'un Temmuz 1798'de Mısır'a ayak bastığı sırada Osmanlı Sadrazamı, III. Selim'e sunduğı bir telhisteye, İstanbul'daki İngiliz elçisinin isteğı üzerine Tipu Sultan'a “*uslu durup*” İngilizlere saldırmaması için bir mektup gönderilmesi lüzumu üzerinde durmuş ve bir müsvedde yollamıştı. Bu tarihlerde, haberleşme araçlarının özelliklerinden dolayı, İngiliz hükümetinin Mısır işini ve Napolyon'un Tipu ile buluşmak amacını öğrenmesi, ne yapacağını kararlaştırması, İstanbul'daki elçisine gereken yönergeleri vermesi, onun Osmanlı Devleti'ni bu işe razı etmesi yaklaşık iki ay devam eden bir süreçtir. Bu iki aylık sürede Tipu ile İngilizler birbirlerine karşı tedbirler almaktaydılar.

²²³ Osmanlı siyasetinde Fransız dostluğu tarihi bir zaruret olarak kabul edildiğı kadar, değerli bir gelenek de sayılıyordu, E. Z. Karal, Osmanlı V, s. 21.

²²⁴ E. Z. Karal, III. Selim, s. 47.

²²⁵ Enver Ziya Karal, **Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu (1797-1802)**, İstanbul 1938, s. 70vd; Mütercim Âsım Efendi, **Âsım Efendi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1218-1224/1804-1809) I-II**, Haz. Z. Yılmaz, İstanbul 2015, s. 250.

²²⁶ Y. H. Bayur, “Maysor”, s. 620.

Ayrıca İngilizlere karşı Tipu Sultan, Afgan Zaman Şah ve Puna merkezli Maratalarla anlaşmaya çalışmıştı.²²⁷

Fransızların Mısır'ı işgal etmeleri, Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında bir ittifakın ortaya çıkmasına neden oldu. Bundan dolayı III. Selim, İngiliz elçisi ve Hindistan Genel Valisi Lord Wellesley vasıtasıyla Tipu Sultan'a mektup gönderdi. III. Selim mektubunda Tipu Sultan'a İngilizlerle mücadelede bulunmamasını tavsiye ediyordu. Eylül 1798 tarihli mektupta; arada dostluk olmasına rağmen Fransızların Mısır'ı işgalinin sebebi, padişah adına asileri cezalandırmak olduğunu ilan ederek halkı aldattıkları yazılmaktaydı. Fransızların amaçlarının İslam âlemini istila ile Müslümanlığı ortadan kaldırmak olduğu ifade edilmekteydi. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Fransa ile savaşta olduğu ifade edilerek Tipu Sultan'dan Osmanlı Devleti'ne yardım etmesi beklenmektedir. Fransa'nın Tipu'ya asker göndermesinin nedeninin dostluk olmayıp amacının Hindistan'ı ele geçirmek olduğu ve Fransızların Müslümanlara düşman oldukları yazmaktadır. Bunun için Fransızlar Hindistan'dan uzak tutulmalıydı. Eğer Fransızlar ile Tipu Sultan arasında anlaşma olduğu için İngiltere Tipu Sultan'a savaş açarsa, Osmanlı Devleti'nin aracılığı ile önlenilebileceği ifade edilmişti.²²⁸ Buna karşılık Hindistan Genel Valisi Tipu'ya karşı askerî ve siyasî hazırlıklarına devam ederek, Haydarabad Nizamlığı ve Marataları da kendi tarafına çekmişti. Bundan sonra Genel Vali, Tipu Sultan'a karşı siyasî baskılara başlamıştır. Şubat ayında Moris adasından gelmiş olan Dubuc adında bir Fransız subayını elçi olarak Fransa'ya gönderdiğini öğrendikten sonra İngiliz hükümetinin buyruklarını dilediği gibi yorumladı ve Tipu'ya karşı savaş ilan etti (22 Şubat 1799). Genel Vali, III. Selim'in mektubunu savaşa başlamadan az önce aldı ve onu Tipu'ya gönderdi.²²⁹

Genel Vali Wellesley, III. Selim'in mektubunu Tipu'ya gönderirken ona kendi mektubunu da eklemişti. Daha önce Bâb-ı Âli'nin Fransa'ya savaş ilanını ve bu devlete karşı ayrıca bir beyannamesini Tipu'ya göndermiş olan genel vali bu mektubunda dört nokta üzerinde durmaktadır:

²²⁷ Y. H. Bayur, "Maysor", s. 640.

²²⁸ III. Selim'in Tipu Sultan'a yazdığı iki farklı Farsça mektup müsveddeleri için bkz. BOA, A.{DVNSNMH.d., No:9, s. 373-375, 401-402; İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı IV/2, s. 163-164.

²²⁹ Y. H. Bayur, "Maysor", s. 641.

1- Fransızların zulmü, ihaneti, bütün dinlere ve bilhassa İslamiyete ve hükümdarlığa karşı düşmanlık ve kötülükleri, her türlü insanî ve uluslararası kaideleri çiğnedikleri, III. Selim'in melfuf mektubuyla da sabittir.

2- Fransızlar İslam dininin herkesçe tanınmış başını (halife-padişah) tahkir ile ona hücum etmişlerdir ve İslam dininin en kutsal anıtlarını kapsadığı için bütün Müslümanlarca kutsal sayılan bir bölgenin göbeğinde zalimcesine bir savaş yapmıştır.

3- Bugün Fransızlara karşı çok sağlam ve içten bir Osmanlı-İngiliz dostluğu vardır.

4- Osmanlı padişahı sizinle (Tipu) Fransızlar arasındaki İngiltere'ye muhalif münasebetleri biliyordu. Fransızlara karşı sizin gözünüzü açmak istiyor ve Peygamberin türbesinin kutsallığını çiğnemedi ve dininizin temellerini yıkmadan size ulaşamayacak olan Fransızlara uymamanız lüzumunu belirtiyordu. Sonunda Genel Vali, Tipu'ya dininizin başının bu öğütlerinin sizi barış yoluna sevk etmesini dilerim, demişti.²³⁰

III. Selim'in bu mektubu Tipu Sultan'a ulaşmasına rağmen Genel Vali Tipu'ya karşı harekete geçmişti (Şubat 1799). Belki de Tipu Sultan bu mektup dolayısıyla gafil avlanmıştı.²³¹ 4 Mayıs 1799'da Tipu Sultan savaşıyla öldü. Fakat Tipu Sultan'ın ölümünden bir ay sonra bu durum ne İstanbul'da ne de Londra'da duyuldu.²³² Tipu Sultan'a dair 15 Eylül 1799'da İngiliz gazetesi haberi, İngiltere sefiri İsmail Bey tarafından tercüme edilerek merkeze bildirildi.²³³

Tipu Sultan, elçileri Hüseyin Ali Han, Seyyid Alaeddin Mehmed ve Seyyid Mehmed Ali'yi mektup ve hediyelerle Basra üzerinden Bağdat'a göndermiş, ancak elçiler daha Basra'da iken Tipu Sultan'ın ölüm haberi gelmiş ve ülkelerine geri dönmüşlerdi.²³⁴ Tipu Sultan'ın, Osmanlı Devleti'ne elçi göndermesi İngilizleri rahatsız etmiş ve bu konuda 7 Aralık 1799'da Reisülküttab Efendi'nin konağında İngiltere büyükelçisiyle görüşme yapılmıştı. Reisülküttab, Tipu Sultan'ın hediyelerine dair devlet erkânının bilgisi olmadığını, hatta daha önce Tipu Sultan'a Fransızlardan uzak durup İngilizlerle ittifak yapmasını tavsiye eden bir mektubun gönderildiğini İngiliz büyükelçisine bildirmişti. Tipu Sultan ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin sadece dinî boyutta olduğu ve onun kendi ülkesinde müstakil olduğunu da ifade etmiştir.²³⁵

²³⁰ Y. H. Bayur, "Maysor", s. 650.

²³¹ İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı IV/2, s. 164.

²³² Y. H. Bayur, "Maysor", s. 643.

²³³ BOA, HAT..145/6119, 27 Rebiülahir 1214.

²³⁴ BOA, HAT..784/36642; BOA, HAT..40/2040, 3 Şaban 1214.

²³⁵ BOA, HAT.. 257/14767, 10 Recep 1214; BOA, HAT, 240/13482, 1 Şaban 1214/29 Aralık 1799.

Tipu Sultan, III. Selim'in mektubunu Ocak 1799 sonu almış ve buna iki mektupla karşılık vermişti.²³⁶ Bu mektuplar İstanbul'a gelmeyip ölümünden sonra ele geçmiştir. Bunlardan birincisi 9 Şubat 1799 tarihliydi. Tipu Sultan'ın cevabı pek hoş gitmeyecek şekilde kaleme alınmıştı.²³⁷ İkincisi ise İngilizler vasıtasıyla III. Selim'e gönderildi.²³⁸

Tipu Sultan, elçileri ile İstanbul'a göndermek istediği mektupta, Fransızların Osmanlı ülkelerine saldırmakla kendilerini bütün Müslümanların düşmanı yaptıklarını söylemektedir.²³⁹ Kendisinin Hindistan'da İslam dininin tek koruyucusu ve mücahidi olduğunu söylemiş ayrıca Osmanlı padişahlarının yardımından şüphe etmediğini eklemiştir. Tipu, bundan sonra kâfirlerin hile ve zulmünü bu ülkede nasıl fütühatta bulunduklarını kendi görüşüne göre anlatmıştır. İngilizlerle Fransızları aynı derecede kötülemiştir. Ancak o sıralarda Hindistan'da İngilizler egemen olduklarından Tipu son devreyi anlatırken onların yaptıkları üzerinde ayrıca duruyordu. Bunun yanında onları bütün Hindistan'ı ele geçirmek ve İslam dinini yok etmek tasarısını beslemekle suçluyordu. Kendisinin 13 yıl önce I. Abdülhamid'e göndermiş olduğu elçiler dolayısıyla İngilizlerin, kendi aleyhlerinde bir Müslüman birliği kurulacağı korkusuna kapıldıkları bu yüzden Tipu'ya karşı Haydarabad Nizamı ve Puna Maratalarıyla anlaşıp ona savaş açtıklarını eklemektedir.²⁴⁰ Bundan başka Tipu'nun mektubunun sonunda Vehhâbîlerin Hicaz'da husule getirdikleri karmaşalıkları anarak onlara karşı oğullarından birinin komutası altında önemli bir kuvvet göndermeyi düşündüğünü bildirmektedir.²⁴¹ Tipu Sultan'ın ölümüyle Maysor Devleti yıkılarak, eski Maysor Maharacılığı İngilizlerin himayesine geçti ve İngilizlerle Hindistan'da başedebilecek hiçbir kuvvet kalmadı.²⁴²

²³⁶ Bu mektupların kayıtları Nâme-i Hümayun defterlerinde yoktur. İlk mektup özel vasıtalarla gönderilmek istenmiş ve büyük ihtimalle İstanbul'a ulaşamamıştır. Tipu'nun ölümü üzerine ülkesi İngilizlerce alındıktan sonra onun müsveddesi ele geçirilmiş ve "*The Despatches, Minutes, and Correspondance of the Marquess Wellesley, K. G., during his Administration in India*" isimli eserde yayınlanmıştır. 4 Ramazan 1213 (9 Şubat 1799) tarihli mektup için bkz. **The Despatches, Minutes, and Correspondance of the Marquess Wellesley, K. G., during his Administration in India V**, Ed. Montgomery Martin, London 1837, s. 24vd. İkinci mektup ise 16 Şubat tarihli ve İngilizler vasıtasıyla III. Selim'e gönderilmiştir, Y. H. Bayur, "Maysor", s. 641-642.

²³⁷ Very Reverend, "Tipu Sultan, 1785-1802", **The Cambridge History of India -British India 1497-1858-**, V, ed. H. H. Dodwell, London 1929, s. 340.

²³⁸ İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı IV/2, s. 164.

²³⁹ Y. H. Bayur, "Maysor", s. 650.

²⁴⁰ Burada Tipu 1790-92 yıllarındaki savaşı ve Seringapatam anlaşmasını anıyor. Tipu Fransızlara ve Afganlara gönderdiği mektupların her birinde ise İngilizlerce kendisine karşı yapılan aynı savaşların bu hükümet ve şahla münasebetlerinden dolayı yapıldığını yazmıştır, Y. H. Bayur, "Maysor", s. 651.

²⁴¹ Y. H. Bayur, "Maysor", s. 651

²⁴² S. M. Ikram, *Muslim Rule*, s. 424.

Tipu Sultan pek çok nadir esere sahip bir kütüphane oluşturmuştu. Kütüphaneyi ele geçiren İngilizler bir kataloğunu yaptılar. Bu kütüphanenin bir bölümü 1806 yılında İngilizler tarafından Londra'ya, bir bölümü de 1808'de Kalküta'daki Asiatic Society of Bengal'e nakledildi. Tipu'nun "*Feth'ül-Mücahidin*" ve "*Ferman Benam Ali Raca*" isimli iki eseri vardır.²⁴³ Tipu Sultan ülkesinde tarımın gelişmesine büyük önem vermişti. İmar faaliyetlerinde bulunmuş, barajlar, yollar ve limanlar yaptırmıştı. Sri Lanka, Afganistan, Fransa, Osmanlı ve İran gibi ülkelerle ticareti geliştirmişti. Bu ülkelerden tüccar, âlim ve sanatkârların ülkesine gelmesini sağlamıştı. Kendi adına para bastırmış, yeni takvim, yeni ölçü tartı birimleri ve malî sistem oluşturmuştu. Ayrıca Tipu Sultan, Hindistan askeri tarihinde roketin mucidi olarak bilinmektedir. Bu roketlerden ikisi, Londra'da bulunmaktadır.²⁴⁴

İngilizlerin Hindistan'da hâkim oldukları süreçte ona karşı direnen Müslüman devletlerden Malabar ve Maysor Sultanlıkları bu mücadelelerinde Osmanlı Devleti'nden destek istemişlerdi. Ancak Osmanlı Devleti'ni dönemin dış politikası gereği İngilizlerden yana bir tavır sergilemelerini zorunlu kılıyordu. Bu sebeple iki devlet de mücadelelerinde istedikleri yardımı bulmadılar. İki ülke arasında ilişkiler İngiliz tabiiyetine giren Müslüman Arkot ve Bopal gibi devletler aracılığıyla hilafet ve hac üzerinden devam etti.

1.2. Hilafet ve Hicaz Üzerine Gelişen İlişkiler

Tipu Sultan'ın İngilizlere yenilmesinden sonra Hindistan'da Osmanlı Devleti ile siyasî, askerî hatta ticarî bir temas kuracak bir devlet kalmamıştı. İngilizlerin Hindistan'a yerleşmeye başladıkları süreçte, Müslüman devletler ile Osmanlı Devleti arasındaki münasebetler daha çok Hicaz ve Hac meseleleri üzerinde ortaya çıkmıştır. Çalışmanın tarih aralığında bu ilişkilere dair vesikalara yansıyan iki devlet vardır: Arkot ve Bopal Nevvablıkları²⁴⁵. Ayrıca Hint Müslümanları üzerinde Osmanlı Halifesi'nin etkisi giderek artmaktadır.²⁴⁶ Hint Müslümanları Kırım Savaşı'nda hem askerî hem de az da olsa maddî

²⁴³ Son eser Ali Raca hakkında olmalıdır, İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı IV/2, s. 165.

²⁴⁴ A. Özcan, "Tipu Sultan", s. 193.

²⁴⁵ Nevvâb, nâib kelimesinden türetilmiş, Urduca'da nevb, İngilizler ve Hindular tarafından da nabob olarak telaffuz edilmiştir. Diğer Batı dillerine de bu şekilde geçmiştir. Nevvâb, Babürlü Devleti'nin idarî sisteminde siyasî makam ve güç ifade eden bir unvandır, Azmi Özcan, "Nevvâb", *DİA*, XXXIII, İstanbul 2007, s. 67.

²⁴⁶ 1844 yılında İngiltere'de bulunan Surat Nevvabı Mir Cafer Han, Londra'da bulunduğu sürede, Osmanlı büyükelçisi Ali Efendi ile yakınlık kurmuştur. Cafer Han, büyükelçiye duyduğu saygıdan dolayı çok değerli bir Hint kılıcı hediye etmiştir. Londra'dan ayrılmadan önce de büyükelçiye ziyaret eden Cafer Han'a, Ali Efendi de karşılık olarak Türkçe değerli bir kitap hediye etti. Bu son görüşme esnasında Cafer Han,

destek sağlayarak Osmanlı Devleti'nin yanında olduklarını bildirmişlerdi. Halifelğin Hindistan Müslümanları üzerine olan etkisini anlayan İngilizler ise 1857'de ortaya çıkan Sipahi Ayaklanması Halife'nin bu nüfuzundan faydalanmak istemişti.

1.2.1. Arkot Nevvablığı

İngilizlerin “*Karnatik Nevvablar*” (Karnâtağa) dedikleri Arkot Nevvablığı, siyasi varlığını 1698-1825 yılları arasında sürdürmüştür.²⁴⁷ Arkot şehri Madras eyaletinde, Madras ve Vellûr şehirleri arasındadır. Baburlu Alemgir Şah, 1698'de yeni oluşturduğu Karnatak sûbe'sine sûbe-dar²⁴⁸ olarak Dâûd Han'ı tayin etmiştir. Dâûd Han 1703 yılında eyalet merkezini Arkot'a nakletmiş, ancak yerine Arkot'a sûbe-dar olarak Muhammed Seyyid Sa'adetullah Han gönderilmiştir (1710-1732).²⁴⁹ O ölünce de yeğeni Arkot Nevvabı olmuş, Trinçinopoli ve Tancûr'u alarak eyalet sınırlarını genişletmiştir. Arkot Nevvablığı Haydarabad Nizamlığı'na tabiiydi. Ancak Arkot Nevvablığı üzerinde İngiliz nüfuzu giderek artmış ve daha sonra İngilizlerce ilhak edilmiştir.²⁵⁰

XVII. yüzyılın sonunda Arkot nevvablarından Muhammed Envereddin Han Bahadır, Mekke ve Medine'yi ziyaret etmiştir. Arkot Nevvabı Osmanlı Sultanı'ndan kutsal yerlerin hizmetkârı olarak kabul edilmesini ve oraların süpürülmesi işinin kendisine verilmesi için bir berat istemiştir.²⁵¹ Çünkü Mekke'de Harem-i Şerif'in ve Medine'de Ravza-i Mutahhara'nın süpürülmesi Müslüman devletler için büyük bir şeref sayılmaktaydı. Sembolik olarak hanedan mensupları ve ileri gelen bazı kişiler “*ferâşet-i şerîfe*” diye anılan bu görevle belirli bir pay almışlar ve bunu manevi bir huzur ve hayır vesilesi saymışlardır.²⁵²

hizmetlerinin her zaman, gerektiğinde İslam hükümeti olan Osmanlı'nın emrinde olduğunu belirtmiştir, Lütfullah, *Autobiography of Lutfullah*, s. 408-409.

²⁴⁷ İngilizce Arcot, Farsça Ârkat, Tamilce Ârukadu, Y. Öztuna, *Hanedanlar*, s. 980.

²⁴⁸ Sûbedâr; Baburlularda eyalet valisine denilmektedir, Haluk Kortel, “Sûbedar”, *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009, s. 448-449.

²⁴⁹ T. Shafeeqe Ahmed-H. Munavarjan, “Nawab Saadatullah Khan (1710-1732 AD)-A biographical study”, *International Journal of Applied Research*, (IJAR) 2016; 2(10): 156.

²⁵⁰ 1744 yılında nevvab Envereddin Muhammed Han oldu (1744-1749). Sonra Muhammed Ali Han Vala-Cah b. Envereddin (1749-1795), Umdetül-Umre Han (1795-1801), Ali Hüseyin Han (1801-1802), Azimüddevle (1802-1819) nevvab olmuştur, Y. Öztuna, *Hanedanlar*, s. 980.

²⁵¹ Burhân İbn Hasan, *Tûzak-ı Wâlâjâhî- Sources of The History of Nawwâbs of The Carnatic*, ed. S. M. Husayn Nainar, Madras 1934, s. 17.

²⁵² Emevîler'den Osmanlı Devleti'ne kadar Hindistan'dan Endülüs'e, Orta Asya'dan Batı Afrika'ya kadar farklı kıtalarda kurulan devletlerin sultanları, emirleri ve diğer ileri gelenleri büyük bir saygınlık içinde hizmet edebilmek için Hicaz'da adeta yarış halindeydiler, A. Kavas, “Osmanlı'da Çevre Bilincinde Görülen Aksaklıklar Yanında Örnek bir Davranış Olarak Ravza-i Mutahhara ve Kâbe'nin Temizliği: Ferâşet-i Şerife”, *Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu*, İstanbul 2008, s. 347; Buralardaki ferâşet-i şerife,

Nevvab Muhammed Ali Han Vala-Cah b. Envereddin, Osmanlı Halifesi'ne olan bağılılığından dolayı camilerde Padişah adına hutbe okutuyordu. Osmanlı Devleti'ne dini olarak bağılıydı. Çünkü küçük bir devlet olarak siyasî varlığını kabul ettirebilmesi için büyük Müslüman devletlerle yakın ilişkide olması gerekmektedir.²⁵³ Hariciye Nezareti'nden çıkan bir belgede Hindistan'da Arkot hâkimi adına ferâşet-i şerîfe beratı olup olmadığı bir buyruldu ile Haremeyn'e sorulmuş ve Haremeyn muhasebesi kayıtlarına göre Hindistan ahalisinden Nevvab Valahan Muhammed Ali Han Bahadır'a ve Mehmed Nizameddin Elvezirülhind'e ferâşet-i şerîfe verildiği tespit edilmiştir.²⁵⁴

Arkot hâkimi Envereddin, Osmanlı Devleti'ne 1800 yılında hediyelerle birlikte bir arîza göndererek, kendi tebaasından olan ve Hicaz'a gidecek hacı ile mücavirlerin²⁵⁵ zarara uğramamaları ve vefat edenlerin terekelerine müdahale edilmeden varislerine gönderilmesini istemiştir.²⁵⁶ Bunun üzerine merkezden, bu konuda gerekenin yapılması için Mekke Şerifi Şerif Galib'e, Cidde Valisi'ne ve Medine Mollası'na hüküm gönderilmiştir.²⁵⁷ Envereddin Han gönderdiği arizada Ravza-i Mutahhara'nın altınla süslenmesi ve bazı tamirat işlerinin yapılması konusunda Osmanlı Devleti'nden izin istemiştir.²⁵⁸ Ayrıca bu tarihten sonra Mehmed Ali Bahadır Han ve Mehmed

esmâ-i hüsnâdan kinaye doksan dokuz hisse olarak sayılıp her hisse de 16 kırat itibar edilmişti. Bunun 48 kıratına padişahlar, 24 kıratına vâlide sultanlar sahip olurlar, kalan kısmı ise muteber kimselere dağıtılır, bütün bunlar beratla tevcih edilirdi. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde müzehhep fermanlar tasnifinde altınla bezenmiş çok sayıda ferâşet-i şerîfe beratı bulunmaktadır. Bu sembolik taksimatın dışında kutsal yerlerde fiilen ferrâşlık görevini yerine getirmek için ferrâş ağalar tayin edilir, bunların ücretleri genellikle Mısır eyaletinden karşılanırdı. Ferrâşlık Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar devam ettiği gibi Cumhuriyet döneminde Diyanet İşleri teşkilâtında da yakın zamanlara kadar yerini korumuştur. Tahsin Yazıcı - İpşirli, "Ferrâş", **DİA**, XII, İstanbul 1995, s. 409.

²⁵³ Pimmanus Wibulsilp, " 'I am Nawab of Arcot' Reconsidering the Political History of the Late Eighteenth Century Kingdom of Arcot Through the Eye of Nawab Muhammad Ali Wallajah (r.1749-1795)", **University Leiden (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Leiden 2012, s. 45.

²⁵⁴ BOA, C.HR..8/376, 9 Cemaziyelahir 1215/28 Ekim 1800.

²⁵⁵ Mekke'ye yerleşen veya bir süre ikamet eden kimse, Nebi Bozkurt, "Mücâvir", **DİA**, XXXI, İstanbul 2006, s. 445.

²⁵⁶ Farsça arızanın tercümesi için bkz. BOA, A.{DVNSNMH.d., No:17, s. 172-173; Envereddin Han mektup ve hediyeleri bu 1793 yılında İngiltere üzerinden İstanbul'a bir gemiyle göndermek istemişti. Ancak bu gemi denizde Fransız korsanların saldırısına uğramış, sonrasında ise İngilizlerce gemi geri alınmıştı. Hediyeler İngiltere'ye gönderilmişti. Bir müddet sonra Hindistan'daki İngiliz memurları tarafından bu konuda İngiltere'ye yazılmış, hediye ve Bahadır Han'ın tahrirâtı İngiltere tarafından İstanbul'a gönderilmiştir. 1215 yılı içinde İngiltere elçisi tarafından Bâb-ı Âli'ye teslim olunmuştur. Ahmed Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet VII, s. 103.

²⁵⁷ Hüküm için bkz. BOA, C. HR. 179/8936 (Tarihsiz).

²⁵⁸ BOA, A.{DVNSNMH.d., No:17, s. 173.

Nizameddin'e şimdiye kadar ferâset-i şerife beratı verildiği ancak bu tarihten sonra berat verilmesinin münasib olmadığı görülmüştür.²⁵⁹

İki ülke arasındaki ilişkilerde yine dönemin güçlü devletlerinin, yani İngiliz ve Rusların etkisi görülmektedir. Mesela, Arkot Nevvablığı'nın yedinci şahı ve Batnu memleketinin mutasarrıfı Davut Şah'ın oğlu Salomon (Süleyman) Beslamin isimli kişi ülkesine gitmek için Osmanlı topraklarından geçmek istemiş ancak İngiltere ve Rusya tarafından sevilmeyen bu şahsın, bu devletlerin etkisiyle, İstanbul'a gelmesine izin verilmemiştir. Yaş kasabasında olan Salamon Beslamin, Avusturya'ya geri döndürülmüştür. Ancak Beslamin'in babasına yazdığı mektubu, tüccarlar vasıtasıyla göndermesine müsaade edilmiştir.²⁶⁰

1.2.2. Bopal Nevvablığı

XVIII. yüzyılın başlarında kurulan Bopal (Bhopal) Devleti, Hindistan'da Haydarabad Devleti'nden sonra gelen en önemli Müslüman devlettir.²⁶¹ Kurucusu Baburlu Alemgir'in hizmetine giren Afganlı Dost Muhammed Han'dır.²⁶² Alemgir'in ölümü üzerine Hindistan'da görülen karmaşıklık üzerine Dost Muhammed Han, Navvab ünvanını alarak bağımsızlığını ilan etmiştir. 1740 yılında ölen Dost Muhammed Han'dan sonra devlet, siyasî olarak pek etkili olmayan torunlarına geçmiştir.²⁶³

1778 yılında Bopal Devleti ilk defa İngilizlerle münasebetlere girişmiş ve o dönemden sonra İngilizlerle birlikte hareket etmiştir. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Bopal Devleti Pinzaraların ve Marataların akınlarına uğramıştır. 1807-1809 yıllarında vezir Muhammed Han kaybedilen yerleri İngilizlerin yardımıyla geri almıştır. Vezir Muhammed 9 yıl hüküm sürdükten sonra 1816 yılında ölmüştür. Yerine kendisinden önceki hükümdar Gavs Muhammed Han'ın kızı Kudsiye Begüm ile evli olan Nezîr Muhammed Han geçmiştir (1816-1818).²⁶⁴ O da İngilizlerle anlaşma yaparak bağımsızlığını sağlamıştır. Nezîr Muhammed Han'ın vefatı üzerine tek evladı olan

²⁵⁹ Arkot hakiminin arızasına yazılan Farsça cevap için bkz. BOA, A. {DVNSNMH.d., No:17, s. 174-175; Ahmed Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet VII, s. 104.

²⁶⁰ BOA, HAT.. 1150/45664, 11 Recep 1230/19 Haziran 1815.

²⁶¹ Y. Öztuna, Hanedanlar, s. 944.

²⁶² Rustam 'Ali, "Tarih-i Hindî", **The History of India, As Told by its own Historians VIII**, Ed. Eliot-Dowson, London 1877, 57vd.

²⁶³ William Hough Major, **Brief History Of The Bhopal Principality In Central India**, Calcutta 1845, s. 1vd.

²⁶⁴ Enver Konukçu, "Bopal", **DİA**, VI, İstanbul 1992, s. 283.

İskender Begüm nevvab ilan edilmiştir. Ancak yaşı küçük olduğundan 1820’de Kudsiye Begüm nevvablığa geçmiştir. Kudsiye Begüm (ö. 1881) naipliğini kızının evlenmesini geciktirerek 1835 yılına kadar sürdürmüştür. Kızı evlendikten sonra da naipliği bırakmak istememiştir. Bundan dolayı Nezir Muhammed’in yeğeni olan damadı Cihangir Muhammed ayaklanmış ve yenilgiye uğramıştır.²⁶⁵ 1837 yılında İngiltere’nin aracılığı ile devletin idaresi Cihangir Muhammed’e bırakılmıştır. Kudsiye Begüm, devlet yönetiminde geri çekilmek zorunda kalmıştır. 1844 yılında Cihangir Muhammed öldükten sonra yedi yaşında olan Şah Cihan Begüm Nisan 1845’de Bopal Nevvabı ilan edilmiştir. Şah Cihan Begüm, 1855 yılında 15 yaşındayken Bahşi Baki Muhammed Han ile evlenmiştir. İngilizler Şah Cihan Begüm’ün onayıyla İskender Begüm’ü nevvab olarak tanımışlardır (1 Mayıs 1860).²⁶⁶

Bopal Nevvabları, Kutsal topraklara karşı büyük bir ilgi duymuşlardır. Hac ziyaretlerinde bulunmuşlar, Hicaz’a hediyeler, yardımlar gönderdikleri gibi Hicaz’da hacılar için imaretler de yaptırmışlardır. Mesela, Şah Cihan Begüm zamanında anneannesi Kudsiye Begüm 1855 yılının Eylül ayında mutad olduğu üzere Hac mevsiminde adamı Şehamet Han vasıtasıyla Cidde Valisi’ne, Mekke Şerifi’ne ve Medine’de bazı kimselere hediye göndermiştir. 2620 kuruşluk hediyeler arasında, Kur’an-ı Kerim, kıymetli kumaşlar, kıyafetler, samur kürkler, yelpazeler, pabuçlar yer almaktadır.²⁶⁷ Kudsiye Begüm tarafından gönderilen hediyelerin Cidde Valisi tarafından kabul edilmesi bildirilmiştir.²⁶⁸ Kudsiye Begüm daha sonra kızı Nevvab İskender Begüm ve sonraki nevvab Şah Cihan Begüm ile birlikte 1864 yılında Hac için Mekke’ye gitmiştir.²⁶⁹ İskender Begüm ile validesinin gönderdikleri hediyeler ve 1000 riyal Osmanlı Padişahı’na takdim edilmiştir.²⁷⁰ İskender Begüm’den sonra Bopal Nevvabı olan

²⁶⁵ Bahriye Üçok, “Hindistan’da Bopal Devleti’nde Bir Naibe ve 3 Kadın Hükümdar”, **TTK Tebliğler VII** (1972). 1, 446-450.

²⁶⁶ Anlaşmalarla İngilizlere bağlı kalan İskender Begüm öldüğü zaman arkasında ziraat ve askerlik alanında yapılmış birçok reform bırakmıştır. Onun döneminde dini alanlarda da serbest düşünce hâkim kılınmış ve kadınların sosyal hayata karışmasına zemin hazırlanmıştır, Enver Konukçu, “Bopal”, s. 283; İskender Begüm (ö. 1285/1868), zamanında hayırlı işler yapan, kızlar için tedrisat başlatan bir hanımdı. Kur’an-ı Kerim’in Türkçe’ye tercümesinin hala basılmamış olduğunu öğrenince Türkçeyi çok iyi bilen Şeyh Ahmed Dağıstani’yi Kur’an-ı Kerim’i Türkçeye çevirmekle görevlendirdi. Tercüme tamamlandıktan sonra da ona yaklaşık iki kilo altın tutarında 4000 Rubye nakit ödül ve kıymetli hediyeler takdim etti, C. Eren-N. Yılmaz, “Bhopal”, s. 236-237.

²⁶⁷ BOA, İ.MVL..340/14687, 13 Muharrem 1272/25 Eylül 1855.

²⁶⁸ BOA, A.}MKT.MVL., 75/33, 21 Muharrem 1272.

²⁶⁹ Dönüşünde bir seyahatname kaleme almıştır. Seyahatname için bkz. İskender Begüm, **A Prilgrimage To Mecca**, çev. W. Osborne, London 1870.

²⁷⁰ BOA, A.}MKT.MHM.. 282/39, 2 Kasım 1863.

Şah Cihan Begüm ve Sultan Cihan Begüm de Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler kurmak istemiştir.²⁷¹

1.2.3. Kırım Savaşı ve Hint Müslümanları

XVIII. yüzyıldan itibaren Hindistan'daki İngiliz hâkimiyeti Hindular için her ne kadar yöneticilerin değişmesinden ibaret olsa da, 1836'dan itibaren resmî dilin İngilizce olmasıyla birlikte Müslümanlar için kültürel varlıklarını tehlikeye sokan, misyonerlik faaliyetleriyle de dinlerini muhafaza noktasında ciddi endişelere sevk eden bir gelişmeydi. Bunların ortaya çıkardığı korku, endişe ve ümitsizlikle Hindistan Müslümanları güvенеbilecekleri manevî bir merkez aramışlar ve zamanın en güçlü Müslüman devleti olan Osmanlı Devleti'ne bağlılık duymuşlardır. Bu hislerini de ilk defa 1853 yılında patlak veren Kırım Savaşı ile göstermişlerdir.²⁷²

Rusların Osmanlı Devleti'ne saldırısı, Hindistan'ın hemen her yerinde heyecan ve tepki uyandırmıştır. Hindistan Genel Valisi Marquess of Dalhousie, Osmanlı Devleti'ne olan bu ilginin kuzey batı eyaletlerinde daha yoğun olduğunu söylemektedir.²⁷³ Kırım Savaşı'nda İngiltere ve Fransa dâhil Avrupalı devletler Osmanlı Devleti'nden yana olmuşlardı. İngilizlere bağlı Hindistan hükümeti, doğrudan savaşa dâhil olmasa da²⁷⁴, Hint Müslümanlarına Osmanlı Devleti'ne desteklerini açıkça ifade etme imkânı vermiştir. Hatta bazı bölgelerde Osmanlı Devleti için az da olsa para toplanmıştır. İngiltere ise bu savaş ile Hint Müslümanlarını etkileyebilmek için Osmanlı Sultanı'nı ve memleketini korumaya çalıştıklarının propagandasını yapmışlardır.²⁷⁵

Kırım Savaşı'nda İngiliz ordusunun gönderdiği askerler arasında Hintli Müslümanlar da vardı. Hint ahalisinden Süleyman Efendi'ye Kırım Savaşı sırasında Rusçuk ve Sivastopol'de gösterdiği gayretten dolayı “*Mecidi Nişanı*” verilmiştir.²⁷⁶ Bu savaştan sonra Osmanlı Hilafeti, Hint Müslümanları arasında çok güçlü bir fikir olarak

²⁷¹ 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nda yaptıkları yardımlarda bulunmuşlar, BOA, HR.SYS..1234/70; BOA, Y.PRK..UM... 6/44, 08 Ocak 1884; BOA, Y.A.HUS.. 162/48; Mekke'de Hindistan hacıları için tesisler yaptırmışlardır, A. Özcan, Şah Cihan Begüm, s. 253; Sultan Cihan Begüm tahta çıktıktan sonra II. Abdülhamid'e çok değerli hediyeler sunmuş, Mekke ve Medine'ye de para ve hediyeler göndermiştir. 1911'de iki oğlu ile beraber V. Mehmed Reşad'ı ziyaret etmişlerdir. Cihan Begüm'ün İstanbul ziyareti için bkz. Berna Korucu Üçüncü, “Bopal Nevvabı Sultan Cihan Begüm'ün İstanbul Ziyareti ve Osmanlı'ya Gönderdiği Yardımlar”, *Journal of Universal History Studies*, 2 (2) , s. 251-268.

²⁷² A. Özcan, Pan-İslamizm, s. 23.

²⁷³ *Private Letters Of The Marquess Of Dalhousie*, Ed. J. G. A. Baird, London 1911, s. 295.

²⁷⁴ Ram Lakhan Shukla, *Britain, India and the Turkish Empire 1853-1882*, New Delhi 1973, s. 40.

²⁷⁵ A. Özcan, Pan-İslamizm, s. 24d.

²⁷⁶ BOA, HR. SYS. 1357/18.

yayılmıştı. Hint Müslümanlarının Osmanlı Devleti'ne olan destekleri daha sonraki yıllarda artarak devam etmişti. Öyle ki 93 Harbi, Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nda hatta Milli Mücadele döneminde de kendini gösterecektir.

1.2.4. 1857 Sipahi Ayaklanması ve Osmanlı Devleti

XIX. yüzyılın ortalarına gelindiğinde İngilizler Hindistan'da giderek etki alanlarını genişletmiş ve neredeyse Hindistan'ın tamamına hâkim duruma gelmişlerdi. Ancak İngilizlerin bazı uygulamaları hem Hindistan'daki Müslümanları hem de Hinduları rahatsız etmeye başlamıştı. Özellikle misyoner faaliyetleri iki gurubu da tedirgin etmekteydi. Ayrıca Hindistan sanayisinin çökmesi sebebiyle şehirlerde pek çok insan işsiz kalmış, bu da genel bir memnuniyetsizlik doğurmuştu. Baburlu Padişahı da İngilizlerin elinde bir kukla duruma gelmiş, fiilen hiçbir nüfuzu kalmamıştı.²⁷⁷

İngilizler yerli halkı öyle kolay hâkimiyetleri altına almışlardı ki, onlara karşı ihtiyatsız ve tedbirsiz davranıyorlardı, onlara pek önem vermiyorlardı. Silah ve cephane depoları müdafaasız durumdaydı. Bu sırada Genel Vali Lord Canning'in karakteri de bu buhranlı durumu atlatmaya uygun değildi.²⁷⁸ Durum bu şekildeyken son olarak askerlerin tüfeklerinde kullanılan bazı fişeklerin yapımında Hindularca kutsal sayılan inek ve Müslümanların pis saydığı domuz yağından imal edilen "*gres yağının*" kullanıldığı şeklinde söylentiler, Hindistanlı sipahileri ayaklanmaya iten fitili ateşlemiştir. Ayaklanma, Ocak 1857'de Kalküta yakınlarında başlamıştı. Ayaklanmaya katılan erler ve onlara katılan halk pek çok yerde İngiliz subay ve sivilleri öldürdüler. Kısa sürede başka yerlere sıçrayan ayaklanma Mayıs ayında Delhi'ye kadar ulaşmıştı. Burada Mirut'ta bir süvari alayının erleri yeni fişekten almak istememişler, bunlardan 85'i hapsedilince, diğer askerler cezaevini basıp İngiliz askerlerini öldürerek Delhi'ye yürüdüler. 10 Mayıs 1857 günü bu yüzden fiili ayaklanmanın başlangıç tarihi olarak kabul edilmektedir.²⁷⁹

İsyanın başında İngilizler ilgisiz davrandılar ve isyancılar Delhi'yi ele geçirdiler. İsyan, giderek İngilizleri Hindistan'dan çıkarmaya yönelik millî bir harekete dönüşmüştü. Önceleri zor durumda kalan İngilizler daha sonra dışardan gelen takviye kuvvetlerinin desteği ile Eylül ayında Delhi'yi tekrar ele geçirmeyi başardılar. İngilizlerin Delhi'yi

²⁷⁷ Y. H. Bayur, Hindistan III, s. 303vd.

²⁷⁸ Y. H. Bayur, Hindistan III, s. 308.

²⁷⁹ Y. H. Bayur, Hindistan III, s. 309.

almaları, aynı zamanda yüzyıllardır Hindistan'da hüküm süren Baburlu hanedanının da sonunu getirdi. Böylece Hindistan resmen ve fiilen İngiliz hâkimiyetine girdi. Ayrıca Hindistan artık İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin yönetiminden çıkıp doğrudan Büyük Britanya İmparatorluğu'na bağlı olarak Londra'dan yönetilmeye başlandı (2 Ağustos 1858).²⁸⁰

Ayaklanma öncesinde Hintlilerin Osmanlı Devleti'nden yardım istedikleri ve destek aradıkları bilinmektedir. Buna göre ayaklanmanın en önemli isimlerinden olan Nana Sahib'in Azimullah Han isimli bir temsilcisi destek bulmak amacıyla çıktığı Avrupa seyahati sırasında Kırım ile İstanbul'a uğramış ve bazı Osmanlı devlet adamları ile görüşmüştür. Böyle bir konu söz konusu olmuş olsa dahi bir netice çıkmadığı açıktır. Buna karşılık ayaklanma başladığı zaman İngilizler durumu kontrol edebilmek için Osmanlı Halifesi'nin Hindistan Müslümanları üzerindeki nüfuz ve prestijinden önemli ölçüde faydalanmıştır.²⁸¹ Osmanlı Hükümeti İngilizlerin ayaklanmayı bastırabilmek için Hindistan'a acilen göndermeyi düşündükleri birliklerin Mısır ve Kızıldeniz'den geçişlerine izin verilmiştir. Konu ile ilgili İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği'ne çekilen telgrafta şöyle denmektedir; *"Mısır yoluyla Hindistan'a asker gönderebilmek bizim için çok önemlidir. Bâb-ı Âli'den izin iste... bu iznin verileceğinden hiç şüphemiz yoktur."*²⁸²

Delhi'nin İngilizlerce geri alındığı İstanbul'da duyulunca Sadâret bu münasebetle İngiliz hükümetinin tebrik edilmesi için Padişah'tan izin istemiş ve 28 Ekim 1857'de bu yolda bir irade çıkmıştır. Aynı tarihlerde İngilizler Hindistan'a hızlı asker yetiştirmek maksadıyla Mısır'dan asker geçirmek için Osmanlı Devleti'nden izin istemiştir. Bu izin dolayısıyla İstanbul'daki İngiliz sefaretinin teşekkürünü bildiren bir Sadâret tezkiresi 21 Kasım 1857'de padişaha sunulmuştur. Bu arada Delhi'nin tekrar İngilizler tarafından ele geçirilmesinden dolayı Bâb-ı Âli memnuniyetini de ifade etmiştir. Ali Paşa bu vesileyle İngiliz hükümetine bir tebrik mesajı göndermiştir. Sultan Abdülmecid ayaklanma sırasında zarar gören İngiliz asker ve aileler için açılan yardım fonuna 1000 sterlinlik bir bağış yapmıştır.²⁸³

²⁸⁰ Azmi Özcan, "1857 Büyük Hind Ayaklanması ve Osmanlı Devleti", **İslam Tetkikleri Dergisi**, S. 9, İstanbul 1995, s. 269; Sir Wolesley Haig, "The Mutiny", **The Cambridge History of India -The Indian Empire 1858-1918-**, VI, ed. H. H. Dodwell, London 1932, s. 205.

²⁸¹ A. Özcan, "Hind Ayaklanması", s. 272.

²⁸² A. Özcan, "Hind Ayaklanması", s. 272-273.

²⁸³ A. Özcan, "Hind Ayaklanması", s. 272-273

Londra'daki Osmanlı sefiri Kostaki Bey, 4 Eylül 1857 tarihli bir tahriratla Osmanlı Devleti'nin Hindistan'a yaptığı bağışın uyandırdığı yankıyı dile getirmiştir.²⁸⁴ 1 Ekim'de gönderdiği başka bir tahriratta, İngiliz Dışişleri bakanı Lord Palmerston, bütün İngiliz bakanları ve kraliçenin memnuniyetini ve teşekkürünü bildirdiğini yazmıştır.²⁸⁵ Bu raporlarda Kostaki Paşa, Osmanlı Devleti'nin tavrının İngilizler tarafından çok takdir edildiğini ve bunun da iki devlet arasındaki münasebetlere olumlu tesir edeceğini beyan etmektedir. Yine burada İngiltere Başbakanı, Osmanlı Sultanı'nın Halife olarak ciddi nüfuzu olduğunu belirtmiştir. Osmanlı Devleti'nin Hind ayaklanması konusundaki tavrını, gelişmeler hakkındaki bilgi kaynakları ve İngiltere ile Osmanlı arasındaki ilişkiler belirlemiştir. Bâb-ı Âli Hindistan'daki gelişmeleri, İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği ile Londra'daki Osmanlı Büyükelçiliği'nden haber alıyordu. Buralardan gelen bilgiler İngiliz kaynaklı olacağı için tek taraflı olarak İngilizlerin haklılığı savunulmaktaydı.²⁸⁶ Bu sıralarda Bâb-ı Âli, Hindistan'da Müslümanların uğradığı zulümlerden ve Hind ayaklanmasının sebeplerinden de haberdar değildi. Sonuç olarak Bâb-ı Âli'nin bir bilgi kaynağı problemi olduğu ortadadır. Bununla birlikte her ne kadar Osmanlı Devleti'nin Hindistan'da konsoloslukları olsa da o günkü şartlar gereği aradaki mesafe yüzünden de zamanında haber alabilmek mümkün görülmemektedir.²⁸⁷

Osmanlı Devleti'nin Hindistan'daki isyana karşı tavrını belirleyen bir diğer etken dönemin şartları gereği İngiltere ile olan ilişkilerdir. Kırım Savaşı'nda İngiltere Osmanlı Devleti'ne yardım etmiş ve Paris Antlaşması (1856) ile İngiltere Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün garantörlerinden birisi olmuştur. Ayrıca Tanzimat'ın başarıya ulaşabilmesi için de İngiltere'nin desteğine ihtiyaç duyulmaktaydı. Bütün bunlar dikkate alındığında Osmanlı Devleti'nin Hint ayaklanması karşısında başka türlü tutum sergilemesinin pek mümkün olmadığı görülmektedir.²⁸⁸

²⁸⁴ BOA, İ. HR. 148/7802, 25 Safer 1274.

²⁸⁵ BOA, İ. HR., 150/7894, 28 Rebiülevvel 1274.

²⁸⁶ A. Özcan, "Hind Ayaklanması", s. 276.

²⁸⁷ A. Özcan, Osmanlı Devleti'nin Hindistan'daki olaylar hakkında yanlış ve eksik bilgi sahibi olduklarına işaret etmektedir, A. Özcan, "Hind Ayaklanması", s. 274.

²⁸⁸ A. Özcan, "Hind Ayaklanması", s. 277.

1.3. Şehbender Tayinleri

Şehbender, Osmanlı Devleti'nde önceleri tüccarlar arasında ihtilafı çözmekle görevli memur iken daha sonra konsolosluğa dönüşen dış temsilcilere verilen addır.²⁸⁹ Hindistan'a şehbender tayin edilmeden önce Osmanlı memleketinde Şam, Halep, İzmir, Balıkesir gibi şehirlerden Avrupa, Acem ve Hindistan ticaretiyle uğraşan tacirlere kendi aralarında bir şehbender ve iki muhtar tayin etmelerine dair hüküm verilmişti (1846).²⁹⁰

Basra Körfezi ve Kızıldeniz ile Bombay arasındaki ticarî ilişkilerin yoğunluğu sebebiyle ilk fahri şehbenderlik Bombay'da açılmıştı. Ekonomik ilişkilerin yürütülmesi ve bölgede bulunan Müslümanlarla ilişkilerin arttırılmasında Osmanlı Devleti'ni temsil etmek ve işleri yürütmek üzere Bombay'a Osmanlı şehbenderleri tayin edilmeye başlanmıştır. Bombay şehbenderliği, dünyanın önemli şehirlerinde açılan Osmanlı şehbenderliklerine göre daha erken bir zamanda gerçekleşmiştir. Bu durum Osmanlı Devleti'nin dış siyasetinde ve Bombay'ın Osmanlı siyaseti açısından bölgede üstlendiği başrolü açıkça ortaya koymaktadır.²⁹¹

Osmanlı Devleti'nin Bombay'a ilk şehbender tayini tamamen ticarî amaçla ve bölgede ticaret yapan Osmanlı Devleti tüccarlarının talebiyle gerçekleşmiştir. Bombay İskelesi ile Osmanlı iskeleleri arasında ticaret yapan Cidde ve Hicaz tüccarlarının Bombay İskelesi'nde haklarını koruyacak ve işlerini kolaylaştıracak hiçbir Osmanlı memurunun olmamasından duydukları sıkıntı Cidde Valisi Şerif Mehmed Raif tarafından merkeze bildirilmiştir. Bunun üzerine Bombay ahalisinden olan Hacı Habib Yusuf 20 Şubat 1848'de Bombay'a şehbender tayin edilmiştir.²⁹² Hacı Habib Yusuf Bombay'a şehbender tayin edildikten sonra İngilizler vasıtasıyla tayin edilen şehbenderin resmi kurumlarca tanınması için talimat yazılmıştır.²⁹³ Hacı Habib Yusuf'un vefatı üzerine şehbenderlik vazifesine Mirza Ali Mehmed getirilmiştir. Sultan Abdülmecid'in vefatının ardından Sultan Abdülaziz döneminde de Mirza Ali Mehmed Han şehbenderlik görevine devam etmiştir. Bombay'a tayin edilen ilk şehbenderlerin merkezden maaş veya tahsisat

²⁸⁹ Şehbenderlik hakkında geniş bilgi için bkz. Mahmut Akpınar, "Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik Müessesesi", **Cumhuriyet Üniversitesi (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Sivas 2001.

²⁹⁰ BOA, A.}DVN., 17/73. Şaban 1262.

²⁹¹ Diren Çakılcı, "Hindistan'da Osmanlılar: Bombay Osmanlı Şehbenderliği", **Türkiyat Mecmuası**, C. 25/Güz, 2015, s. 83-84.

²⁹² BOA, İ. MSM., 29/830; BOA, A. {DVNSŞHB.d., s. 40.

²⁹³ D. Çakılcı, "Bombay", s. 85.

almadıkları açıktır. Çünkü ilk şehbenderler, Bombay’da ikamet eden ve yerel halk tarafından itibar edilen tüccarlar arasından seçilirdi.²⁹⁴

²⁹⁴ D. Çakılcı, “Bombay”, s. 86; 1848-1870 yılları arasında Osmanlı Devleti’nin Bombay’a şehbender tayiniyle Bombay’da fahri şehbenderlik faaliyetleri başlamış, 1870’den sonra Bombay’a tayin edilen şehbenderler baş şehbender unvanıyla merkezden maaş ve tahsisat alan görevliler halinde dönüşmüştü, D. Çakılcı, “Bombay”, s. 91.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI-HİNT TİCARÎ İLİŞKİLERİ

2.1. Ticaret Yolları

Hindistan ile Avrupa arasında önemli bir ticaret güzergâhı olan İran ve Anadolu coğrafyası İlkçağlardan beri önemini muhafaza etmiştir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve gelişme dönemlerinde bu ticaret güzergâhına özel önem verilmiştir. Ticaret yolunun korunması ve ticaretten elde edilen gelirlerin azalmaması için Osmanlı Devleti'nin her türlü tedbiri aldığı bilinen bir husustur. Özellikle Safevîler ve Memlûkler ile olan mücadele, siyasî olmaktan çok ticaret yollarının güvenliğini teminat altına almak için yapılmıştır.²⁹⁵

2.1.1. Ticaret Yol Güzergâhları ve Son Duraklar

Anadolu ile Hindistan arasındaki ticaret yolu; birincisi Anadolu ve İran üzerinden Hindistan'a ve ötesine ulaşan kuzey yolu; ikincisi Kızıldeniz ile Basra Körfezi üzerinden Hindistan'a ulaşan güney yoluydu. Kuzey yolu karadan, güney yolu ise denizden işliyordu.²⁹⁶ XIII. ve XVI. yüzyıllar arasında İran ve Anadolu'daki güçlü siyasî hâkimiyetler tesis etmiş olan devletlerin çabasıyla Kuzey ticaret yolu oldukça faal olmuştur.²⁹⁷ Bu yol sayesinde Avrupalılar, Asya'nın zenginliğini ve yerleşim düzenini görerek, bölgeye olan ilgilerini arttırmışlardı.²⁹⁸

XVI. yüzyıldan itibaren Basra Körfezi ve Kızıldeniz üzerinden işleyen deniz yolunun giderek önemi artmıştır.²⁹⁹ Güneydoğu Asya'daki Malaka Boğazı'ndan Hindistan'a, Malabar sahillerindeki limanlardan Basra Körfezi'ne gelen ticaret yolu, Irak'taki Dicle, Fırat nehirleri ve kervanlar vasıtasıyla Suriye limanlarına ulaşmaktaydı.

²⁹⁵ Halil İnalcık, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti Üzerine Bir Tedkik Münasebetiyle, **Belleten**, XV/60, Ekim 1951, s. 666vd.

²⁹⁶ Robert Mantran, "XVI. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu ve Asya Ticareti", çev. Z. Arıkan, **Belleten**, LI/201, (1988), s. 1438; Albert Howe Lybyer, "Osmanlılar ve Doğu Ticaret Yolları", çev. N. Ülker, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, S. 3 (1987), s. 142; Ticaret güzergâhları için bkz. Ekler, Harita 1.

²⁹⁷ Abdulkadir Yuvalı, "Yakındoğu Tarihi Üzerindeki Moğol Tesirleri (XIII. Y. Y.)", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C. 1, 1988, s. 64.

²⁹⁸ Paul Freedman, Doğu'nun Armağanı Baharatın Yolculuğu, çev. İmge Tan, İstanbul 2008, s. 141; Faruk Tabak, **Solan Akdeniz 1550-1870 Coğrafi-Tarihsel Bir Yaklaşım**, çev. N. Elhüseyni, İstanbul 2009, s. 355.

²⁹⁹ Mehmed Suûdî Efendi, Tarih-i Hindi Garbî veya Hadîs-i Nev, s. 79vd.

Diğer yol ise Kızıldeniz yolu ile Süveyş, oradan da karayolu ile İskenderiye'ye gitmekteydi. İskenderiye ile Anadolu sahilinde bulunan İskenderun arasındaki Akdeniz limanları bu ticaretin en önemli noktalarıydı.³⁰⁰

Coğrafi Keşiflerle birlikte bu tarihi ticaret yolları bir dönem akamete uğramıştır. Deniz yoluyla Ümit Burnu'ndan Avrupa'ya yapılan ticaret, Kızıldeniz ile Basra Körfezi yollarının kullanımını azaltmış özellikle baharat, Portekiz ve Hollandalılar tarafından daha çok bu yolla taşınmaya devam etmişti. XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Hicaz ve Kızıldeniz hâkimiyeti, Hint Okyanusu'nda ticaret ve hac yollarının güvenliği için Osmanlı'yı Portekizlilerle mücadeleye sevk etmişti. Hint Okyanusu'ndaki Osmanlı-Portekiz mücadelesinde Osmanlı Devleti, askerî başarı elde edemese de Kızıldeniz ve Basra Körfezi üzerinden gelen Hint mallarının transit ticaretini tekrar Yakındoğu'ya çekmeyi başarmıştı. Neticede Osmanlı Devleti'nin çabalarıyla Doğu Akdeniz'de yer alan liman şehirleri önemli bir ekonomik hareketlilik içine girmişti. Bu gelişim Basra'dan başlayarak tüm bölgede eyalet ve sancak yönetimlerinin oluşması ve üretim ile ticaret hayatında istikrarı sağlamak amacıyla hukukî işlemlerde kadının görevlendirilmesiyle mümkün olmuştur. Osmanlı mukataa sistemi de limanlara gelen her çeşit malın sorunsuz sevk edilmesini sağlayan ayrı bir etken olarak görülmektedir. Özetle, XVI. yüzyıldaki Osmanlı-Portekiz çekişmesi, daha önce azalan baharat ticaretini tekrar bu yöne sevk etmiş ve 1575'li yıllarda Osmanlı lehine dönmüştür.³⁰¹

Osmanlı-Hint ticaretinde XVI. yüzyılın ikinci yarısında itibaren bu tarihî ticaret daha sıklıkla kullanılmıştır. Osmanlı tüccarları ticarî faaliyetlerini yürütürken gittikleri yerlere göre çok çeşitli yol güzergâhları izlemişlerdir. Bununla birlikte XVIII. ve XIX. yüzyılda Kızıldeniz ve Basra yolunun tüccarlar tarafından daha çok kullanıldığı görülmektedir.

³⁰⁰ Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti**, TTK Yay., Ankara 1996, s. 2-4.

³⁰¹ Yusuf Oğuzoğlu, "Hint-Basra Mallarının Akdeniz Ticaretine Aktarımı: İskenderun ve Payas Limanları (XVI. ve XIX. Yüzyıllar), **Türk Deniz Ticareti Tarihi (İzmir ve Doğu Akdeniz) Sempozyumu I**, İzmir 2009, s. 114; 1580'li yıllarda Hollandalıların Hint Okyanusu'nu tamamen ele geçirmelerine kadar baharat ticareti Yakın Doğu üzerinden devam etmiştir, F. Braudel, *Akdeniz I*, s. 379.

2.1.1.1. Kızıldeniz Yolu

Kızıldeniz yoluyla Hindistan limanlarından çıkan gemiler, Kızıldeniz'in en önemli limanı olan Cidde'ye gelmekteydi.³⁰² Cidde Limanı'na ulaşan Hindistanlı tüccarlar, mallarını limana boşaltırken hacı adayları da buradan kervanlarla Mekke ve Medine'ye gidiyorlardı. Hindistan'dan gelen ve Cidde Limanı'na boşaltılan emtia ise buradaki tacirler vasıtasıyla önce Yenbu Limanı'na oradan da Süveyş Körfezi'ndeki Tur Limanı'na nakledilmekteydi. Tur Limanı'ndan Süveyş Limanı'na ulaştırılan mallar her ayın onunda yola çıkan ve 500-600 deveden oluşan kervanlarla Kahire'ye buradan da İskenderiye Limanı'na sevk edilmekteydi.³⁰³

Cidde'den Mekke ve Medine ile yapılan ticarete, Medine için 40 ya da 50 günlük aralıklarla bir kervan yola çıkmaktaydı. Hint malları taşıyan bu kervana Medine'deki Hz. Muhammed'in kabrini ziyaret etmek isteyenlerin de katılımıyla oldukça kalabalık bir grup oluşurdu. Bu kervanlarda 60 ya da 100 deve bulunur ve bu kervanlar Harb Bedevîlerinin idaresinde olurdu.³⁰⁴ Ancak Cidde ile Medine arasındaki ilişkiler daha çok deniz üzerinden Yenbu yoluyla yapıldı. Mekke'ye ise en az haftada iki kez kervan giderdi. Bu kervanlar, eşya ve ihtiyaç maddeleri götürürlerdi. Hac mevsiminden dört ay önce, Cidde Mekke arasındaki kervanlar daha da yoğunlaşmaktaydı. Yine Mekke kapısından her akşam, gün batımı sonrasında düzenli olarak kervanlar Cidde'ye doğru yola koyulurdu.³⁰⁵

Uzun süre Kızıldeniz'i Batılı devletlerin gemilerine kapalı tutan Osmanlı Devleti, güvenlik eksikliğinden dolayı azalan gümrük gelirleri sebebiyle bir süre sonra yabancı ticaret gemilerine izin vermiştir. Süveyş'te 1817'ye kadar hiçbir Avrupalı temsilci bulunmazken, bu tarihten sonra Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa ile İngiltere arasında yapılan bir antlaşmaya göre İngilizler burada ticarethane açmışlardı. Bu şekilde Hindistan ile Mısır arasındaki iletişim sağlanarak, Bombay'dan Süveyş'e gemiler gelmeye başlamıştır. Mayıs 1817'de Bombay'dan ilk kez doğrudan Süveyş'e küçük bir İngiliz

³⁰² 1816'da Mısır'da bulunan John Lewis Burckhardt, Süveyş kıyısında çok sayıda baharat ve kahve balyası görmüştü. Mısır malları da bu yolla Cidde'ye, Yemen'e ve Hindistan'a ihraç ediliyordu. John Lewis Burckhardt, **Travels in Syria and the Holy Land**, Haz. William Martin Leake, Londra 1822, s. 465.

³⁰³ J. L. Burckhardt, *Travels in Syria*, s. 466.

³⁰⁴ Beni Harb Urbanı, on kabileden oluşmaktaydı. Bunlar nüfusu en az olanı 500 ve en kalabalık olanı 13000'di. Medine civarında bulunurlardı. Beni Harb'in genel nüfusu XIX. yüzyılın sonlarında on iki bindi, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Mekke-i Mükerrerme Emirleri**, Ankara 2013, s. 59.

³⁰⁵ Hac mevsimi dışında Cidde'den Mekke'ye bir deve 20-25 kuruşa kiralanırdı. Hac dönemi yaklaştığında ise deve temini zorlaştığından 60-70 kuruş arasında bir miktar ödenirdi, J. L. Burckhardt, *Arabistan*, s. 49.

ticaret filosu gelmişti. Bu antlaşma Hindistan ve Mısır arasında ticareti geliştirmek için ilk teşebbüstü.³⁰⁶

Osmanlı Devleti'nin Afrika'daki önemli limanlarından biri olan Sevakin Adası da Hint ticaretinde önemli bir limandı. Cidde ile Sevakin arasında daimî bir deniz nakliyatı vardı.³⁰⁷ Baharatın Hollanda bandıralı gemilerle Ümit Burnu yolundan Avrupa'ya taşındığı dönemde önemini kaybeden bu güzergâh, daha sonra kahve ticaretiyle yeniden canlanmıştı.³⁰⁸

Dönüş yolunda Cidde'den ayrılan Hindistan gemileri, Kızıldeniz'de son durakları olan Yemen'in Moha Limanı'na uğramakta ve Hint Okyanusu'na açılmadan önce su, zahire gibi ihtiyaçlarını temin için 5 gün burada kalmaktaydı. Baburlulara gönderilen son elçilik heyetinde bulunan Mehmed Emin Efendi, Hindistan'dan Cidde Limanı'na yılda 4-5 geminin geldiğini söylemektedir. Gemiler Moha'dan ayrıldıktan sonra Babu'l-Mendeb Boğazı'nı geçerek Bahr-i Muhit'e ulaşmaktaydı. Hint Okyanusu geçilirken ise azami dikkatli davranmaları gerekmekteydi. XVI. yüzyıldan beri Hint Okyanusu'ndaki ticareti kontrol eden Avrupalı güçler kendi dışındaki ticareti engellemekteydiler. O sebeple Osmanlı-Hindistan ticaretini yürüten gemilerin güvenliği her zaman tehdit altındaydı. Düşman gemileri olan İngiliz ve Fransız gemileri bu denizi daimî olarak kontrol altında bulundurmak suretiyle ticaretin kendi denetimlerinde yapılmasına çalışıyorlardı. Bu bakımdan Osmanlı-Hint ticaretini yapan gemilerden gece seyrederken hiçbir ışık huzmesinin sızmasına dikkat ediliyordu.³⁰⁹

Kızıldeniz yolunun ticarî açıdan önemi büyüktü. Çünkü bu yolla Hindistan'ın Osmanlı Devleti ile yaptığı ticaret oldukça kârlıydı. XVIII. yüzyılın başında Baburlu Devleti, Kızıldeniz üzerinden yapılan ticaretten yaklaşık 6.000.000 rupi gelir elde etmişti. Bu rakam diğer ticaret yolları üzerinden yapılan ihracattan elde edilen gelirleri gölgede bırakıyordu.³¹⁰

³⁰⁶ Mısır Paşası böylece bu ticareti aktif hale getirerek Cidde'den Mısır'ın ihtiyacı olan malların ithalatı engelleyebilecekti, J. L. Burckhardt, *Travels in Syria*, s. 469.

³⁰⁷ C. Orhonlu, *Habeş Eyaleti*, s. 3.

³⁰⁸ M. Niebuhr, *Travels II*, s. 106.

³⁰⁹ İ. Miroğlu, *Hindistan*, s. 542.

³¹⁰ Ruquia Kazim Hussain, "Armanian, Iranian and Turkish Merchants 1550-1800", **Aligarh Muslim University (Basılmamış Doktora Tezi)**, 2015, s. 281.

2.1.1.2. Basra Körfezi Yolu

Hindistan'dan Osmanlı topraklarına gelen bir diğer önemli ticaret yolu Basra Körfezi üzerindendir. Bu yol sonraki yıllarda giderek önemli bir ticaret güzergâhı halini almıştır. Basra, özellikle Hint ticaretinin bir limanı konumunda olup Avrupa, Osmanlı Devleti, İran ve Hindistan arasındaki ticaretin geçiş noktası; Halep, Diyarbakır ve Irak bölgesinin bir iskelesi durumundaydı.³¹¹ Hindistan'ın Akdeniz'deki ilk iskelesi olarak kabul edilmekteydi. Süveyş Kanalı'nın açılmasından önce çok önemli bir ticaret merkeziydi. Bu kanalın açılmasıyla önemi biraz azaldıysa da Bağdat demiryolunun gelişile birlikte tekrar Süveyş'e rakip olmuştur.³¹²

1533-35 İrakeyn Seferi neticesinde Osmanlı Devleti, Basra-Bağdat-Halep yolunun kontrolünü elde ederek Hindistan ile Ortadoğu arasındaki ticareti denetim altına almıştır. Ticarî öneminden dolayı uzun yıllar Osmanlı Devleti ile İran arasında rekabetlere sebep olmuş ve 17 Mayıs 1639'da Kasr-ı Şirin Antlaşması ile Basra tamamen Osmanlıların kontrolüne geçmiştir. XVIII. yüzyılın son yıllarında Basra Körfezi'nden Akdeniz'e ulaşımın aktif bir şekilde, doğulu tüccarlar ve onların doğrudan ticareti için kullanıldığı bilinmektedir.³¹³

Basra Körfezi'nden Anadolu ve Akdeniz'e ulaşım, Dicle ve Fırat Nehirleri üzerinden yapılmaktaydı. Osmanlı Devleti, Basra yoluna hâkim olduktan sonra emniyetin sağlanması için uygun yerlere kaleler yaptırarak bedevî yağmalarını önlemeye çalışmış, Dicle ve Fırat Nehri üzerinden nehir nakliyatının gelişmesi için çaba sarf etmiştir.³¹⁴

1650'lerden itibaren yaşanan gelişmeler sonucunda eski Hindistan-Yakındoğu ticareti dünya ticaretinin ana yolu olmaktan çıkmış ve derin bir yapı değişikliğine uğramıştır.³¹⁵ Atlantik üzerinden yapılan ticaretin gelişme göstermesi Osmanlı ve

³¹¹ Davut Hut, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Basra Gümrüğü", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, S. 3, Ankara 2000, s. 122; Basra'ya Hint ve Sint malları çok eskiden beri gemilerle taşınmaktaydı, Mehmed Suûdî Efendi, Tarih-i Hindi Garbî veya Hadîs-i Nev, s. 153.

³¹² **Osmanlı Vilayeti Salnamelerinde Halep**, Ed. C. Eroğlu vd., Orsam, Ankara 2012, s. 126.

³¹³ S. Yılmaz, "Hint Ticareti", s. 60.

³¹⁴ Özer Küpeli, "Osmanlılar ve Doğu Ticaret Yolları Üzerine (XV.-XVII. Yüzyıllar)", **Prof. Dr. Necmi Ülker'e Armağanı**, Haz. N. N. Kara, L. Taşdemir, Ö. Küpeli, İzmir 2008, s. 395. İngiliz tüccarlar 1583 ve 1591'de Suriye kıyılarından Basra Körfezi yoluyla Hindistan ve Güneydoğu Asya'ya gitmekteydiler. Bu güzergâh daha sonra Avrupa ile Doğu arasında kârlı ve doğrudan bir geçiş olacaktır. Nitekim Doğu Hindistan Kumpanyası kurulmadan önce Levant tüccarları Hindistan ve Baharat Adaları'nı ticarî yönden İngiltere'ye bağlamışlardı, Alfred C. Wood, **Levant Kumpanyası Tarihi**, çev. Çiğdem Erkal İpek, Doğu Batı Yay., Ankara 2013, s. 44.

³¹⁵ Bu gelişmeler; Rusların Hazar Denizi kıyılarına inmeleri, Şah Abbas'ın XVII. yüzyılın başlarında bütün siyasetini Osmanlıları ipek gelirinden mahrum etmek üzere kurgulaması, bunun için Avrupalı devletlerle ittifak girişimleri ve bunun sonunda yaşanan savaşlar iki devleti de yıprattı. Şah Abbas İran Körfezi'nde

Safevîlerin dünya ticaretindeki yerlerini zayıflatmıştır. Şeker, kahve ve pamuk gibi Hint mallarının yerini Amerika'daki kolonilerde yetiştirilen ürünler almaya başlamıştır. Aynı dönemde hem Avrupa'da hem de Osmanlı'da basma pamukluların moda olması pamuk ticaretinin ipek ticaretini gölgelemesine yol açmıştır.³¹⁶

Basra Körfezi yolu, XVIII. yüzyılın son çeyreğinde Sanayi Devrimi, Amerika'nın bağımsızlığını ilan etmesi ve İngilizlerin Hindistan'a kesin olarak yerleşmeleri sonucunda tekrar önem kazandı. Sanayi devrimi sonucu İngilizler, fabrikaların ihtiyacı olan bol hammaddeyi, ortaya çıkan yoğun ticarî eşyayı en çabuk ve en hızlı biçimde nakletmek için arayışlara başladı.³¹⁷ Bu durum İngilizlerin Amerika'dan aldığı maddelerin kaybını başka yerlerden telafi etmek, yeni kaynaklar aramak için Hindistan'a kesin olarak yerleşmesiyle birleşince Osmanlı topraklarının ve Basra Körfezi'nin önemi artmıştı.³¹⁸

2.1.1.3. Fırat Nehir Yolu

Osmanlı Devleti, Doğu Akdeniz limanlarının gelişimini sağlamak, Basra'ya ve bölgenin başka merkezlerine mal akışını gerçekleştirmek için ulaşımın düzenli olması hususunda azami gayret sarf etmişti. Fırat Nehir taşımacılığı bu konuda dikkate değerdir. Fırat Nehri üzerinden suyun akış yönünde giden sal ve gemilerin uğraması için nehirlerin geçtiği güzergâhta bulunan şehir kıyılarında iskeleler kurulmuştu. Bu iskeleler, Anadolu'dan sal veya gemilerle gelen malların indirildiği ve Basra'ya doğru yeni malların yüklendiği, ticaretin canlı bir şekilde devam ettiği yerlerdi. Anadolu'daki ticarî mallar bu yolla Birecik, Bağdat, Basra üzerinden Hindistan'a ulaşabilmekteydi. Birecik'ten Basra'ya 15-16 gün süren Fırat taşımacılığı, XVII. yüzyılda 300 civarında nehir gemisiyle gerçekleştiriliyordu.³¹⁹

Osmanlı Devleti'nin ipek ticaretindeki etkisini ortadan kaldırmak için Avrupalı devletlerle ilişkilere girmiş, ipek yolu güzergâhını değiştirmek için İngiliz ve Hollandalılara İran Körfezi'nde ticaret izni verildi. Bu anlaşmalar sayesinde (1617) bu iki devletin Hint Okyanusu ve İran Körfezi'ndeki konumlarını güçlendirdi, Ö. Küpeli, "Doğu", s. 400; A. Wood, Levant, s. 77.

³¹⁶ Ö. Küpeli, "Doğu", s. 403.

³¹⁷ Y. Oğuzoğlu, "Hint-Basra", s. 119; Ümit Burnu yoluyla Londra-Kalküta arası 150 gün, Süveyş yoluyla ise 63 gün sürmekteydi, A. Wood, Levant, s. 219; XVIII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Batılı seyyahlar Avrupa'dan Hindistan'a en kolay ve en hızlı yolu bulmak için gözlemlerde bulunmuşlardır, James Capper, **Observations on The Passage to India, Through Egypt. Also By Vienna Through Constantinople To Aleppo**, London 1785, s. XXXVIII.

³¹⁸ Bu gelişmeler Osmanlı Devleti'nde XVIII. yüzyıl sonlarında pamuk üretiminde gerçekleşen büyük patlamanın nedenlerindendir. XVIII. yüzyıl ortalarından başlayarak Osmanlı dış ticaretinde önemli bir gelişme kaydettiği anlaşılmaktadır. Şerife Yorulmaz, "Levant Şirketi'nden İzmir'e: İngiliz Tüccar Kolonisi", **Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu I**, (İzmir ve Doğu Akdeniz), İzmir 2009, s. 260.

³¹⁹ Birecik'te Anadolu'nun dağlık arazilerinden elde edilen ağaçlardan yapılan tekne veya keleklerle sivil ve askerî malzemeler taşınmaktaydı, Ahmet Yiğit, "Osmanlı Devleti'nin Payas ve Birecik Limanları

XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti ile Safevîler arasındaki ilişkiler bozulunca askerî açıdan Bağdat önem kazanmış ve Bağdat'a Anadolu'dan askerî malzeme ve gerekli zahirenin taşınması için Fırat Nehri üzerindeki Birecik İskelesi'nin önemi artmıştı. Basra Körfezi'ndeki Osmanlı Donanması'nın tamirâtı için gerekli kereste ve malzeme Birecik ve civarındaki kadılıklardan sağlanmaktaydı. Hatta Basra Körfezi'nde işleyen Osmanlı donanmasının gemileri Birecik'te inşa edilmekteydi.³²⁰

Dicle ve Fırat Nehri'nin sağladığı nehir yolu nakliyatı ile Irak Vilayeti (Bağdat, Basra, Musul) iktisadî, siyasî ve askerî alanda stratejik önemi haizdir.³²¹ Tarihî kervan yolu üzerinde yer alan bu coğrafyanın önemi, Dicle ve Fırat Nehri vasıtasıyla daha da artmıştır. 1700'lerin sonundan itibaren İngiltere Hindistan'a kısa yoldan ulaşabilmek için Irak'a hayat veren bu nehirleri yeni bir yol olarak görmüştü. Ancak 1830 yılına kadar bu güzergâhla ilgili herhangi bir teşebbüste bulunulmadı. Bu tarihten sonra ise nakliyattaki potansiyelinden yararlanmak için bir takım projeler tasarladılar.³²²

2.1.1.4. Basra-Bağdat-Halep Kervan Yolu

Hindistan ticareti için çok önemli bir güzergâh olan Fırat Nehri, suyun ters akış istikametinde büyük gemilerin geriye dönüşüne imkân vermiyordu. O sebeple Hindistan'dan gelen büyük gemiler Basra'ya geldikten sonra malları iskeleye indiriliyor ve yükler develerle Bağdat'a gönderiliyordu.³²³

Basra'ya deniz yoluyla gelen tüccarlar buradan Bağdat üzerinden Halep'e kervanlarla mallarını aktarıyorlardı. Basra-Halep yolu her dönem koşullara göre farklı güzergâhlar izlemiştir. Kervanların izlediği yollardan biri Basra'dan Fırat'ın batı yönünü alarak el-Kusery-Kerbela-Kubaysa-Kusûr al-İhvân üzerinden Halep'e ulaşırdı. Bağdat'tan kalkan kervanlar Hit-Âna üzerinden gitmekteydi. En emin ve hızlı yol, Arap bedevîlerinin saldırıları olmadığı zaman Birecik veya Musul'a çıkıp oradan Halep'e ulaşmaktaydı.³²⁴

Üzerinden Bağdat'a Askerî Malzeme Nakline Dair Ayıntab Şer'iyye Sicillerinden Bazı Belgeler", **ICANAS**, 38, 2007, s. 3399.

³²⁰ A. Yiğit, "Payas-İskenderun", s. 3417.

³²¹ Davut Hut, "Musul Vilayeti'nin İdarî, İktisadî ve Sosyal Yapısı (1864-1909)", **Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi)**, İstanbul 2006, s. 4.

³²² Cengiz Orhonlu-Turgut Işıksal, "Osmanlı Devrinde Nehir Nakliyatı Hakkında Araştırmalar: Dicle ve Fırat Nehirlerinde Nakliyat", **İÜEF Tarih Dergisi**, s. 17-18, İstanbul 1963, s. 100vd.; James Felix Jones, **Journal of a Steam-Trip to The North of Baghdad**, ? (Tarihsiz), s. 364.

³²³ A. Yiğit, "Payas-İskenderun", s. 3399.

³²⁴ H. İnalçık, "Pamuk", s. 9-10.

Ticaret kervanları Bağdat ile Basra arasında yılda 4 kez yolculuk ederlerdi. Şam ile Bağdat arasında yılda 3 kez kervan işlerdi. Bağdat kervanı Şam'a yılda 1, Halep'e yılda 2 kere giderdi. Aralıkta ve Nisan başlarında hareket eden kervanlar, yaklaşık 40-50 gün boyunca yolculuk yapıyorlardı.³²⁵ Mesela, bu tür bir kervan ticareti Mayıs 1610 yılında gerçekleşmişti. Hintli tüccarların da yer aldığı Bağdat-Halep kervanında 120 tacir ve ortağı vardı. Bu kervanda İranlı ve Bağdatlı tüccarlar çoğunlukta olmakla birlikte Frenk, Arap, Acem, Türk, Müslüman, Hristiyan ve Yahudi tüccarlar da vardı.³²⁶ Bu kervan ticareti değişmeden XVIII. yüzyıl sonuna kadar devam etmiştir.³²⁷

XIX. yüzyılın ortalarında Bağdat'tan çıkan kervanlar önemini korumaktadır. Her yıl 2000'den fazla deveden oluşan kervanlar Bağdat'tan Basra, Halep ve Şam'a gidip gelmektedir. Ayrıca Bağdat'ta Hindistan ile yapılan ticaretin tamamen Yahudilerin elinde olduğunu da bilinmektedir. Buradaki Yahudiler Bombay, Kalküta başta olmak üzere diğer doğu ülkelerinde fabrikalara sahiptirler.³²⁸

Kervan ile ulaşım uzun mesafe ve zamana yönelik bir ticaret tipi idi.³²⁹ Kervan ticaretinde birinci ve ikinci derecede önemli ihtiyaç malları değil, daha çok baharat, değerli taşlar ve kumaşlar gibi lüks emtianın uzak mesafe ticaretine konu olduğu görülmektedir. Çünkü ihtiyaç maddeleri bu tür ulaşım ile çok pahalıya mal olmaktadır.³³⁰

1650'lerden itibaren İngiliz ve Hollandalı ticaret kumpanyalarının denizdeki faaliyetlerinin sonucu olarak İran, Hindistan ve Osmanlı Devleti arasındaki kervan ticareti önemini kaybetmişti. Kervan yoluna kalan tek değerli mal ipekti. Baharat ticareti

³²⁵ Edhem Eldem -Daniel Goffman-Bruce Masters, **Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul**, çev. S. Yalçın, TVY Yay., İstanbul 2003, s. 50.

³²⁶ Halil Sahillioğlu, "Bir Tüccar Kervanı", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, II/9, 1968, 63. "Kervan Bağdat'tan kalkmıştır, ancak muhtemelen Basra'dan gelmiştir. Bu Basra'dan gelen kervanlar çivit, ipek ve ipekli, Lahor kumaşı kasnı, sâir kumaş, itriyat ve itriyat şişeleri (tutyadan) taşımaktadır. 1610 yılında gelen kervanda Baharat yoktur. Kervan Bağdat kervanı olarak bilinmekle birlikte aslında Basra kervanı dış ve içindeki Hintlilerin çokluğu ile dikkat çekmektedir. İsimleri hizasında "Hindî" diye belirtilen on kişi vardır. Bunun dışında bu şekilde Hindî olarak belirtilmeyen ama Hintli olan başka tacirler de vardır. Bu kervanda 2 Hintli yol esnasında ölmüştür. Birinin 5 diğerinin 6 yükü vardır. Bu tacirlerin ne ticareti yaptığı belgelerden anlaşılmamaktadır", H. Sahillioğlu, "Kervan", s. 69.

³²⁷ Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğundan Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar**, Der. S. Özbaran, İzmir 1984, s. 143; Kervan gıda maddeleri ve benzeri tüketim maddelerini taşımadığı gibi, geniş ölçüde yolculuk nakli gibi bir ihtiyacı da yerine getirmezdi. Çünkü bu uzun ve zahmetli yolculuğa herkes katlanamazdı, İlber Ortaylı, "Devenin Taşıma Maliyeti Eğrisi Üzerine Bir Deneme", **SBF Dergisi**, 28. 1973, s. 185.

³²⁸ J. Joseph Benjamin, Bağdat'ta bulunduğu yılda iki kez 6000 deveden oluşan kervanın Şam'a gittiğini duymuştu, J. Joseph Benjamin, **Eight Years in Asia and Africa from 1846-1855**, Hanover 1859, s. 118.

³²⁹ İ. Ortaylı, "Deve", s. 186.

³³⁰ İ. Ortaylı, "Deve", s. 188.

ise oldukça azalmıştı.³³¹ Kervanların kalkış yeri, Hint mallarının antreposu olan Bağdat'tı. Basra'ya gelen Hint mallarının çok az bir miktarı şehirde pazarlanırken önemli kısmı Aralık veya Ocak ayında gemilerin kullanılabileceği en uygun su güzergâhı olan Dicle üzerinden Bağdat'a çıkarılmaktaydı.³³² Her biri 300-400 balya ve denk taşıyabilen yelkenli büyük gemilerle Dicle üzerinden "kav" ismini alan bu ticaret gemileri Yeniçeri askerleri tarafından korunmaktaydı.³³³

Hindistan'dan İngiliz gemileriyle Basra'ya gelen Hint malları buradan kayıklara yüklenerek Bağdat'a gönderiliyordu. Bu durum daha sonra İngilizlerin şikâyetine sebep olmuştu. İngiliz gemileri Basra'ya Bağdat'a gönderilmek üzere eşyalarını ve mallarını kayıklara naklettikleri zaman kayıkçılar fazla ücret almışlar ve İngiliz sigorta şirketi, merkeze şikâyetle bulunarak bunların yasaklanmasını istemişti. Hariciye Nezareti, Bağdat Valiliği'ne eğer böyle bir durum varsa bunun engellemesini bildirmişti.³³⁴

İngilizler, kayık ücretlerinin fazla olmasından dolayı Basra ticaretinin masraflı olduğunu ve gemiden kayıklara naklinde güçlükler yaşandığını iddia etmekteydi. Osmanlı hükümeti bu şikâyetler üzerine İngilizlere Basra ile Bağdat arasında gemilerinin gitmesine ve kendilerinin bir takım ufak kayıklar yapmalarına ve bunları çekmek için de vapurlar konulmasına ruhsat vermişti. Ancak zamanla bu ruhsatın, Osmanlı aleyhine olabileceği düşünülerek kaldırılması istenmişti. İngiliz maslahatgüzarı izin konusunda direktse de Osmanlı yetkilileri, İngilizlerle aradaki antlaşmanın sadece deniz seferlerinde geçerli olduğunu Şattü'l-arab'ın buna dâhil olamayacağını söylemişti. Ayrıca bu durumun diğer devletlerle yapılan antlaşmalara da hâlel getireceğinden ve o sıralarda Şattü'l-arab'a uygun vapurların inşa edilmesinden dolayı, kayıkçıların fazla ücret almalarının engellenmesi gerektiği ve hükümet meclisi tarafından belirli bir ücret tayin edilmesi tezkire ile bildirilmişti.³³⁵ Bağdat-Basra yolu 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla eskiden beri süregelen transit ticaret yolunun güzergâhını değiştirerek, önemi oldukça azalmıştır.³³⁶

³³¹ C. Orhonlu, Ulaşım, s. 143.

³³² İ. Ortaylı, "Devenin Taşıma Maliyeti", s. 185.

³³³ S. Yılmaz, "Hint Ticareti", s. 34.

³³⁴ BOA, HR..SYS.. 2928/89, 16 Cemaziyevvel 1268.

³³⁵ BOA, A.}AMD.. 39/71, 3 Zilhicce 1268.

³³⁶ Masoumeh Daei, "20. Yüzyılın Başlarında İran-Osmanlı Ticaretinde Bağdat-Basra Yolu", **TAD**, XXX/50, 2011, s. 65; L. S. S. O'Malley, "Mechanism and Transport", **Modern India and The West**, Ed. S. S. O'Malley, London 1941, s. 233.

2.1.1.5. Son Duraklar (İstanbul-Halep-Kahire)

Osmanlı-Hint ticareti tek bir merkezde toplanmayıp üç önemli Osmanlı şehrine ulaşmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin Hindistan'dan ithalatında; Anadolu'da İstanbul, Suriye'de Halep, Mısır'da Kahire en önemli ithalat merkezleriydi. Hint malları İstanbul'a Diyarbakır, Halep'e Basra, Kahire'ye ise Cidde üzerinden ya da eskiden Venediklilerin Hint mallarını Avrupa'ya taşımak için kullandıkları Kızıldeniz yoluyla ulaşmaktaydı.³³⁷

İngiliz gemileriyle Basra'ya gelen Hint ürünlerinin çok az bir kısmı şehirde tüketildikten sonra kalanı Bağdat'a çıkarılmakta ve oradan kervanlarla Osmanlı Devleti'nin değişik bölgelerine dağıtılmaktaydı. Bağdat, İstanbul, Halep ile Şam, Hint mallarının ulaştığı ve tüketiminin yapıldığı şehirler olarak dikkat çekmektedir.³³⁸

Halep ve Kahire, hem iç ticarete hem de Avrupa'ya olan transit ticarete önemli merkezlerdi. Kahire XVII. yüzyıldan itibaren Hint kumaşlarının antreposu haline gelmiştir.³³⁹ Hindistan'dan gelen malların çoğu Osmanlı topraklarına Kahire üzerinden geliyordu. İskenderiye Limanı iç ticarete önemli rol oynamaktaydı.³⁴⁰ Kahire; Hindistan, Kızıldeniz ve Akdeniz arasındaki ticarete kavşak noktasında yer almaktaydı. Hindistan'dan gelen baharat ve kumaşın batıya taşındığı önemli merkezlerden olan³⁴¹ Kahire'den kalkan kervanlar İskenderiye, Dimyat ve Reşit limanlarına ulaşmakta ve buradan Akdeniz'e açılmaktaydı.³⁴²

Kahire gibi Halep de hem uluslararası ticarete hem de iç ticarete önemli bir merkezdi.³⁴³ Halep'in uluslararası bir ticaret merkezi olmasında doğudan gelen kervanlar

³³⁷ S. Yılmaz, "Hint Ticareti", s. 40; XV. yüzyılda Bursa önemli bir ticaret merkeziydi. Behmenî veziri Mahmud Gavan ajanlarını Bursa'ya göndererek burayla ticarî bir bağ kurmuştu. Baharat, boya ve Hint kumaşları gibi değerli maddeler, genellikle Şam, Adana, Konya yoluyla Anadolu'yu çapraz kesen eski ticaret yolu üzerinden kervanlarla gelirdi. İkinci yol Mısır ve Suriye limanlarından Antalya'ya oradan da Bursa'ya gelen deniz yoluydu, Halil İnalcık, **Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2009, s. 124.

³³⁸ S. Yılmaz, "Hint Ticareti", s. 34-35.

³³⁹ H. İnalcık, "Pamuk", s. 10.

³⁴⁰ Daniel Panzac, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Deniz Ticareti", çev. S. Yılmaz, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C. 4, 1989, s. 182.

³⁴¹ Mücahide Güneş, "XVIII. Yüzyılda İskenderiye Limanı", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek lisans Tezi)**, İstanbul 2009, s. 43.

³⁴² İskenderiye, Dimyat ve Reşit limanları XII. yüzyılda kazandığı ticarî önemini Nil yolu ile getirilen Hint ürünlerinin orada toplanmasına borçludur. Dimyat, Haçlı Seferleri devrinin sonuna kadar Hint ürünlerinin pazarı konumundaydı. Nil üzerinden işleyen kayıklar Hint baharatını Dimyat'a getirirler ve buradan yüksek küpeşteli gemilere alarak bütün Akdeniz sahillerine götürürlerdi, W. Heyd, **Yakındoğu Ticaret Tarihi**, çev. E. Z. Karal, Ankara 1975, s. 429.

³⁴³ Halep'in Osmanlı döneminde bir ticaret merkezi olması hem coğrafi konumundan hem de tarihsel gelişmelerden kaynaklanmaktaydı, E. Eldem vd., Halep, İzmir ve İstanbul, s. 21; F. Braudel, Akdeniz I, s. 210.

için uygun bir yer olması önemli bir etkidir. Ayrıca kervanlarla yolculuk eden tüccarlar, burada yerel ürünler, en güzel kumaşlar, sabun ve deriden mamul mallar bulabiliyordu. Bunlara ek olarak hacdan gelenlerin getirdiği kahve, Hintli tüccarlar tarafından satın alınıyor, İran'dan ipek ya da Hindistan-Basra yolundan çivit ve baskılı pamuklu kumaş getiren develerle geri taşınıyordu.³⁴⁴

Halep'ten çıkan kervanlar İskenderun, Lazkiye, Sayda, Beyrut, Akka, Trablusşam limanlarına ulaşıyordu. Hindistan'dan gelen baharat, bu limanlardan Avrupa'ya gönderiliyordu.³⁴⁵ XV. yüzyılda İtalyanlar Halep'ten Hindistan'dan gelen zencefil ve karabiber alıyorlardı. Bu yüzden Halep, "*Küçük Hindistan*" olarak adlandırılmıştı.³⁴⁶ Ancak Ümit Burnu'nun keşfiyle ticaretin yönünde bir değişme olmuş, baharat güneyden Avrupa'ya taşınmaya başlamıştı. Yani daha önce baharatın ihraç edildiği limanlar, XVII. yüzyıldan itibaren baharatın ithal edildiği limanlara dönüşmüştü. Aynı şekilde XVIII. yüzyılda kahve buradan Avrupa'ya ihraç edilirken, kolonilerdeki kahveler burada, Avrupalı devletlerin ithal ettikleri ürünler olmuştu. XIX. yüzyıla kadar bu limanlardan ipek, pamuk ve keçi yünü gibi tekstil hammaddeleri ihraç edilmeye devam etmiştir.³⁴⁷

XIX. yüzyılın ilk yarısında Halep'in ticarî önemi giderek azalmıştır. Bedevî gruplarının kervan ticaretine zarar vermeleri ve yeniçerilerle eşraf arasındaki sürtüşme, Halep'te karmaşık bir durum yaratmıştır. Mehmed Ali Paşa İsyanı, Halep'i derinden etkilemiş ve önde gelen Yahudi ve Hristiyan tüccarlar kenti terk etmiştir. Bu olay Hristiyan ve Yahudi tacirlerin faaliyetlerini İzmir, İstanbul, Musul, Bağdat gibi kentlere kaydırmasına sebep olmuştu. 1822'de büyük bir depremle sarsılan kentte yaşanan yıkım ve salgın hastalıklar ciddî nüfus kayıpları yaratmıştı. Bütün bu durumlar ticarete de yansımıştı. Mesela 1814 yılında Halep'in Fransa ile ticaret hacmi, 1789'dakinin sadece 1/5 oranındaydı. Aynı dönemde Bağdat-Halep arasındaki ticaret hacmi, Fransa-Halep arasındaki ticaret hacminden dört kat daha fazlaydı. Bu örnek şehrin dış ticaret

³⁴⁴ E. Eldem vd., Halep, İzmir ve İstanbul, s. 31.

³⁴⁵ Heyd, Hint baharatının Suriye'de de bulunduğunu ancak Avrupalılar için bu ticaretin daha masraflı olduğunu söyler. Çünkü baharat buraya uzun süren ve çok masraflı olan kara ulaşımıyla geliyor ve bu da baharatı büyük ölçüde daha pahalılandırıyordu. Nil ağzına kadar baharat çok daha az giderle gönderilebiliyordu. Mısır'daki yüksek gümrük vergileri de dâhil olduğu halde bunların oradaki maliyet fiyatı daima pek az bulunuyordu, Heyd, Yakınoğu, s. 429.

³⁴⁶ E. Eldem vd., Halep, İzmir ve İstanbul, s. 23.

³⁴⁷ M. Sait Türkhan, "18. Yüzyılda Doğu Akdeniz'de Ticaret ve Halep", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi)**, İstanbul 2014.

hacmindeki değişimi göstermektedir. Halep, Avrupalı tüccarların merkezi olmaktan çıkmıştı.³⁴⁸

2.1.2. Ticaret Yollarının Güvenliği

Osmanlı Devleti, Hindistan ticaretinin yapıldığı Basra Körfezi'ne hâkim olduktan sonra buranın ticarî önemi giderek artmış ve gerek Avrupalı devletler gerekse İran ile nüfuz mücadelesinde bulunmak zorunda kalmıştı. Osmanlı bu g   lerle mücadele ederken bölgedeki aşiretlerin sürekli problem çıkarmaları, ticareti sekteye uğratmaktaydı.³⁴⁹ Ayrıca bölgedeki asayişsizlik, Avrupalı devletlerin kendi lehlerine alan a malarına sebep olmuştu.

XVIII. yüzyılın başlarında Basra'da birtakım huzursuzluklar meydana gelmiş, devlet otoritesi zayıflamış, bölgede bazı eşkıya gruplarının sözünün geçtiği bir durum ortaya çıkmıştı. Bölgedeki asayişsizlik nedeniyle Hindistan'dan gelen tüccarlar, Basra Körfezi'ndeki İran limanlarına yönelmiş, zamanla Basra şehrinin ticaretteki önemi azalmıştı. Osmanlı Devleti, Hint tüccarlarını yeniden Basra'ya çekebilmek için çalışmalarda bulunmuş, bu amaçla körfezde ve körfeze bağlantısı olan şehirlerde asayiş sağlamak amacıyla merkezi Basra olan “şat (şad) Kaptanlığı”nı kurmuştu. XVIII. yüzyılın başlarında Fırat Nehri üzerinde kurulan şat Kaptanlığı bölgenin güvenliği ve ticaretin canlanması için önemli bir yere sahipti.³⁵⁰ Bu ve benzeri asayiş sağlamaya yönelik tedbirlerle, XVIII. yüzyılda isyancı bazı Arap aşiretlerinin, devlet otoritesini yok etmeye yönelik eşkıyalık hareketleri  nlenmeye çalışılmıştı. Ancak alınan tedbirler kalıcı olmamış, Bedevî Arap aşiretlerinin isyanları sonraki yıllarda da şekil değiştirerek devam etmiştir.³⁵¹

Bölgedeki asayişsizlik özellikle Basra-Halep kervan ticaretinde kendini göstermekteydi.   llerden geçen bu yol g zerg hında Bedevî aşiretler ticaret kervanlarına saldırmaktaydı. Dönemin kaynaklarından XVIII. yüzyılda Basra-Halep Yolu'nun Osmanlı tüccarları için güvenilir olmadığı anlaşılmaktadır. Basra'dan Halep'e

³⁴⁸ E. Eldem vd., Halep, İzmir ve İstanbul, s. 70-76.

³⁴⁹ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Sıtkı Uluerler, “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasî İlişkileri (1774-1848)”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi)**, Elazığ 2009, s. 420.

³⁵⁰ Selim Hilmi  zkan, “XVIII. Yüzyılın Başlarında Basra'nın Güvenliği Meselesi ve Osmanlı Devleti'nin Bölgede Aldığı Tedbirler”, **Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (SBrAD)**, (Mart 2008), s. 145.

³⁵¹ Oktay Kızılkaya, “XIX. Yüzyılın Sonu XX. Yüzyılın Başlarında Basra Körfezi'nde Uluslararası Hâkimiyet Mücadelesi”. **Turkish Studies**, 8(7), (2013), s. 296.

ulaşmak isteyen bir kervan, bu yol güzergâhı üzerindeki gümrükler diğerlerine göre daha düşük olmasına rağmen Basra-Halep arasında Arap aşiretlerinin saldırı tehlikesini göze alamadığından her zaman bu yolu kullanmamıştır. Yüksek gümrük ödeme pahasına da olsa daha çok Bağdat-Halep yolunu izlemişlerdir.³⁵²

Osmanlı Devleti başlangıcından itibaren Basra üzerinden yapılan Hint ticaretinin güvenliğine büyük önem vermiştir. Kızıldeniz-Hindistan ticareti yanında Hindistan-Basra ticaretinin devam etmesi için büyük çabalar göstermiştir. Ancak Osmanlı Devleti, Basra-Hint ticaret yolunu kontrolü altına alsada önce Portekizliler sonra da İngilizler bu yolda tesirlerini hissettirmiştir.³⁵³

XVIII. yüzyıldan itibaren Kızıldeniz yavaş yavaş kapalı bir deniz olmaktan çıkmış, değişik ülkelere ait bandıralar taşıyan gemilerin uğrak yeri haline gelmiştir. Kızıldeniz’de emniyet noksanlığından dolayı Müslüman gemiler gelmemektedir. Gemilerin gelmemesi gümrük gelirlerini azaltmıştır. Kızıldeniz’in güneyinde kontrolün gevşemesiyle görevli askerlerin limanlarda gittikçe azalan gemilerdeki tüccar mallarına el koymalarına sebep olmuştur.³⁵⁴

Osmanlı Devleti’nin Basra ve Kızıldeniz ticaretini tehlikeye sokan en önemli faktör, XVIII. yüzyılın ortalarında ortaya çıkan ve zamanla güç kazanan Vehhâbî hareketidir. 1791’de Vehhâbîler, Mekke Şerifi Galib’in ordusunu yenilgiye uğratarak 1805-1806’da Medine ve Mekke’yi ele geçirdi. 1807’de Hac kabilelerinin Haremeyn’e girmelerine mani olan³⁵⁵ Vehhâbîler, Batı Hint sahilleri ile Cidde ve Basra arasındaki ticareti de engellemişlerdi. Cidde’nin güneyinde Kamfuda’da bir korsan filosu teşkil etmişlerdi. Buradaki korsanlar daha sonra Basra Körfezi’ndekilerle birleşmişlerdir. Vehhâbîlerle mücadele eden Mekke Şerifi, Hint’ten ve Yemen’den bu savaşlardan dolayı gemilerin gelmediğini merkeze bildirmiştir. Hâricîler özellikle Hint ve Yemen gemilerine bu tarafa mal getirmemeleri için “vesvese” vermektedir. Mekke Şerifi bu tarihlerde Cidde Limanı’na ufak bir kayığın dahi gelmediğini, yolda olan gemilerin de geriye

³⁵² S. Yılmaz, “Hint Ticareti”, s. 43-44.

³⁵³ Selim Hilmi Özkan, “Şad Kaptanlığının Kuruluşu ve Basra’nın Stratejik Önemi”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, vol.20, 2018, s. 11.

³⁵⁴ S. Yılmaz, “Hint Ticareti”, s. 51.

³⁵⁵ Vehhâbî hareketi XVIII. yüzyılın ortalarında Kur’an ve Sünnete kati bir bağlılık üzerine kurulan bir ideolojik meydan okumaydı. Muhammed b. Abdilvehhâb tarafından kuruldu, Selda Güner, **Osmanlı Arabistanı’nda Kıyam ve Tenkil Vehhâbî-Suûdîler (1744-1819)**, İstanbul 2013, s. XIV.

döndüklerini, Cidde Limanı'na gelenlerin ise mallarını çıkarmaya dahi cesaret edemeden geri döndüklerine bizzat şahit olduğunu bildirmiştir.³⁵⁶

Vehhabî hareketleri Yemen'de de kendini göstermişti. Yemen'in güneyinde ve İran Körfezi'nde İngilizlere ait bazı Hint gemilerine de saldırıda bulunuyorlardı. Hatta Sind, Mekran ve Hint sahillerinde kendi hallerindeki halka da etmedikleri zulüm kalmamıştı. Bundan dolayı İngiltere'nin Hindistan Genel Valisi, korsan gemilerinin bertaraf edilmesi için Bombay taraflarından yeterince kara askeri ile birlikte İngiliz donanmasını Basra Körfezi'ne gönderdi. Burada Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa ile birleşen kuvvetler³⁵⁷ 1819 yılında Maskat İmamı'nın da yardımıyla Vehhâbi korsanların merkezi Re'sû'l-hayme'yi ele geçirdiler. Böylece körfezin deniz ile meşgul bütün aşiretleri Doğu Hint şirketiyle anlaşma yapmaya zorlandı.³⁵⁸ İbrahim Paşa'nın Vehhabîler üzerine olan bu seferi, Necid'i alarak Vehhabîleri tenkil ettirmesiyle ilk Vehhabî hareketinin sonu oldu.³⁵⁹

Basra-Hindistan ticaretinin sekteye uğramasına neden olan gelişmelerden bir diğeri de Bağdat Valisi Davut Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne isyanıydı. Bu isyanın Hindistan ile Bağdat arasındaki ticareti engelleme ihtimaline karşı, Hazineye 20.000 kese vermesi kabul edilerek, Vali affedilmiştir.³⁶⁰ Davut Paşa, isyan esnasında Hindistan'a kaçmayı planlamış³⁶¹ mal ve parasını İngiltere konsolosluğu marifetiyle Hindistan'a sevk etmişti.³⁶²

Davut Paşa'nın Bağdat Valiliği sırasında İngilizlerin bölgeyle ticaretinin devam ettirilmesine önem verilmiştir. Bağdat İngiliz konsolosu Mister Vic, önemsiz bir gümrük

³⁵⁶ Mekke Şerifi, Erzurum Eyaleti'nin Harici Seraskerliği'nin de uhdesine verilmesini istemiştir, BOA, HAT. 94/3825, 25 Rebiülahir 1218/14 Ağustos 1803.

³⁵⁷ BOA, HAT. 1315/51271; Bkz. S. Güner, Vehhâbî-Suûdîler, s. 206.

³⁵⁸ C. Orhonlu, Habeş, s. 144.

³⁵⁹ S. Güner, Vehhâbî-Suûdîler, s. 206.

³⁶⁰ BOA, HAT. 389/20702, 20 Zilhicce 1248. Kölemen Dâvud Paşa'nın on beş yıl süren valiliği sırasında Bağdat büyük gelişme gösterdi. Asayiş sağlandı, çeşitli hayrat eserleri tesis edilip kumaş imalâthaneleri açıldı. Avrupa'dan getirtilen ustalar sayesinde sanayide önemli ilerlemeler sağlandı; ziraî borçların silinmesiyle ziraatın gelişmesine yardımcı olundu. Ancak Bağdat'ta bu kadar güçlenmesi II. Mahmud'un siyasetine ters düşmekteydi. 1831 yılında Davut Paşa'nın görevden alınmasına neden olan gelişmelerin başında, Rusya Savaşı sırasında kendisinden talep edilen paraları göndermemesi ve 1830 senesinde de para tahsili için kendisine gönderilen Sadık Efendi'yi katletmiş olması gelmektedir, Yusuf Halaçoğlu, "Bağdad-Osmanlı Dönemi", **DİA**, IV, İstanbul 1991, s. 435; Ahmed Lûtfî Efendi, Tarihi, s. 690.

³⁶¹ BOA, HAT. 395/20864, 1 Muharrem 1247.

³⁶² BOA, HAT. 397/20900, 29 Zilhicce 1246; Ahmed Lûtfî Efendi, Tarihi, s. 625.

mesalesinden dolayı gücenerek Hindistan'dan Basra'ya gelen İngiliz gemilerini geri göndermiş ve bu adamın dedikodusunun kesilmesi istenmiştir.³⁶³

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılın ortalarından itibaren özellikle Süveyş Kanalı açıldıktan sonra Afrika sahilleri ile birlikte Basra'daki askerî ve ticarî hareketliliği dikkate alarak Fırat, Dicle ve Şad nehirlerinde işletmek üzere ganbot³⁶⁴ alarak buranın askerî gücüne daha fazla takviye yapma ihtiyacı duymuştur. Bu ganbotlardan ikisi Şad, diğer ikisi de Dicle ve Fırat nehirlerinde karakol vazifesi icra etmek üzere önce Almanya'ya daha sonra Fransa'ya sipariş edilmiştir. Fakat daha sonra vazgeçilerek takriben her biri 20.000 liraya mal olacak şekilde Londra'ya sipariş edilmiştir.³⁶⁵

2.1.3. Ticaret Yolları Üzerinde Avrupalı Devletler

Osmanlı Devleti, coğrafi konumu gereği geleneksel doğu ile batı arasındaki ticaret yollarını kontrolü altında bulunduruyordu. XVI. yüzyılda Portekizlilerin Hindistan'a gelmeleriyle birlikte Osmanlı Devleti'nin bu ticaret yolları üzerindeki hâkimiyeti zayıflama göstermiş, ancak Portekizliler, Hindistan ile Endonezya'dan Basra Körfezi ve Kızıldeniz yoluyla Ortadoğu'ya ulaşan ticaret yollarını kesememişlerdi. Portekizlilerin Hint ticaret yolları üzerinde gittikçe artan etkisi Osmanlı Devleti'nin dikkatini çekmiş, 1526'da Hadım Süleyman Paşa'nın Hint Deniz Seferiyle birlikte Hint Okyanusu'na yönelik seferler neticesinde Aden ve Yemen'de hâkimiyet sağlanmıştır. Bununla birlikte Osmanlı Devleti, Portekiz'in denizlerdeki üstünlüğüne karşı bir önlem alamazken, eski Hint ticaretini kendi ülkesine çekmek için gümrüklerin ıslahı ve memleket dâhilinde emniyet ve asayişin tesisi, komşu memleketlerle olan ticarî mukavelelerin tecdidi konusunda büyük çabalar sarf etmiştir.³⁶⁶

Bir kısmı Osmanlı topraklarından geçen Hint ticaret yolları üzerinde zamanla Avrupalı devletlerin giderek nüfuz ve baskıları artmıştı. Portekizlilerden sonra İngiltere

³⁶³ BOA, HAT. 770/36178, 17 Cemaziyelevvel 1236.

³⁶⁴ Ganbot, Yapısı küçük olmakla beraber, nispeten ağır toplarla mücehhez harp gemisi, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lûgat**, Haz. A. Yeğin vd. İstanbul 2006, s. 282.

³⁶⁵ S. H. Özkan, "Şat", s. 12.

³⁶⁶ Ö. Lütfi Barkan, "Şark Ticaret Yolları Hakkında Notlar", **İÜ İktisad Fakültesi Mecmuası**, I/4. (1940), s. 454-455; Doğu ticaret yolları uzun süre Müslümanların elinde kalmıştır. Bu ticaretin üç ayrı yolu vardır: 1. uzun Hint kıyıları boyunca kıyı veya kabotaj ticareti, 2. Hindistan'ın batı kıyılarındaki limanlar ile Basra Körfezi; Kızıldeniz'deki limanlar ile Afrika kıyıları arasındaki ticaret, 3. Hindistan'ın doğu kıyıları Birmanya, Malezya, Endonezya arasında Çin ile yapılan ticaret XVIII. yüzyıl başlarında bunlardan en önemlisi ikincisidir. S. Yılmaz, "Hint Ticareti", s. 33; A. Mesud Küçükkalay, **Coğrafi Keşifler ve Ekonomiler Avrupa ve Osmanlı Devleti**, Konya 2001, s. 255.

ve Fransa, bu yollar üzerinde birtakım girişimlerde bulunarak, ticaret yollarını geliştirmeye yönelik projeler tasarlamış, özellikle “*Doğu Hindistan Kumpanyası*” adıyla kurulan şirketlerle Osmanlı Devleti arasında ticarî faaliyetlerde bulunmuştur. Aynı tarihlerde Hollanda da Hindistan ticaretinde aktif rol oynayan Avrupalı devletlerdendir. Hindistan ticareti için Avrupalı devletler arasındaki uzun yıllar süren rekabeti İngilizler kazanmıştır. 1600’de Hindistan’a gelen İngilizler Osmanlı-Hint ticaretinde giderek etkili olmaya başlamıştır. 1612’de Surat’a ulaşan İngilizler, Baburlu hükümdarı Cihangir’den burada bir ticarethane açma izni almıştır. 1620’den sonra Hollandalılarla Baharat Adaları’nda başa çıkmayacağı belli olunca, Hindistan’daki ticarete, özellikle dokumaya ağırlık veren İngilizlerin 1650’lerde Bengal Körfezi ile iç bölgelerde 20’den fazla fabrikası vardı. 1688’de Bombay’ı ele geçiren İngilizlerin sömürgecilik yarışında Fransa ile Hint Okyanusu üzerindeki çatışması uzun yıllar sürmüştür.³⁶⁷

XVIII. yüzyılın ortalarına gelindiğinde İngiliz Doğu Hindistan Şirketi sadece doğuda değil bütün dünyadaki büyük merkantilist girişimlerden biriydi.³⁶⁸ 1763-1775 yıllarında İngiltere Hindistan Kumpanyası altın dönemini yaşamıştır. İngiliz Hindistan şirketi bünyesinde giderek daha az tüccar, daha çok yönetici yer alırken, Avrupa’daki politik koşullar ve İngiltere’deki Sanayi Devrimi sürecinde ticarete de büyük bir yapısal değişiklik ortaya çıkmıştır.³⁶⁹

Doğu Hindistan Kumpanyası eliyle yapılan ticaret, İngiltere ekonomisinin can damarını oluşturuyordu. Bu bölgeden elde edilen gelirin düzenli olarak devam etmesi, İngilizleri Avrupa’da daha güçlü kılıyordu. Bu durumda İngiltere’nin doğudaki sömürgelerine yapılacak bir saldırı, onun Avrupa’daki gücünün azalması anlamına

³⁶⁷ Philip Anderson, **The English in Western India; Being The Early History of The Factory at Surat, of Bombay, And The Subordinate Factories on The Western Coasts**, Bombay 1854, s. 7vd.; Doğu Hindistan Kumpanyası Bombay’a transferi gerçekleşikten sonra 1699’da Bombay’da Basra Körfezi ve Kızıldeniz’deki ticareti korumak için küçük bir silahlı gemi meydana getirildi. Böylece Bombay İngilizler için önemli bir liman oldu. 1735’de de Surat’taki tersane Bombay’a taşındı, S. M. Edwardes, “The Company’s Marine”, **The Cambridge History of India -The Indian Empire 1858-1918-**, VI, ed. H. H. Dodwell, London 1932, s. 144vd.; Surat’ın düşüşü ve Bombay’ın yükselişi için ayrıca bkz. John Henry Grose, **A Voyage To The East-Indies; Began in 1750; With Observations Continued Till 1764 II**, London 1777, s. 320vd.; Sömürge yollarında İngiliz-Fransız çatışması 5 ayrı döneme ayrılmaktadır; Avusturya Veraset Savaşları (1740-1748), Yedi Yıl savaşları (1756-1763), Amerikan Bağımsızlık savaşı (1778-1783), Fransız Devrim Savaşları (1793-1800), Napolyon Savaşları (1800-1815). İngilizlerin Fransızlara karşı Plassey zaferi, Hindistan’daki İngiliz hâkimiyetinin gerçek anlamda başlangıcı olmuştur. H. Kulke, Hindistan, s. 364.

³⁶⁸ B. Stein, Hindistan, s. 213.

³⁶⁹ H. Kulke, Hindistan, s. 354; Norman Davies, **Avrupa Tarihi**, çev. Burcu Çığman, Elif Topçugil, Kudret Emiroğlu, Suat Kaya, Ankara 2011, s. 730.

geliyordu. Hindistan'daki İngiliz varlığını tehdit edebilecek güçteki devletlerden birincisi Rusya'ydı.³⁷⁰ İngilizleri Hindistan yolu üzerinden tehdit edebilecek ikinci devlet ise Fransa olmuştur. XVIII. yüzyılda Levant ticaretinde Fransa'nın üstünlüğü söz konusudur.³⁷¹ Fransa, Doğu Akdeniz'de oldukça etkin bir ticarî faaliyet yürütüyordu. Ancak 1763'de Yedi Yıl Savaşları'nda İngiltere'ye yenilmeleri ve 1789'da Fransız İhtilali, Fransızların Doğu Akdeniz'deki durumunu sarsmıştı. 1793-1803 döneminde İstanbul'a mal getiren tüccarların çoğunluğu Avusturyalı, Rus ve Fransız idi. Ancak Fransız tüccarların sayısı giderek azalmıştı. Bu durum XVIII. yüzyıl boyunca İstanbul ithalatında önemli rolü olan Fransız tüccarların yavaş yavaş İstanbul ticaretinde etkilerinin kaybettiklerini göstermektedir. Fransa'nın XVIII. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'ne yaptığı ihracat, 1798 yılında Napolyon'un Mısır'ı işgaliyle Kıta Avrupası'na yaptığı blokajla birlikte kesintiye uğramıştır. Buna ek olarak İngilizlerin dikkatlerini Levant'a çevirmeleri, Fransa'nın Akdeniz'deki ticareti üzerinde azaltıcı bir etkiye neden olmuştur. 1815'den sonra İngilizler Napolyon blokajından sonra dikkatlerini Akdeniz'e yoğunlaştırmıştır.³⁷²

İngiltere, Basra Körfezi yolunun kontrolünü sağlamaya yönelik daha ciddi tedbirler alırken, XVIII. yüzyılın son çeyreğinde Fransa, Kızıldeniz yolu ile ilgili projeler tasarlamaktadır.³⁷³ Ayrıca XIX. yüzyılın ikinci yarısında ekonomik alanda İngiliz-Fransız rekabetinin büyümesi ve 1838 Balta Limanı Anlaşması, Osmanlı topraklarında İngiltere'nin ekonomik ve ticarî üstünlüğü ile sonuçlanmıştır.³⁷⁴

³⁷⁰ Uğur Akbulut -Selahattin Tozlu, "İngilizlerin Hindistan Yolunu Güvence Altına Alma Çabası: Fırat Nehrinde İlk Vapur İşletme İmtiyazı (1834)", **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Altıncı Uluslararası Orta Doğu Semineri (Elazığ 11-13 Ekim 2012)**, Elazığ 2016, s. 418-419.

³⁷¹ Levant, Latince "meydana çıkma, yükselme" anlamındaki levareden türemiş bir kelimedir. Zamanla coğrafi mekânı tanımlayan bir anlama gelmiştir. Bu coğrafya, Avrupa literatüründe X. yüzyıldan başlayarak Akdeniz'in doğu kıyılarındaki ülkeleri karşılamaktadır, Şerafettin Turan, "Levant", **DİA**, XXVII, Ankara 2003, s. 145.

³⁷² A. Mesud Küçükcalay, "Farklılıkları Bağlamında Osmanlı İstanbul'unda İthalat: İzmir ile Bir Karşılaştırma (1793-1803)", **Osmanlı Araştırmaları**, XLI (2013), s. 330.

³⁷³ Fransızlar ayrıca Karadeniz ticareti için de benzer çalışmalar yapmıştır. Fransız ticaretine yeni pazarlar bulmak için Peyssonel, XVIII. yüzyılın ortalarında Türk, Ermeni ve Rum tacirlerden Karadeniz bölgesi için bilgi toplamıştır. İhraç ve ithal mallarını, miktar ve fiyatları, ölçüleri dikkatle hesaplamaya çalışmıştır, H. İnalçık, "Pamuk", s. 38.

³⁷⁴ M. Kütükoğlu, **Balta Limanı'na Giden Yol Osmanlı-İngiliz İktisadî Münasebetleri (1580-1850)**, Ankara 2013, s. 119vd.

2.1.3.1. İngiltere'nin Basra Körfezi Stratejisi

XVIII. yüzyılda sömürgeci devletlerin politikaları, Hindistan ticaret yollarını kontrolleri altına alma çabaları üzerine kuruludur. Avrupalı devletler için Basra ve çevresinde hâkimiyet kurmak demek Asya ile Avrupa arasındaki ticareti kontrol altında tutmak anlamına gelmekteydi. Çünkü Asya ve Avrupa ticaretinin yanı sıra Masavva', Sevakin³⁷⁵ ve Yemen sahillerinden Hint sahillerine yapılan ticaret de çok gelir getirmekteydi. Bunun için bölgenin kontrolü gerekiyordu.³⁷⁶

İngiltere; Basra, Bağdat ve çevresindeki faaliyetlerini, Doğu Hindistan Şirketi'nin Basra Körfezi ile olan ticaretini kolaylaştırmak için yoğunlaştırmıştır. Hindistan ve Asya'da İngilizlerin faaliyetlerinin artması İngiliz ticaretinin güvenliği için Basra ve çevresindeki güvenlik önlemlerini ön plana çıkarmıştır.³⁷⁷

XVIII. yüzyıldan itibaren İngiltere; Basra, Bağdat, Halep, Şam, Kahire, Zeyla, Masavva', Sevakin ve İskenderiye gibi önemli şehirlerdeki siyasî faaliyetlerini yoğunlaştırdı. Aşiretlerin bölgedeki etkinliği ve çıkan huzursuzluklar İngilizler açısından büyük önem taşımaktaydı. İngilizler bu sayede bölgeye nüfuz etme fırsatı bularak aşiretlerin Osmanlı Devleti'yle çatışmalarından fayda sağlamıştır. Basra'nın artan öneminden dolayı 1756-1763 yıllarında İngiltere burada bulunan ticarî ataşelik temsilciliğini konsolosluk seviyesine çıkarmıştır. İngilizlerin lehine olan bu gelişmelerden bölgedeki diğer devletler Fransa, Rusya, İran rahatsız olmuş ve söz konusu devletler arasında nüfuz mücadelesi başlamıştır. 1765'de Fransa, Basra'ya bir konsolos atamış ve kendisine Basra'daki görevleri sırasında ticarî ve siyasî faaliyetler yürütmesi için bazı talimatlar verilmiştir. Ayrıca Fransa, buradaki çıkarları için çok sayıda Fransız oryantalistini bölgeye göndererek araştırmalar yaptırmıştır.³⁷⁸

XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Basra Körfezi'nden Akdeniz'e ulaşım, Avrupalılar açısından, günden güne zayıflamıştır. Bu yol oldukça aktif bir şekilde Doğulu tüccarlar

³⁷⁵ Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'da idareyi ele alması Kızıldeniz'de emniyet ve nüfuzu tesis etmesi Sevakin ve Masavva' limanlarının önemini arttırdı. 1846 yılında bu iki ada Mehmed Ali Paşa'ya salyâne olarak verildi, C. Orhonlu, Habeş, s. 178.

³⁷⁶ S. H. Özkan, "Şat", s. 12; Abu Taleb Han, Basra ziyareti sırasında buraya çok yakın bir yer olan Mâkul'da (Markile) İngilizlerin Doğu Hindistan Şirketi'ne ait küçük bir işletmenin olduğu söyler. İngiliz konsolosluğu da buradaydı. Mirza Abu Taleb Khan, Travels, III, s. 205; Basra'daki İngiliz konsolosunun işlerinden biri Hindistan'dan gönderilen paket ve yükleri toplamaktı. Bu işten gelir elde eden konsolosun buradaki nüfuzu giderek artmıştı, Mirza Abu Taleb Khan, Travels, III, s. 213.

³⁷⁷ S. H. Özkan, "Şat", s. 11-12.

³⁷⁸ Osmanlı Vilayeti Salnamelerinde Bağdat, s. 22.

tarafından kullanılmaktadır. 3.000-4.000 develik kervanlar en az yılda bir kez İran, Hindistan ve Osmanlı arasında büyük miktarlarda mal değişimi sağlamaktadır. Hindistan ürünü kaba müslin ve her türlü pamuklu dokumaların Kuzey Afrika dâhil Osmanlı Devleti'nde tüketimi çok fazladır. İngilizler bahsedilen bu ticaret için elverişli olan Kızıldeniz yolunu açamadıklarından Basra yolu ile ticaret yapmışlardır. Taşıma masrafları oldukça yüksek olan bu yolda yaklaşık 40 günlük çöl yolculuğu ve ödenen 5/6 gümrük ile vergilerin %20'ye kadar yükselmesine rağmen bu ticareti yapanlara %25 kâr sağlıyordu. Ancak Avrupa ile İran ve Hindistan arasındaki ticaret, kervanlar için çok az bir yükü oluşturabilmekteydi. Bütün diplomatik çabalar eski yolun yeniden açılmasına yetmemiş; politik durum, ekonomik problemler, bu yolu Avrupa ticaretine kapatmıştır. Osmanlı Devleti'nin Hindistan'a ulaşan yollarda uygulamış olduğu gümrük rejiminin de aslında böyle bir amaca, yani Doğu ticaretini Avrupalılara kapatmaya yönelik olduğu düşünülmektedir.³⁷⁹

2.1.3.1.1. Fırat Nehri Projesi

Avrupa'dan Hindistan'a giden en kısa yol olan Basra ve Kızıldeniz yolu Osmanlı topraklarından geçiyordu. Bunlardan ilki Akdeniz'den, Bağdat ve Halep yoluyla Basra Körfezi üzerinden; diğeri de İskenderiye'den Kızıldeniz yoluyla Hindistan'a ulaşıyordu. Bu iki yol da çok eski zamanlardan beri ticaret kervanlarının kullandığı yollar olup, doğal olarak Avrupalılar tarafından da biliniyordu. XVI. yüzyıldan itibaren bazı Avrupalı gezginler Fırat ve Dicle Nehri vasıtasıyla Bağdat ve Basra'ya kadar seyahat etmişti.³⁸⁰

Daha önce ifade edildiği gibi İngiltere, Hindistan'a kısa yoldan ulaşabilmek için Irak'a hayat veren Dicle ve Fırat nehirlerini alternatif bir rota olarak görmüş ve nakliyatı potansiyelinden yararlanmak istemişti.³⁸¹ Bu nedenle 1830'lardan itibaren söz konusu iki nehir üzerinde keşif çalışmaları başlatmış, bu çalışma 1840'larda hayata

³⁷⁹ S. Yılmaz, "Hint Ticareti", s. 57-58.

³⁸⁰ XVI. yüzyıldan beri Dicle Nehri üzerinden gemilerle Bağdat'tan Basra'ya gidilmektedir, Mehmed Suûdî Efendi, Tarih-i Hindi Garbî veya Hadîs-i Nev, s. 143; Nejat Göyünç, "Dicle ve Fırat Nehirlerinde Nakliyat", **Belleten**, LXV/243, Ağustos 2001, s. 656.

³⁸¹ C. Orhonlu-T. Işıksal, "Dicle ve Fırat Nehirlerinde Nakliyat", s. 100.

geçirilmişti.³⁸² Böylece XIX. yüzyılın ikinci yarısında Akdeniz'den geçen ve Fırat vadisini takip eden Hint ticaret yolu giderek önem kazanmıştı.³⁸³

XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar İngilizlerin Basra Körfezi'ne yönelik faaliyetleri yoğun bir şekilde devam etmiş, özellikle yukarıda ifade edildiği gibi ticareti canlandırmak ve Hindistan yollarının güvenliğini sağlamak için Dicle ve Fırat üzerinden ulaşım projeleri tasarlanmıştı. Ayrıca sömürgesi olan Hindistan ile iletişimi hızlandırmak için Osmanlı toprakları üzerinde telgraf hattı kurmuşlardır.

2.1.3.1.2. Telgraf Hattı

Osmanlı Devleti ile Hindistan arasında ilk telgraf hattının kurulması ve işletilmesi ancak 1864 yılında mümkün olmuştur. 1840'larda Avrupa ve Amerika'da ortaya çıkan telgraf hatları 1847'de ilk defa Osmanlı topraklarına ulaşmıştır. 1855 yılından itibaren Rumeli üzerinden İstanbul'a ulaşan telgraf hattı, önce Üsküdar-İzmit ve İzmit-Sivas arasına uzatılmıştır. Daha sonra Bağdat'a kadar uzatılan bu hat, Basra'ya ulaşmış ve İngilizler tarafından yapılan Hindistan-Basra hattıyla birleşmesiyle 1864 yılında Hindistan'ı Avrupa'ya karadan bağlayan telgraf hattı tamamlanmıştır. Avrupa ile Hindistan arasındaki ikinci bir telgraf hattı projesi ise Akdeniz üzerinden planlanmıştır.³⁸⁴ Projenin bir kolu Adriyatik'ten İskenderiye, Suriye ile Basra Körfezi bölümü Fırat Vadisi boyunca tesis olunacaktı. Diğer kol ise İskenderiye'den Süveyş'e geldikten sonra Kızıldeniz-Aden üzerinden Hindistan'a bağlanacaktı (Kızıldeniz Mukavelesi). Bu hatlar her ne kadar İngiltere'nin sömürgesi olan Hindistan'la bağlantı sağlamak için yapılmış olsa da telgraf hatları Osmanlı Devleti'ne özellikle resmi yazışmaların hızlanması açısından büyük fayda sağlamıştır. 1856'da mors alfabesinin Arap alfabesine göre geliştirilmesinden sonra telgraflar Türkçe olarak çekilmeye başlanmıştır.³⁸⁵

³⁸² 1875'den itibaren bu nehirler nakliyatı etkin bir şekilde kullanılabilir hale gelmişlerdir. Bu kara-içi su yolları ile Mezopotamya dünya ticaretine açılmıştır, Uğur Akbulut, **Hindistan Yolu ve İngilizler: Fırat Nehri'nde İlk İngiliz Vapurları**, Konya 2016, s. 207vd.

³⁸³ M. Kütükoğlu, Balta Limanı'na Giden Yol, s. 100vd.

³⁸⁴ Akdeniz Boğazı'ndan İskenderiye'ye kadar ve İskenderiye'den de Süveyş'e ve Hindistan'a kadar yapılacak olan telgraf hattının inşası için verilen izin için bkz. BOA, A. {DVNSNMH.d., No:12, s. 201, Evasıt-ı Cemaziyelevvel 1273/ Ocak 1857.

³⁸⁵ Mübahat S. Kütükoğlu, **Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel Yapısı ve İktisâdî Yapısı**, TTK, Ankara 2018, s. 402vd.

2.1.3.2. Kızıldeniz

Kızıldeniz, Avrupa devletlerinin Hindistan ticareti için en kısa yollardan biriydi. Ayrıca her yıl tekrarlanan Hac ibadetinden dolayı beraberinde çok canlı bir ticarî faaliyeti de getiren Cidde, Mekke, Medine gibi önemli dinî ve ticarî merkezlere sahipti. Hicaz, ithal malları için açık bir pazar konumundaydı. Buranın ticareti genellikle İngiliz ve Felemenk sömürgeleri ile yapılmaktaydı. Bu sebeple İngilizler Hindistan ve diğer sömürgelerindeki Müslümanların hac ziyaretinden oldukça memnundu. Ancak Fransa'nın bu pazarda yer almaması, Hicaz'la ticaret yapan İngiliz ve Felemenk ülkeleriyle siyasî rekabete girmesine sebep oldu. Hicaz'daki İngiliz-Fransız mücadelesi, XVIII. yüzyıla dayanmaktadır. 1839 yılında İngiltere'nin Aden'e yerleşmesi hacdan dolayı oluşan ticarî menfaatler sebebiyle diğer Avrupa ülkelerini ciddi şekilde endişelendirmişti. Daha sonraki yıllarda Süveyş Kanalı'nın açılması da bölgenin ticarî önemini daha da arttırmış, ülkeler arasındaki rekabeti yoğunlaştırmıştır.³⁸⁶

2.1.3.2.1. Kızıldeniz'de Hindistan ile Ticaret

XVII. yüzyılın başlarında Kızıldeniz'de “*frenk*” ticaret gemileri serbestçe dolaşabilmekte, Habeş limanları ile Cidde ve diğer iskeleler arasında her türlü taşımacılık gerçekleştirebilmekteydi.³⁸⁷ Osmanlı Devleti, yabancı gemilerin Cidde'den yukarıya çıkmasına izin vermemiş, Kızıldeniz'i resmen uluslararası ticarete kapatmıştı. Ancak 1768 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında Mısır'da Bulutkapan Ali Bey bağımsızlığını elde etmeye çalışmış, bundan dolayı bir İngiliz gemisi Habeş sahillerinden Süveyş limanına gelmişti. İngilizler bu durumdan yararlanarak Kızıldeniz yolunu ticarete açmak için gayret göstermişlerdi. Bengal Bölgesi Genel Valisi Warren Hastings, Mısır'da Bulutkapan Ali Bey'e hediyeler göndererek, kendisini ticarî ilişkiler kurmaya davet etmiş, bu sırada Cidde ile Moha arasında ticaret yapan Bengal'deki bazı tüccarlar da

³⁸⁶ 1830'lardan itibaren Kızıldeniz'de buharlı gemiler görülmeye başlanmış ve bu tarihten sonra karayolu rotasının kullanımı azalmaya başlamıştır, F. E. Peters, **The Hajj-The Muslim Pilgrimage to Mecca and The Holy Places**, New Jersey 1996, s. 298; 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılması, ulaşım imkânlarının artması, buharlı gemilerin devreye girmesi hacı sayısında önemli bir artış sağlamıştır. Bunlar da Hicaz'ın önemli bir ticaret merkezi haline gelmesine yol açmış, bölge üzerinde siyasî, ekonomik çıkarları olan Batılı devletlerin dikkatini daha fazla buraya çekmeye başlamıştır.

³⁸⁷ S. Yılmaz, “Hint Ticareti”, s. 51.

Süveyş ile ticaretin yollarını aramışlardı. 1771 yılında diğer Avrupalı devletler de Kızıldeniz'i ticaret açısından araştırıp değerlendirmeye başlamıştı.³⁸⁸

Bulutkapan Ali Bey'den sonra Mısır'ın yönetimi Muhammed Bey'e geçmiş, İngilizler bu defa da Mısır Valisini ziyaret ederek, kendileriyle mahallî idareciler arasında, Mısır'a getirdikleri mallar için Cidde'de kararlaştırılan gümrük vergisinin %14 değil %8 olmasını Kahire'ye kabul ettirmişti. İngiliz tüccar gemileri bu tarihten hemen sonra her yıl bir öncekinden daha fazla olmak üzere Hint mallarını Süveyş'e taşımaya başlamışlardı. İngiltere'den İskenderiye'ye gemi geldiğinde Hindistan'dan da Süveyş'e yük dolu gemiler ulaşıyordu. 1775 yılında İngilizler Kızıldeniz'in ticarete tam anlamıyla serbest bırakılması için oldukça çaba sarf etmiş, ancak Osmanlı Devleti buna müsaade etmemişti.³⁸⁹ Buna rağmen 1778'de bir düzine kadar olduğu iddia edilen İngiliz bandıralı ticaret gemisi Süveyş'e gelmiş, bir yıl sonra iki İngiliz gemisi de aynı limana uğrayarak Hindistan-Osmanlı ticaretini sürdürmüştü. 1780 yılında yine İngiliz bandıralı iki gemi bu kez Kuseyr'e mal getirmişti. İngiliz gemilerinin peş peşe Süveyş Limanı'na gelmesi Osmanlı hükümetinin tepkisini çekmiş, ancak İngilizler bu etkinlikleri kendi otoriteleri dışında birkaç maceraperestin davranışı olarak göstermek istemişti.³⁹⁰ Dolayısıyla 1768-1780 yılları arasında Avrupalılar, özellikle İngilizler ithalatın bir kısmını Kızıldeniz yolunu kullanarak yapmıştır.³⁹¹

İngilizler açısından bu dönem Kızıldeniz ticareti, yol güvenliği olmadığından ve Cidde ile Süveyş arasında yerli gemilere dayandığından ekonomik değildi. Bu sebeple 1780'den itibaren Kızıldeniz yolu İngiltere tarafından terk edildi.³⁹² Ancak kumpanyadan boşalan bölgede şansını denemek, Kızıldeniz üzerinden Hint ticareti yapmak isteyen İngilizler yok değildi. Hatta Süveyş'te bir han inşasına girişilmişti. Bu durumda Osmanlı Devleti elçilikleri aracılığıyla İngilizleri uyarmış, İngilizler Osmanlı Devleti'ni bunların korsan gemiler olduğuna inandırmıştı.³⁹³

³⁸⁸ S. Yılmaz, "Hint Ticareti", s. 52; Robert Mantran, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ticaretin Değişmesi", çev. Z. Arıkan, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, 3 (1987), s. 168.

³⁸⁹ C. Orhonlu, Habeş, s. 136.

³⁹⁰ S. Yılmaz, "Hint Ticareti", s. 53.

³⁹¹ Ancak bu deniz yoluna Avrupalı devletler 1820'lere kadar nüfuz etmeyi başaramamıştır, Mücahide Güneş Engel, "Ottoman Egypt in the mid eighteenth century- Local Interest Groups and Their Connection with and Rebellions against the Sublime Porte and Resistance to State Authority", **University of Birmingham Centre for Byzantine, Ottoman and Modern Greek Studies College of Arts and Law (Basılmamış Doktora Tezi)**, Birmingham 2017, s. 124-125.

³⁹² C. Orhonlu, Habeş, s. 136.

³⁹³ S. Yılmaz, "Hint Ticareti", s. 55.

Mehmed Ali Paşa'nın Mısır Valisi olmasıyla birlikte Kızıldeniz ticaretinde yeni gelişmeler yaşandı. Mehmed Ali Paşa, Kızıldeniz'de Cidde Limanı'na kadar gelen Hint ticaret gemilerinin Süveyş'e kadar gelmesi noktasında bazı girişimlerde bulundu. 1812 yılında İngiltere'nin Kahire'deki Bombay temsilciliği ile yapılan antlaşmayla Bombay'dan Süveyş'e doğrudan ticaret gemilerinin gelmesine karar verildi. Ayrıca bu antlaşmaya göre Süveyş ile Kahire arasındaki kervan yolunun güvenliği Mehmed Ali Paşa tarafından sağlanacaktı. Ancak Vehhabî isyanından dolayı 1815 yılına kadar Bombay'dan Süveyş'e gemi gelmedi, büyük tacirler bu anlaşmadan faydalanamadı.³⁹⁴

Mehmed Ali Paşa'nın Vehhabîler üzerine düzenlediği Hicaz seferi sırasında Cidde'deyken, daha önce yapılan antlaşmaya aykırı olarak Bombay'dan gelen gemiyi durdurarak Süveyş'e ilerlemesini engellemiş, bu geminin kaptanından antlaşmaya aykırı olarak zorla vergi almıştı. Mehmed Ali Paşa, Hindistan'dan mal taşıyan İngiliz ticaret gemilerinin Cidde'de ödedikleri gibi Süveyş'te de ortak bir gümrük vergisi ödemelerini istiyordu. Bunun için Mehmed Ali Paşa ilk başta vergi olarak %12 teklif etmiş, sonunda Hindistan'dan Süveyş'e yapılacak tüm ithalatta %9 oranına razı olmuştu. Böylece Mehmed Ali Paşa bu düzenlemelerin Hindistan ile Osmanlı Devleti arasında canlı bir ticarete yol açacağını ummuştu. O sebeple 1816 baharında Bombay'a düzenlenen ticarî seferde Padişaha hediye edilmek üzere süslenip donatılmış bir fil getirilmişti.³⁹⁵

2.1.3.2.2. Fransız Projeleri

Hindistan'da XVI. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren görülen Fransızlar 1668'de Surat'ta bir fabrika kurarak Hindistan'da ticarî faaliyetlere başlamıştı. 1674'de Pondişeri'yi kurduktan sonra, 1690'da Kalküta yakınında bir fabrika inşa eden Fransız Hindistan Kumpanyası, 1760 yılına kadar Hindistan, Çin ve Kızıldeniz'de oldukça kazançlı ticarî ilişkiler geliştirmişti.³⁹⁶ Söz konusu tarihlerde ihraç malları %50, ithal malları ise %200 kâr bırakmaktaydı. Yedi Yıl Savaşlarından sonra Paris Antlaşması bu

³⁹⁴ J. L. Burckhardt, Arabistan, s. 45.

³⁹⁵ J. L. Burckhardt, Mehmed Ali Paşa'ya güvenilmeyeceğini, bu anlaşmaya da fazla bağlı kalmayacağı görüşündedir. Açgözlü ve sınır tanımaz biri olarak gördüğü Mehmed Ali Paşa, eğer bu yeni ticaret yolunun daha kârlı olacağını düşünürse yeni vergiler koyacağından korkması gerekirdi. Ayrıca Paşa bunu Süveyş'te Kahire'ye kadar olan çöl yolunun kendi kontrolü altında olan Bedevîlerle tehdit ederek de yapabilirdi, J. L. Burckhardt, Arabistan, s. 46.

³⁹⁶ Avrupa, Amerika ve Asya'da 1600-1800 arasında Doğu Hindistan Şirketi Hint personel ve kurumlarının katılımını da kapsadı. Bir ticaret sezonun başarısı Hintli tüccarlara bağlıydı. Bir Hintli tüccar çoğu kez yerel siyasal güçle şirket arsında aracılık yaptı ve mali başarı bu diplomatik araçlara bağlıydı. Avrupalıların bu başarısı büyük ölçüde güvenilir Hintli temsilciler eline bırakıldı, B. Stein, Hindistan, s. 212.

kumpanyanın Hindistan'daki etkisini oldukça sınırlandırmıştı. Fransız kumpanyası 1768'de ticaret özgürlüğü sonucu serbest bırakılmış, Amerikan bağımsızlık savaşından sonra ise yeni bir kumpanya kurulmuştu.³⁹⁷

XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Fransa, İngiltere gibi Hindistan ticaretini geliştirmek için birtakım projeler yapmak istemişti. Bu sebeple Fransız Dışişleri Bakanı ve aynı zamanda Levant ticareti yöneticisi Duc de Praslin'e, 1768 yılında Basra Körfezi ticareti ve bu bölgedeki Fransız ticaretinin nasıl geliştirilebileceğine dair Fransız Hindistan Kumpanyasının tüccarı Petro de Perdriau tarafından raporlar gönderilmiştir. Petro de Perdriau, Halep ve Basra Körfezi yoluyla Fransız-Hint ticaretini geliştirilmesi için raporlar hazırlamış, ancak 1780'e gelindiğinde Basra Körfezi yolu yerine Kızıldeniz üzerinden bir proje daha tasarlanmıştı. Fransızlar, Kızıldeniz ve Mısır yolunun Osmanlı pazarlarına sürülecek mallar için avantajlı olduğunu düşünmekteydi. Öte yandan Marsilya-Cidde bağlantısı kurmayı da planlamışlardı.³⁹⁸

Fransızlar, Hindistan ile Osmanlı Devleti arasındaki ticarete Kızıldeniz yolu yanında Basra ve Halep yolunu da Akdeniz'e çevirme niyetindeydiler.³⁹⁹ O sebeple 1785 yılında Basra yolu ile Hindistan bağlantısı kurmak arzusunda olan Fransa hükümeti, dönemin Fransız Büyükelçisi Choiseul Gouffier'den Basra Körfezi ile Kızıldeniz yolunun kıyaslanmasını ve hangisinin daha avantajlı olacağının saptanmasını istemiştir. Saint-Priest, Hint mallarının Avrupa'ya özellikle de İstanbul'a geçirilmesi için Süveyş yolunun Basra'dan daha avantajlı olduğunu bildirmiştir. Hint ve İran ticaret yolunu Ümit Burnu'na çevirmek isteyen tüm çabalar o sırada yeniden organize olan Fransız Hint Kumpanyası tarafından engellenmeye çalışılmıştır. Mısır ve Kızıldeniz kıyılarında düşündüklerini yapamayan ve daha az avantajlı olan Basra Körfezi yolu ile İngilizlerle rekabet etmeyi hayal eden Marsilyalı tüccarların planları Hint kumpanyası tarafından

³⁹⁷ Henri Froidevaux, "The French Factories in India", **The Cambridge History of India -British India 1497-1858-**, V, ed. H. H. Dodwell, London 1929, s. 61.

³⁹⁸ "Bu plana göre, Osmanlı ülkelerinde tüketime sunulacak Avrupa malları Arabistan antrepo Cidde'ye doğrudan taşınır, böylece Akdeniz-İskenderiye-Kahire yoluyla gidildiğinden karşılaşılan üç farklı aracı ve bir o kadar da gümrükten kurtulmak başarılırsa, bu ticaretten %100 kazanmak mümkün olacaktır. Akdeniz ve Okyanus gibi iki yoldan birincisinin Bağdat ve Basra için daha kısa, daha az tehlikeli fakat çok masraflı olduğu, ancak Halep'ten Bağdat'a 4000 top Fransız çuhası, Basra'ya da değişik mallardan oluşan 74 yük mal gönderilmesinin mümkün olabileceği, nihayet Halep'teki Fransız ticaret evlerinin Bağdat ve Basra'da acenteler açarak bu son yazılan ticareti geliştirebilecekleri bildirilmektedir", S. Yılmaz, "Hint Ticareti", s. 34.

³⁹⁹ Bağdat-Basra yolu yeniden ticarete açılmış olduğundan proje gerçekleştirilecek gibi görünüyorken sonuç olarak başarı sağlanamamıştır. XIV. Louis ve Colbert de aynı projeyi tasarlamış ancak o zamanlar, Mısır ve Kızıldeniz'i basamak yaparak Hindistan'a ulaşabilmek için Süveyş'ten transit geçiş hakkı almak için uğraşmıştır, S. Yılmaz, "Hint Ticareti", s. 57-58.

engellenmiştir. Petro de Perdiau'nun 1768 yılındaki kervan yolları ile Hint ticareti planını 1787-88 yıllarında yeniden gündeme getiren Seymandi'nin çabaları da durumu değiştirememiştir.⁴⁰⁰

2.2. Osmanlı-Hindistan Ticaretini Oluşturan Mallar

Hindistan, tarım ürünleri, ham madde ve mamul mallar dâhil her şeyin ticaretinin yapıldığı bir ülkedir. Surat hem ticaret, hem endüstri hem de ihracat konusunda dikkat çeken bir şehirdir.⁴⁰¹ Büyük bir liman olan Surat Limanı yanında önemli diğer şehir Bengal'dir. XVIII. yüzyılın ilk yarısında çok miktarda mamul malların yanı sıra pirinç gibi önemli ürünlerin bolluğu da Kızıldeniz'den Çin'e kadar olan yerlerden pek çok tüccarı buraya çekmiştir.⁴⁰² Bunlara endüstriyel blok olan Gücerat ve Kaliküt, Seylan ve Madras da eklenebilir. XVIII. yüzyılın ortasında tekstil endüstrisinin Malabar kıyıları hariç, Hindistan'daki tüm bölgelere yayılmış bir endüstri dalı olduğu bilinmektedir.⁴⁰³ Hindistan ticaretinin en önemli nesneleri çivit, baharat ve ipekli kumaşlardır.⁴⁰⁴ XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Hindistan'dan ithalatının büyük bölümünü baharat, çivit ve Hint kumaşları oluşturmaktadır.

O sebeple XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Hint ticareti nedeniyle Osmanlı Devleti'nden Hindistan'a doğru fazla miktarda altın ve gümüş akışı olduğu görülmektedir.⁴⁰⁵ Bu altın ve gümüş akışının nedeni, lüks Hint mallarının Osmanlı

⁴⁰⁰ S. Yılmaz, "Hint Ticareti", s. 57-58.

⁴⁰¹ M. Niebuhr, *Travels II*, s. 417.

⁴⁰² XVIII. yüzyılın son çeyreğinde Bengal'den Cidde'ye pirinç ve şeker ithal edilmektedir, İ. H. Uzunçarşılı, "Elfevaid-ül Muadde Li Nizam-i Hükûmet-i Bender-i Cidde", *Bellekten*, 101 (Ocak 1962), s. 160. Canan Kuş, "XVI. Yüzyılda Ticarî Alanda Osmanlı-Hindistan İlişkileri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi)*, Elazığ 2012, s. 98; Avupalı şirketler buraya gelmeden önce Asya ve Avrupa arasındaki ticaret çoğunlukla Bengal ile bağlantısı olan Arap, İran ve Türk tacirlerin elindeydi, M. M. Ali, *The Muslim of Bengal*, s. 966.

⁴⁰³ S. Yılmaz, "Hint Ticareti", s. 46; S. M. Ikram, *Muslim Rule*, s. 497.

⁴⁰⁴ J. Benjamin, *Eight Years*, s. 118.

⁴⁰⁵ N. Elibol, "Dış Ticaret", s. 91; Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi (1453-1559) II*, Tekin Yay., İstanbul 1979, s. 196; Mantran'a göre gümüş ticareti Osmanlı Devleti'nin ekonomisinin iyi olduğu zamanlarda bir sorun yaratmıyordu. Ancak XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı ekonomisinin zayıflamaya başlamasıyla birlikte Osmanlı'nın aracı rolü pahalıya mal olmaya başladı. Avrupalı tüccarların Osmanlı'ya getirdikleri gümüş simsarlar aracılığı ile doğuya taşıınıyordu. Osmanlı Devleti toprakları gümüşün geçiş bölgesidir. Hindistan'a giden ticaret kervanları Hint Okyanusu ülkelerindeki ülkelerle ticaret yapabilmek için beraberlerinde külçe ile altın ve gümüş götürüyorlardı. Bir yandan da Avrupalılar Doğuya Osmanlıların ancak kendi pazarında kullanabildikleri avari düşük parayı sokuyorlar, diğer yandan da Hollandalı, İngiliz ve Portekizliler Hindistan'da Türklerin XVI. yüzyıldaki karlı aracı rolünün azalmasına yol açan rekabete girişmiş bulunuyorlardı. Mantran bu durumun Osmanlı'yı mali bir dengesizliğe soktuğunu ve Asya'ya yönelik bir Türk ticaretinin düşüşünü gösterdiğini söylemektedir. Bu durum ise XVIII. ve XIX. yüzyılda Osmanlı çöküşünün nedenlerinden biridir, R. Mantran, "Asya Ticareti", s. 1440.

pazarından oldukça rağbet görmesidir. XVIII. yüzyılın hemen başında Kızıldeniz yolu ile Süveyş Limanı'na o zamana kadar görülmemiş derecede Hint malı⁴⁰⁶ ile yüklü bir gemi gelmiş ve gümrük gelirleri yaklaşık 200 Mısır kesesini bulmuştur.⁴⁰⁷ Dolayısıyla 1750'lerden sonra Hint ithal mallarının Osmanlı Devleti'nde tüketiminin önemli miktarda olduğunu söylemek mümkündür.⁴⁰⁸

Osmanlı dış ticaret istatistikleri 1878 yılından itibaren yayınlanmaya başlandığından bu tarihten önce dış ticaret istatistiklerine dair düzenli ve kapsamlı veriler yoktur. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin Hindistan'dan ne değerinde, kaç kuruşluk ithalat yaptığını tahmin etmek güçtür. Bu tarihten öncesi yıllık bütçelerdeki dış gümrük gelirleri tahminlerinden öteye geçmemektedir.⁴⁰⁹ İthalat hacminin ne kadar olduğunu tahmin etmek için Mısır, Suriye ve Anadolu'da (İstanbul ve İzmir) tüketiminin bilinmesi gerekmektedir. Bu bilgiler de oldukça sınırlıdır. Mesela XVIII. yüzyılın son çeyreğinde İstanbul'un yılda ortalama 1 milyon kuruşluk Hint malı tükettiği sanılmaktadır.⁴¹⁰

Osmanlı Devleti'nde ihracat ithalattan fazla olup, karşılığında gümüş dahi alındığı için Avrupa ile yapılan ticaret daha büyük kâr sağlıyordu. Hindistan'dan özellikle Arabistan yolu ile yapılan ithalat, Osmanlı Devleti'nin aleyhineydi. Zira hiç ihracat yapılmayan Hindistan'dan 1781-1804 tarihleri arasında senevî 30 milyon kuruşluk Venedik altını mukabilinde tülband, sevai, şal gibi pek çok giyecek eşya ithal edilirdi.⁴¹¹ Bu rakam Fransa'nın 1785 yılında levantta yapmış olduğu ithalatlar içinde en yüksek olan 1785 ithalatının yaklaşık üç katıdır.⁴¹²

2.2.1. İthalat Malları

Hintli tüccarların Osmanlı'ya satmak için getirdikleri malların türü çoğu zaman belgelere kaydedilmemiş olmasına rağmen bazı kayıtlarda malların ne olduğu ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir. Ayrıca Hint malları, Mısır ve başka Osmanlı memleketleri

⁴⁰⁶ Hint malı, ipek ve pamuk tekstil ürünleri dışında, şal, dokuma halılar, ahşap ürünler, çanak-çömlek, yün ve deri ürünlerini kapsamaktadır, S. M. Ikram, *Muslum Rule*, s. 498.

⁴⁰⁷ BOA, C..ML.. 102/4517, 21 Şaban 1110/22. Şubat 1699; S. Yılmaz, "Hint Ticareti", s. 51.

⁴⁰⁸ İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* IV/2, s. 570vd.

⁴⁰⁹ Şevket Pamuk, **19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti**, Ankara 1996, s. 13; Ayrıca Osmanlı iktisadî zihniyetine göre ithalat kolaylaştırılır, hatta teşvik edilirdi. İhracat, üretim faaliyetlerinin temeli değildi. Bkz. Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2003, s. 47.

⁴¹⁰ S. Yılmaz, "Hint Ticareti", s. 47-48.

⁴¹¹ P. Ç. İnciciyan, **XVIII. Asırda İstanbul**, Haz. Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1956, s. 131.

⁴¹² S. Yılmaz, "Hint Ticareti", s. 59.

üzerinden Osmanlı topraklarına girdiği için ithalat ürünlerinin menşei konusunda karışıklık yaratmaktadır. Kayıtlarda genellikle iplik, kumaş ve çivitten bahsedilmektedir. XIX. yüzyılın ilk yarısında Edirne pazarına gelen Hint emtia ve eşyası mensucat, baharat ve kumaş boyalarından ibarettir.⁴¹³ Osmanlı'dan Hindistan'a ihraç edilen mallar ise çoğunlukla hurma ve Irak bölgesinde yetiştirilen Arap atıdır.

2.2.1.1. Tekstil (Dokuma) Ürünleri

Baburlular zamanında Hindistan önemli bir sanayi ülkesiydi. Pamuk sanayi ise Hindistan'da en önemli ve gelişmiş sanayi idi.⁴¹⁴ Hindistan, 1650-1750 tarihlerin arasında pamuklu kumaş üretimi ve bu kumaşların ihracatında ilk sırada yer almaktaydı. Hint pamuklu kumaşlarının ilk müşterisi ise Osmanlı Devleti'dir. Osmanlı tüccarları genel olarak Bengal, Surat, Madras ve Keşmir'den tekstil ürünleri ağırlıklı mallar getirirdi. Bengal'den pamuklu bez, Surat'tan ipekli kumaşlar, Madras'tan türlü kumaşlar ve Keşmir'den şal ve ince yünlü kumaşlar satın alınmaktaydı.⁴¹⁵

Hint malları Osmanlı Devleti'ne Osmanlı tüccarlarından başka Avrupalı devletlerin gemileri aracılığıyla da taşınmaktaydı. 1768'lerde Basra'da etkin halde olan İngilizler, her yıl Bengal, Madras, Bombay veya Surat'tan kalkan 5-6 İngiliz gemisiyle çuha, Bengal ürünü beyaz bez, ipekli ve pamuklu kumaş vb. malları Basra'ya getirmişlerdi. Dicle üzerinden Bağdat'a getirildikten sonra malların ülke içinde dağılımı şu şekilde olmaktadır; beyaz bezlerin 2/3'si İstanbul'a, kalan 1/3'i Şam, Halep gibi şehirlere gönderilmekteydi.⁴¹⁶

XVIII. yüzyılda Hindistan'ın Surat ve Bengal limanlarından yüklenen İngiliz ticaret gemileri Cidde'ye gelmekteydi. Surat Limanı'ndan kalkan gemiler genellikle "*mal-i Şakir-i Ahmedabâd*" denilen Ahmedabad ürünleri olan beldar, kutni, desdar, bruc getirmekteydiler. Bengal'den ise Fransız, İngiliz ve Felemenk gemileriyle pamuklu bez, tülbind türünden şeyler, Evrenkşâhî vb. ürünler getirmekteydi.⁴¹⁷ Hindistan'dan ithal

⁴¹³ Güler Kıvrak, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Edirne Gümrüğü", **İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İstanbul 1989, s. 191.

⁴¹⁴ Y. H. Bayur, *Hindistan II*, s. 542.

⁴¹⁵ S. Yılmaz, "Hint Ticareti", s. 44-45.

⁴¹⁶ S. Yılmaz, "Hint Ticareti", s. 34-35.

⁴¹⁷ İ. H. Uzunçarşılı, "Cidde", s. 154; XVIII. yüzyılın ortalarında Surat Kalesinin çizimleri için bkz. John Henry Grose, **A Voyage To The East-Indies; Began in 1750; With Observations Continued Till 1764 I**, London 1766, s. 97vd.

edilen kumaşlar arasında müslinler ve desenli basmalar (kaliko) ilk sırayı alıyordu. İthal edilen lüks kumaşlar arasında yünlü kaşmir şallar da önemli bir yer tutuyordu.⁴¹⁸

Hint şalları ile ince lüks Hint pamukluları (tülbind ve bogasi) Osmanlı'ya ithal edilen dokumalardı. Edirne gümrük kayıtlarında ismine sıkça rastlanan bu dokumalardan olan tülbindin, 1785'de 160 top, 1798'de 334 top olmak üzere, zimmî tüccar tarafından ithal edildiği anlaşılmaktadır. Hindistan'ın Masulipatam ve Bihar gibi çeşitli tülbindleri İstanbul'da alıcı buluyordu.⁴¹⁹ Bunun yanı sıra Hindî ve Hindî riştesi (iplik), 1796 ve 1797 yıllarında Edirne'ye ithal edilen Hint menşeli ürünler arasında gösterilebilir.⁴²⁰ XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Mısır'a ithal edilen Hint kumaşları arasında Hindî kutnî, bâfta ve şal başta gelmektedir.⁴²¹ XVIII. yüzyılın ortalarında İstanbul'da olduğu gibi Kefe'de de ince pamuklularda (tülbind ve çember) Hint malları hâkimdi.⁴²² 1803 Ocak ayında gümrükten 536,5 top Avusturya menşe'li tülbente mukabil, 10 top Hint tülbindi ithal edilmişti. Avusturya menşe'li tülbind hacmi zamanla azalmakla beraber, Hint menşe'li olanı Edirne piyasasından tamamen çekilmiştir.⁴²³

Yerli pazarlardaki Hint pamuklu ürünleri ise pahalı lüks tülbindler, ucuz basmalar ve pamuk ipliği idi. Hint pamuklularının başka ülkelerle karşılaştırıldığında fiyatları daha ucuzdu. Bu sebeple XVII. yüzyılda Osmanlı dokumaları Hint pamuklularının rekabeti altındaydı. Osmanlı tüketicilerinin bu kumaşların kalitesi ve desenlerinin güzelliğinden etkilenmiş olması mümkündür. Güney Hindistan'daki pamuklu kumaş üretimi merkezleri Osmanlı müşterilerinin zevkine büyük önem veriyordu.⁴²⁴ Hint pamukluları Osmanlı

⁴¹⁸ XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Hint kökenli aşağıda ismi verilen kumaşların Osmanlı Devleti'nin ithal ettiğini görmekteyiz: 1768: beyaz bez (Bengal'den); ipekli kumaşlar 1778: beldar, kutni, desdar, bruc gibi Ahmedabad ürünleri (Surat'tan); bez, dülbind türündeki şeyler; Evrenkşâhi ve buna benzer ürünler (Bengal'den) 1789-1804 arası: dülbind, ipekli kumaşlar (sevâi) ve şal, S. Yılmaz, "Tekstil II", s. 786; XVIII. yüzyılın son çeyreğinde İstanbul'da kurulmuş olan imalathane ve fabrikalar, kılıç ağızları; telkâri kakma tüfek namluları; yay, ok ve hançer; nargile ve kil kap; altın tel, şerit ve baskı kumaş; kırmızı, sarı, turkuaz ve yeşil maroken; altınoluk olarak adlandırılan altın çizgili iplik ve ipek dokuma, ya da damgahane denilen altın veya gümüş puanlı kumaş; kerbela adlı kuşak; gemesut adlı ipek ve pamukla işlenmiş sade ya da çiçekli dokuma; İstanbul şâlisi, peşmi, kutni, beldar olarak adlandırılan ipekli ve pamuklu tezgâh dokuma, dört tür kenar şerit imalatından oluşur, Cosimo Comidas de Carbognano, **18. Yüzyılın Sonunda İstanbul**, çev. Erendiz Özbayoğlu, İstanbul 1993, s. 66.

⁴¹⁹ M. S. Kütükoğlu, İktisâdî Yapı, s. 22.

⁴²⁰ Reyhan Şahin, "Edirne Gümrüklerine Göre XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Edirne'de Ticari Hayat", **Trakya Üniversitesi (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Edirne 2006, s. 45.

⁴²¹ Bu ithalattan dolayı Mısır, Hindistan'la ticaretinde açık vermektedir, H. İnalçık, "Pamuk", s. 36.

⁴²² H. İnalçık, "Pamuk", s. 41.

⁴²³ G. Kıvrak, "Edirne Gümrüğü", s. 191.

⁴²⁴ Hintli basma üreticileri, Osmanlı'da bu ürünlere görülen rağbet sebebiyle kumaşlarında "Türk" motifleri kullandılar, Suraiya Faroqhi, "Giriş", **Türkiye Tarihi 1603-1839 Geç Osmanlı İmparatorluğu**, III, çev. Fethi Aytuna, edt. Suraiya Faroqhi, İstanbul 2011, s. 21.

pazarına Cidde, Basra ve Halep üzerinden kervanlarla ulaşıyordu. Kaliteli Hint pamukluları ipek kumaşlarla yarışırken, varlıklı olmayan müşteriler yünlü kumaşların yerini tutabilen, içi ham pamukla doldurulmuş kapitone elbiseler giymeye başladı. Hint kumaşlarının Osmanlı'daki modası pamuklu kumaşlarla ilgili Hintçe bazı teknik terimlerin alınmasına yol açtı.⁴²⁵

Bununla birlikte Osmanlı Devleti XVII. ve XVIII. yüzyılda pamuklu sanayide büyük bir iç pazara sahip olduğundan Hint pamukluları karşısında yerli sanayi fazla etkilenmedi. Hindistan'dan tekstil ithalatı devam etmekle beraber Osmanlı Devleti'nde bu kumaşların tam olarak benzerleri de yapılmaya başlandı.⁴²⁶ Hint kumaşlarına benzeyen Osmanlı pamuk-ipek karışımı kumaşları, kutnu veya Bursa sateni, Kermesud (Germesud) ve bur'dur.⁴²⁷ Ayrıca Bağdat tarafında Hind kumaşlarına benzer ve daha ucuz olan Akmeşe kumaşı imali yapılmaktaydı.⁴²⁸ Narh defterleri Osmanlı Devleti'nde Hint ipliği ithalatlarını ve bundan bu ipliklerden geremsud dokunduğunu doğrulamaktadır.⁴²⁹ Kumaşlar “*ağır hint ipliğinden*”, “*hint ipliğinden*” şeklinde özellikleriyle belirtilmektedir.⁴³⁰

Osmanlı coğrafyasında Hint pamuklu ipliği ithali 1800 yılına kadar önemli bir konuydu. Suriye pamuklu sanayi İngiliz ipliğine geçmeden önce Hint pamuk ipliği kullanıyordu.⁴³¹ Hint işi pamuk ipliği İstanbul'da rağbet görmekte olup sandalcı, kemhacı (ipekli kumaş dokuyan kimse) manifaturacı tezgâhları için gerekiyordu. Hint işi pamuk ipliği alım satımı için dellallara⁴³² ayrı beratlar verilmekteydi.⁴³³

⁴²⁵ Suraiya Faroqhi, “Dokuma İmalatında Gerileyişler ve Canlanışlar”, **Türkiye Tarihi 1603-1839 Geç Osmanlı İmparatorluğu**, III, çev. Fethi Aytuna, Ed. Suraiya Faroqhi, İstanbul 2011, s. 423.

⁴²⁶ H. İncelik, “Pamuk”, s. 15.

⁴²⁷ S. Yılmaz, “Tekstil II”, s. 788.

⁴²⁸ BOA, A.}MKT. MVL. 73/25, 5 Şevval 1271.

⁴²⁹ Mayıs/Haziran 1779 tarihli defter için bkz. Ömer Çakmak, “İstanbul Mahkemesi'ne ait 201 numaralı Narh Defteri”, **Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Sakarya 2012, s. 68.

⁴³⁰ S. Yılmaz, “Tekstil II”, s. 790.

⁴³¹ H. İncelik, “Pamuk”, s. 35.

⁴³² Dellâl, Osmanlı Devleti'nde ticarî alanda satıcı ile alıcı arasında uzlaşmayı sağlayan görevli kişiydi. Dellâlların Osmanlı ticarî hayatında önemli bir yeri vardır. Sadece iç ticarete değil, yabancılarla yapılan alış-verişlerde de önemli bir yere sahipti. “Alan ve satan arasında kanunlarda gösterilen hükümlere göre aracılık yaparlardı. Dolayısıyla taraflar arasında sözleşmeyi sağlayan hukukî bir sıfatları da vardı. Çok defa alıcı arayan tüccarı veya satıcı arayan şahsı bulur ve bunlar arasında ya vekâletle veya doğrudan muameleyi yerine getirirlerdi. Bu fonksiyonlarıyla bir bakıma simsarların ve bugünkü komisyoncuların yerini tutmaktaydılar.”, Yusuf Halaçoğlu, “Dellâl”, **DİA**, IX, İstanbul 1994, s. 145-146.

⁴³³ 1820 yılında daha önce bu işi iki Ermeni yapmaktaydı. Sonra Hint işi pamuk iplik dellallığı Seyyid Mustafa'ya tevcih edilmiştir, BOA, C..İKTS. 23/1114, 25 Safer 1228; BOA, C..İKTS. 26/1281, 15 Zilhicce 1236.

XVIII. yüzyılın başlarında daha Hint pamuklu kumaş ihracatının Avrupa pazarını işgal etmeden Osmanlı pazarlarında ağırlıklı olarak satıldığı düşünülmektedir.⁴³⁴ Osmanlı Devleti'nin, XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yerli kumaşların kullanılması hakkında halkı zaman zaman uyararak endüstrisini koruma yolları aradığı ve beğenilen kumaşların ülkede imal edilmesine gayret gösterdiği bilinmektedir. XVIII. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'ndeki malî bunalımın çözümü için akla gelen fikirlerden biri Hindistan'dan dokuma ustaları getirtilerek dokumacılık sanayisini ıslah etme düşüncesi oluşmuş ancak bu düşünce gerçekleşmemiştir.⁴³⁵ Buna mukabil 1777'de İstanbul'da bir çuha ve kumaş fabrikası kurulması için faaliyete geçilmiş, bunun için bir talimatname hazırlanmıştır. Bu sebeple Osmanlı topraklarında Hint kumaşlarının taklit edilmesine başlandı. Bu Hint taklidi kumaşlar 1760-1770 yıllarında giderek arttı. Ancak bu dönem Osmanlı maliyesinde yaşanan ekonomik kriz bu imalatları da yok etti. Yine de bazı imalatçılar ayakta kalmayı başarmış bir süre sonra da toparlanmışlardı.

III. Selim döneminde ülkedeki aşırı harcamaları önlemek ve lükse son vermek için önlemler alınmaya çalışıldı. III. Selim, Hint ve diğer yabancı tekstil ürünlerine duyulan rağbetten rahatsız olarak sadrazama “*İstanbulkârî, Ankarakârî, Hintkârî ve İrankârî kumaş giyerler. Memleketin parası İran’a Hind’e Frangistan’a akmaktadır*” demişti.⁴³⁶ Osmanlı hükümeti, 1783’de yerel üreticileri korumak için ilk defa ferman çıkardı. Hint pamuklularının yaygın olarak kullanımına karşı çıkan Sultan, yabancı malları kullananları şiddetle cezalandıracağını ilan etmişti.⁴³⁷

Hint ürünlerine olan bu ilgiye karşı alınan önlemlerden biri de devlet ricali arasında hediye alış-verişinde Hint mallarına dair yasağın çıkmasıdır. Söz konusu mallarla hediyeleşmenin yasaklanması ile ilgili bir irade-i seniyye çıkarılmıştır.⁴³⁸ Çünkü devlet ricali arasında bu türden hediyeleşmeler çok sık ortaya çıkmaktadır. Bu örneklerle arşiv belgelerinde “*Hint metaından bohça*” şeklinde sık sık rastlanmaktadır. Mesela 1809 yılında Teşrifat-ı Hümayûn-ı Şahanelerine ve Bağdat Valisi’ne gönderilen sabık Hüsnî

⁴³⁴ H. İncılık, “Pamuk”, s. 12.

⁴³⁵ Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Yay. Haz. Ahmet Kuyaş, İstanbul 2003, s. 48.

⁴³⁶ E. Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi V**, Ankara 2017, s. 72; I. Abdülhamid döneminde de “*Hindî ve Halebî*”, mamulu eşyaların kullanımda da yasaklar söz konusuydu, F. Sarıcaoğlu, I. Abdülhamid, s. 24.

⁴³⁷ Buna rağmen 1814-1817’de halen dokumacılık etkindir. Hint pamuklularının Osmanlı limanları vasıtasıyla Fransa’ya ihracatı 1730’dan sonra sona ermesine rağmen XVIII. yüzyılın başlarında Diyarbakır’da yapılan basma pamukluları Fransızların dikkatini çekti. Bu kumaşlar ise Hint kumaşlarının taklitleriydi. Bu kumaşların büyük kısmı Hindistan’dan ithal ediliyordu. S. Faroqi, “Gerileyişler ve Canlanışlar”, s. 430.

⁴³⁸ BOA, C..SM., 63/3167, 03 Ramazan 1206/25 Nisan 1792.

Bey dönüşünde taşıdığı tahrirat ile getirdiği hediyeler arasında Keşmir şalı gibi Hint mallarından ibaret iki bohça arz etmişti.⁴³⁹ Bağdat Valileri Osmanlı padişahına genellikle Hint eşyalarından oluşan malları hediye olarak göndermekteydi. Bağdat Valisi Süleyman Paşa⁴⁴⁰ ve Bağdat Valisi Ali Paşa Hint mallarından oluşan bohçalar göndermişlerdir.⁴⁴¹ Şam Valisi Mustafa Paşa, Hint mallarından ibaret “*üç boğça-i şalı*” tabir olan hediyeleri Padişah’a göndermiştir.⁴⁴² Şam Valisi Hafız Ali Paşa, 1817 yılının Ocak ve Kasım aylarında Padişah’a kıymetli Hint malı ve Hint yapımı bohçalar takdim etmiştir.⁴⁴³ Osmanlı padişahına hint malı hediyeler gönderen Bağdat Valileri arasında Davut Paşa da vardır. Davut Paşa valiliği sırasında (1817-1831) II. Mahmud’a Hint metaından oluşan bohçalar göndermişti.⁴⁴⁴

Hint malları Osmanlı valilerinin zenginliğini göstermekteydi. Mesela Cidde Valisiyken vefat eden Vezir Salih Paşa’nın mirasında Hint kumaşları vardı. Devlete olan borcunun ödenmesi için bunlara el konulmuştur.⁴⁴⁵ Şam Valisi Azmzade Mehmed Paşa’nın vefat etmesiyle de muhalefât kayıtlarından Hint kumaşları çıkmaktadır. Bu miras İstanbul’a gönderilmiştir.⁴⁴⁶

Osmanlı-Hint ticaretinde sonraki yıllarda da kumaşlar yine en çok ithal edilen üründür. Bombay’dan 1860’da ithal edilen 160 bin kilelik kumaş, ithalatta birinci sırada yer almaktadır.⁴⁴⁷ 1860’da Basra’ya Hindistan tarafından gelen “*şahi kumaş*” önemli bir ithalat ürünüydü.⁴⁴⁸

XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren bazı Hint ve Osmanlı kumaşları Avrupa pazarlarında yoğun ilgi görmeye başlamıştı. Bu sebeple Avrupalı devletler kendi yerli sanayilerini korumak için ticarî ajanlar göndermişlerdi.⁴⁴⁹ Ayrıca 1750’lere kadar yerli sanayilerini korumak adına Osmanlı ve Hint kumaşlarının ülkeye girişini

⁴³⁹ BOA, HAT. 281/16718, 29 Zilhicce 1223/15 Şubat 1809; yalnız pahalı Keşmir şalları ipeklileri değil, Hint ince pamukluları da Osmanlı seçkin sınıfı arasında değerli hediyeler olarak alınıp verilmekteydi, H. İnalçık, “Pamuk”, s. 19.

⁴⁴⁰ BOA, HAT. 37/1859, 29 Zilhicce 1210/5 Temmuz 1796; BOA, HAT. 37/1870, 09.08.1214/4 Şubat 1800.

⁴⁴¹ BOA, HAT. 40/2026, 29.12.1217/22 Nisan 1803.

⁴⁴² BOA, HAT. 406/21195.

⁴⁴³ BOA, HAT. 762/36001, 25 Safer 1232/14 Ocak 1817; BOA, HAT. 764/36072, 29.12.1232/9 Kasım 1817.

⁴⁴⁴ BOA, HAT. 1338/52276, 635/31335, 15 Recep 1241/23 Şubat 1826.

⁴⁴⁵ BOA, C.. ML.. 38/1717 1179.

⁴⁴⁶ BOA, HAT. 1450/36 1197.

⁴⁴⁷ D. Hut, “Basra”, s. 132.

⁴⁴⁸ D. Hut, “Basra”, s. 138.

⁴⁴⁹ S. Yılmaz, “Tekstil II”, s. 776.

yasaklamışlardı. Ancak bu yasak talebi daha da arttırmış, o sebeple yerli sanayi, Hint kumaşlarını taklit etmeye çalışmıştı.⁴⁵⁰

XVIII. yüzyılın ortalarında Hint ipekli ve pamuklu kumaşları, yalnız hoş görünüşleri için değil dayanıklı oluşları nedeniyle de Avrupa’da çok aranmaktadır. XVIII. yüzyılın son çeyreğinde Fransızlar yünlü kumaşların yanı sıra ipekli ve pamuklu kumaşları da ihraç etmektedir. Fransa tekstil endüstrisinin ipekli ve pamuklu alanında Hindistan’dan önemli bilgiler almış ancak çok da başarı sağlanamamıştır. Fransa Hint tarzında kumaş üretebilmek için çaba sarf etmiş, Hindistan’da üretilen kumaşları başarı ile taklit edebilmek için Osmanlı dokumacılığına başvurmuştur. Bu hususta Osmanlı Devleti yine Avrupa ile Hindistan arasında bir köprü görevi yapmaktadır.⁴⁵¹

Hint pamuklu kumaşlarının rağbet gördüğü Hollanda, İngiltere ve Fransa gibi Avrupalı devletler, çareyi pamuklu üretimlerini güçlendirmek ve desteklemekte görürler. Ancak pamuklu kumaş dokumacılığı alanında geniş pazarlara cevap verebilmek için seri üretime geçen ilk fabrikayı yarım asır sonra İngiltere kurmuştur. Ancak Avrupa’nın fabrika çıkışlı tekstil ürünlerinin, Osmanlı pazarlarından yerli ürünleri, Hint ve İran ürünlerini bir çırpıda kaldırıp atması mümkün değildir. Bir yarım asır da bu gelişim için zaman verilebilir. Bu durumda 1750-1850 arası dönemde doğu tekstil sanayilerinin “savunma yüzyılı” olarak bakmak doğru olacaktır.⁴⁵²

1750-1850 yılları Batı tekstilinin Doğu’yu taklitte başarı sağladığı yıllardır. Batı ürünü pamuk-ipek karışımı ve pamuklu kumaşlar Osmanlı Devleti’nin büyük şehirlerine sürülmüştür. Hatta tanınmış Osmanlı dokuma merkezlerindeki tezgâhların sayıları önemli miktarda azalmıştır. Ancak yeni dokuma merkezlerinin Osmanlı’nın tüketim hacmi ile yerli el dokumacılığının üretimi saptanmadan batının bu tip kumaş ihracatındaki başarısının ne olduğunu söylemek mümkün değildir.⁴⁵³

Sanayi devrimi ve Avrupa fabrikalarında üretilen mamullerin dış pazarda yayılmaya başlamasıyla birlikte Osmanlı ve Hint sanayisinde bir çöküş gözlemlenmeye başlanmıştır. Hindistan’da meydana gelen benzer olumsuz gelişmeler, Osmanlı sanayisinde de ortaya çıkmıştır. Özellikle Osmanlı sanayisinin temelini oluşturan

⁴⁵⁰ S. Yılmaz, “Tekstil II”, s. 784.

⁴⁵¹ Avrupa’da çok aranan Hint kumaşının sırrı iki tekstil elyafının ipek ve pamuk ipliğinin aynı kumaşa kullanılmasıdır, Serap Yılmaz, “XVIII. Yüzyıl Tekstil Dünyasından: Hindistan Osmanlı İmparatorluğu’nun Pamuk-İpek Karışımı Kumaşları Fransız Arşivlerinden II”, **Belleten**, LVI/215, 1992, s. 778-780.

⁴⁵² S. Yılmaz, “Tekstil II”, s. 795.

⁴⁵³ S. Yılmaz, “Tekstil II”, s. 795.

pamuklu üretim, yabancı ürünlerin altında ezilmeye mahkûm olmuştur. 1820'lere kadar pamuklu ürünlerin ithali görülmezken, bu tarihten sonra pamuklu ürün ithalatında büyük bir artış olmuş ve Osmanlı pamuk dokumacılığına ağır bir darbe vurmuştur. Osmanlı sanayisini olumsuz etkileyen bir diğer gelişme de yapılan ticaret anlaşmalarıdır. Bunlardan en önemlisi ise 1838 İngiltere ile yapılan Balta Limanı anlaşmasıdır.⁴⁵⁴

2.2.1.2. Çivit

Osmanlı Devleti'nin Hindistan'dan ithal ettiği ürünlerin en önemlilerinden biri de çivittir. Çivit, XVII. yüzyılın başlarında Hindistan'ın en önemli ihracat maddeleri arasındadır. Mensucat (dokuma) sanayi için gerekli olan çivit, tarihi çok eskilere dayanan önemli bir bitkisel kumaş boyasıdır.⁴⁵⁵ Mavi boya imalinde önemli bir yere sahiptir. XVI. yüzyılda Anadolu'da kullanılan boyalar arasında en çok çivitin adı geçmektedir. Bu boyanın oldukça pahalı olduğu bilinmektedir. Çivit en çok Gence Ovası'nda, Agra bölgesinde, Sind'te, Gücerat'ta ve Dekken'in doğu kıyılarında yetişirdi. Dünyada en iyi çivit ise Lahor'da yetişmektedir ve ihraç edildiği için kıymetlidir.⁴⁵⁶ XVII. yüzyılın ortalarında Avrupa'ya yılda 400 ton kadar çivit ihraç edilmiştir.⁴⁵⁷ Çivit, XVII. yüzyılda Agra bölgesinden, XVIII. yüzyılda da İngilizlerin Bengal'de kurdukları fabrikalardan temin ediliyordu.⁴⁵⁸

XVI. yüzyıldan beri Osmanlı'ya çivitin, Kızıldeniz ve Mısır yoluyla Hindistan'dan geldiği tahmin edilmektedir.⁴⁵⁹ Ayrıca çivit, İran üzerinden de Osmanlı'ya taşınmaktadır.⁴⁶⁰ Levant ticaretinin en önemli merkezi olan Halep'te çivit boyalı pamuklu

⁴⁵⁴ M. S. Kütükoğlu, Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri, s. 269.

⁴⁵⁵ Çivit otu, 40 ila 90 cm kadar boy alabilen, iki yıllık, parlak sarı renk çiçekli ve otsu bir bitkidir. Mavi renkli boyar madde, bitkinin yapraklarının fermentasyonu ile elde edilir. Ortaçağ'da Fransa ve Almanya'da çivit otunun tarımı yaygın olarak yapılmaktaydı. Ancak 1498'de Avrupalıların Hindistan'a gelmeleriyle birlikte burada çivit üretimine başlamışlar ve bu maddeyi Avrupa'ya gemilerle taşımışlardır. Hindistan'dan çivitin daha ucuza geldiği için Avrupa'da tarımı azalmıştır, Recep Karadağ, **Doğal Boyamacılık**, Ankara 2007, s. 40.

⁴⁵⁶ M. S. Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadi Yapısı", **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, İstanbul 1994, s. 634.

⁴⁵⁷ Y. H. Bayur, Hindistan II, s. 540.

⁴⁵⁸ N. Elibol, "Dış Ticaret", s. 91.

⁴⁵⁹ Mehmet Canatar, "Osmanlılarda Bitkisel Boya Sanayii ve Boyahaneler Üzerine", **Osmanlı Araştırmaları XVIII**, İstanbul 1998, s. 97; Hülye Tezcan-Selma Delibaş, **The Topkapı Saray Museum Costumes, Embroideries and other Textiles**, Boston 1986, s. 18.

⁴⁶⁰ R. Mantran, "Asya Ticareti", s. 1441; Erkan Işıktaş, "19. Yüzyılda Osmanlı-İran Ticari İlişkileri (Osmanlı Arşiv Kaynaklarına Göre)", **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi)**, Gaziantep 2019, s. 226vd.

kumaşlar dokunuyordu. Buraya çivit önceleri Kuzey Hindistan'dan ithal edilirken, daha sonra Antiller'den gelmeye başlamıştı.⁴⁶¹

XIX. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti, Hindistan'dan çivit ithalatını azaltmak için Bağdat Eyaleti'nde ziraatını yapmak istemiştir.⁴⁶² Daha önce Osmanlı Devleti, Hint kumaşı ithalatını da azaltmak için Hint kumaşına benzer kumaşlar üretimine geçmiştir. Bunun için Bağdat'ta dokuma tezgâhları kurulmuş ve akmeşe kumaşı üretilmeye başlanmıştır. Bu kumaş için gerekli olan çivit boyasının da Bağdat'ta yetiştirilmesine karar verilmiştir.⁴⁶³ Bu sebeple merkezden Bağdat'a üretilecek çivit ziraatı için gerekli olan işçi gönderilmiştir.⁴⁶⁴ Ayrıca Bağdat Valiliği, çivit boyasını imal etmek üzere Mısır'dan birkaç ustanın gönderilmesini merkezden istemiş⁴⁶⁵, ancak Mısır Valisi en iyi çivit boyasının Hindistan'da üretildiğini, çivit boyası üretimi için Mısır'dan değil de Hindistan'dan uzman getirilmesi gerektiğini, Bağdat Valisi'ne bildirmiştir.⁴⁶⁶

2.2.1.3. Baharat

Baharat; yemeklerde, kutlamalarda ve tıpta kullanılan koku ve tat verici bitkilerin genel adıdır. Ayrıca tek ve sınırlı bir bölgede kendi kendine yetişen, tadı ve kokusu nedeniyle yetiştiği yerden çok uzaklarda da talep edilen ve yüksek fiyata satılan önemli bir ticaret ürünüdür. Baharatlar, uzun süre saklanmak ve uzaklara taşınmak üzere geleneksel olarak hazırlanırdı.⁴⁶⁷

Baharat, Orta Çağ'da Doğu'dan Batı'ya ticareti yapılan en önemli üründü.⁴⁶⁸ Orta Çağ'da Avrupa'da baharat, yiyeceklerin korunması ve tatlandırılması için kullanılırdı. Baharat aynı zamanda Antikçağ'dan beri ilaç ve hastalık önleyici maddeler olarak

⁴⁶¹ Donald Quataert, **Ottoman Manufacturing in the Age of the Industrial Revolution**, Cambridge 2002, s. 145.

⁴⁶² BOA, A.}AMD, 21/75, 20 Zilhicce 1266.

⁴⁶³ BOA, A.}MKT. MVL. 73/25, 5 Şevval 1271; Osmanlı Devleti'nin diğer şehirlerinde yetiştirilen çivit için bkz. Ahmet Aytaç, "Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Çivit (İsatis tinctoria) Bitkisi İle Alakalı Bazı Belgelere Dair", **II. Uluslararası Türk Sanatları, Tarihi ve Folkloru Kongresi/Sanat Etkinlikleri**, Ed. O. Kunduracı-A. Aytaç, Bosna 2015, s. 419.

⁴⁶⁴ BOA, A.}MKT. MHM. 64/88, 7 Cemaziyelevvel 1271; BOA, A.}MKT. MVL. 73/25, 5 Şevval 1271.

⁴⁶⁵ BOA, İ.. MVL. 332/14224, 27 Şaban 1271.

⁴⁶⁶ BOA, A.}MKT. MVL. 81/5, 3 Zilhicce 1272.

⁴⁶⁷ Güzel kokulu bitkiler yiyeceklerde, içeceklerde, kokulu yağlarda ve mumlarda, başta parfüm olmak üzere çeşitli kozmetik ürünlerde, ilaç yapımında kullanılmıştır. İçerdikleri maddeler nedeniyle sindirime yardımcı olmuş, antiseptik ve afrodizyak özelliklerinden dolayı insana yarar sağlamıştır, Andrew Dalby, **Tehlikeli Tatlar Tarih Boyunca Baharat**, çev. N. Pişkin, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004, s. 10-18.

⁴⁶⁸ Antik Baharat Yolu, Endonezya'nın doğusundan başlayıp Sri Lanka'dan ve Hindistan'ın güneyinden geçerek Arabistan sahillerine erişmekteydi. Ayrıca Endonezya'nın doğusundan Filipinler kanalıyla Çin'e, Kore'ye ve Japonya'ya gider, Andrew Dalby, **Tehlikeli Tatlar**, s. 9.

görülüyordu. Daha önceleri tıp ve mutfak alanında öneme sahipken sonraları sosyal bir statü göstergesi haline gelmişti.⁴⁶⁹

Baharat, Avrupalıların dünyayı kavrayış şekillerini biçimlendirmiş, sonrasında bu zenginliklerden nasıl yararlanabilecekleriyle ilgili yollar bulmalarını sağlayan büyük siyasî ve askerî olaylara yol açmıştı.⁴⁷⁰ Avrupalı devletler doğuya baharatı bulmak amacıyla yönelmişti. Coğrafi Keşifler ile başlayan ilerleme dünya tarihi için bir kırılma noktası olmuştur. Bu ticaret yolunu ele geçirmek ve hâkimi olmak için Avrupalı devletler arasında uzun yıllar savaşlar yapılmıştır.⁴⁷¹

Hindistan, baharat ticaretinin merkezidir. Çünkü Hindistan ve Sri Lanka, Hint Okyanusu yolu üzerinde doğunun baharatıyla batının pazarlarının, Arap baharat üreticileriyle de doğudaki müşterilerin buluştuğu noktadır.⁴⁷² Başka bir deyişle Hindistan her yere çıkan yolların üzerindeydi. Hindistan'ın batısındaki Malabar sahili ve Gücerat iki önemli ticaret merkeziydi. Gücerat, Malabar'da yetişen karabiber ihracatının deposu konumundaydı.⁴⁷³

Hindistan ile Osmanlı Devleti arasında da oldukça önemli sayılabilecek bir baharat ticareti mevcuttu. Hintli tüccarlar tarafından Basra Körfezi'ne getirilen baharat buradan Bağdat'a nakledilmekteydi. Malabar limanları Çin'den, Basra Körfezi'nden ya da Kızıldeniz'den gelen gemilerin karşılaştıkları bir limandı. Hindistan'ın büyük miktardaki karabiber mahsulü, Malabar'dan gemilere yüklenererek her yöne gönderilirdi. Hint malı ürünlerle (inci, baharat) yüklü gemiler Arap tacirler tarafından Basra Körfezi'ndeki Hürmüz limanına getirilmekte, buradan da Bağdat ve Anadolu'ya gönderilmekteydi. Bu tarihlerde Avrupalı tacirlerin bu ticarete bir etkileşimleri yoktu.⁴⁷⁴

Portekizlilerin Ümit Burnu yoluyla Hindistan'a ulaşmasıyla birlikte tarihî baharat yolu değişikliğe uğramış, sonraki süreçte Avrupa'daki bazı gelişmelerle birlikte baharat yolu giderek önemini kaybetmişti. Ancak baharat Avrupa'da önemini kaybetse de güney ve doğu Akdeniz pazarlarında her zaman olduğu gibi güçlü, ticareti hala canlıydı.⁴⁷⁵

⁴⁶⁹ P. Freedman, Baharat, s. 290.

⁴⁷⁰ P. Freedman, Baharat, s. 290.

⁴⁷¹ Dalby, baharatın tehlikeli bir tat olduğunu ifade eder. Çünkü Asurlular, Romalılar, Cenevizler, Venedikler bu tat uğruna savaştılar, öldüler. Coğrafi Keşifler sonrası Avrupa devletleri açgözlülük ve barbarlıkta birbirleriyle yarıştılar, Andrew Dalby, Tehlikeli Tatlar Tarih, s. 11.

⁴⁷² Andrew Dalby, Tehlikeli Tatlar, s. 135.

⁴⁷³ P. Freedman, Baharat, s. 136.

⁴⁷⁴ P. Freedman, Baharat, s. 137.

⁴⁷⁵ Bunda Akdeniz'in yerel baharat türlerinin büyük payı vardır, Andrew Dalby, Tehlikeli Tatlar, s. 205.

Avrupalılar, XVIII. yüzyılın başlarına gelindiğinde artık yemeklerinde baharat kullanmayı bırakmışlardı. Mutfaklarında artık baharatı reddediyorlardı. Çünkü Coğrafi Keşiflerle beraber çay, kahve, çikolata gibi yeni ürünler daha önceki lüks baharatlı gıdaların yerini almaya başlamıştı. Ayrıca Avrupa’da artık doğal lezzetler ön plana çıkmaya başlamış ve baharat gölgede kalmıştı. Yani XVIII. yüzyıla gelindiğinde baharat ticareti önemini kaybetmeye başlamıştı.⁴⁷⁶ Baharatın Avrupa’da önemini yitirmesindeki bir başka sebep de sömürgecilik ve yeni ticaret rotalarının açılmasıyla baharatın ucuzlamasıydı. Fiyatları düştükçe önemleri de giderek azalmıştı.⁴⁷⁷

Avrupa için olduğu kadar Osmanlı Devleti için de baharat o kadar önemlidir. Osmanlı XVI. yüzyılda Kızıldeniz ve Basra yoluyla Hindistan’dan baharat almaktaydı.⁴⁷⁸ Okyanus yolunun kullanılması nedeniyle kesintiye uğrayan baharat ticareti, Osmanlı’ya XVII. yüzyılın sonlarına doğru Basra ve Cidde yoluyla gelmeye devam etmiştir.⁴⁷⁹ XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde baharat Hindistan’dan Basra’ya gelmekte Bağdat üzerinden Suriye ve Anadolu’ya ulaşmaktaydı.⁴⁸⁰

XVIII. yüzyılın sonunda İstanbul çarşıları, özellikle de Mısır Çarşısı Hindistan’dan getirilen baharatın satıldığı önemli pazarlardandı.⁴⁸¹ Hindistan’dan gelen baharattan saray mutfaklarına alınanların bedelleri Mısır irsaliyesinden ödenmekteydi.⁴⁸²

Hindistan’dan ithal edilen baharat çeşitleri arasında ithalatı en fazla yapılan biberdir. Ocak 1803’de Edirne gümrüğüne gelen 247,5 kıyye biberden, 20 kıyyesi kırmızıbiberdir. Ocak 1822’de 5, aynı yılın Temmuz ayında 200, Ekim ayında 100 kıyye biber ithal edilmiştir. 1828’de gümrüğe hiç getirilmeyen bu maddenin ithaline 1836, 1837 yıllarının muhtelif aylarında az miktarda da olsa devam edilmektedir.⁴⁸³ Cidde’de Hindistan’dan gelmiş olan kırmızıbiber her yemeğe katılmaktadır.⁴⁸⁴

⁴⁷⁶ P. Freedman, Baharat, s. 280.

⁴⁷⁷ P. Freedman, Baharat, s. 286.

⁴⁷⁸ H. İncicik, Klasik Çağ, s. 133.

⁴⁷⁹ N. Elibol, “Dış Ticaret”, s. 91.

⁴⁸⁰ S. Yılmaz, “Hint Ticareti”, s. 34-35.

⁴⁸¹ P. Ğ. İnciciyan, İstanbul, s. 26; M. Heilbronn, “Eski Mısır Çarşısı Hakkında”, **Türk Eczacıları Birliği Mecmuası**, Ağustos 1959, II/3, s. 11; İstanbul’da Bizans döneminde baharat pazarı vardı. X. yüzyılda bu baharat pazarıyla ve başka ticarî işlerle ilgili yönetmelikler vardı. Mısır’dan İstanbul’a düzenli olarak “misk, baharat ve şeker” gönderilirdi, Andrew Dalby, Tehlikeli Tatlar, s. 203-4; Misk otu (amber çiçeği) Cidde’ye Hint ya da İranlı hacılar tarafından getirilir, J. L. Burckhardt, Arabistan, s. 64.

⁴⁸² M. S. Kütükoğlu, İktisadi Yapı, s. 208.

⁴⁸³ G. Kıvrak, “Edirne Gümrüğü”, s. 191.

⁴⁸⁴ J. L. Burckhardt, Arabistan, s. 59.

Baharatların ilaçlarda ve hastalıkları önlemede kullanıldığı bilinmektedir.⁴⁸⁵ XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti Hindistan'dan çeşitli ilaç ve ecza maddeleriyle koku ithal etmekteydi.⁴⁸⁶ Padişah için her sene Kahire'den “*ecza-i hindiye*” tedarik edilmekte ve İstanbul'a gönderilmekteydi.⁴⁸⁷

2.2.1.4. Güherçile

XVII. yüzyılda Hindistan'da ihraç edilen en önemli maden güherçiledir. O dönemde barut yapmaya yarayan güherçile, Avrupa'da yeterince olmadığı için Hindistan'dan ithal ediliyordu. İlk ihracat Koromandel kıyısından başlar, sonra Gücerat'ta ve bölgenin limanları yoluyla Agra bölgesindeki güherçile ihraç edilirdi. Ancak çok geçmeden en önemli güherçile merkezinin Bihar olduğu keşfedildi. 1650'lerde Bengal ve Orissa limanlarından yılda 100.000 rupi değerinde 2.000-3.000 ton güherçile taşınırdı.⁴⁸⁸

Osmanlı Devleti de Hindistan'dan güherçile ithalatında bulunmuştur. Bu ithalat İngiliz Doğu Hindistan Şirketi ile yapılmıştır. 1796 yılında Bağdat ve Basra kalelerinde cephane için barut ihtiyacı doğmuştur. Ancak 3 yıl kadar önce Bağdat için barut ihtiyacı ortaya çıkmıştı ve o süreçte İstanbul'dan Bağdat'a 100 kantar barut gönderilebilmişti. Bu kez daha yüklü miktarda 200 kantar baruta ihtiyaç duyulduğundan Bağdat Valisi ile de temasa geçilmiştir. Barutun İngiltere'den getirilmesinin malî açıdan külfetli olacağı düşünüldüğünden, İngiliz Doğu Hindistan kumpanyasından alınması uygun görülmüş ve bunun için Basra'da bulunan İngiltere konsolosuna başvurulmuştur. Kumpanyadan barut sağlanması için ilk etapta 10.000 kuruşluk bir kaynak sağlanmıştır. Bu paranın İstanbul'da bulunan İngiliz elçisi vasıtasıyla gerekli yerlere ulaştırılacağı bildirilmiştir.⁴⁸⁹

⁴⁸⁵ P. Freedman, Baharat, s. 66vd.

⁴⁸⁶ N. Elibol, “Dış Ticaret”, s. 91.

⁴⁸⁷ BOA, C.. SM.. 36/1815, 25 Zilkade 1217.

⁴⁸⁸ Y. H. Bayur, Hindistan II, s. 541; Güherçile, barutun kükürt ve odun kömürünün yanında en önemli bileşenidir. Eski Çin'de icat edilen barutun üretiminde genellikle Hint güherçilesi (potas güherçilesi) (KNO₃) ve Şili güherçilesi (süt güherçilesi) (NaNO₃) kullanılmıştır, Yunus İnce, “Osmanlı Barut Üretiminde Modernleşme; Azadlu Baruthanesi”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi)**, Konya 2013, s. 11.

⁴⁸⁹ Abdülkadir Erçin, “İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası ve Kumpanyanın Ticari Faaliyetleri”, **Bartın Üniversitesi Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi**, IV/2 (Kış 2017), s. 127-128. BOA, C.. AS. 400/16521.

2.2.1.5. Gemi ve Kereste

Cidde-Hindistan arasındaki ulaşımı sağlayan gemiler, büyük olasılıkla 1760'lı yıllara kadar Surat, bu tarihten sonra da Bengal, Kalküta tersanelerinde yapılmış olabilecek Hint yapımı olanlardır. Hint meşesinden (tek ağacı) yapılan ve ömrü normal bir gemiden yaklaşık üç kat daha uzun olan (40 yıl garantili) bu gemiler, ticarî ve askerî amaçlar için Avrupalıların büyük ilgisini çekmiş, İngilizler, buharlı gemilerin zaferini ilan ettiği XIX. yüzyılın ortalarına kadar Asya denizlerinde yalnız Hint yapımı gemileri kullanmıştır.⁴⁹⁰

Hint gemileri, Osmanlı Devleti'nin aldığı veya kiraladığı gemilerdendir.⁴⁹¹ Nitekim Basra'daki donanma için eski gemilerin yerine yenilerinin yapılması konusunda Hindistan'dan kereste getirilerek yapılması yoksa Hindistan'da yapılarak getirilmesinin daha uygun olacağı tespit edilmiştir.⁴⁹² Ayrıca Musul Dağlarında bu iş için kullanılacak kerestenin araştırılması ve buna göre karar verilmesi bildirilmiştir.⁴⁹³

Cidde ve Yenbu'da kereste çok nadir bulunduğundan deniz araçlarının hiçbiri burada tamir edilemiyordu. Süveyş, Hedeyda ve Moha Kızıldeniz'de bulunan, gemi yapımının mümkün olduğu limanlardı. Süveyş'e kereste Anadolu, oradan da Kahire üzerinden gelirdi. Ayrıca Süveyş'e Cidde yoluyla Hindistan'dan tek ağacı da gelirdi.⁴⁹⁴ Bu sebeple birçok gemi Bombay ve Maskat'tan satın alınırdı. Kızıldeniz'in kuzeyinde Süveyş'te yapılan gemiler kullanılırdı.⁴⁹⁵ 1851 yılında Hindistan'a tamir için gemiler gönderilmektedir. Mısır Şerifi Muhammed bin Avn'ın mutasarrıfında olan bir ticaret gemisi usulüne uygun olarak tamiri yapılması için Ciddeli bir tacirle Hint tarafına

⁴⁹⁰ XVIII. yüzyılın ortalarındaki Hint gemilerini Mehmed Emin Efendi şöyle tarif eder; "...gemileri 30-35 arşundur; zac ağacından yapılmıştır. Zac ağacı öyle bir ağaçtır ki çürümek bilmez ve kurt yemez ve yarılmaz ve su almaz ve gayet çok dayanur, yüz yıllık yüz on yıllık gemiler var. Zac ağacı siyah koz ağacına benzer... ve bir gemi otuz yıl oldukda altına bir kat tahta dahi mıhlarlar...", İ. Miroğlu, Hindistan, s. 546; S. Yılmaz, "Hint Ticareti", s. 43; İngilizler 1735'de Surat'taki tersanelerini Bombay'a taşıdıklarında buradaki gemi inşaatı için Hindistanlı gemi inşaatçıları kullandılar. Bombay'da 3 rıhtım inşa eden Hindistanlı Lavji Nasarvanji, 1735'den 1774 yılına kadar iki torunuyla hizmet etti. Bu aile 1885 yılına kadar resmi olarak denize dayanıklı hint ağacı odunundan gemiler inşa ettiler, S. M. Edwardes, "The Company's Marine", s. 145vd.

⁴⁹¹ Vaktiyle Bengal'de yapılan gemiler İstanbul'a kadar gönderilmekteydi, S. M. İkrâm, Muslum Rule, s. 498.

⁴⁹² BOA, A. MKT, 124/82, 29 Cemaziyelevvel 1264.

⁴⁹³ BOA, A. MKT, 124/82, 29 Cemaziyelevvel 1264.

⁴⁹⁴ F. Burton, Al-Madinah and Meccah: I, s. 170.

⁴⁹⁵ J. L. Burckhardt, Arabistan, s. 48.

gönderilmişti. Ancak geminin masrafları hususunda Cidde'deki tacir ile Şerif arasında anlaşmazlık çıkmıştır.⁴⁹⁶

Kızıldeniz'deki Süveyş donanması 1590'dan itibaren Hint Okyanusu'nda, herhangi bir tehlike kalmadığından en önemli görevleri merkezden gelen haberleri oranın yüksek görevlilerine aktarmak, gerektiği zaman askerî birliklerin geçişlerini hızlandırmakla sınırlandırılmıştı. Bu sebeple sonraki yüzyıllarda bu donanmadan kalan ve sayısı epeyce azalan bakımsız gemiler, daha çok asker sevki ile Yenbu ve Cidde limanlarına hububat taşınmasında kullanılırdı. XVII. yüzyılın sonundan itibaren Süveyş kadirgaları, Kızıldeniz'de güvenliği sağlama görevinden uzaklaşarak ücret karşılığında Cidde'ye hacı taşımaya başlamıştı. Yüzyılın sonunda bu kadirgalardan hiçbirisi kalmamıştı. Bundan sonra Süveyş Kaputanlığı'nın yeni görevi Mısır hububatını Hicaz'a ulaştırmak olmuştur.⁴⁹⁷ Hicaz'ın iâşesini sağlamak için Mısır'da yetişen hububat, Medine'nin limanı Yenbu'ya ve Cidde'ye gönderiliyordu. Bu durumdan dolayı Cidde'ye gelen Hint gemileri bu önemli iş için taşımacılıkta kullanılmaktaydı. Aralık 1786 yılında Mısır'dan Hicaz'a zahire gönderilmesi için Cidde'ye gelen 14.000 erdeb (1000 kıyye) zahire taşıyabilecek Hint gemilerinden biri satın alınmıştır.⁴⁹⁸

Süveyş'te XVIII. yüzyılın başlarında kadirgaların yerini kalyonlar almaya başladı. Mısır'da hububat taşımak için ihtiyaç halinde Cidde'deki Hint tüccarlarından alınan Hint tipi (merkeb-i Hintî) gemiler kullanılıyordu. Hint mallarıyla yüklü olarak Kızıldeniz'e gelen bu gemiler, dönüşlerinde oldukça ucuza kiralanabiliyordu. Bu gemiler, bordo kaplamalarının, Akdeniz tekniğiyle Süveyş tersanesinde çivililerle yapılmış olanlardan hurma lifleriyle yapılmış olmasından ayırt edilebiliyordu. Çivilenmiş (mismârî) veya dikilmiş (Hintî) olmakla bu gemilerin birbirinden farkı ortaya çıkıyordu. Çivilenmiş olanların hacmi çok yüksekti ancak ömürleri çok kısaydı. Bunların ömürleri 5 yıl iken Hint gemilerinin ömürleri iki katıydı.⁴⁹⁹

İngiltere'nin Hindistan'a yerleşme süreciyle birlikte Bombay'dan gemi alınması devam etmiş, 1780 yılında Şad nehrinde işleyecek çektiri tarzındaki sefineler Bombay'daki İngiliz tüccarlara sipariş edilmiştir. Sipariş edilen bu on kıta çektirilerin

⁴⁹⁶ BOA, A. MKT. MHM. 40/97, 4 Aralık 1851.

⁴⁹⁷ Michel Tuchscherer, "Kızıldeniz'de Osmanlı Donanması", s. 219.

⁴⁹⁸ 1673'de Haremeyn'e gılâl nakli için Süveyş'te üç Hint gemisi satın alınması istenmiştir, BOA, C. BH. 191/8961, 1673; BOA, C. EV., 619/31204, 21. Safer 1201/Aralık 1786.

⁴⁹⁹ Michel Tuchscherer, "Kızıldeniz'de Osmanlı Donanması", s. 220.

bedeli olan 50.000 kuruşun ise İngiltere elçisi veya Halep'te bulunan İngiliz konsolos aracılığıyla ödenmesi istenmiştir.⁵⁰⁰

Zaman zaman Mekke Şerifleri ile Mısır Valisi arasında Cidde'ye Hint ve Yemen'den gelen gemiler konusunda anlaşmazlıklar çıkmıştır. 1813'de Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa, Mekke Şerifi'ne Hint ve Yemen'den yüklü gelen gemilerin Cidde'den Süveyş'e gönderilmediğini bildirerek bu durumda ya Süveyş'te yeni gemi inşasına müsaade edilmesine ya da buraya gemi gönderilmesine müsaade istemiştir.⁵⁰¹

2.2.1.6. Diğer Mallar (Kahve, Şeker, Pirinç vb.)

Anavatanı Habeşistan olan kahveyle Türkler, Mısır'ın alınması ile tanışmışlardır.⁵⁰² Daha çok Arabistan'da sonra Hindistan, Dominik Adası ve Brezilya'da da yetiştirilen kahve, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Yemen kahvesi yanında ithal malları arasında yer almıştır. Kahve, "*kahve-i efrencî*" adıyla Osmanlı gümrüklerinden geçmeye başlamış, ileriki tarihlerde gümrük tarife defterlerinde yer almıştır. Kahve, gümrükten geçirildikten sonra İstanbul'da tahmishane⁵⁰³ yakınındaki dört hana indirilirdi. Kahvenin bu hanlara getirilmeden satılması yasaktı.⁵⁰⁴

XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde kahve, Hindistan'dan Basra'ya gelmekte Bağdat üzerinden Suriye ve Anadolu'ya ulaşmaktaydı.⁵⁰⁵ XIX. yüzyılın ilk yarısında Batı Hindistan kahvesinin, Suriye'de Yemen kahvesinin yarısından daha ucuz olduğu için satışının geç de olsa daha da arttığı anlaşılmaktadır. Özellikle hac seyahatlerinin düzenli yapıldığı zaman, yani Vehhâbî tehlikesinin olmadığı zamanlar Suriye ticareti için kahve en önemli üründü.⁵⁰⁶

Kızıldeniz'de kahve ticaretinde büyük dalgalanmalar olurdu. Cidde'deki kahve fiyatı Kahire'den gelen ve Süveyş'ten gelen hemen her gemiyle farklılaşan tavsiyeler

⁵⁰⁰ BOA, C.BH, 68/3245, 6 Mart 1780; Ayrıca bkz. Ashin Das Gupta, "India and The Indian Ocean in The Eighteenth Century", **India and The Indian Ocean 1500-1800**, Ed. Ashin Das Gupta-M. N. Pearson, Calcutta 1987, s. 142.

⁵⁰¹ BOA, HAT. 343/19605, 29 Zilhicce 1227, Muhtemelen bu tür anlaşmazlıklardan dolayı Mısır Valisi Mekke Şerifi Galib'i azl ettirmiştir, bkz. İ. H. Uzunçarşılı, Mekke Emirleri, s. 117.

⁵⁰² Geleneksel kabule göre İslam dünyasında kahve içme alışkanlığına öncülük edenler, ilk defa kahveyi Etiyopya'da görmüşlerdi, Ralpy S. Hattox, **Kahve ve Kahvehaneler**, çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul 1998, s. 10.

⁵⁰³ Kahvenin kavrulup dövülerek veya çekilerek satıldığı yerdir, Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, s. 1221.

⁵⁰⁴ M. S. Kütükoğlu, İktisadi Yapı, s. 137.

⁵⁰⁵ S. Yılmaz, "Hint Ticareti", s. 34-35.

⁵⁰⁶ J. L. Burckhardt, Travels in Syria, s. 167.

üzerine düzenlenirdi. Süveyş'teki fiyat ise Osmanlı Devleti'nde olan Yemen kahvesi talebine bağlı olmuştur. O da benzer şekilde dalgalanırdı. 1814'de Cidde'de kahve çekirdeğinin 50 kilosu 35 İspanyol dolarıyken, üç hafta sonra İngiltere ile ABD arasında barış yapılması sonucu ve Batı Hindistan kahvesinin yeniden İstanbul ve İzmir'e büyük miktarlarda geleceği beklentisiyle 24 dolara düşmüştür. 6 yıl içerisinde Arabistan ve Akdeniz arasındaki kahve ticareti Batı Hindistan kahvesinin Osmanlı limanlarına ithal edilmişinden büyük ölçüde etkilenmiştir. Buralara daha önce Yemen kahvesi giderdi, Trakya'da, Anadolu'da ve Suriye'de Batı Hindistan kahvesi kullanımı neredeyse tamamen Yemen kahvesi kullanımının yerine geçmiştir. Mısır'da Mehmed Ali Paşa bu tarihe kadar Batı Hindistan kahvesinin kendi kontrolündeki yerlere ithalini kesin bir biçimde yasaklamıştı.⁵⁰⁷

1854-1864 yılları arasında Diyarbakır'a Halep üzerinden 17.000 libre ağırlığında 727 sterlin değerinde Batı Hindistan'dan kahve ithal edilmiştir. Ayrıca Bağdat üzerinden 51.000 libre ağırlığında 2.325 sterlin değerinde Doğu Hindistan'dan kahve ithal edilmiştir.⁵⁰⁸

Hindistan'dan ithal edilen bir diğer ürün şekerdir. Ortaçağ'da şeker, baharatlar arasında yer almaktaydı. Şekerin anavatanı Çin olarak kabul edilmektedir. Filipinler'den kuzeye, doğuya ve batıya yayılmıştır. Hindistan uzun yıllar kristal şeker üretiminin yapıldığı en önemli yer olarak kalmıştır.⁵⁰⁹

Osmanlı Devleti'ne Bengal'den şeker ihraç edilmekteydi. Cidde'ye Hindistan'dan gelen şeker, eczacı dükkânlarında satılmaktaydı. Hindistan şekeri sarımtırak beyaz renkte, iyi işlenmiş ve toz halindeydi. Mısır'dan da az miktarda şeker gelmesine rağmen Cidde halkı genellikle her şeyin en iyi kalitede olduğunu düşündükleri Hindistan'dan gelenini tercih etmekteydiler.⁵¹⁰

Ayrıca Bengal'den yine pirinç de ithal edilmektedir.⁵¹¹ Cidde'de tüketilen pirincin büyük kısmı Hindistan'dan getirilmekteydi. Çünkü en iyi kalitede pirinç Gücerat ve

⁵⁰⁷ J. L. Burckhardt, Arabistan, s. 41-42.

⁵⁰⁸ Emel Demir Görür, "İngiltere'nin Diyarbakır Konsolosu John George Taylor'un Diyarbakır Eyaleti'ne Dair İthalat-İhracat İstatistikleri ve Değerlendirmesi", **TAD**, C. 37, S. 64, 2018, s. 336.

⁵⁰⁹ Andrew Dalby, Tehlikeli Tatlar, s. 33vd.

⁵¹⁰ J. L. Burckhardt, Arabistan, s. 59.

⁵¹¹ İ. H. Uzunçarşılı, "Cidde", s. 160; 1807'de Cidde'de bulunan Ali Bey Bengal'den pirinçle yüklü bir geminin geldiğini söyler. Pirinç ve diğer Hint ürünleriyle yüklü bu türde gemiler, yılda 4 ya da 5 kez gelmektedir, Ali Bey, *Travels of Ali Bey II*, s. 163.

Kutch'tan⁵¹² ithal ediliyordu. Bu pirinçler Hicaz halkının yiyeceğinin esasını teşkil etmekteydi.⁵¹³

XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti, Hindistan'dan çeşitli mücevherat da ithal etmekteydi.⁵¹⁴ Bunların başında inci gelmekteydi.⁵¹⁵ Bağdat Vilayeti'nde Necef'te *dernecef* adı verilen Necef taşı, kasabanın etrafındaki kumluklarda bulunan çok nadir ve değerli bir taştır. Durum böyle olmasına rağmen Hindistan'dan çeşitli taşlarla birlikte Necef taşı da ithal edilmekteydi.⁵¹⁶

Hindistan'dan değerli taşların ithal edildiği ve bunun Osmanlı topraklarının kullanıldığına dair bir örnek mevcuttur. 1805 yılında Rusya tebaasından olup Nahcivan'daki Ermeni Kilisesi'nin Başpapazı İstefan Garinof adlı kişiye Rus Çaricesi'ne gönderilmek üzere elmaslı bir bıçak ve iki adet yakut yüzük emanet edilmişti. Ancak Hindistan'dan Rusya'ya giderken Van'da Beylerbeyi Sabık Mehmed Emin Paşa bu mücevherlere el koymuştu. Bu durum eski Rusya elçisi tarafından merkeze bildirildiği zaman bir mübaşirle İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir. Ancak Mehmed Emin Paşa'nın öldüğü duyulmuş, bunun üzerine el konulan mücevherlerin geri ödenmesi konusunda bazı anlaşmazlıklar çıkmıştır.⁵¹⁷

2.2.2. İhracat Malları

XVIII. yüzyılda, Hindistan'dan özellikle Arabistan yolu ile yapılan ithalatın Osmanlı Devleti'nin aleyhinde olduğu bilinmektedir.⁵¹⁸ Bununla birlikte Osmanlı coğrafyasından da bazı ürünlerin Hindistan'a ihraç edildiği görülmektedir. XVII. yüzyılda Basra'dan Hindistan'a at, camus, mazı, hurma, pirinç, kızılboya ve kına ihraç

⁵¹² Gücerat'ta bir bölge.

⁵¹³ Mısır ve Hindistan pirinci arasındaki farklar ve tüketimine dair J. L. Burckhardt şu bilgileri verir; “*Daha besleyici olduğunu düşündükleri için Mısır pirincini çoğunlukla kuzeyden gelen Türkler ve yabancılar kullanırlardı. Hindistan pirincinin taneleri Mısır pirincine göre büyük ve daha uzundur. Renk olarak da hafifçe sarıya çalar; Mısır pirinci ise kırmızımsıdır. Kaynatıldığında Hindistan pirinci Mısır pirincine göre daha fazla şişer, az bir miktarı bir tabağı doldurur hale gelir. Bundan dolayı Araplar tarafından tercih edilir, ama Mısır pirinci daha besleyicidir. Hindistan pirinci, Mısır pirincine göre daha ucuzdur ve Cidde'den Mekke'ye, Taif'e, Medine'ye oradan da Necid'e nakledilir*”, J. L. Burckhardt, Arabistan, s. 56-57.

⁵¹⁴ N. Elibol, “Dış Ticaret”, s. 91.

⁵¹⁵ Tüccar terekeleri hacıların bu ticaretteki faaliyetleri hakkında bilgi verir. Bkz. Erdoğan Keleş, “Hayriye Tüccarı Elhac Mehmet Ağa'nın Terekesi”, **Belgeler**, XXXII/36, 2011, s. 41; F. E. Peters, The Hajj, s. 182; XIX. yüzyılın ortalarında Batılı seyyah J. Benjamin de Basra Körfezi civarında güzel incilerin üretildiğini gözlemlemektedir, J. Benjamin, Eight Years, s. 119.

⁵¹⁶ Osmanlı Vilayeti Salnamelerinde Bağdat, s. 117.

⁵¹⁷ BOA, C.. HR.. 120/5951, 13 Zilhicce 1219/15 Mart 1805.

⁵¹⁸ P. Ç. İnciyan, İstanbul, s. 131.

edilmekteydi. Gücerat pamuklu sanayisi Arabistan'dan ithal edilen kızılık boyaya bağımlıydı. Ayrıca tuz, altın tel ve hurma ihracatı sonraki yüzyıllara kadar yapılmaya devam etmiştir. Cidde, Taif ve Hicaz dağlarından gelen badem ve üzüm de ihraç kalemlerindendi.⁵¹⁹ Hadramut'tan Hindistan'da tapınaklarda ve evlerde çokça tüketilen tütüsü de gönderilirdi.⁵²⁰

Osmanlı Devleti, çok az da olsa Hindistan'a Basra Körfezinin batısında bulunan Bahreyn, Katif, Katar ve Umman sahillerinden çıkarılan inci ihraç etmektedir. Nisan ortasından Eylül sonuna kadar gemilerle dalgıçlar tarafından avlanan inciler, tacirler tarafından alınarak Hindistan'a ticareti yapılırdı.⁵²¹ Ayrıca Balkanlarda Filibeli abacıların, Doğu Hindistan'daki Kalküta limanıyla ticaret yapan bir şirketi vardı ve bu şirket 1780'lerin başında tasfiye olmuştu. Muhtemelen sıcak Bengal ikliminde aba, giysilerde değil çadırlarda ve diğer mekânlarda döşemelik olarak kullanılıyordu.⁵²²

2.2.2.1. Altın Tel

XVIII. yüzyılda Hindistan'a kervanla az mal götürülmesine karşılık, tüccarların çok miktarda para götördükleri anlaşılmaktadır. Osmanlı-Hint tüccarının Hindistan'da %100 kazanç ile sattıkları, bu ülkede çok beğenilen İstanbul'un altın telidir. Bu önemli ihracat malı Bağdat ve Basra üzerinden, Hindistan'a taşınmaktadır.⁵²³ 1760'lı yıllarda Osmanlı Devleti altın ve gümüş işlemeli kumaşlarla diğer tekstil ürünlerinin imalatında kullanılan, altın tel ihraç ederek Hint tekstil sanayisini beslediği anlaşılmaktadır. Üzerinden %12.5 gümrük vergisi ödenen ve ihracatçısına %100 kazanç sağlayan bu altın telin bu güne kadar Osmanlı-Hindistan ticareti ve ihracatında önemli olduğunu düşündürebilir. Ancak bu son değerlendirme ihracatın hacmine bağlı olarak kabul edilebilir.⁵²⁴

2.2.2.2. Hindistan'a İhraç Edilen Binek Hayvanları

Hindistan zengin kaynaklara sahip olduğundan dışardan çok az ürün ithal etmekteydi. İthal edilen ürünlerin başında Türkmenistan, İran ve Arabistan'dan at

⁵¹⁹ J. L. Burckhardt, Arabistan, s. 59.

⁵²⁰ M. Niebuhr, Travels II, s. 109.

⁵²¹ **Osmanlı Vilayeti Salnamelerinde Basra**, Ed. C. Eroğlu vd., Orsam, Ankara 2012, s. 127.

⁵²² S. Faroqhi, "Gerileyişler ve Canlanışlar", s. 436; Sinappah Arasaratnam, **Merchants, Companies and Commerce on the Coromandel Coast, 1650-1740**, Delhi 1986, s. 95-102.

⁵²³ S. Yılmaz, "Hint Ticareti", s. 48.

⁵²⁴ S. Yılmaz, "Hint Ticareti", s. 61.

gelmektedir.⁵²⁵ Osmanlı coğrafyasından Basra üzerinden Bombay Limanı'na önemli miktarda at ve katır türünden binek hayvanı ihraç edilmiştir.⁵²⁶

XIX. yüzyılın ortalarında Fırat ve Dicle nehirlerindeki taşımacılığın gelişmesiyle beraber Irak bölgesinden Hindistan'a "*Arap atı*" ihracı hız kazanmıştır. Fırat ve Dicle üzerinde işleyen buharlı vapurlar, Irak'ın üç vilayeti olan Basra, Bağdat ve Musul'un birbiriyle olan bağlantısını güçlendirmiş ve Yukarı Mezopotamya ürünlerinin Basra Körfezi'ne ulaştırılmasına olanak sağlamıştı.⁵²⁷

XVI. yüzyıldan beri en önemli ihraç ürünlerinden biri at idi.⁵²⁸ Osmanlı'dan Hindistan'a at ihracatı Irak bölgesinden (Bağdat, Basra, Musul) gerçekleşmekteydi. Osmanlı coğrafyasında yetişen at ve kısırakların en iyi cinsi ve makbulü Irak'tadır.⁵²⁹ Özellikle Irak ve çevresinde Bedevî aşiretler tarafından yetiştirilen Arap atlarından her yıl yaklaşık iki üç bin kadarı Avrupa, Anadolu ve çoğunlukla da Hindistan'a sevk edilmekteydi. Hindistan'da atlar Irak'ta satıldığından birkaç misli fiyata alıcı bulmaktaydı.⁵³⁰ Hindistan'a ihraç edilen Irak atları genellikle Bombay'da düzenlenen at yarışlarına katılırdı. Özellikle Musul yöresinden sevk edilen atlar, Hindistan'da büyük rağbet görmekteydi. Hindistan'a yapılan ihracatta, Suriye ve Halep'ten satın alınarak Musul ile Urfa arasındaki geniş ve verimli çayırarda beslenip terbiye edilmiş atlar da yer almıştı.⁵³¹ Bununla birlikte söz konusu ihracata Bağdat özellikle de Musul kaynaklık etmiştir. Şammar Aşireti'nin yetiştirdiği hayvanların en önemli müşterisi Bombay tacirleri olmuştur. Bombay at yarışlarında koşturulan hayvanların büyük çoğunluğu da Musul'dan özellikle Cezire'den ihraç edilmiştir. Irak'ın güney ucundaki Basra limanı Hindistan'a yapılan at sevkiyatının başlıca ihraç merkezi olmuştur. Bu atlar üretim açısından olmasa bile ticarî yönden büyük bir zenginlik kattığı tahmin edilmektedir.⁵³²

⁵²⁵ At dışında Hindistan'a dışardan ham ipek, bakır gibi az sayıda madenler ve altın, gümüş gibi Hindistan'ın ihraç ettiği malları satın almaya yarayan değerli madenlerdi. Ayrıca moda olan Avrupa eşyaları da ithal edilen ürünler arasındadır, Bkz. Y. H. Bayur, *Hindistan II*, s. 544-545; Ayrıca Hindistan'ın zengin yeraltı ve yerüstü zenginlikleri için bkz. Vera Anstey, **The Economic Development of India**, London 1946, s. 12vd.

⁵²⁶ D. Hut, "Basra", s. 132.

⁵²⁷ Seda Tan, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Hindistan Ticaretine Bir Örnek: At İhracatı", **Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi (MJH)**, IV, 2014, s. 246.

⁵²⁸ H. İnalçık, "Pamuk", s. 18.

⁵²⁹ Sevim Erdem, "Dicle Nehri Vadisinde At ve Beygir Cinsinin Islahına Yönelik Kurulan Bir Çiftlik: Harnini/Kharnini Çiftliği", **İstem**, S. 32, 2018, s. 329-344.

⁵³⁰ **Osmanlı Vilayeti Salnamelerinde Musul**, Ed. C. Eroğlu vd., Orsam, Ankara 2012, s. 127.

⁵³¹ S. Tan, "At İhracatı", s. 241.

⁵³² S. Tan, "At İhracatı", s. 242.

Musul'dan yapılan sevkiyat, İngiltere hükümetinden de büyük destek görmüştür. İngiltere hâkimiyetindeki kraliyet tüccarları İngilizlerin Hindistan'daki süvari alaylarının at ihtiyacını karşılamak üzere Osmanlı'dan at ihracatına önem vermişlerdir.⁵³³

Irak ve Suriye üzerinden Hindistan'a hayvan sevkiyatının yoğunlaşmaya başladığı 1850'li yıllardan itibaren Sadâret Makamı'nın başta Irak bölgesi olmak üzere Suriye ve Halep vilayetleriyle olan yazışmaların önemli konularından biri olmuştur. Hükümet Irak ve Suriye'den yapılan sevkiyatın hacmini, neslin devamı için tehdit oluşturacak ölçüde azalmasında ve ırkın iyi vasıflarının bozulmasında başlıca etken olarak görmüştür. Bu nedenle özellikle Hindistan tarafında yoğunlaşan Arap atı ihracatını yöresel ticareti sekteye uğratmayacak bazı tedbirlerle düzenlemeye çalışmıştır. Dönemin en önemli nakil merkezi olan Hindistan ise, at ticareti konusunda yapılan yasal düzenlemelerden birinci derecede etkilenmiştir.⁵³⁴

Osmanlı hükûmetinin Irak ve Suriye yöresinde 1850 sonrası yürürlüğe koyduğu ihraç kaidelerinin çerçevesini belirleyen iki temel gaye, asıl neslin korunması ve ticaret serbestiyetinin sağlanması olmuştur. Çünkü at yetiştiriciliği ve ticareti Irak ile Suriye'deki seyyar haldeki aşiret ve kabilelerin temel geçim kaynağını meydana getirmiştir. Bu nedenle hükümet, ihracatta ihtiyatlı bir politika takibiyle bir yandan her iki bölgenin gelir kaynakları arasında üst sırada yer alan söz konusu ticareti serbest tutmaya, diğer yandan saf neslin korunmasını sağlayacak düzenlemeler yapmaya çalışmıştır. Osmanlı hükûmetini takibe adeta zorlayan söz konusu muhafazakâr ihraç politikasının Suriye, Bağdat ve Halep yöresinden yapılan sevkiyatına dair ilk defa 1854 yılında ihraç yasağı koymuştur. Bu yasak kararının mahiyetini neslin korunması maksadıyla safkan Arap numuneleri teşkil etmekteydi.⁵³⁵

2.2.2.3. Tuz

Osmanlı Devleti tuz madeni konusunda bir hayli zengin durumdaydı. Osmanlı Devleti'nde deniz ve göllerin kıyısında bulunan yerleşim birimlerindeki tuzlalarda ve

⁵³³ BOA, HR. MKT.. 239/9, 10 Şevval 1274; S. Tan, "At İhracatı", s. 242.

⁵³⁴ Cins Arap at ve kısaraklarının yetiştirilmesine itina edilmediği gibi ihracının yasaklandığı konusunda Bağdat, Suriye ve Halep valilerine yazılan emir için bkz. BOA, A. } MKT.UM.. 165/48, (Tarihsiz); S. Tan, "At İhracatı", s. 243.

⁵³⁵ Arabistan'dan hayvan ihracatı bir süreden beri o kadar artmış ki, Bağdat ve Suriye vilayetlerinde kiralanan için hayvan bulmak güç olmuştur. Bağdat, Suriye ve Halep vilayetlerinden hayvan ihracatının yedi yıl süreyle yasaklandığına dair bkz. BOA, HR. TO, 495/37, 14 Rebiülevvel 1295/12 Mayıs 1873; S. Tan, "At İhracatı", s. 243.

yeraltı tuz kaynaklarından üretilen tuz gelirleri Osmanlı hazinesinin önemli kalemlerinden biridir. Tuzlalar ülkenin birçok yerinde faaliyet göstermektedir. Bu tuzlaların gelirleri çoğunlukla ya padişah haslarının ya da yüksek görevlilerin dirliklerinin gelir kalemleri arasında yer almaktaydı. Akarsular, madenler, göller ve denizler devlet malı sayıldıklarından tuzlaların mülkiyeti de devlete aitti. Tuzlaların öneminden dolayı tuzcular bazı vergilerden muaf tutulmuşlardı. Küçük tuzlaların, özel şahısların mülkiyetine bırakıldığı da rastlanan bir durumdu.⁵³⁶

Osmanlı Devleti'nin gelir elde ettiği tuzlalardan biri de Cidde Eyaleti'ndeki Sevakın Adası'ndaki tuzladır.⁵³⁷ Sevakın Adası hem Hindistan ticareti için hem de Afrika ticareti için önemli bir merkezdi. İngiliz tüccarlar daha XIX. yüzyılın ikinci yarısında Kızıldeniz limanlarında ticaretle uğraştıkları gibi Sevakın'de de büyük ölçüde ticaret yapmışlardı. Bu ticaretin Afrika için önemli olan tuz ticareti olduğu tespit edilmektedir. Bununla beraber bu tarihlerde Afrika ve özellikle Sevakın'de bulunan İngiliz tüccarları Osmanlı Devleti tarafından alınan vergilerden kurtulmak amacıyla bazı teşebbüslerde bulunmuşlardı.⁵³⁸

Sevakın Adası'ndaki tuz, yağmur birikintisinin donması üzerine oluşmaktadır. Tuz, her yıl yalnız Şubat ve Mart aylarında Hindistan tarafından yük ile Cidde Limanı'na gelen sefinelerin dönüşlerinde safran⁵³⁹ yerine alınarak Hint tarafına götürülmektedir. Bu aylarda Cidde İskeleyi'ndeki kayıklar Sevakın Adası'na giderek buradaki tuzu alıp yüklemekteydiler. Cidde'ye gelen tuzla yüklü kayıklarda ne miktar tuz olduğu mültezim ve gümrük emini tarafına tespit olunarak ona göre gümrük alınmaktaydı. Ancak bazen

⁵³⁶ Başlıcaları Akdeniz sahillerinde, Kıbrıs, Becin (Menteşe Livası), Batnos (Aydın Livası), İzmir, Menemen, Rodos, Çandarlı, Midilli, Kızılcatusla, Enez Gümülüne, Selanik, Ağrıboz, Mora, İnebahtı Adriyatik sahillerinde Avlonya ve Delvine'de, Karadeniz bölgesinde Ahyolu Tekfürköyü'nde, Anadolu'da Koçhisar Gölü'nde, Hacıbektaş ve Divriği'de, Rumeli'de İzvornik'te, tabi devletlerden Boğdan, Eflak, Transilvanya ve Raguza'da tuzlalar bulunmaktadır, Mehmet Demirtaş, "Osmanlı Devleti'nde Tuz Üretimi ve Dağıtımı", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, III/1, (2004), s. 24.

⁵³⁷ XIX. yüzyılın sonlarına doğru Hindistan'a Salif ve Foça'dan da tuz ihracı yapılmaktadır, bkz. BOA, BEO, 209/15657, 1310.

⁵³⁸ Tarig Mohamed Nour, "Sevakın'de Türk-İngiliz Rekabeti", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi)**, İstanbul 2006, s. 131.

⁵³⁹ Safranın anavatanının Anadolu olması muhtemeldir. Roma döneminde dünyanın en iyi safranı Kilikya'nın kıyı kesimlerinde yetiştirdi. Buradaki Morykos mağarasında (bugün Silifke'nin kuzeydoğusunda Cennet Obruğu) yetiştirdi. Antikçağdan beri İran'da yetiştirilen safran M. S. III. yüzyılda ya da V. yüzyılda Keşmir'e ulaşmış olmalıdır. Burada safran yerel ekonomi için önemli bir kaynak olmuştur, Andrew Dalby, *Tehlikeli Tatlar*, s. 223vd.

götürdükleri tuzu Cidde'ye ihraç etmeksizin buranın yöneticileri görmeden sefinelere taşıdıklarından gümrük vergisi alınamamaktaydı.⁵⁴⁰

Sevakin Adası'ndan elde edilen tuzun iltizama verilmediği dönemler de olmuştur. Ancak daha sonra tuzladan gelir elde etmek için eski memlehadan Cidde'ye, Yemen'e ve Hindistan'a tuz götürülmesinin hayli kâr getirdiği görüldüğünden bu tuzlanın tekrar faaliyete geçirilerek iltizama verilmesi sağlanmıştır.⁵⁴¹ 1856 yılında bölgenin tuzlarından vergisiz tuz nakledildiği görüldüğünden buranın mültezime ihalesi bildirilmiştir. 1857 yılında tüccar Ferc Pesrik'e ihale edilen tuzlanın senelik kirası 5.350 riyalden 5.500 riyale çıkarılmıştır. Sevakin'de bulunan İngiliz tüccarlarının Sevakin üzerinde bu tarihlerden itibaren etkin oldukları anlaşılmaktadır.⁵⁴²

2.2.2.4. Hurma

Osmanlı Devleti'nin Basra ve Kızıldeniz'den Hindistan'a ihraç ettiği ürünlerden biri de hurma ve hurma ezmesidir. Osmanlı limanlarına mal taşıyan Hint gemileri, Basra'yla birlikte Cidde'den de hurma yüklemekteydiler. XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Cidde'den hurma ihracatı tüm yıl boyunca kesintisiz sürmekteydi. J. L. Burckhardt hurma ihracatını şu şekilde anlatmaktadır;

*“Haziran sonunda taze hurma (rutab) çıkar; taze hurma dönemi iki aydır, yılın sonraki aylarında hurma ezmesi (âcve) satılır. Bedeviler hurmayı bu şekilde ihraç ederler. Muson rüzgârları döneminde gemiler satılmak üzere Basra'dan 5 kg'lık küçük sepetler içinde âcve getirir. Hindistan gemileri de dönüşlerinde kayda değer miktarda bu hurma ezmesinden götürürler, bu hurmalar Hindistan Müslümanları arasında büyük kârlarla satılır.”*⁵⁴³

Osmanlı Devleti'nin Cidde yanında Basra'dan da Hindistan'a ihraç ettiği hurma önemli miktardaydı. XIX. yüzyılda Basra'dan Bombay'a 181 tonajlı gemiyle nakledilen hurmanın miktarı, 1.718.000 kileyle, mevcut ticaret içinde en büyük miktara ulaşmıştır. Bu bakımdan Hindistan çevresinin hurma ihtiyacı Bombay Limanı vasıtasıyla Basra ve çevresinden karşılanmaktaydı.⁵⁴⁴

⁵⁴⁰ BOA, C.. ML.. 765/31179, 9 Safer 1272.

⁵⁴¹ BOA, C.. ML.. 342/14058, 14 Muharrem 1266.

⁵⁴² Sevakın Büyük Tuzlasından Cidde ve Hindistan'a 1863 yılında 571.813 kantar tuz ihraç edilmiş, ertesi yıl 365.609 kantara düşmüştür, Tarig Mohamed Nour, “Sevakın'de Türk-İngiliz Rekabeti”, s. 87vd.

⁵⁴³ J. L. Burckhardt, Arabistan, s. 54.

⁵⁴⁴ D. Hut, “Basra”, s. 132, 137; Basra'da yetiştirilen hurmalar ilk başta Hint sahillerine satılmaktaydı. Ancak XIX. yüzyılda Basra Körfezi'nde faaliyet gösteren vapurların sayısının artmasına ve Süveyş

2.3. Osmanlı Devleti ile Hindistan Arasındaki Ticaret Hukuku

2.3.1. Gümrük Resmi

Gümrük, devletlerarası ticarete sınır geçişlerinde malların kontrol edildiği yerdir. Bu geçiş sırasında alınan vergilere de “*gümrük resmi*” denilmektedir. Yabancı devletten Osmanlı Devleti’ne gelen, geldiği mahalde harcanan eşyadan alınan vergiye “*masdariyye*” ve transit ticarete alınan vergiye “*müruriye*” denilirdi.⁵⁴⁵ Gümrükler ticaret siyasetinin en önemli vasıtaları olarak kabul edilmektedir. Osmanlı Devleti’nde XIX. yüzyılın sonlarına kadar gümrük siyaseti ile ticaret siyasetinin aynı olduğu söylenebilir.⁵⁴⁶ XIX. yüzyılın başlarında İstanbul’a dışardan özellikle Hindistan ve Avrupa’dan pek çok mal ithal edilirdi. Rumeli’den karayoluyla gelen mallar için Karagümrük, deniz yoluyla getirilenler için Büyük Gümrük ve Tütün Gümrüğü olmak üzere üç gümrük vardı.⁵⁴⁷ Osmanlı-Hindistan ticaretinde yol güzergâhları üzerine hem kara hem de deniz gümrükleri oluşturulmuştu. Kara gümrükleri; Diyarbakır, Bağdat, Şam, Halep, deniz gümrükleri; Basra, Cidde ve İskenderiye idi.⁵⁴⁸

Hindistan ile dış ticaret daha çok deniz yoluyla yapılmaktaydı. Hint malları farklı yolları izleyerek İstanbul, Halep ve Kahire gibi üç büyük tüketim merkezine ulaşmaktaydı. Bu mallar çoğunlukla Basra-İstanbul, Cidde-İstanbul ve Basra-Halep yolları ve gümrüklerinden geçerek, bu merkezlere ulaşmaktaydı.

Hint malları, XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar çoğunlukla Basra ve Kızıldeniz yoluyla Osmanlı topraklarına girmektedir. Bu sebeple Hindistan’dan bu tarihe kadar doğrudan İstanbul’a ve İzmir’e gelen bir gemi olmamıştır. Nitekim 1793-1803 yılları arasındaki kayıtlardan İstanbul’a ve İzmir’e doğrudan Hindistan’dan bir geminin gelmediği anlaşılmaktadır.⁵⁴⁹ İlk defa Kasım 1851’de Toskanalı İstefanoviç tacir şirketi adına arzuhal yazarak, Kalküta’dan İstanbul’a şimdiye kadar bir İngiliz gemisi gelmediğini ve usule göre bir diyardan diğer bir diyara ilk defa gelen gemilerden bir

Kanali’nın açılmasına paralel hurma ticareti başka yerlerle de yapılmaya başlanmıştır, Selda Kılıç, “19.Yüzyılda Osmanlı İdaresi Altında Basra Vilayeti ve Körfezine İlişkin Bazı Tespitler”, *AÜDTCFD*, LIV/2, Ankara 2014, s. 324.

⁵⁴⁵ M. Kütükoğlu, “Osmanlılar’da Gümrük”, *DİA*, XIV, İstanbul 1996, s. 263.

⁵⁴⁶ Osmanlı gümrük kayıtlarını içeren defterler, BOA’da çeşitli tasnifler içerisinde ve özellikle Maliyeden Müdevver, Kamil Kepeci, Cevdet ve İrade tasnifleri içinde dağılmış bulunmaktadır, M. Kütükoğlu, “Osmanlı Gümrük Kayıtları”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, I (1980), s. 219.

⁵⁴⁷ P. Ç. İnciyan, İstanbul, s. 28.

⁵⁴⁸ M. Kütükoğlu, “Gümrük”, s. 263.

⁵⁴⁹ A. Mesud Küçükcalay, “İstanbul”, s. 347vd.

defaya mahsus imtiyazlı tutularak getirdikleri malların resm-i gümrükten muaf tutulmalarını istemiştir. İstanbul'da ikamet eden İstefanoviç ile ortağı Kaptan Fişher İngiliz ticaret gemisiyle pirinç gibi bazı Hint mahsulatını Kalküta'dan İstanbul'a getirmişlerdi.⁵⁵⁰

2.3.1.1. Bağdat Gümrüğü-İstanbul Gümrüğü (Basra-İstanbul Yolu)

İstanbul'da deniz yoluyla getirilen mallar için Büyük Gümrük ve Tütün Gümrüğü adlarını taşıyan gümrükler vardı. Galata'daki gümrük yabancı topraklardan Avrupa gemileriyle ithal edilen malları denetlerdi. Galata'da Kurşunlu Mahzen'de Hindistan ve Avrupa'dan ithal edilen mallardan gümrük alınırdı.⁵⁵¹ XVIII. yüzyılın son çeyreğinde Hint malları İstanbul'a Diyarbakır üzerinden geliyordu. İstanbul için çalışan tüccar, Hint seyahatlerinden dönüşte, Basra-İstanbul yolunu izlemekteydi. Bu yol Basra'dan itibaren Bağdat, Musul, Mardin, Diyarbakır ve Tokat üzerinden İstanbul'a ulaşmaktaydı. Bir Osmanlı tüccarının Basra'dan İstanbul'a kadar yaptığı harcamaların toplamı yük başına 500 kuruştı. Yükün ağırlığı 150 ile 180 okka arasında değişmekteydi. Mesela İstanbul altın teli için tüccar Bağdat gümrüğünde %5, Basra gümrüğünde %5, Hindistan'da % 2,5 olmak üzere toplam %12,5 gümrük ödemekteydi.⁵⁵²

Bununla birlikte Hint mallarının büyük bir bölümü Bağdat'a transit geçmekte ve Basra'da gümrük ödenmemekteydi.⁵⁵³ XVIII. yüzyılın son çeyreğinde Hindistan ürünlerinin geldiği Bağdat, sadece yakın çevresinin değil, uzak çevresinde yer alan önemli ticaret merkezlerinin de pazarı konumundaydı.⁵⁵⁴

Osmanlı'da iç gümrük rejimi de uygulanmaktaydı.⁵⁵⁵ Daha önce İstanbul'dan Bağdat'a gidip gelen tüccar yüklerinden, Diyarbakır'da gümrük resmi alınmamaktaydı.⁵⁵⁶ Mart 1803'ten itibaren Bağdat tüccarları İstanbul'a götürecekleri malların gümrüğünü Diyarbakır gümrüğünde vermektedir.⁵⁵⁷ Eğer Bağdat'ta gümrük

⁵⁵⁰ BOA, MVL.. 244/56, 29 Muharrem 1268/24 Kasım 1851; Belgenin aslı için bkz. Ekler, Belgeler 3.

⁵⁵¹ Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Klasik Dönemi İstanbul'unda Dış Ticaret", **Osmanlı İstanbulu I**, Ed. E. Emecen-E. S. Gürkan, İstanbul 2014, s. 343.

⁵⁵² S. Yılmaz, "Hint Ticareti", s. 42vd.

⁵⁵³ Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler**, Yay. Haz. M. Salih Eren, İstanbul 2009, s. 278.

⁵⁵⁴ **Osmanlı Vilayeti Salnamelerinde Bağdat**, Ed. C. Eroğlu vd., Orsam, Ankara 2012, s. 14.

⁵⁵⁵ Dâhili gümrükler, Avrupa'da XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren kaldırılmaya başlanarak XIX. yüzyılın ortalarında varlıklarına tamamen son verilmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nde iç gümrükler XX. yüzyılın başlarına kadar sürmüştür, M. Kütükoğlu, "Gümrük", s. 263.

⁵⁵⁶ BOA, C. ML. 545/22393, 1217.

⁵⁵⁷ BOA, C. ML. 646/26481, 25 Zilkade 1217/19 Mart 1803.

alınmışsa Bağdat gümrük hazinedarı Diyarbakır gümrükçüsüne bir yazıyla bildirir ve o tacirden başka resim alınmazdı.⁵⁵⁸ Bazen aksine durumlar da ortaya çıkabiliyordu. Eskiden beri Berathlı Avrupa tüccarlarının İstanbul'a getirdikleri incilerin icap eden gümrükleri emtia gümrüğüne verilirken, Hindistan ve Bağdat'tan getirilen incilere Diyarbakır gümrüğünde el konulduğu ve vergi talep edildiği konusunda şikâyetle bulunulmuştu. Bunun üzerine merkezden bir emr-i şerif gönderilerek, bunun gibi taşradan İstanbul'a getirilen emtia ve eşyadan taşra gümrüklerinde vergi alınmaması ve bunların vergilerinin İstanbul gümrüğünde alınacağını gümrük nizamında olduğu belirtilmiştir. Diyarbakır'da el konulan incilerin derhal İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir.⁵⁵⁹

2.3.1.2. Cidde Gümrüğü (Cidde- İstanbul Yolu)

Mekke'nin dünyaya açılan kapısı durumundaki Cidde özellikle Hindistan'dan Kızıldeniz yoluyla gelen hacılar için çok önemliydi. 1803 yılında Arabistan'ın Necid bölgesinden gelen Vehhâbîler Cidde'yi muhasara etmişler ve şehri alamamakla birlikte Şerif Galib'i, 1811 yılında Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın bölgeye gelişine kadar kendilerine boyun eğdirmişlerdir. Hicaz, 1840 yılından sonra merkezî idareye geçilmesiyle doğrudan Bâb-ı Âli'ye bağlanmış ve Cidde de merkeze bağlı bir vali tarafından idare edilmiştir.⁵⁶⁰

Cidde, hem doğu hem de batı ticareti için önemli bir limandı. Avrupa'dan Mısır'a, oradan da Hindistan'a giden ve tersine yönde Hindistan'dan Avrupa ülkelerine gelen ticaret gemileri Cidde Limanı'na da uğruyordu. Avrupa ile Hindistan arasında karşılıklı mal taşıyan gemiler çok defa bu limanda karşılaşmaktaydı.⁵⁶¹ Hindistan'dan gelen mallardan alınacak gümrük resmi Cidde Valisi'nin uhdesindeydi.⁵⁶² Cidde gümrüğü gelirleri hem Mısır Paşası hem de Mekke Şerifi için çok önemliydi. Bu sebeple iki yönetici arasında Cidde limanı ve gümrüğü konusunda anlaşmazlıklar ve mücadeleler olmaktaydı. Çünkü Kızıldeniz'in bir diğer önemli limanı olan Süveyş, Hint malları

⁵⁵⁸ BOA, C. ML. 300/12182, 1219.

⁵⁵⁹ E. Keleş, "Hayriye", s. 41.

⁵⁶⁰ Mustafa L. Bilge, "Cidde", *DİA*, VII, İstanbul 1993, s. 525.

⁵⁶¹ M. L. Bilge, "Cidde", s. 524.

⁵⁶² BOA, A.}MKT., 16/36, 25 Şaban 1260/9 Eylül 1844; gümrüklerden elde edilen gelir 1805'e kadar Mekke Şerifi ile Mısır Paşa'sı arasında eşit olarak bölüştürülürdü; bununla birlikte Cidde'nin yönetimi Paşa'nın sorumluluğunda olurdu. Ancak 1811'de Mehmed Ali Paşa'nın Cidde'ye girmesiyle Paşa ve Şerif arasında gümrük gelirleri konusunda tartışma ortaya çıktı ve aralarında eşit bölünmesi gerekirken, şimdi güç sahibi olan Paşa tüm gümrük gelirlerine el koydu, J. L. Burckhardt, Arabistan, s. 68.

ticaretine doğrudan katılabilseydi, Cidde'nin mevcut gelişmişliği büyük ölçüde azalacaktı. Bu sebeple Mekke Şerifleri Cidde'yi Hindistan'la ticaretin ana merkezi haline getirmeye çalışmaktaydı.⁵⁶³

Cidde'den kervanla İstanbul'a gelen Hint malları ise her türlü vergiden muaf tutulmaktaydı. Taşıma ücreti olarak yapılan harcama yük başına 110 kuruş gibi oldukça yüksek bir meblağ tutuyordu. Bu açıdan Hindistan ticaretinde Basra-İstanbul yolunun taşıma harcamaları açısından daha avantajlı olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁶⁴

XVIII. yüzyılın son çeyreğinde Cidde'nin gümrük gelirleri düzenli değildir. Normalde 500-600 keselik gümrük gelirlerinin 100 kesesi Hindistan'dan gelen mallardan elde ediliyordu. Normalde biri Surat diğeri Bengal'den olmak üzere Hindistan'dan Cidde'ye senede iki gemi gelmekteyken gemi sayısının bazen dörde çıktığı olmuştur.⁵⁶⁵ XVIII. yüzyılın sonlarında ve XIX. yüzyılın başlarında Vehhâbîlerle mücadele eden Mekke Şerifi, Hint'ten ve Yemen'den bu savaşlardan dolayı gemilerin gelmediğini ve bu sebeple de Cidde gümrük gelirlerinin çok azaldığını İstanbul'a bildirmiştir.⁵⁶⁶

Cidde gümrüğü hakkında 1778 yılında vali olarak atanan Raif Paşa'nın isteği üzerine bir takrir yazılmıştır. Bu takrire göre, Hindistan yönünden Cidde'ye biri Bengal diğeri Surat iskelesinden olmak üzere normal olarak yılda iki gemi gelmekte olup bunlara “*tevahi*” yani Hint gemisi denilmektedir. Bu gemilerin sayısından çok getirilen malın değerinin önemli olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü kaba mal getiren bir gemi 100 kese gümrük verirken, değerli mallar taşıyan bir gemi 300 kese gümrük vermektedir. Hatta bir geminin 500 kese gümrük verdiği de olmuştur.⁵⁶⁷ Takrirden Surat Limanı'ndan gelen gemiler, Cidde'ye yüklerin sahipleri tarafından getirilmekte olup, mal sahibi gümrük işlemlerini tamamladıktan sonra ithal Hint mallarını (çoğu tekstil ürünleri) perakende

⁵⁶³ J. L. Burckhardt, Arabistan, s. 44.

⁵⁶⁴ S. Yılmaz, “Hint Ticareti”, s. 43; Cidde Gümrüğü hasılatının yarısı Mekke emirlerine tahsis olunmuştur. Cidde Valiliği bazen Mısır ile Cidde'ye beraber ve bazen de Cidde ve Habeş vilayetlerine birlikte veriliyordu, İ. H. Uzunçarşılı, Mekke Emirleri, s. 23.

⁵⁶⁵ S. Yılmaz, “Hint Ticareti”, s. 55.

⁵⁶⁶ 1774 yılında Ömer Paşa'nın Cidde Valiliği zamanında Hindistan sahillerinden gelen gemilerin seyrekliğinden dolayı gümrük gelirlerinin azaldığı ve bu sebeple de haremın ulûfelerinin ödenmesinde zorluk yaşandığına dair bkz. BOA, C. ML.. 94/3825, 25 Şaban 1188/31 Ekim 1774; BOA, C. ML.. 471/19189, Ramazan 1188/Kasım-Aralık 1774; Vehhâbî tehlikesinden dolayı Hind ve Yemen'den Cidde Limanı'na tek bir kayık gelmediğine ve gümrük alınmadığına dair bkz. BOA, HAT. 94/3825, 25 Rebiülahir 1218/14 Ağustos 1803.

⁵⁶⁷ Osmanlı gümrüklerinde mallar kıymetlere göre vergilendirilirdi. Bu da tüccar ile gümrükçüler arasında anlaşmazlıklara sebep oluyordu. Bu sebeple 1750'lerden itibaren alınacak vergi oranlarını içeren “tarife defterleri” düzenlenmeye başlanmıştır. Bu defterler malların cins ve kalitelerine göre vergi miktarlarını içermekteydi, İ. H. Uzunçarşılı, “Cidde”, s. 154.

olarak Cidde'deki tüccarlara dağıtabilmektedir. Oysa Bengal'den gelen Avrupalı gemilerin mal sahipleri gemi kaptanlarıdır. Bu gemilerdeki mallar kaptan tarafından şehrin tanınmış varlıklı bir tüccarına toptan satılmaktadır. Gemi yükü 500-1000 hatta 2000 keselik dahi olsa, mutlaka toptan tek bir kişiye satılmıştır. Bu varlıklı tüccar kaptandan toptan satın almış olduğu Hint malları üzerine 1/10 ilave ederek, şehirdeki tüccarlara dağıtmaktadır. Gümrük rejimine gelince Cidde Limanı'nda Hint malları üzerinden alınan gümrükler, geminin kalkış yerine göre değişmekte yani Avrupalıların Bengal'den getirdikleri ürünler ile büyük olasılıkla Hintlilerin Surat'tan getirdikleri mallardan farklı olarak alınmaktadır.⁵⁶⁸ Bu hususta belgelere yansıyan şu ifadeler önemlidir;

“tüccar muhafaza oldukta elbette emtia çok gelir, keseret-i irada müeddi olur, hatta varıldık da mûtemed tüccara ekalli yüz kise akçe verilirse ve sort-ı Şakir ve Ahmedabad emtası beldar, çitari sarık getirülse Cidde valisi ticarette maildir, tüccarı himayet eder deyu memulden ziyade mal getirürler; gümrük üç yüz, beş yüz kise ziyade hâsıl olmasına bir letaif ü hilyedir. Bu haletler olmaz ise irad-ı tabii makulesinden intifa olmaz; bundan başka bir hile dahi kadimden şerife Hint padişahından ve sair kibarından şerife, elli, yüz kiselik bir sandık kumaş gelir idi; vüzera bundan beş on kise gümrük zarar ederlerdi.”⁵⁶⁹

Bununla Hindistan ile ticarî ilişkilerde yalnız Cidde'nin veya valilerinin önemini vurgulamakla kalmayıp bu ilişkilerde tekstil ürünlerinin öneminin de altı çizilmektedir.⁵⁷⁰ Öte yandan Sevakin adasından çıkarılan ve Hindistan'a ihraç edilen tuzlardan her 20 kantar için 1 riyal gümrük vergisi, Cidde Eyaleti hazinesine ödenmektedir.⁵⁷¹

XIX. yüzyılın ilk yarısında Cidde'de bulunan seyyah J. L. Burckhardt, Cidde gümrüğünde Hint malları üzerindeki verginin kaliteye bağlı olarak %6 ila %10 arasında alındığını söylemektedir.⁵⁷² Cidde'de baharatlardan %10'dan daha fazla gümrük ödenirdi. Bundan dolayı gümrük vergisi alımında büyük bir kuralsızlık mevcuttur. Gümrük görevlisi herhangi bir sorumluluğa maruz kalmadan arkadaşlarına ayrıcalık yapabilirdi. J. L. Burckhardt, 1814-1815 yılında Cidde'de toplanmış gümrük vergisi miktarının 400.000 dolar (4 milyon kuruş) olduğunu söyler. Bu geliri yaklaşık 4.000.000 dolarlık ithalat sağlardı ki bu gerçek değer in altında bir rakamdı.⁵⁷³

⁵⁶⁸ İ. H. Uzunçarşılı, “Cidde”, s. 154.

⁵⁶⁹ İ. H. Uzunçarşılı, “Cidde”, s. 158; S. Yılmaz, “Hint Ticareti”, s. 54.

⁵⁷⁰ S. Yılmaz, “Hint Ticareti”, s. 47.

⁵⁷¹ BOA, C..ML.. 342/14058, 14 Muharrem 1266/30 Kasım 1849.

⁵⁷² J. L. Burckhardt, Arabistan, s. 47.

⁵⁷³ J. L. Burckhardt, Arabistan, s. 71.

İngilizlerin Cidde'ye ticaret yapmak için geldiğinde kantariyye ve simsariyye (%2) adında birtakım vergiler de vermektedir. Limana bir İngiliz gemisi geldiğinde liman reisi tarafından bu gemiler için kayıklar tahsis edilmekte, her kayık için devlet hazinesine 60 kuruş ve kayık sahiplerine de yalnız 6'şar kuruş verilmektedir. Süveyş ve Hindistan'dan gelen İngiliz gemilerinin bu kayık ücretleri ve vergilerden dolayı zarar ettikleri görülmüş ve iki ülke arasındaki ticaret anlaşmasına uyulmadığı İngiliz sefareti tarafından bir takrirle Osmanlı Devleti'ne bildirilmiştir. Merkez ise Cidde Valisine bu vergilerin kaldırılmasını, anlaşmaya uygun davranılması gerektiğini tahriratla bildirilmiştir.⁵⁷⁴

Cidde gümrük tarifesinde ismi ve cinsi kayıtlı olmayan ya da kayıtlı olup da kıymeti tayin edilmeyen emtia ve eşyanın değeri için raic zamanına göre hesap edildikten sonra ihracattan %16, ithalattan ise %20 kuruş kıymetinden çıkarıldıktan sonra gümrük vergisi alınmaktadır. Aralık 1854'te Musavva' Limanı'nda Fransalı bir tüccardan emtia ve eşyasından gümrük tarifesine aykırı fazla resm-i gümrük alınmıştır. Bunun üzerine merkezden Cidde Valisine mevcut gümrük tarifesine uygun davranmaları ve tacirden fazla vergi alınmış ise bunun kendisine geri ödenmesi hakkında şukka yazılmıştır.⁵⁷⁵

Aralık 1851'den itibaren Yemen'den de eskiden olduğu gibi gümrük resmi alınması bildirilmiştir. Yemen eyaletine çıkarılan ve diğer yerlerden oraya gelen eşyanın resm-i gümrüğü eskiden olduğu gibi Yemen tarafında alınması hususuna dair Cidde Valisi tarafından gelen tahrirat, Meclis-i Vâlâ'da görüşülerek Cidde Valisi'nin yazısı üzerine, bundan böyle Basra ve Hindistan taraflarından gelecek eşyanın gümrük resmi tarifesine uygun olarak Yemen gümrüğünde alınması kararı verilmiştir. Eyaletin gelir ve masrafları, defter düzenlenerek İstanbul'a gönderilmesi hususunda Yemen Valisi'ne, Cidde Valisi'ne ve Maliye Nezareti'ne yazılmıştır.⁵⁷⁶

2.3.1.3. Basra Gümrüğü (Basra-Halep Yolu)

Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra, çeşitli imtiyazlar verilen Hollandalı, İngiliz ve Hint tacirler Basra'da depolar ve hanlar inşa etmişlerdi. XVIII. yüzyılda İstanbul, Halep, İzmir, Şam ve Mısır'dan da pek çok tacir buraya gelmiştir. Basra Avrupa, Hint,

⁵⁷⁴ BOA, HR..MKT.. 95/91. 26 Rebiülevvel 1271/17 Aralık 1854.

⁵⁷⁵ BOA, HR..MKT.. 95/91. 26 Rebiülevvel 1271/17 Aralık 1854.

⁵⁷⁶ BOA, A.}MKT.MVL.. 48/40. 22 Safer 1268/17 Aralık 1851.

Arap ve Osmanlı tacirlerinin buluştuğu, alışveriş yaptıkları önemli bir merkez haline gelmiştir. Basra gümrüğünden elde edilen gelirler yüksek meblağlara ulaşıyordu.⁵⁷⁷

Osmanlı tüccarı Basra'dan çölden geçerek, Halep'e ulaşmak istiyorsa, gümrük vergilerinin alındığı yerlerde kervanlar, her bir deve yükü için 4 kuruş, her bir at yükü için 2 kuruş öderdi.⁵⁷⁸ Basra'da XVIII. yüzyılda gümrük vergisi herkes için %9 oranındaydı. Daha sonra bu oran Avrupalılar için %3 ve diğer milletler için %7 olmuştur.⁵⁷⁹

XIX. yüzyılın başlarında Basra bölgesinde İngiltere'nin etkinliğini arttırmasına rağmen, bu ticarete sahip oldukları gemi sayısı oldukça azdır (%1). İngiliz tüccarı Osmanlı limanlarına gümrük vergisi ödemek istemediğinden, emtia naklinde Basra Limanı yerine körfezin güneyindeki Maskat, Sur vb. limanları kullanmış olması bu oranı düşük düzeyde bırakmıştır. Ancak XIX. yüzyılın sonlarına doğru İngiltere'nin bölgedeki siyasi ve ekonomik nüfuzu giderek artmıştır.⁵⁸⁰

2.4. Hindistan ile Ticarete Bulunan Tüccarlar

Osmanlı-Hint ticaretinde bulunan tüccarlar şu gruplara ayrılırlar;

1- Kuzey Afrika dâhil Osmanlı limanlarında Yahudi ve Hristiyanlar (örneğin İskenderiye'de Mısır ve Kahire'de oturan tüccarlar).

2- Osmanlı limanları dışında Yukarı Mısır ile Sudan arasında kervan ticaretini gerçekleştiren yerli Araplar.

3- Bağdat ile Halep arasındaki ticaretin büyük bir kısmını elinde tutan Ermeniler.

4- Bağdat'a yerleşen ve İran ile Irak arasındaki ticareti gerçekleştiren İranlı tüccarlar.

5- Basra Körfezi'nde ön planda olan İranlılar ve İngiliz koruması altındaki Hintli ve İngiliz tüccarlar.⁵⁸¹

⁵⁷⁷ Osmanlı Vilayeti Salnamelerinde Basra, s. 28.

⁵⁷⁸ C. Orhonlu, Ulaşım, s. 143; 1717 yılında Hindistan'dan Basra, Halep ve Diyarbekir üzerinden İstanbul'a gelen tüccarlar gümrükten kaçmak için Tokat'ta etrafa dağılmakta oldukları tespit edilmiş ve vergilerin oralardan tahsilinin yapılması bildirilmiştir, BOA, Mad.d.. 10307, 21 Cemaziyelahir 1129/Şubat 1717.

⁵⁷⁹ D. Hut, "Basra", s. 124.

⁵⁸⁰ D. Hut, "Basra", s. 136.

⁵⁸¹ S. Yılmaz, "Hint Ticareti", s. 36.

6- XV. yüzyıldan itibaren Osmanlı ile Hindistan arasında ticaret yapan Osmanlı tebaası Müslüman tüccarlar da vardı.⁵⁸²

Osmanlı doğu ticaret yollarına hâkim olduktan sonra, Irak ya da Mısır'a Türk tüccarın gelip yerleştiği görülmemektedir. Türk tüccarlar daha çok Karadeniz, Ege Denizi'nde seyrek de olsa Mısır ile İstanbul arasında iç ticaret ve deniz ticareti yapmaya devam etmişlerdi. Osmanlı hâkimiyetine geçmiş ülkelerde yerli tüccarlar ve aracılar kendi ticaretlerini sürdürüyorlardı. Özellikler Süveyş ya da Basra'dan hatta Trabzon ya da Erzurum'dan başlayarak Asya ile ticaret yapıyorlardı. Türk tüccarlarının Hint Okyanusu'nda hatta Doğu Anadolu'nun ötesinde bir varlık gösterememesinin sebebi olarak, XVI. yüzyılda Portekizlilerle olan rekabet ve buralarla kurulacak ticarî ilişkilerde pek çok zorluk ortaya çıkarma ihtimalini gösterilmektedir. Eğer Hint Okyanusu ile bir ticarî ilişki kurulursa bu durum Portekizlilerle bir rekabet ortamı yaratacak ve Türk ticaret gemilerinin bir savaş filosuyla korunması söz konusu olacaktır. Hint Okyanusu'nda bir donanmanın bulundurulması ise imkânsız görülmektedir.⁵⁸³ Ancak Asya ticaret yollarında Türklerin olmaması ya da az olması Osmanlı Devleti'ne doğru ya da Osmanlı çıkışlı bir ticaretin olmadığı anlamına gelmemektedir. Bu ticaret Rumların, Acemlerin, Ermenilerin ve Arapların elindedir.⁵⁸⁴

2.4.1. Beratlı Osmanlı Tüccarları (Avrupa-Acem-Hindistan ve Hayriye Tüccarı)

III. Selim zamanına kadar Osmanlı Devleti ile Avrupa arasındaki dış ticaretin hemen hemen tamamı müste'min yani ecnebi tüccarlar tarafından yapılmaktaydı. Müslümanlar daha ziyade iç ticaret ve doğu ticaretiyle meşguldüler. Gayrimüslim tebaa iç ticarete müste'minlerin simsarlığını yapıyordu. Müste'min tüccar, hem Müslüman hem de Osmanlı tebaası olan gayrimüslim tüccardan daha iyi durumdaydı.⁵⁸⁵ Zamanla

⁵⁸² Bursa'da Hindistan ticaretiyle meşgul olan tacirler vardır. Bu tarihlerde uluslararası ticaretle uğraşan yerli ve yabancı tacirlere "hâce" de deniliyordu. Bunların bir kısmının ayrıca seferî tacir anlamında olmak üzere sâciren, seffâren sıfatı da eklenmekteydi. H. Sahillioğlu, "XV. Yüzyıl Sonunda Hindistan'da Osmanlı Tacirleri", **Osmanlı III**, Ed. G. Eren, Yenin Türkiye Yay., s. 77vd.; XVIII. yüzyılın başlarında Surat Liman'nda faaliyet gösteren Muhammed Çelebi ve oğlu Ahmet Çelebi Türk tacirlerin ileri gelenlerinden, R. K. Hussain, *Turkish Merchants*, s. 287.

⁵⁸³ Mantran bu iddiasını XVI. ve XVII. yüzyıl boyunca bu şekilde devam ettiğini Fransız arşivinden bir konsolos raporu ile delillendirir; "*Ticaret amacıyla İstanbul'a varmak için birkaç Acem ve Ermeni'nin katıldığı, karayoluyla gelen belli başlı kervanların çıkış noktası olan Hindistan ve İran'a; Kahire, Halep ve İzmir'e bir rastlantı sonucu giden serüven peşinde koşan bazılarının dışında Türklerin yabancı ülkelere sık sık gidip geldikleri asla görülmemektedir.*" R. Mantran, "Asya Ticareti", s. 1437.

⁵⁸⁴ R. Mantran, "Asya Ticareti", s. 1438.

⁵⁸⁵ C. Çakır, "Nizamname", s. 7.

gayrimüslim Osmanlı tebaası yabancı elçi ve konsolosluklarından “*tüccar beratı*” veya “*patente*” elde ederek ithalat ve ihracat yapmaya başlamışlardı.⁵⁸⁶ Gayrimüslim Osmanlı tebaasından Avrupa devletleri himayesine girerek, müste’min tüccar gibi iç ve dış ticarete imtiyazlı bir şekilde ticaret yapanlara “*beratlı tüccar*” denmektedir.⁵⁸⁷ Beratlı tüccara, daha sonra imtiyazlı bir sınıf haline getirilerek, Avrupa ile ticaret yaptıklarından dolayı beratlı değil, “*Avrupa tüccarı*” denilmeye başlanmıştır (1802). Avrupa tüccarları müste’min tüccarlarla aynı haklara sahip olacak ve %3 gümrük vergisi ödeyeceklerdi.⁵⁸⁸

Avrupa tüccarlarının İzmir, Halep şehirleri dışında Kıbrıs, Edirne, İskenderiye, Şam, Dimyat ve Trablusşam gibi yerlerde artması üzerine buradaki tüccarlar diğerleri gibi bir hareket serbestliğine kavuşabilmek için beratlarına Acem ve Hindistan ibaresinin yazılması talebinde bulunmuşlar ve bu istekleri II. Mahmud tarafından olumlu karşılanmıştı. Bu tüccarların sayısı 1815’de 412 iken, 1835’de hizmetkârlarıyla birlikte 1.344 kişiyi buluyordu.⁵⁸⁹

“Avrupa, Acem ve Hindistan” tüccar gurubu, Avrupa tüccarından olmakla birlikte bunların daha çok Osmanlı sınırları içinde ve Osmanlı ülkesi sınırları dışında doğu ve uzak doğuyla ticaret yaptıkları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu tüccarlar Avrupa sınıfı içinde değerlendirileceği gibi, ayrıca değerlendirilmesi de mümkündür.⁵⁹⁰

Avrupa tüccar sınıfı tesis edildikten sonra bu haktan sadece gayrimüslim Osmanlı tebaası yararlanmaktaydı. Müslüman tebaa bundan yararlanamıyordu. Dış ticaretteki yerleri azınlıklara göre az olsa da zamanla artan bir oranda Müslümanlar da ticarete ilgi duymaya başlamışlardı. III. Selim döneminden itibaren Müslüman tüccar Avrupa tüccarına verilen imtiyazlardan şikâyet etmekteydi.⁵⁹¹ II. Mahmud saltanatının ilk yıllarında ise Müslüman tüccara gayrimüslim tüccarla aynı statüde dış ticaret yapma hakkı tanınmış ve Müslüman tüccara verilmek üzere hazırlanan beratın padişah tarafından uygun bulunmasıyla “*Hayriye tüccarı*” denilen sınıf ortaya çıkmıştır.⁵⁹²

⁵⁸⁶ Ali İhsan Bağış, **Osmanlı Ticaretinde Gayrî Müslimler**, Ankara 1983, s. 53; III. Selim ve II. Mahmud dönemlerinde bunlarla mücadele edilmiştir. 1273’de (1821-22) Kıbrıs’ta bazı tüccarlar, daha önce Avrupa, Acem, Hindistan ticaret beratlarını aldıkları halde onları bırakarak ecnebi patentesi aldıklarından Lefkoşa Naibliği’ne bunların idam edilmesi bildirilmiştir, BOA, C. HR. 56/2788.

⁵⁸⁷ A. İ. Bağış, *Gayrî Müslimler*, s. 17.

⁵⁸⁸ A. İ. Bağış, *Gayrî Müslimler*, s. 63.

⁵⁸⁹ A. İ. Bağış, *Gayrî Müslimler*, s. 92vd.

⁵⁹⁰ Coşkun Çakır, “19. Yüzyılda Osmanlı Ticareti ve Nizamnâmeleri”, **İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İstanbul 1990, s. 15; BOA, HAT. 742/35122, 1237.

⁵⁹¹ C. Çakır, “Nizamname”, s. 18.

⁵⁹² İlk Hayriye tüccarlığı beratının veriliş tarihi kesin olmamakla birlikte 1810 olarak kabul edilmiştir, Mübahat S. Kütükoğlu, “Hayriye Tüccarı”, **DİA**, XVII, İstanbul 1998, s. 64.

Müslüman tüccarın, “*ehl-i islam tüccarından Filibe’de sakin...*” denilmek suretiyle Avrupa, Acem ve Hindistan ticaretine talip olmaya başladıkları anlaşılmaktadır. Bu ülkelerle kara yoluyla olduğu gibi deniz yoluyla da ticaret yapma hakkı verilmiştir.

Avrupa ve Hayriye tüccarları İstanbul, İzmir, Bursa, Şam, Halep, Kıbrıs gibi şehirlerde yaşamaktaydı. Daha sonra Avrupa, Acem ve Hindistan ticaretiyle uğraşan tüccarlara verilen beratların Edirne, Mısır, Dimyat ve Trablusşam’da bulunan tüccarlara da verilmesine karar verilmiştir.⁵⁹³ Bu şehirler içinde başkent İstanbul, uluslararası ticarete önemli bir merkezdi. Hindistan ile Osmanlı arasında ticaret yapan tacirler daha ilk zamanlarında İstanbul’a gelip ülkelerinden getirdikleri malları burada satıyorlardı. Hint ticaretinde bulunan tüccar genellikle İstanbul’un en önemli ve büyük hanlarından olan Valide Hanı, Vezir Han ve Yeni Han’da ikamet etmişlerdi.⁵⁹⁴ Ayrıca Bursa ve Edirne, Hindistan mallarının ticaretinin yapıldığı önemli Osmanlı şehirlerindendi. Edirneli tacirler Avrupa’ya Hindistan’ın pamuklu kumaşlarını ve baharatını sevk ediyorlardı.⁵⁹⁵

Avrupa ve Hayriye tüccarlarının İstanbul’da bir şehbenderle iki muhtarlarının bulunması gerekiyordu. Berat almak isteyen, Divân-ı Hümâyûn Beylikçisi olan şehbendere, bulundukları yerin kadı ve idarecilerinden aldıkları iyi hal kâğıtlarıyla birlikte müracaat ederler ve haklarında araştırma yapılarak beratları verilirdi.⁵⁹⁶ Hayriye tüccarı, Avrupa tüccarına nazaran berat harcını biraz daha düşük vermekteydi.⁵⁹⁷ Bunun dışında diğer hususlarda aynı haklara sahiptiler. Yabancı ülkelerde bir güçlkle karşılaştıklarında o yerdeki Osmanlı şehbenderine müracaat ederlerdi.⁵⁹⁸

1815’den sonra İzmir, Halep ve Kıbrıs gibi şehirlerde tüccar sayısının artmaya başlamasıyla bu yerdeki kadılar tüccar nazırı olarak görevlendirilmişlerdi. Ancak Halep ve Kıbrıs’taki kadılar, ticaret beratını Avrupalı tüccarlara verebilmekteyken, 1828’den itibaren İran ve Hindistan ticaretiyle uğraşan tüccara verilmesi uygun görülmemiştir.⁵⁹⁹

⁵⁹³ BOA, HAT. 630/31116, 29 Zilhicce 1235/7 Ekim 1820.

⁵⁹⁴ Ahmet Yaşar, “İstanbul Hanları: 18. Yüzyıl Sonu ve 19. Yüzyıl başı”, **Osmanlı İstanbulu I**, Ed. E. Emecen-E. S. Gürkan, İstanbul 2014, s. 511; Hint kumaşları gibi değerli malların satıldığı bedesten yangına karşı sağlam taşlardan yapılmış, yüksek kalın duvarlı, kare biçimli büyük bir salondur, Carbognano, İstanbul, s. 67.

⁵⁹⁵ M. S. Kütükoğlu, İktisadi Yapı, s. 358. Halil İnalcık, **Devlet-i ‘Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I**, İstanbul 2009, s. 288.

⁵⁹⁶ 1839’da Ticaret Nezâreti’nin kuruluşuyla müracaatlar buraya yapıldı, C. Çakır, “Nizamname”, s. 28.

⁵⁹⁷ Hayriye tüccarları Avrupa tüccarından farklı olarak hazineye 1500 değil 1200 kuruş ödüyordu, A. İ. Bağış, Gayri Müslimler, s. 99.

⁵⁹⁸ M. S. Kütükoğlu, “Hayriye Tüccarı”, s. 65.

⁵⁹⁹ BOA, HAT., 665/32369, 29 Zilhicce 1243/12 Temmuz 1828.

Avrupa, Acem ve Hindistan ticaretiyle uğraşmak isteyen Osmanlı tebaası tüccar, müste'men tüccarın bağlı olduğu nizama tabi tutulur, onların faydalandığı serbest dolaşım, can ve mal güvenliği gibi imtiyazlardan faydalanırdı. Müste'men tüccarında olduğu gibi hizmetçilerinin yararlandığı imkânlardan bu tüccarın hizmetçileri de yararlanırdı. Avrupa, İran ve Hindistan tüccarının iki hizmetkârı bulunur ve gerektiği takdirde biri ticaret yapılan yerde oturabilirdi.⁶⁰⁰

Avrupa, Acem ve Hindistan tüccarı daha önce ödediği cizye dışında başka bir vergi vermemekteydi. Avrupa, İran ve Hindistan tüccarının İstanbul'daki tercümanlarının ve hizmetçilerinin zamanında cizye vergisi vermeleri şartıyla himaye edilmesine karar verilmişti.⁶⁰¹ Mesela 1817'de Halep'teki Gümrükçü Hanı'nda ikâmet eden Mihail veledi-i Yosef isimli bir tacirin iki hizmetkârının cizyesi olan 6 kuruşa 4 kuruş zam yaparak 10 kuruş cizye alınmıştır.⁶⁰² Tüccar bir eleman çalıştıracağı zaman mühürlü dilekçeyle başvurmak ve izin almak zorundaydı.⁶⁰³ Ayrıca 1844 yılından itibaren Avrupa, İran ve Hindistan'a gidecek olan Devlet-i Aliyye tüccarına verilen beratların mahkeme sicillerince tespiti ve kaydına başlanmıştır.⁶⁰⁴

1806'da Bağdat ve Basra ticaretiyle uğraşan tüccarın da Avrupa tüccarlarının sahip oldukları imtiyaza kavuşmak istedikleri arz edilmiştir. Bağdat ve Basra civarındaki tüccar, Avrupa tüccarı gibi iki nefer hizmetkârından birini İzmir'de ikamet ettirmeleri, kendilerinin de bir nefer hizmetkârının İstanbul'da oturmasına izin verilmesini istiyorlardı. Yapılan incelemeler sonunda bu tüccarlar da gümrük gibi hususlarda Avrupa tüccarlarının tabii oldukları esaslar temel alınmak üzere İran ve Hindistan'a ticaret yapabilme müsaadesini elde ettiler.⁶⁰⁵

1806'da Bağdat, Basra ve Halep tüccarından Hıristiyan devletlerin himayesinde olanların, himayeyi bırakarak eskisi gibi Osmanlı Devleti'nin himayesine geçerek, isterlerse kendilerine Hindistan, Acem ve Avrupa tüccarlarına verilen berat-ı şeriflerden yazılabileceği bildirilmiştir. Bunlara, Müslümanların tabi oldukları tarife defterleri gereğince gümrük resmi alınması sağlanmıştır.⁶⁰⁶

⁶⁰⁰ M. S. Kütükoğlu, "Hayriye Tüccarı", s. 65.

⁶⁰¹ BOA, A.} DVN. 7/12, 29 Şevval 1269/11 Kasım 1844.

⁶⁰² BOA, HAT. 742/35123, 10 Rebiülahir 1232/27 Şubat 1817.

⁶⁰³ C. Çakır, "Nizamname", s. 16-17.

⁶⁰⁴ BOA, A.} DVN. 3/9, 10 Muharrem 1260/31 Ocak 1844.

⁶⁰⁵ A. İ. Bağış, Gayrî Müslimler, s. 69-70.

⁶⁰⁶ BOA, HAT., 1496/21, 6 Rebiülevvel 1221/24 Mayıs 1806.

XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren Bombay, İngiliz sömürgesi altında olmasına rağmen bu limanla Basra arasındaki ticarete genelde Osmanlı tabiiyetinde olan tüccarların etkin rol oynadığı görülmektedir. Bu sebeple bilinenin aksine Osmanlı tüccarı sadece yakın bölgelerle değil, uzak diyarlarla da ticarî münasebette bulunmaktaydı.⁶⁰⁷

2.4.2. Osmanlı-Hint Ticaretinde Culfa Ermeniler

Culfa Ermeniler, XVII. yüzyılda Doğu-Batı ticaretinin başlıca temsilcileridir.⁶⁰⁸ Ermeniler, Levant ticaretinde, özellikle bölgenin ipek ihracatını ve dokuma kumaş ithalatını yönetiyordu. XV. ve XVI. yüzyıllarda Hindistan ile karadan ve Basra Körfezi yoluyla da denizden yapılan İran ile Türk şehirleri arasındaki ticarete etkindiler. Fatih'in İstanbul'u fethi ile de Asya ve Akdeniz arasındaki ticarete önemli bir rol üstlenen Ermeniler İstanbul'a ve Bursa'ya çağırılmışlardı.⁶⁰⁹

XVII. yüzyılda Yeni Culfa'lı (İsfahanlı) tüccarların ticaret tekeli ellerinde tuttukları ipeğin yanı sıra, değerli taşlar, baharat, kumaş, boya, kürk vb. malların dolaşımını sağladıkları anlaşılmaktadır. Bu dönem Culfa Ermeniler, bir ticaret kumpanyasına bir de ticaret okuluna sahiplerdi ve gittikleri ülkelerde yerel ticarete de katılmaktaydı. Bunların diğer Ermenilerle birlikte Surat, Delhi, Lahor ve özellikle Agra başta olmak üzere Hindistan'da pek çok şehirde yerleştikleri bilinmektedir. Bender-Abbas, Ermenilerin bu ticarî faaliyetleri için sık sık uğradıkları bir şehir olarak dikkat çekmektedir. Yeni Culfa'lıların ticaret ağı Filipinler'e kadar uzanmaktadır.⁶¹⁰

Bağdat'ın Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmasından sonra Kızıldeniz'in önemi artmış, değerli Pencâb-Hint kumaşlarını ithal etmek üzere kullanılan İsfahan yolu önem kazanmış, bu yol ise İsfahanlı Ermeniler (Culfa Ermeniler) tarafından kullanılmıştır. Bu dönemdeki Osmanlı-İran Savaşı ticareti tamamen engellemediği, Halep ve İzmir'e ipek taşıyan Ermenilerin aynı zamanda Osmanlı pazarında tüketime sunulmak üzere Hint ve İran kumaşları getirdikleri bilinmektedir.⁶¹¹

⁶⁰⁷ D. Hut, "Basra", s. 138.

⁶⁰⁸ R. Mantran, "Asya Ticareti", s. 1439.

⁶⁰⁹ R. W. Ferrier, "The Armenians and the East Indian Company in Persia in the Seventeenth and Early Eighteenth Centuries", *The Economic History Review*, New Series, vol. 26, No. 1, (1973), s. 38.

⁶¹⁰ S. Yılmaz, "Hint Ticareti", s. 37.

⁶¹¹ Halep'teki ipek pazarı XV. yüzyıldan itibaren İran ipeğini batıya taşıyan Ermenilerin elindeydi. Çünkü Halep, Ermenilerin İran ile Azerbaycan arasında sınır oluşturan Aras Nehri üzerindeki merkezleri Culfa'ya diğer ticaret şehirlerinden daha yakındır. Burası Orta Anadolu'dan daha güvenli bir yerdi. Bu tüccarların XVI. yüzyılda da Halep'e bağlı kalmaları ile birlikte XVII. yüzyılda değişen siyasî ve iktisadî değişimden

XVIII. yüzyılda da Ermeni tüccarların bu ticarî faaliyetlerdeki üstünlüklerinin devam ettiği anlaşılmaktadır. XVIII. yüzyılın son çeyreğinde Basra-Bağdat ile Halep arasındaki ticaretin büyük bir kısmını Ermeniler elinde tutmaktaydı.⁶¹² Bunlar ekonomik açıdan çok güçlüydüler. Mesela, 1724 yılında İzmir’de varis bırakmadan vefat eden Culfalı Ermeni taciri İzmir’de kumaş ticareti yapan bir sarraftı ve ardından oldukça zengin bir servet bırakmıştı.⁶¹³ Akdeniz ticaretinde Yahudilerin etkinliği ne kadar fazla ise Hindistan, İran ve Osmanlı ülkeleri arasındaki ticarete Ermeniler o kadar önemlidir. Ermenilerin bu başarılarının nedeni ise bu üç ülkeye yayılmış olan Ermeniler arasındaki yakın ilişki ve kredi olanaklarının varlığıdır.⁶¹⁴ Avrupa’nın büyük doğu şirketleri ortaya çıktıklarında kolayca aracı olarak bunlara yöneldiler ve bu ticaretteki rolleri gittikçe önem kazandı. Böylece Osmanlı dış ticaretinde Avrupalı doğu ticaret kumpanyalarının giderek ehemmiyeti arttı.⁶¹⁵

2.4.3. Osmanlı Devleti ile Hindistan arasındaki Ticarete Hindistanlı ve İngiliz Tüccarlar

Osmanlı tabiiyetindeki tüccarlar dışında Basra ile ticaret yapan Hint ve İngiltere tabiiyetinde bulunan tüccarlar da vardır. Osmanlı-İran-Hindistan ticaretinde Ermeniler kadar olmasa da Hintlilerin de faal oldukları anlaşılmaktadır.⁶¹⁶ XVII. yüzyılda Osmanlı ticaret ağlarında büyük bir daralma görülmüştür. Hint limanlarında bir zamanlar güçlü bir şekilde faaliyet gösteren Osmanlı tüccarları, bu yüzyılda Ermeni tüccarlar dışında Hint Okyanusu’nun ticaret alanlarından tamamen çekilmiştir. Bunun aksine Hint ticaret ağı, özellikle Gücerattakiler, geniş bir yayılma alanı bulmuştur. Moha’da büyük ambarlar kuran bu tacirler Kızıldeniz’in bütün güney kısmındaki ticarete hâkim olmuştur. Yemen’de Yahudilerle birlikte Banyanlar altın ve gümüş işi yaparlardı.⁶¹⁷ Kızıldeniz-Basra Körfezi ticareti, Batı Hint sahillerindeki limanlardan kalkan çoğu Güceratlı olan

dolayı onları Halep’e ticarî rakip olarak ortaya çıkan İzmir’e yöneltti, E. Eldem vd., Halep, İzmir ve İstanbul, s. 30.

⁶¹² S. Yılmaz, “Hint Ticareti”, s. 36.

⁶¹³ Serap Yılmaz, “İranlı Ermeni Bir Tüccarın Terekesi ve Ticari Etkinliği Üzerine Düşünceler”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, VII/1, 1992, s. 201.

⁶¹⁴ H. İnalçık, “Pamuk”, s. 10.

⁶¹⁵ R. Mantran, “Asya Ticareti”, s. 1439.

⁶¹⁶ H. İnalçık, “Pamuk”, s. 11.

⁶¹⁷ M. Niebuhr, *Travels II*, s. 93; XVII. yüzyılda Moha, Kızıldeniz ile Surat, Kambay, Diu, Malabar ve Hindistan’ın diğer kesimleri arasında bağlantı kurmaktaydı. Avrupalı, Türk, Arap, Mısırlı tüccarlar burada karşılaşırlardı, J. Ovington, **A Voyage to Surat In The Year 1689**, Ed. H. G. Rawlinson, London 1929, s. 268.

tüccarların (Banyan) elindeydi. Hintli Müslüman tüccarın Cidde'ye gelişi kabul edilmiş ancak Kahire, Türk, Magripli ve Mısırlı tüccarın tekeline geçmiştir. Yani Hintli Müslüman tüccarların Cidde'den öteye Süveyş'e geçmesine izin verilmemiştir. Güceratlı bir tüccar bunu ilk kez 1698'de tecrübe etmiş ve mallarını zararına bir Mısır limanına indirmiş ve Cidde'de yüksek olan gümrük vergisini ödemek zorunda kalmıştır.⁶¹⁸ Hint ticaret gemileri, XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren denizlerdeki korsan tehlikesinden dolayı Basra ve Cidde'ye konvoy halinde seyretmek zorunda kalmıştır.⁶¹⁹

Kahireli tüccar, Cidde'nin güneyine inmeyi göze alamıyorlardı. Bunun sonucunda baharat ithalatı, genellikle Müslüman Hint tüccarın yalnız Kahire ya da İstanbul'a gitmekle yetinmeyip zaman zaman küçük Anadolu kasabalarında bile görünmesine yol açıyordu. Hint tacirlerin kendi hükümetlerine fazla bel bağlamamış olmaları, bu ilişkilerin net anlaşılmasını engellemektedir. Bu sebeple Fransızların, Hollandalıların ve İngilizlerin İstanbul, İzmir veya Sayda'daki varlığının yol açtığı sonuçları, bir ölçüye kadar değerlendirmemize imkân veren diplomatik yazışmalar Hint tacirler konusunda mevcut değildir.⁶²⁰

Yine de Osmanlı topraklarında Hindistanlı tacirlere dair kayıtlara rastlamak mümkündür. Halep'in mahkeme kayıtlarında Avrupalı ve İranlı Ermeni tüccarların yanı sıra Hintli tüccar cemaatleri de bulunuyordu. Hindistanlı cemaat, bir ölçüde Osmanlı Devleti tarafından resmen tanınmıştı. 1639'da Halep müftüsünden, cemaat mensuplarının Müslüman ve bu sebeple de cizye vergisinden muaf olduklarına dair bir fetva almışlardır. Hintli tüccarlar, Avrupalıların ve Ermenilerin ekonomik faaliyetlerinin gölgesinde kalan, düşük ölçekli seyyar satıcılık türünden ticarî etkinlikler sergiliyorlardı. Ancak 1645'te Muhammed Nasır adlı bir Hint tacir, Halep'te karşı karşıya kaldığı gümrük vergileri konusunda uzun süren bir tartışma yaşamıştır. Bu şahıs Mir Zarif isimli Hint bir prensin ticarî temsilcisidir ve patronu adına 12.500 kuruş değerinde 50 denk çivit getirerek İstanbul'a satmıştır. 40.000 kuruş değerinde cinsi belirtilmeyen Hint malını da gemiyle İskenderun'dan Venedik'e götürmüştür. Venedik'ten dönerken 60.000 kuruşluk mal almış ve bunu kervanlarla Basra'ya oradan da Hindistan'a taşımak istemiştir. Bu ticarî işlemin hacmi, XVII. yüzyılda herhangi bir Avrupalı veya İranlı tüccarın kayda geçmiş

⁶¹⁸ M. Tuchscherer, "Kızıldeniz'de Osmanlı Donanması", 219.

⁶¹⁹ C. Orhonlu, Habeş, s. 144.

⁶²⁰ S. Faruqi, "Giriş", s. 21.

ticarî etkinliğini gölgede bırakmaktadır, fakat aynı zamanda bir Hintli tacirin kentte geniş ölçekli ticarî etkinlik yürütmesine dair tek örnek olarak kalmıştır.⁶²¹

Hint ve İngiliz tacirler Cidde, Masavva ve Halep'te ticarî faaliyetlerini yürütmektedir. Ancak bu tacirlere ilişkin kayıtlara genellikle ticarî faaliyetlerinde problemler çıkması durumunda rastlanmaktadır. Bunun haricinde Mekke'de Hint kökenli ve Hindistan ile ticaret yapan zengin Hintliler yaşamaktadır.⁶²² Mesela, 1853'de İngiltere tebaasından Masavva'da ikamet eden Hint tacirler, kendilerinden ava'id (aidat, gelir) adıyla alınmış olan akçe ve benzeri konularda İngiltere konsolosluğuna şikâyetle bulunmuşlardı. İngiltere Sefareti'nden yazılan tahrirat Meclis-i Vâlâ'ya gönderilmiş ve bu meselelerle ilgili değerlendirmeler Maliye Nezareti'ne bırakılmıştır.⁶²³ Yine Mart 1850'de İngiltere tebaasından olup Cidde'deki tüccar ve Hint bezirgânlarından özellikle tacir Thomas Marlaki'ye yapılan müdahalelerden ve anlaşmalara ters muamelelerden dolayı İngiliz Elçisi, Bâb-ı Âli'ye şikâyetle bulunmuştu. Sert sözler ve gösterilen kötü muamelelerle, can ve namusları ve mallarının emniyeti zorla elinden alınmış, bu da anlaşma şartlarına dokunmuş olduğundan şikâyet söz konusu olmuştur.⁶²⁴ Haziran 1852'de Mısır yoluyla Hicaz'a gidecek olan Hint taciri Ağa Hüdabahş'ın Süveyş'ten Cidde'ye gemiyle gideceği ve hürmet gösterilmesi Mısır ve Cidde Valisi'ne yazılmıştır.⁶²⁵

1857 yılında Ferik Azmi Paşa'nın Gazze Arapları üzerine hareketi sırasında bazı Araplardan alınıp Halep'te satılan eşya içinde, İngiliz himayesindeki Hintli bir tacirin 30 deve yükü kadar malı bulunduğu dair İngiltere'nin Halep'teki konsolosundan sefarete gelen tahriratın gönderilerek hakikatin ortaya çıkarılıp bildirilmesi istenmiştir.⁶²⁶

Kızıldeniz ticaretinde Hindistanlı tacirlerin ve gemilerin üstünlüğü söz konusudur. Hindistan'dan Cidde'ye gelen Hint gemileri İngiliz bayrağı altında sefer yapıyorlardı. Bu gemiler Hindistanlı gemicilerin çalıştığı ve yönettiği gemilerdi. Bunlar asla kıyıdan açığa, denizin iç kısımlarına açılma riski almazlardı. Bundan dolayı Mekke Şerifine ait Yenbu ve Cidde limanlarından geçmek zorundaydılar. 1814 yılında Bombay'dan Resul Kaptan pirinç yüklü bir gemiyle gelinceye kadar, Cidde'ye beş yıldır herhangi bir İngiliz kaptan

⁶²¹ E. Eldem vd., Halep, İzmir ve İstanbul, s. 39.

⁶²² Mekke'deki Hindistanlı tacirlerle ilgili detaylı bilgiler üçüncü bölümde anlatılacaktır.

⁶²³ BOA, A.}. MKT. NZD. 97/84, 28 Muharrem 1270/31 Ekim 1853.

⁶²⁴ BOA, A.} MKT. UM. 11/40, 6 Cemaziyelevvel 1266/20 Mart 1850.

⁶²⁵ BOA, HR. MKT. 47/15, 7 Ramazan 1268/25 Haziran 1852.

⁶²⁶ BOA, HR. MKT. 195/76, 5 Zilkade 1273/27 Haziran 1857.

gelmemiştir. Bu gemilere komuta edenler İngiliz değildi. Hindistan'da yaşayan çok az sayıdaki İngiliz tüccarlar, neredeyse tümüyle Ciddeli, Maskatlı, Bombaylı, Suratlı ve Kalkütalı Müslümanların sermayesiyle sürdürülen Kızıldeniz'deki ticareti yönetmekteydiler.⁶²⁷

2.4.4. Kızıldeniz ve Basra Körfezi'nde Osmanlı'ya Bağlı Yöneticiler

Osmanlı Devleti ile Hindistan arasındaki ticaret daha çok Osmanlı Devleti'nin Arap vilayetlerinde gerçekleşmekteydi. Mekke ve Medine hem dinî açıdan hem de ticarî açıdan önem arz etmekteydi. Bu yerlerden Osmanlı Devleti'nin herhangi bir geliri yoktu. Ayrıca Mısır ve Basra Körfezi de Osmanlı Devleti'ne oldukça zayıf bir bağla bağlıydı. Yerel emirlikler de Hindistan ile ticaret yapmakta, anlaşmalarda bulunmaktaydı.⁶²⁸

Mekke Şeriflerinin şahsî olarak Hindistan ile ticaret yaptığına dair bilgiler belgelere yansımıştır. Şerif Galip, yoğun şekilde Hint ticaretiyle meşguldü. Her biri 400 tonluk iki gemisi, ayrıca Yemen'le kahve ticareti yapan irili ufaklı gemileri vardı. J. L. Burckhardt, Şerif Galip'in Kızıldeniz'de yapılan her bir ticaretle ilgilenen kurnaz bir spekülâtör olduğunu şu sözleriyle ifade etmektedir;

*“Cidde tacirleri üzerinde ağır vergilerle ve kendi sert rekabetiyle baskı kurmuştu, ancak tacirlerden zorla haraç alma gibi uygulamaları yoktu. Eğer borç para almışsa onu kararlaştırılan tarihte öderdi. Kişileri olağandışı katkı yapmaya asla zorlamazdı; ama tüm toplumun ödeyeceği vergilerde keyfi artışlar yapardı. Onun zamanında mal/mülk güvenliğinin sağlam olduğu bilinirdi; bu da Vehhâbîlerin Galib'i büyük bir sıkıntıya düşürmüş olmasına rağmen, yabancı tacirlerin Cidde'ye uğramalarını teşvik eden bir şeydi.”*⁶²⁹

Şerif Galip Kasım 1813'de azl edilmiş, önce Mısır'a daha sonra Selanik'e gönderilmişti.⁶³⁰ 7 Ağustos 1823'de Mısır Valisi, merkeze Mekke Şerifi Şerif Galib hakkında bir takrir göndermiştir. Eski Mekke Şerifi Galip'in malı ve eşyası müsadere

⁶²⁷ J. L. Burckhardt, Arabistan, s. 45.

⁶²⁸ Ali Bey, Travels of Ali Bey II, s. 141.

⁶²⁹ J. L. Burckhardt, Arabistan, s. 46; J. L. Burckhardt'tan önce Cidde'de bulunan Ali Bey Şerif Galip'in ağır vergilerle tacirlere zarar verdiğini söyler, Ali Bey, Travels of Ali Bey II, s. 136.

⁶³⁰ Şerif Galip bin Mesâid, 1788-1813 yılları arasında Mekke Şerifliği yapmıştır, İ. H. Uzunçarşılı, Mekke Emirleri, s. 117-118; Şerif Galip, Vehhabî hareketinde Cidde'yi teslim etmeye mecbur kalmış ve Cidde'nin kontrolünü elinde tutmak için bu mezhebi benimsediğini ilan etmişti. Böylece Vehhâbîler Cidde'ye girememişti. 1811 yılına kadar Türk yönetimi Hicaz dışında kalmıştır. 1811'de Mehmed Ali Paşa'nın Vehhabîler üzerine sefere çıkmasıyla Cidde geri alınmıştır. Şerif Galip, Mehmed Ali Paşa ile anlaşarak Cidde'de kalmıştır. Fakat daha sonra tutuklanarak Türkiye'ye gönderilmiştir. Şerif Galip yöneticiliği sırasında Mekke'de ikamet etmekteydi, J. L. Burckhardt, Arabistan, s. 69vd.

edildikten sonra, Hindistan'a gönderdiği 50.000 Fransız riyalı değerindeki malının Cidde'ye mi yoksa Mısır'a mı iade edileceği merkeze bir takrirle sorulmuştu.⁶³¹

XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren İngilizler Mısır yöneticileriyle ticaret anlaşmaları yapmaya çalışmaktaydılar. Bengal Bölgesi Genel Valisi Warren Hastings, 1768'de isyan eden Mısır'da Bulutkapan Ali Bey'e hediyeler göndererek, kendisini ticarî ilişkiler kurmaya davet etmişti.⁶³² Bulutkapan Ali Bey'den sonra Mısır'ın yönetimi Muhammed Bey'e geçmiş, İngilizler bu defa da Mısır Valisi Muhammed Bey'i ziyaret ederek, kendileriyle mahallî idareciler arasında, Mısır'a getirdikleri mallar için Cidde'de kararlaştırılan gümrük vergisinin %14 değil, %8 olmasını Kahire'ye kabul ettirmişlerdi.⁶³³

Basra Körfezi'ndeki Bahreyn Adası, tarihin en işlek denizyolu üzerinde önemli bir stratejik noktada yer almaktadır. Burada sığ sularda kolaylıkla elde edilebilen kaliteli inci bulunmakta ve burası zengin hurmalıklara sahipti. Osmanlı Devleti, 1559'da burayı ele geçirerek bir üs kurmuştu. Daha sonra Portekiz, İran ve Arap kabileleri arasında hâkimiyet mücadelelerine sahne olan Bahreyn, 1783 yılında Arap kabilelerinden Utûb kabilesinden Âl-i Halîfe'nin idaresine geçmiş ve günümüze kadar bu kabilenin yönetimi devam etmiştir. Bu kabilenin Bahreyn'e hâkim olması bölgede ticareti canlandırmıştır. Bir dönem Bahreyn'e Vehhâbîler hâkim olmuştu. 1838 yılındaki Osmanlı Devleti'nin Vehhâbîler üzerine hareketi sonucu Bahreyn Osmanlı hâkimiyetini tanımak zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin Bahreyn üzerindeki hâkimiyeti oldukça zayıf kalmıştır. 1846'da İngilizler Bahreyn ile ticarî bir anlaşma yapmak istemişler, ancak Osmanlı Devleti'nin karşı çıkabileceği için muhtemel bir sürtüşmeden kaçınmışlardır.⁶³⁴ 1847 yılı yazında Bağdat Valisi Mehmed Necip Paşa Bahreyn Şeyhi'ne bir mektup yazarak onu doğrudan doğruya Osmanlı tabiiyetine almak istemiştir. Bahreyn Şeyhi Osmanlı baskısını, Osmanlı-İngiliz rekabetinden faydalanmak için bir fırsata çevirmek isteyerek Hint limanlarındaki Bahreyn gemilerinden alınan vergilerin düşürülmesi için İngilizlerle pazarlık yapmaya çalışmıştır.⁶³⁵ 1847 yılının sonlarında bu anlaşma tekrar belirmiş ve Osmanlı Devleti, Bahreyn ile Bombay arasındaki ticarî ittifakı yakından takip etmiştir.

⁶³¹ BOA, HAT. 344/19635-J, 29.12.1238/6 Eylül 1823.

⁶³² S. Yılmaz, "Hint Ticareti", s. 52; R. Mantran, "Ticaretin Değişmesi", s. 168.

⁶³³ C. Orhonlu, Habeş, s. 136.

⁶³⁴ Mustafa L. Bilge, "Bahreyn", *DİA*, IV, İstanbul 1991, s. 494.

⁶³⁵ Ramazan Balcı, "Osmanlı Hariciyesi'nin Hazırladığı 'Bahreyn Adaları Meselesi' Kitapçığı Üzerinden İngiliz Sömürgeciliği'ne Bakış", *History Studies*, IV/3, Ekim 2012, s. 6.

Bahreyn tüccar gemilerinin Bahreyn Şeyhi tezkiresiyle Hint sahillerine vardıklarında kabul edileceklerine İngilizler tarafından söz verilmiş ve Bombay yöneticisi tarafından dahi Bahreyn şeyhine hediyeler gönderilmiştir.⁶³⁶

2.5. Tüccarların Yolculuk Süreleri, Mevsimleri ve Seyahat Harcamaları

Hindistan ile Osmanlı Devleti arasında yapılan ticaret fazla zaman gerektiren bir etkinliktir. XVIII. yüzyılın son çeyreğinde İstanbul'dan yola çıkan bir tüccarın Hindistan seyahati en az 20 ay sürmekteydi. 4 ay İstanbul-Basra, 4 ay Basra-Hindistan arası olmak üzere 8 ayı yolda geçiren tüccar, 8 ay Hindistan ya da Basra'da kaldıktan sonra buradan tekrar Basra'ya dönmek için 4 ay zamana ihtiyaç duymaktaydı. Aynı tüccar, Hindistan'da bir limandan diğerine geçmek amacıyla daha fazla kalırsa iş seyahatinin süresi toplam 3 yıla kadar çıkabilmekteydi.⁶³⁷

Osmanlı tüccarının Basra üzerinden İstanbul-Hindistan arasındaki iş seyahatleri için geçirdikleri süre hemen hemen Avrupalıların Atlantik yolundan Hindistan'a ulaşırken harcadıkları süreye eşittir. Tüccarların Hindistan'da uzun zaman kalmalarının nedenleri arasında gümrük kontrolü, para değişimi veya bankerlik işlemlerinin çok uzun süre alıyor olmasıydı.⁶³⁸

XVIII. yüzyılın ortalarında Mehmed Emin Efendi Surat'ta iken bu durumu bizzat gözlemlemektedir. Mehmed Emin Efendi, o devirde Surat'ta uygulanan gümrük muamelesinin yolcular ve tacirler için birçok güçlükler arz ettiğini ifade etmektedir. Karaya çıkma izni alabilmek için 5-10 gün kadar gemide beklemek icap ettiğini, izin verildikten sonra sahile çıkıldığını, fakat bu defa gümrük kontrolünün sıklığının taciri ve yolcuyu bıktırdığını belirtmektedir.⁶³⁹

Hindistan'ın doğal şartları gereği her yıl Mayıs'ın sonlarından Eylül'ün başına kadar Batı Hindistan'ın bütün limanları o zamanki bütün deniz taşıtlarına kapalı kalmaktaydı. Sonbaharda kuzey ve kuzey doğudan esen kış yelleri de gemilerin limanlara yaklaşmalarını imkânsızlaştırmaktaydı. Limanlara girip çıkmak ve denizlerde gidip gelmek güç olmakla birlikte, gemilere yüklenecek malların karadan taşınması da

⁶³⁶ BOA, HR. MKT. 19/5, 11 Muharrem 1264/19 Aralık 1847; Ayrıca İngilizlerin Bombay Hükümeti ile San'a İmamı arasında da bir ticaret anlaşması yapılmıştı, BOA, HAT. 1290/50081.

⁶³⁷ S. Yılmaz, "Hint Ticareti", s. 40-41.

⁶³⁸ S. Yılmaz, "Hint Ticareti", s. 41.

⁶³⁹ İ. Miroğlu, Hindistan, s. 542-543.

mevsimsel değişmelerden dolayı zorlaşıyordu.⁶⁴⁰ Kalküta, Surat ve Bombay'dan Cidde'ye gemiler Mayıs ayı başında gelirlerdi. Cidde'den Bengal gemileri Haziran'da; Surat ve Bombay gemileriye Temmuz ya da Ağustos başlarında ayrılırlardı.⁶⁴¹ Mehmed Emin Efendi, Cidde'den kalkan Hindistan gemilerini kaçırmanın yolculuğun aylarca ya da bir yıl ertelenmesine sebep olduğunu söylemektedir.⁶⁴²

Hindistan'da Yahudilere ait mallarla yüklü büyük gemiler Maskat, Buşehr ve Basra'ya ulaşırdı. Bu mallar Basra'da bekleyen daha küçük kargo gemilerine yüklenirdi. Buharlı gemiler Hindistan ile Buşehr arasında sadece altı hafta da bir giderdi.⁶⁴³

Basra Limanı'na giriş çıkış yapan gemilerin sayıları ay ve mevsimlere göre farklılık göstermekteydi. Ekim ve Kasım ayları liman trafiğinin en yoğun olduğu dönemdir. Burada gemi trafiğinin yoğunluk kazandığı aylar sonbahar mevsimine denk gelmekteydi. Bu durum Basra'nın en önemli ihraç mahsulü olan hurmanın hasat mevsimi olan sonbahar aylarında diğer bölgelere nakledilmesinden kaynaklanmaktaydı. Ayrıca Basra'ya diğer limanlardan en fazla gelen emtia durumundaki kumaşın genelde sonbahar ve kış aylarında ithal edilmesi de bu durumu etkileyen sebepler arasındaydı. Neticede Basra'ya kumaş getiren gemilerin dönüş seferinde de Basra'dan hurmayı nakletmesi bahsedilen yoğunluğa sebep oluyordu.⁶⁴⁴

2.6. Ticarî İşlemler (Ödeme-Kazanç)

XVIII. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı tüccarları Hindistan'dan yaptığı ithalat ücretini peşin olarak ödemekteydi. Nitekim İstanbul'dan (Basra yoluyla) Hindistan'a giden bir tüccar altın tel dışında, yanında yalnız nakit para götürmekteydi. Bu tarihlerde İstanbul piyasasında kullanılan kuruş veya İstanbul kuruşu, 3 Fransız lirası değerinde idi. Bir kuruşun Hindistan'daki karşılığı ise 1 rupiydi. Basra kuruşu İstanbul'unkinden bir çeyrek daha düşük değerdeydi. Ancak Hindistan'a giden İstanbullu tüccar, alışverişte

⁶⁴⁰ Y. H. Bayur, Hindistan II, s. 547; Başkentler bölgesine doğru (Delhi, Agra, Fetihpur Sikri) kara ve su yolu ile birçok mal gelirdi. Gence, Cemne ve batı da Sint ırmakları büyükçe gemilerin işlemesine müsait oldukları için başlıca ulaştırma yollarıydılar. Akıntının hafif olduğu ve uygun yellerin en çok estikleri zamanlarda gidiş gelişler daha sık olurdu, Y. H. Bayur, Hindistan II, s. 542.

⁶⁴¹ Cidde'ye Maskat ve Basra gemileri ve Mozambik kıyılarından köle getiren tekneler de bu zaman diliminde gelirdi, J. L. Burckhardt, Arabistan, s. 43.

⁶⁴² İ. Miroğlu, Hindistan, s. 542.

⁶⁴³ J. Benjamin, Eight Years, s. 119.

⁶⁴⁴ D. Hut, "Basra", s. 132-133.

başkent İstanbul'da değeri 2,5 kuruş olan İspanyol kuruşu ve Macar eküsü veya kara kuruş kullanmaktaydı.⁶⁴⁵

Hint Okyanusu'nda yapılacak alışverişlerde gerekli olduğu için kervanların külçe halinde altın ve gümüşü İran ile Hindistan'a taşıdıkları ve değerli madenlerin Osmanlı Devleti üzerinden doğuya aktığı bilinmektedir. Habeşistan ve Sudan'dan ihraç edilen altın ve diğer değerli madenlerinin büyük bir kısmı Mısır'a geçmekte diğer kısmı da Osmanlı ülkeleri Mısır, Arabistan ve Suriye'de tüketilmek üzere pamuklu ve ipekli dokumalar satın almak üzere, bez ve kumaş imalinde kullanılan boyalarla birlikte İran ve Hindistan'a götürülmekteydi. Bir tacir, Hint malları ithal etmek için Basra'ya gitmekle yetinirse malları Basra'ya kadar getiren tüccara %30 verdikten sonra bu ticaretten %50 kâr etmekteydi. Aynı tacirin bizzat Hindistan'a kadar gittiğinde, ithalattan kazancı %100'e çıkmaktaydı. Tüccarların Hindistan dönüşü, Basra'ya boş keselerle geldiklerinden, yani tüm paralarını Hindistan'da harcadıklarından, yolculuklarının kalan kısmı süresinde yapacakları harcamalar için Basra'da %30 faizle ödünç para bulmak zorunda kaldıkları anlaşılmaktadır.⁶⁴⁶

Cidde ile Hindistan arasında yapılan ticarete tacirler, gemiler geldiğinde toptan alışveriş için dolar ve Venedik altını toplardı. Hindistan'dan gelen gemiler karşılarında bu hazırlıklı tacirleri bulurdu. Kahire tacirleri de kendi adlarına satın almaları için buraya büyük miktarda paralar gönderirdi. Ancak gelen malların büyük kısmı Cidde'deki tacirler tarafından satın alınırdı. Bu malları, kendileri için daha çok kâr getirecek şekilde, Kahire'ye gönderirlerdi. Hindistan gemileri, Cidde'den ayrılır ayrılmaz ilk fiyata %10'luk bir kâr ilavesi yapılırdı. Bununla birlikte para sıkıntısı olmadıkça tacirler mallarını bu sırada satmaz, onları dört-beş ay depolarında muhafaza ederlerdi. Bu süreçte de fiyatlar yükselmeye devam ederdi. Eğer sonraki yılın Ocak ya da Şubat ayına kadar beklemeyi tercih ederse, büyük olasılıkla %30 ila %40'lık bir kâr elde ederlerdi. Eğer hac mevsiminde mallarının bir kısmını Mekke'ye gönderebilirlerse kârlarını daha da arttırabilirlerdi. Cidde'deki ticaretin bu özelliği, gemiler burada oldukları sürece, Cidde'deki kalabalıklığı arttırmaktaydı. İnsanlar malları birinci elden almak için

⁶⁴⁵ S. Yılmaz, "Hint Ticareti", s. 48-49; XVII. ve XVIII. yüzyılın bir bölümünde Osmanlı Devleti, Doğu'ya doğru hareket eden sikkeler ve İspanyol-Amerikan gümüşü için geçiş yolu görevi yaptı. Osmanlı Devleti'ne ne kadar gümüş para giriyorsa o kadarı çıkıyordu. Bunun sebebi Doğu ile yaptığı, yani İran ve Hindistan ile yapılan olumsuz bir ticaretti, Carlo M. Cipolla, **Fatihler, Korsanlar, Tüccarlar**, çev. Tülin Altınova, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 2003, s. 38.

⁶⁴⁶ S. Yılmaz, "Hint Ticareti", s. 50.

Kızıldeniz'deki her limandan buraya doğru gelir; Mekke'nin, Yenbu'nun ve Cidde'nin tacirleri bu alışveriş için tüm parayı toplardı.⁶⁴⁷

Hint gemilerinin yılda bir kez gelmeleri, Cidde'nin Hint malı ticaretinin daha güvenli ve kârlı olmasını sağlıyordu. Malların değeri bilinen talebe ve gelmiş olan malın miktarına göre tespit edilirdi. Bu fiyatın diğer ticarî gemi filosunun gelişine kadar düştüğü görülmemiştir. Cidde'de alışveriş tüm mallar için yapılır, pazarlık yarım saat içinde tamamlanır, parası da ertesi gün ödenirdi. Alınmış olan mal Süveyş'e gönderilir, Kahire'de satılırdı. Buradan da Levant üzerinden yerini bulurdu. Kahire'den bu malların karşılığında Hicaz'da satılmak üzere ya mal alınır ya da Hindistan gemileriyle götürülmek üzere dolar ve Venedik altını alınırdı. Bu durum Mısır'da gümüşün azalmasına ve yetersizliğine sebep olurdu.⁶⁴⁸

J. L. Burckhardt Cidde'deki ödeme-kazanç konusunda şu bilgileri vermektedir;

*“Cidde, yalnızca Mekke'nin limanı olmasından dolayı zengin değildi. O aynı zamanda Mısır'ın, Hindistan'ın ve tüm Arabistan'ın limanı olarak önemliydi. Mısır'ı hedefleyen bu memleketlerin ihracatçıları önce Cidde tüccarıyla muhatap olurlardı. Cidde'deki zengin Arapların yanı sıra Hindistanlılar da bundan dolayı zenginlerdi. Bazı Hindistanlıların 150 ile 200 bin Sterline yakın bir sermayeye sahip olduklarını gözlemlenmiştir. Hindistanlılar burada 40-50 bin Sterlin değerinde olan bir düzineden fazla eve sahiptiler. Cidde'de toptan ticaret büyük kolaylık ve kârlı bir biçimde yapılıyordu. Burada Levant ya da başka bir ticaret merkezinden daha çok dalavere ve aldatma vardı. Bunun ana sebebi, tüm pazarlıklar hazır bir para (peşin ödeme) için yapılıyordu, borçlanma çok az yapılıyor ya da olmuyordu. Buradaki tacirleri sahip oldukları servetlerin büyüklüğü kadar da kötü şöhretliydi. Ancak yaptıkları ticaretin doğası ve buradaki yerleşik usul, Doğu'da herhangi bir memlekette olana göre daha az zorluğa ve entrikalı iş yapmaya izin veriyordu.”*⁶⁴⁹

Süveyş ve Kahire alışveriş için büyük sermayelerin her zaman hazır bulunabildiği bir yer değildi. Hatta Süveyş'te ticarî işlemler için hazır para bulundurulması neredeyse bilinmeyen bir şeydi. Sonuç olarak Hint malları uzun vadeli olanın dışında satılmazdı. Süveyş'te Hint mallarını alacak nakit para olsa bile Hindistan'dan doğrudan Süveyş'i hedefleyen gemilerin yüklerini kârlı bir biçimde ve zamanında Süveyş'e indirmeleri çok zordu.⁶⁵⁰

⁶⁴⁷ “Hint gemileri Cidde'den ayrıldıktan bir süre sonra zengin ve saygın bir tüccar benim tanıdığım bir tüccardan 100 dolar borç almak için ziyarete geldiğinde oradaydım. Adam tüm parasını Hint malları almak için harcadığını, malları henüz satmak istemediğini, ama günlük harcamaları için parasının kalmadığını söylemişti. O tüccarlar arasında bu durumun sıklıkla vuku bulduğunu anladım.” J. L. Burckhardt, Arabistan, s. 43.

⁶⁴⁸ J. L. Burckhardt, Arabistan, s. 43vd.

⁶⁴⁹ J. L. Burckhardt, Arabistan, s. 41vd.

⁶⁵⁰ J. L. Burckhardt, Arabistan, s. 44vd.

Hindistan gemi filolarının Cidde’de kalış süresince dolar çok yüksek değerde olurdu. Mesela gemilerin olmadığı Ocak 1815’de 1 dolar 9 kuruş iken aynı yıl gemilerin geldiği mevsimde 11-12 kuruş seviyelerine kadar yükselmişti. Hindistan gemileri ayrıldıktan sonra doların değeri tekrar düşmüştü. Cidde pazarında az miktarda Hint rupisi görülür; ama bu para biriminin burada kullanımı yaygın değildi.⁶⁵¹

2.7. Ölen Tüccar Malları, Borçlar-Alacaklar

Osmanlı Hindistan ticaretinde Basra’dan sonra kervan yolculukları yorucu ve yıpratıcı olduğundan tacirlerden yolda ölenler olmaktaydı. Bunlar herhangi bir kimse olmayıp, dış ticaret yapan varlıklı tacirlerdi. Osmanlı sınırlarında bilinen bir mirasçısı yoksa doğulu tacirin mirası hazineye kalırdı. Sonra veraset hakkını ispat edenlere hazineye alınan mirasın tutarı verilir ya da hazineden verilmek pek mümkün olmazsa herhangi bir mukataaya havale edilerek oradan tahsil edilirdi. Bu sebeple kervanlardaki tacirlerin isimleri ve yükleri kayıt altına alınmaktaydı.⁶⁵²

XV. yüzyılın sonlarında Bursa’dan Hindistan’a giden Osmanlı tüccarlarından Hindistan’da ölen Hacı Mûsa bin Durahacı bin Hüseyin’in Hindistan vilayetinde yolda öldüğü ve tek varisinin Mahmud olduğu Bursa Şeriyeye Sicillerinde kayıtlıdır.⁶⁵³ 1789 yılında Halep’teki İngiltere Konsolos Tercümanı İlyas Andon ticaret için İstanbul’a geldiğinde Hint ve Halep kumaşlarından 16.552 kuruş akçe malı Ramazan ayının başında 3 taksit ile ödemek üzere bezirgân Sakızlı Dimitri’ye satmış ve karşılığında bir senet almıştı. Bu taksitlerin henüz evvelkinin vadesi gelmeden bezirgânın ölmesi üzerine malları müsadere edildiğinden tercüman İlyas Andon’un hakkı araştırılarak mirî hazineden alınması konusunda İngiltere elçisi merkeze başvurmuştu.⁶⁵⁴

1807’de Maldiv Adaları’ndan büyük bir gemiye sahip kaptanın Cidde’de ölmesi üzerine gemisi ve kargosu Mekke Şerifi Galip’e kalmıştı.⁶⁵⁵ 1849 yılında Azatlı köle ve Çukurambar, Cidde ve Yemen taraflarında ticaretle meşgul olan ve Cidde’de vefat eden Hacı Yusuf Ağa’nın malı ve eşyası Hüsrev Paşa’ya aitti. Ancak Yusuf Ağa’nın Cidde’de kilitli mal, parası ve eşyası, Cidde ve Yemen İskeleleri’nde işler birkaç tane kayık ve Hudeyde’de dahi bir konak, emlak ve arazisi gibi gelirleri vardı. Bunlardan başka Hacı

⁶⁵¹ J. L. Burckhardt, Arabistan, s. 65vd.

⁶⁵² H. Sahillioğlu, “Kervan”, s. 66.

⁶⁵³ H. Sahillioğlu, “Hindistan’da Osmanlı Tacirleri”, s. 77vd.

⁶⁵⁴ BOA, C. HR. 149/7407, 27 Zilkade 1203/19 Ağustos 1789.

⁶⁵⁵ Ali Bey, Travels of Ali Bey II, s. 138.

Yusuf Ağa'nın İngiltere Devleti'nin müstemlekesi olan Hindistan'da Bengal ve Bombay İskelelerinde bir büyük gemisi ile kilitli sermayesi Elmas isimli kölesinin emanetindeydi. Hüsrev Paşa, Yusuf Ağa'nın terekesinin kendisine geçmesini dilekçe ile bildirerek neticelendirilmesini istemiştir.⁶⁵⁶

Yabancı tüccarlar ile Osmanlı tebaası arasındaki davalar, Osmanlı mahkemelerinde görülürdü. Ancak dava sırasında tüccarın mensup olduğu milletin tercümanının da bulunması gerekliydi. Ticarî davaya konu olan rakam büyük miktardaysa Divan-ı Hümâyûn'da kadiaskerin huzurunda mahkeme yapılırdı. Ayrıca yabancı tüccarlar, alış-verişlerini, borç ve alacak durumlarını o yerin kadısına müracaatla mahkeme siciline işletirdi. 1815'de Ayvalık ahalisinden biri Meclis-i Şer'iyye'ye şikâyetle bulunarak, Rumeli aslından olan Yot Nani isimde zımmî tüccar, kendisinden 7 sene önce 26.280 kuruşu almış, bu kişiye ayrıca eşlik etmesi için 2 zımmî daha verilerek Hindistan'a göndermişti. Ancak bu tüccar beş sene sonra eli boş dönmüştü. Beraberindeki hizmetkârların Hindistan'da öldüğü ve malların ise zayi olduğu haberini vermişti. Bu sebeple bu tacirin Magosa Kalesi'nde kalebent olması istenmiştir.⁶⁵⁷

1853'de Mekke-i Mükerrreme'de Eski İmarat Nazırı Hüseyin Efendi, İngiltere tebaasından olan tüccarbaşı Baklaf zımmîden senetle 3000 ve yine tüccardan Salim Baykame zımmîden senetle yaklaşık 1000 riyal alacağı vardı. Hüseyin Efendi vefat ettiğinden söz konusu meblağ oğlu Halit Efendi ile kerimesine intikal etmişti. Bu kişiler altı seneden beri Hindistan'daydılar. Alacaklı, Cidde'de haneleri ve vekillerinden alacağını talep etmişti. Ancak alacağını alamamış gereğinin yapılmasını Cidde Valisi'ne dilekçeyle yazmıştır.⁶⁵⁸ Daha sonra bu kişiler, Hindistan'dan döndükten sonra dahi borçlarını vermemiştir.⁶⁵⁹ 1856'da İngiliz tebaası Hint asıllı Ali isimli biri Varna sancağında Osmanlı askerine bir at satmış ve parasının alınması için merkeze dilekçe yazmış, alacağının tahsil edilmesi bildirilmiştir.⁶⁶⁰

⁶⁵⁶ BOA, MVL. 75/77. 1265, 21 Recep 1265/12 Haziran 1849.

⁶⁵⁷ BOA, C. ZB. 17/814, 25 Şevval 1230/30 Eylül 1815; Osmanlı Devleti'nde kamu düzenine karşı suç işlemek, kalpazanlık, sahte evrak düzenlemek, iftira, hırsızlık gibi suçların karşılığı olarak sürgün veya kalebent cezası verilmekteydi, Abdullah Acehan, "Osmanlı Devleti'nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1/5, 2008, s. 16.

⁶⁵⁸ BOA, HR. MKT. 58/20. 09 Cemaziyelahir 1269/20 Mart 1853

⁶⁵⁹ BOA, A.} MKT. DV. 72/43. 18 Recep 1269/27 Nisan 1853.

⁶⁶⁰ BOA, HR. MKT. 154/66. 3. Zilhicce 1272/5 Ağustos 1856.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ İLE HİNDİSTAN ARASINDA HAC

Osmanlı Devleti, 1517 yılında Hicaz'ın yönetimini Memlûkler'den devralarak İslam dünyasını ilgilendiren hac organizasyonun sorumluluğunu yüklenmiş oldu.⁶⁶¹ Kutsal toprakları ellerinde tutan Osmanlı padişahları, sadece kendi ülkelerinden değil, Batı Afrika'dan Çin'e ve Uzakdoğu adalarına kadar uzanan kesimden, özellikle İran'dan ve Hindistan'daki Baburlu Devleti'nin topraklarından gelen hacı adaylarının da bu ibadeti rahat ve güvenlik içinde yapabilmelerini sağlamak zorundaydı.⁶⁶² Osmanlı hükümdarı, hem yerli hem de yabancı hacıları açıktan, susuzluktan, Bedevî saldırılarından, yabancı hükümdarların koydukları engellerden ve aşırı vergilendirmeden korumalıydı.⁶⁶³

Mekke'ye gelen hacılar içinde Hindistan hacıları, sayıca en kalabalık hacı grubunu oluşturmaktaydı.⁶⁶⁴ Hindistanlı hacılardan Hicaz'a gelip ticaret yapan, yerli halkla evlenip buraya yerleşenlerin sayısı da oldukça fazlaydı. Ayrıca hac güzergâhı üzerinde yer alan, pek çok Osmanlı şehrinde görülen Hindîler Tekkesi Hindistanlı hacıların gelip ikamet ettikleri, kültürlerini taşıdıkları mekânlar haline dönüşmüştü.⁶⁶⁵

Bu tekkeler dinî, ticarî alanlarda olduğu kadar siyasî açıdan da önem arz ederler. Nitekim hac, tekke ve tarikatlar XIX. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı Devleti için daha önemli hale gelecektir. II. Abdülhamid döneminde devletin varlığını devamını sağlamak ve Halife'nin gücünü arttırmak için siyasî bir akıma dönüşen *İttihad-ı İslâm* fikrinin yayılmasında hac, tekke ve tarikatlar birer vasıta olacaktır.⁶⁶⁶

3.1. Hindistan'dan Hicaz'a Hac Yolları

Osmanlı'da her yıl farklı güzergâhları izleyen iki önemli hac kervanı Mekke ve Medine'ye gidiyordu. Bunlar Suriye (Şam) ve Mısır (Kahire) hac kervanlarıydı.⁶⁶⁷ Bu

⁶⁶¹ Abdülkadir Özcan, "Hac; Osmanlı Dönemi", *DİA*, XIV, İstanbul 1996, s. 400.

⁶⁶² A. Özcan, "Hac", s. 404.

⁶⁶³ Suraiya Faroqhi, *Hacılar ve Sultanlar (1517-1638)*, çev. G. Çağal Güven, İstanbul 1995, s. 160.

⁶⁶⁴ S. Faroqhi, *Hacılar*, s. 140.

⁶⁶⁵ M. B. Tanman, "Hindîler Tekkesi", *DİA*, XVIII, İstanbul 1988, s.67.

⁶⁶⁶ Bopal Nevvablığı ile siyasî münasebet Şazeli Tarikatı vasıtasıyla kurulmuştu. Berna Korucu Üçüncü, "II. Abdülhamid ve Bopal Nevvabları", *İran ve Turan Araştırmaları Dergisi*, II/3, Aralık 2019, s. 79-94.

⁶⁶⁷ A. Latif Armağan, "XVIII. Yüzyılda Hac Yolu Güzergâhı ve Menziller (Menâzilü'l-Hacc)", *Osmanlı Araştırmaları XX*, İstanbul 2000, s. 100; Şam Mahmili'nin Şam'dan Mekke'ye izlediği güzergâh için ayrıca bkz. Gülten Sarıyıldız, *Hicaz Karantina Teşkilatı (1865-1914)*, Ankara 1996, s. 54 vd, s. 33.

yollardan başka Mekke'ye karayoluyla, Umman, Lahsa, Basra ve Bağdat'tan da hacılar gelmekteydi.⁶⁶⁸ Hindistan hacıları ise çoğunlukla deniz yolunu tercih etmekteydi. Ayrıca İstanbul'a ulaşım ya da Basra, Bağdat üzerinden Şam'a gelerek Mahmil-i Şerif ile Mekke'ye gidenler de olmaktaydı.⁶⁶⁹

Hindistan'dan Hicaz'a olan hac yolculuğu zor şartlar altında gerçekleşmekteydi. Hac mevsimini belirleyen Hicrî-arabî ayların güneş üzerine ayarlanan aylar dolayısıyla mevsim rüzgârlarına uymamaları ve hac mevsiminin güneşten doğma mevsimlere nispeten daimî surette değişmesi, hac meselesini güçleştirmekteydi. Bu durum, bazen Türkistan ve Hindistan hacılarını Hicaz'a aylarca önceden gitmek ya da geri dönmek için aylarca orada beklemek zorunda bırakıyordu. Ayrıca bu durum pek çok hacının oralarda yerleşip kalmasına da bir sebep teşkil etmekteydi.⁶⁷⁰

XVI. yüzyılda Hindistanlı hacılar, deniz yolculuğu için Hindistan'ın batı kıyılarını kontrol eden Portekizlilere yüklüce para ödeyip bir nevi yol izni almak zorundaydı. Bu mecburiyete uyulmadığı takdirde hacı gemileri her an bir saldırıyla karşılaşabilirdi. Hacıları korumak için bir donanma hazırlanması ise çok büyük bir masraf gerektirmekteydi. Bu sebeple Hindistan'ın Müslüman yöneticileri XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti ile iş birliği yapma girişiminde bulunmuşlardı. Osmanlı Devleti, Hicaz'a hâkim olduktan sonra Hindistanlı hacıların Mekke'ye gidiş ve dönüşlerindeki bu sorunla ilgilenmek zorunda kalmıştı. Hadım Süleyman Paşa'nın Hint Seferi'nin gerekçelerinden biri de hacıların korunmasıydı.⁶⁷¹ Ayrıca hacıların korunmasına yönelik olarak Osmanlı savaş gemilerinin Hint Okyanusu'na kolaylıkla ulaşabilmeleri için Akdeniz'le Kızıldeniz'i birleştirecek Süveyş Kanalı'nın açılması daha o dönemde gündeme gelmişti. Ancak Kıbrıs için Venedik'le yapılan savaşa öncelik verilmiş ve Hint Okyanusu'ndaki Osmanlı varlığı asgarî seviyede tutulmuştu.⁶⁷²

⁶⁶⁸ İ. H. Uzunçarşılı, Mekke Emirleri, s. 57; Tarihsel süreçte kullanılan Mekke yolları temelde üç rotada izah edilebilir; Irak, Suriye ve Mısır'dan gelen yollar. Ayrıca Yenbu-Medine, Mekke-Medine ve Cidde-Mekke de diğer önemli iç yollardı. Hac yolu güzergâhları hakkında geniş bilgi için bkz. F. E. Peters, The Hajj, s. 71-108.

⁶⁶⁹ 1846 yılında Bağdat'ta bulunan James Felix Jones, Hac için buraya gelen Hindistanlıların Bağdat'ta gece gündüz arasındaki sıcaklık farkından çok fazla etkilendiklerini ifade eder, J. F. Jones, Baghdad, s. 340; Nadir Şah'ın tarihçilerinden Abdülkerîm Keşmîrî 1741 yılında Bağdat yoluyla Halep ve Şam üzerinden Mekke'ye gitmişti, Abdülkerîm Keşmîrî, *The Memoirs of Khojeh Abdulkureem*, çev. F. Gladwin, Calcutta 1788, s. 114vd.

⁶⁷⁰ Y. H. Bayur, Hindistan II, s. 548.

⁶⁷¹ S. Faruqi, Hacılar, s. 147.

⁶⁷² A. Özcan, "Hac", s. 404.

Hindistan’da Baburluların güçlerinin en zirvede olduğu ve Portekizlilerin giderek etkisinin azalmaya başladığı XVII. yüzyılda, Portekizliler ile Baburlular arasında bir anlaşma yapılmış ve anlaşmanın ilk şartı da hac gemilerine olan saldırıların durdurulması olmuştur. Ancak bu anlaşma Hindistanlı hacılar için bir kazanım olmaktan çok korsan saldırılarının sıklaşmasıyla sonuçlanmıştır. Bu korsan gemileri çoğunlukla İngiliz, Hollanda ve Portekiz’e aitti. Korsanlar hacı gemilerine özellikle dönüş yolunda saldırıyorlardı. Çünkü bu gemiler sadece ticarî mal ve köle değil, Arabistan ve Basra Körfezi’nden muhtemelen altın ve gümüş de taşımaktaydı.⁶⁷³ Burada Hindistanlı tacirlerin hac gemileriyle Hicaz’a gittiği de anlaşılmaktadır. Hacılar Mekke’ye geldiklerinde kurulan büyük panayırda Hindistan’dan getirilen bin bir çeşit mal satılırdı.⁶⁷⁴

Deniz yolculuğu Hindistan’ın coğrafi durumundan ve korsan saldırılarından dolayı her ne kadar zor olsa da kara yolculuğunda İran’daki Şîi idare ve kara yolculuğunun güçlükleri hacıları deniz yolunu tercih etmeye zorluyordu. Çünkü Şîi İran’ı geçmek zorunda kalan Sünnî hacılar, büyük tehlikeleri göze almak zorundaydı. Bu durum Baburlular ile İran arasında resmî yazışmalarda zaman zaman tartışılrsa da bir çözüme kavuşmamıştır.⁶⁷⁵ O sebeple XVIII. ve XIX. yüzyılda Hindistanlı hacılar, genellikle gemilerle doğrudan Kızıldeniz’deki Cidde limanına gelerek buradan Mekke’ye geçerdi. Bununla birlikte İstanbul üzerinden Surre Alayı ile Hicaz’a giden Hindistanlı hacılar da olmuştur.⁶⁷⁶

1789’da Hindistanlı hacıların Kafkasyalı ve İran hacılarıyla birlikte Fırat üzerinden Mekke’ye gittikleri de görülmektedir. Bu yolculuk esnasında binden fazla kişi Rumkale civarında Karadağ denilen mevkinden geçerlerken Rumkale Voyvodası Sadık Bey ve avanesinin tertip eyledikleri eşkıyanın tecavüzüne uğramışlardı. Bu saldırı neticesinde hacıların malları gaspedilmiş, 7 kişi öldürülmüştü. Bunun üzerine Malatya Mutasarrıfı

⁶⁷³ S. Faroqi, *Hacılar*, s. 148; Naim R. Farooqi, “Moguls, Ottomans and Pilgrims: Protecting the Routes to Mecca in the Sixteenth and Seventeenth Centuries”, *The International History Review*, X, 2 (1988), s. 198-220.

⁶⁷⁴ J. Thevenot, *Thevenot Seyahatnamesi*, Ed. S. Yerasimos, çev. A. Berktaş, İstanbul 2009, s. 201.

⁶⁷⁵ Baburlu hükümdarları, Hintli hacılara daha güvenli koşullar sağlamak için herhangi bir askeri müdahalede bulunmuyorlardı. Ancak bu durum uluslararası bir mesele halini almaktaydı. XVI. yüzyıl boyunca, Safevî İranı ve Orta Asya’nın Özbek hanlıkları arasındaki ilişkiler gerginliğini korurken, Baburlu hükümdarları da zayıf kuzeybatı sınırlarında Özbeklerin saldırılarından korkuyorlardı. Bu nedenle, siyasal bir denge sağlamak için İran Şahı potansiyel bir müttefik olarak görünüyordu ve karayolunun Hintli hacılara kapanışı, Baburlu hükümdarlarca bu ittifak karşılığı ödenen bedelin bir parçasını oluşturduğu söylenebilir, S. Faroqi, *Hacılar*, s. 148.

⁶⁷⁶ BOA, A.}MKT. 212/91.

Rışvanzâde Ömer Paşa'ya gaspolunan malların tahsili ve katillerin tutulup hapsedilmesi bildirilmiştir.⁶⁷⁷

Orta Asyalı hacılar, Hindistan üzerinden Hicaz'a geliyorlardı. Maverâünnehr'den yola çıkan hacılar, Hindukuş Dağları'ndan, Kabil üzerinden Pencap'a ulaşıyorlardı. Delhi ve Agra üzerinden XVI ve XVII. yüzyılda Surat Limanı'na⁶⁷⁸ sonraki yüzyıllarda ise Bombay'a, oradan deniz yoluyla Cidde ve Yenbu'ya ulaşıyorlardı. Doğu Türkistan ve Fergana Vadisi'nden yola çıkan hacılar ise Himalayalar ve Keşmir üzerinden Bombay'a ardından Basra veya Cidde'ye ulaşıyordu. Hindistan üzerinden Hicaz'a giden tek hacı gurubu Orta Asyalılar değildi. Volga bölgesinde yaşayan Tatarlar da bu yolu kullanıyorlardı.⁶⁷⁹

Mekke'ye yapılan hacda, XIX. yüzyılda önemli değişiklikler meydana geldi. Bu tarihlerde hac, daha önce benzeri görülmemiş kitlesel bir hareket haline dönüşmüştür. Rusya ve Osmanlı Devleti'ndeki demiryolu inşası, hac güzergâhlarında devrim niteliğinde bir değişikliğe uğratmıştır. Ancak pek çok hacı hala tren yolculuğu kadar pahalı olmayan Hindistan yolunu tercih etmiştir. Hindistan'dan geçen Semerkant-Hicaz yolu, tren yollarına göre daha uzun sürmesine rağmen hacılar bu yolu kullanıyordu. Bu hacıların çoğu ticaretten para kazanmak, değilse medreseye devam etmek için bazen aylarca bazen de yıllarca yol üzerindeki şehirlerde kalıyorlardı. Mekke'ye ulaşmak için Hindistan'ı baştanbaşa kat eden ve Hindistan'dan gelip bu topraklara yerleşen Orta Asyalı bazı hacılara “*Hindî*” lakabının verilmesinin nedenlerinden biri de budur.⁶⁸⁰

3.2. Kutsal Topraklarda Hindistanlılar

3.2.1. Hindistanlı Yöneticilerin Hicaz'ı Ziyareti ve Yardımları

Hindistan'da Baburluların iktidara gelmesiyle Hicaz işlerine yakından ilgi gösterilmiştir. Babur Şah, Mekke'ye pahalı hediyeler yollamış, Ekber Şah ise iktidarının

⁶⁷⁷ BOA, C.DH. 33/1639.

⁶⁷⁸ R. D. McChesney, “The Central Asian Hajj-Pilgrimage”, **Safavid Iran and Her Neighbors**, (Ed. Michael Mazzaoui), Utah, 2003, s. 135.

⁶⁷⁹ Rusya Hacıları buharlı gemilerin kullanımının yaygınlaşması ve Süveyş yolunun açılmasına kadar Trans-Kafkasya ile beraber Hindistan yolunu daha aktif kullanıyorlardı, İsmail Yaşayanlar, “Hicaz Yolunda Kolera: Rusya Müslümanlarının Kullandığı Karadeniz Yolu ve Koleranın Yayılımına Etkisi”, **Avrasya İncelemeleri Dergisi**, IV/2 (2015), s. 182; XIX. yüzyılın sonunda Afganistan'dan Hindistan'a gelen ve çoğunluğu pasaportsuz olan hacıların resmi kayıtlara göre sayısı 4-5 bini buluyordu. Thierry Zarcone, **Kudüs'teki Orta Asyalı ve Hintli Sufi Hacılar**, çev. Berna Akkıyal, İstanbul 2012, s. 15-16.

⁶⁸⁰ T. Zarcone, Kudüs, s. 17.

başlarında yoksul Müslümanların masraflarının bir kısmını devlet hazinesinden karşılayarak hacca göndermişti. Ayrıca Ekber, Mekke’de hacılar için bir han yaptırmıştı. 1573 yılında Portekizliler ile yapılan anlaşma neticesinde, 1575 yılından itibaren Mekke’ye olan yolculukta hacıların güvenliği sağlanmış, 1582’de Babur Şah’ın kızı Gülbeden Begüm, bu anlaşma sayesinde güvenli bir şekilde Hindistan’a dönmüştü.⁶⁸¹ Baburlu hanedan soyundan kutsal toprakları ziyaret edenlerin yanı sıra Medine ve Mekke’de uzun yıllar kalanlar hatta yerleşenler bile olmuştur.⁶⁸²

XVII. yüzyılın sonunda, hacca gidip uzun süre kalan Hindistan yöneticilerinden biri Arkot Nevvabı Muhammed Envereddin Han’dır. Nevvab Muhammed Envereddin Han kutsal toprakları ziyaret etmek için Alemgir’den izin istemiştir. Seyyidler ve halka dağıtılmak için devlet hazinesinden yardım ve sadaka olarak 3.000 rupi verilmiştir. Surat Limanı’ndan gemiyle Cidde’ye gelen Nevvab, beraberinde Cidde’de hacılara satmak için ticarî emtia da getirmiştir. Satılan bu ürünlerden büyük kazanç sağlayan Nevvab, kazancını Mekke’de dağıtmıştır. Daha sonra Medine’ye giden Nevvab burada 3 yıl Şeyh Abdurrahman el-Aşiki’nin evinde kalmıştır. Sonraki yıl hac için Mekke’ye gitmiş ve burada kaldığı sürece bu şeyhin müridi olmuştur. Ülkesine döndüğünde kutsal topraklarda halka, hediye olarak toplam 9.000 rupi dağıttığını Alemgir’e bildirmiş ve yardımlara ilişkin makbuzları sunmuştur. Padişahın nezdinde itibarı arttırınca kendisine “Bahadır” unvanı ve 2000 at hediye verilmiştir. Sonra “Hacı” ünvanı eklenmiş, böylece Hindistan yöneticileri içinde kendini, seçilmiş çok az yöneticiden biri olarak saymıştır.⁶⁸³

Hindistan’dan Hicaz’a gelecek olan üst düzey yöneticiler gelmeden önce ziyaretleri Osmanlı Devleti’ne bildirilirdi. Osmanlı hükümeti de bu kişilerin güvenliği ve seyahatlerinde kolaylıkların gösterilmesi için Şam Valisi’ne, Surre Emini’ne ve Hicaz Emirliği’ne emirnâme gönderirdi.⁶⁸⁴ H. 1265 yılında Doğu Hindistan tarafından Mir Şehamet Ali adında muteber bir kişi İstanbul’a gelmiş, buradan Surre Alayı ile beraber Hicaz’a gitmek istemiştir. Bu şahsın geçeceği güzergâhtaki yöneticilere geleceği önceden

⁶⁸¹ Sir E. Denison Ross, “The Portuguese in India”, **The Cambridge History of India -British India 1497-1858-**, V, ed. H. H. Dodwell, London 1929, s. 23; Michael N. Pearson, **Pilgrimage to Mecca the Indian Experience, 1500-1800**, Princeton 1995, s. 102.

⁶⁸² S. Faroqhi, *Hacılar*, s. 144vd.

⁶⁸³ Burhân İbn Hasan, *Tûzak-ı Wâlâjâhî*, s. 16vd.

⁶⁸⁴ BOA, A.}MKT. 212/91.

haber verilmiş, merkezden de Mekke Şerifi'ne bu zatın hac ziyareti için gerekli yardımların yapılması bildirilmiştir.⁶⁸⁵

1802'de Hintli seyyah Ebu Taleb Han'a İstanbul'dayken Bağdat'a kadar eşlik etmesi için bir mihmandarla birlikte fermanlar verilmiştir. Genel hususları içeren ferman yol boyunca paşalara, yöneticilere ve komutanlara, yiyecek, yatacak ve diğer ihtiyaçlarının karşılanması için yazılmıştı. Ayrıca Mardin Valisi Abdullah Ağa'ya, Mardin-Musul arasındaki çölü geçerken tehlikelerden korunması için bir askerî birlik verilmesini de içeriyordu. Bağdat yöneticisi Ali Paşa'ya da Ebu Taleb Han'ın Kербela ziyareti esnasında kolaylık gösterilmesi ve Basra'ya kadar güvenliğinin sağlanması gibi hususları kapsayan başka bir ferman da yazılmıştı.⁶⁸⁶

Osmanlı Sultanı, Hicaz'da varlık gösteren tek Müslüman hükümdar değildir. Ancak Hicaz'da en üstün olma iddiasındadır. Çünkü Hicaz ileri gelenlerine, özellikle de Şerif Hanedanı'na yabancı hükümdarların bol bağışları ve zengin hediyeleri, başka yöneticileri desteklemelerine sebep olabiliyordu. Bu durum bağışların ve hediyelerin denetlenmesini ve sınırlandırılmasını gerekli kılıyordu. Bu sebeple Osmanlı Devleti başka devletlerden gelen gösterişli ve pahalı hediyeleri biraz tereddütle karşılamıştır. Çünkü bu tür hediyeler, Osmanlı Devleti'nin kutsal topraklardaki durumunu sarsabilirdi. Bununla birlikte Hicaz'dan Osmanlı Devleti'nin herhangi bir geliri yoktu. Hatta bu bölgenin hâkimi olmak, devlet için fazladan masrafa sebep oluyordu. Onun için başka devletlerden gelen bu tür hediyeler, özellikle yolların güvenliği için Bedevîlere verilenler, devleti oldukça rahatlatmaktaydı.⁶⁸⁷

Hindistanlı yöneticilerden hac ziyaretinde bulunanların yanı sıra Hicaz'la yakından ilgilenenler, imarethaneler yaptıranlar ve pek çok bağışta bulunanlar olmuştur.⁶⁸⁸ Hindistan'dan gönderilen hediyeler ve yardımları, Cidde Valisi İstanbul'a yazarak bildirir ve uygun görülürse hediyeler kabul edilirdi. Bununla birlikte zaman zaman Baburlar, resmî bağışları denetlemek için temsilciler göndermekteydi.⁶⁸⁹

⁶⁸⁵ BOA, A.}MKT. 213/66.

⁶⁸⁶ Ebu Taleb Han'ın ihtiyaçlarının karşılanması için de hazineден 600 kuruş verilmiştir, Mirza Abu Taleb Khan, Travels, III, s. 78.

⁶⁸⁷ S. Faruqi, Hacılar, s. 159vd.

⁶⁸⁸ Mesela, Mekke'de 1411-1412 yılında Bengale Beyi Mansur Gıyaseddin Ethem Şah'ın talimatıyla Umre Kapısı'na yakın bir yere medrese yaptırılmıştı, J. L. Burckhardt, Arabistan, s. 131.

⁶⁸⁹ BOA, A.}AMD. 32/50.

Osmanlı Devleti, Peygamber'in Irak topraklarında yatan akrabaları için yapılan türbelerin süslenmesine karşı çıkmazdı. Hindistan hacılarından Şîî olanlar Kerbela ve Necef'i ziyaret etmekteydi. Ebu Taleb Han, Bağdat'ın kuzeybatısında 4 mil uzakta yer alan Cezire'de (Kazemine), çok sayıda Hintlinin oturduğunu söyler. Bağdat'taki imamlara ait türbe avlusunun duvarları, pazarı ve kapıları Hindistan'ın ünlü veziri Asafüddeve tarafından yenilenmiştir.⁶⁹⁰ Hz. İmam Hüseyin'in Kerbela'daki türbesine her yıl Hindistan'dan binlerce ziyaretçi gelmekteydi.⁶⁹¹ Kerbela'da Zeynel Abidin mezarı için Asafüddeve'nin eşi tarafından bir türbe yapımında masrafta bulunmuştu ve yakınında bir kervansaray yapma işine girilmişti. Ancak mihracenin vefatı üzerine bu iş yarım kalmıştır.⁶⁹² Hint hacılardan biri, İmam Hüseyin'nin türbe kapısı için 2000 miskal gümüş (sim) ile kaplatmak üzere ruhsat verilmesini istemiştir.⁶⁹³ Hindistanlı Müslümanın bu isteği kabul edilmiştir.⁶⁹⁴

Hindistanlı Şîî hacılardan Necef'te gömülmeleri için vasiyette bulunanlar olmuştur. Mesela Bombay'da ölen İran Konsolosu Hacı Halil Han, vasiyeti üzerine Necef'e gömülmüştür. Bütün bu işlemlerle Basra'daki İngiliz konsolosu ilgilenmekteydi.⁶⁹⁵

Hindistanlı yöneticiler, Hicaz'ın sıkıntılarıyla da ilgilenmekteydi. Özellikle suyollarının inşa ve tamiri amacıyla paralar göndermişlerdir. Tipu Sultan, elçilerine Basra'dan Necef-i Eşref'e gitmelerini, oradaki Hz. Ali'nin Türbesi'ni ziyaret etmelerini ve burada Fırat Irmağı'ndan su getirmek için bir su yolu yapılması işini araştırmalarını bildirmişti. Osmanlı Devleti'nden de bu iş için bölgeye gönderilecek olan adamlara kolaylık gösterilmesini istemişti. Hatta buraya kanal açılması için 50.000 kebir rubye göndermişti.⁶⁹⁶ Yine Bağdat Eyaleti'ndeki Necef ile Kerbela arasında Hille'de yer alan Hindiye Kanalı da Hintli yöneticilerin gönderdikleri yardımlarla açılmıştı. Bu kanal, Hindistan'ın Lekehnu (Lucknow) hâkimi olan Emir Asafüddeve tarafından açılmış ve bu sebeple de kanala "*Hindiye*" adı verilmişti.⁶⁹⁷ Bu kanal neredeyse bir nehri andırmakta,

⁶⁹⁰ Mirza Abu Taleb Khan, Travels, III, s. 141-142.

⁶⁹¹ Osmanlı Vilayeti Salnamelerinde Bağdat, s. 112.

⁶⁹² Mirza Abu Taleb Khan, Travels, III, s. 163-164.

⁶⁹³ BOA, A.}MKT. MVL. 34/76.

⁶⁹⁴ BOA, A.}AMD. 32/50.

⁶⁹⁵ Mirza Abu Taleb Khan, Travels, III, s. 207.

⁶⁹⁶ Ahmed Vasıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr*, s. 368.

⁶⁹⁷ Hindistan naiplerinden naip Şücaüddeve'nin oğludur. H. 1188 yılında Feyzabat imaretinin başına geçmiş ve Lekehnu şehrini imaret karargâhı olarak kullanmıştır. 23 yıl imaretin başında hüküm sürdükten sonra H. 1212 tarihinde vefat etti, Osmanlı Vilayeti Salnamelerinde Bağdat, s. 115; Bu baraj için her türlü adet edavatın getirildiği yerlerden biri de Hindistan'dır. Hindistan'da 20.000 adet çuval getirilecektir, Osmanlı Vilayeti Salnamelerinde Bağdat, s. 132-139; Ş. Sami, *Kâmûsü'l- A'lâm*, s. 212. Hindiye Kanalı,

Fırat'tan Necef'e akan suları kontrol etmek ve Hz. Ali'nin kabrini sular altında kalmaktan korumak için yapılmıştı.⁶⁹⁸ Asafüddeve, Necef'in Vehhabî saldırılarına maruz kaldığı dönemde, şehirdeki fakir ve dindar kişilere dağıtılması için yüklü miktarda para göndermişti. Ancak bu para şehrin savunması için harcanmıştı.⁶⁹⁹ Hintli Müslümanlar, Hicaz'da vakıflar kurarak buralarda ulema ve ahaliye yardımlarda da bulunmuşlardı.⁷⁰⁰

3.2.2. Hindistanlı Yoksul Hacılar

Hicaz'ı Hindistan'dan sadece hanedan mensubu ya da ülkenin ileri gelenleri ziyaret etmemiş, yoksul insanlar da kutsal görevlerini ifa etmek için buraya akın akın gelmişlerdir. XVI. yüzyılda Ekber'in yoksul Hintlilere yardım ederek hacca göndermesi ve bunların çoğunun geri dönmemesi Hicaz'daki yoksul Hint nüfusunu arttırmış, bu da Osmanlı Devleti için büyük bir sorun olmuştur.⁷⁰¹

Hindistan'dan gelen hacılar genellikle Mescid-i Haram'a yakın yerlerde ikamet ediyorlardı. Sayıları zamanla artan Hint hacılar burada bir mahalle oluşturmuşlardı. Ancak buradan çevreye çok pis kokular yayılmaktaydı. III. Murat zamanında şehir merkezinin yeniden inşa edilerek bu mahalledeki konutların yıkılması planlanmıştı. Mescid-i Haram'ı etkilemesini engellemek için onların şehrin uzak bir yerine nakledilmeleri gerekiyordu. Ancak bu hususta neler yapıldığı ve buna karşı nasıl tepki gösterildiği bilinmemektedir.⁷⁰²

XVI. yüzyılda Mekke'deki yoksul ve sayıca kalabalık olan Hindistanlıların durumuna benzer durum yüzyıllar sonra da kutsal şehirlerde gözlemlenmektedir. 1815'de Hicaz'da bulunan J. L. Burckhardt Hindistanlı hacılar hakkında önemli bilgiler vermektedir.⁷⁰³ Mescid-i Haram'da keçe şiltelerini sermiş ve Mekke'de bulundukları sürede zamanlarının tamamını burada geçiren birçok yoksul Hindistanlı bulunduğunu

Fırat Nehri'nden başlayarak, bu nehre paralel olarak 200 km'yi kat ettikten sonra Semava kasabası yakınında tekrar Fırat'ın sularına kavuşur, Mustafa Onüçyıldız, Mohammed Shareef Abdulmohsin, Naci Büyükkaracığan, "Fırat-Dicle Havzası ve Irak Su Yapıları", **Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 12, 2016, s. 124; Hindiye Kanalı'nın Hindiye Barajına dönüşmesi hakkında Bkz. Deniz Akpınar, **Osmanlı'da Su Projeleri Hindiye Barajı**, İstanbul 2017.

⁶⁹⁸ Bu kanallar için 10.000 rupi (125.000 sterlin) harcanmıştı, Mirza Abu Taleb Khan, *Travels*, III, s. 180.

⁶⁹⁹ Mirza Abu Taleb Khan, *Travels*, III, s. 185.

⁷⁰⁰ BOA, HR. SYS. 1909/6, 9 Temmuz 1857.

⁷⁰¹ Yoksul Hintlilerden Mescid-i Haram'da kalanlar olduğu gibi çoğu buraya yakın bir mahalleye yerleştirilmişlerdi, S. Faroqhi, *Hacılar*, s. 146.

⁷⁰² A. Özcan, "Hac", s. 404.

⁷⁰³ İsviçreli müsteşrik ve seyyah olan John Lewis Burckhardt (1784-1817), Haziran 1815'de Mekke ve Medine'ye giren ilk Avrupalıdır, Cengiz Kallek, "Burckhardt, Johann Ludwig", **DİA**, VI, İstanbul 1992, s. 420.

söyleyen J. L. Burckhardt,⁷⁰⁴ “*Mekke sokakları onlardan geçilmiyor. Sokağın ortasında boylu boyunca uzanmış, dermanı kesilmiş bir halde yoldan geçenlerden sadaka dileniyorlar. Cami kapılarında toplaşıyorlar....*”⁷⁰⁵ diyerek Hicaz’daki Hintli hacıların yoksullukları ve sayılarının çokluğunu ifade etmektedir. Mekke’de bulunduğu tarihlerde, Mesfele Mahallesi’nde yerleşik olan birçok yoksul Hindistanlı olduğunu kaydeden J. L. Burckhardt, bunların evlerini hac zamanında şehre gelen Hindistanlılara kiraladıklarını da söylemektedir.⁷⁰⁶ J. L. Burckhardt’tan sonra Mekke’de bulunan Leon Roches ve R. Burton da buradaki dilencilere ve özellikle Hintlilere dikkat çekerler.⁷⁰⁷

Mekke’de Karâra isimli mahallede de Hindistanlı yoksul hacılar ikamet etmekteydi. Mekke’de Lâlâ Dağı’na defnedilmiş olan Keşmirli büyük bir şeyh ya da zahit dolayısıyla “*Hindî Dağı*” olarak isimlendirildiğini söyleyen J. L. Burckhardt, bu dağ üzerinde yer alan kalede birkaç Hindistanlı ailenin ikâmet ettiğini ifade etmektedir.⁷⁰⁸ Süleymaniye Mahallesi’nde de Hanefî mezhebinde olan Bombay ya da Basra’dan deniz yoluyla gelen seyyah dervişlerin ikâmet ettiğini söyleyen J. L. Burckhardt⁷⁰⁹, Mekke halkından Hindistan asıllı olanların sayısının çok fazla olduğunu gözlemlemiştir. Ona göre bunlar hac zamanında buraya gelmiş ve buradan evlenerek yerleşmiş Arap tarzını benimseyenlerin torunlarıdır.⁷¹⁰ Genelde Hicaz’a dışarıdan gelip yerleşenler kendi giyim kuşam ve dillerini değiştirdiklerini ancak Hindistanlıların geleneklerine bağlı olarak kendi ana dillerini muhafaza ettiklerini eklemektedir.⁷¹¹

Hindistan’dan Cidde’ye her sene hac yapmak için 300-500 bazen de 800-1000’e yakın hacı gelmektedir. Hindistan hacıları Osmanlı Devleti için pek çok sorun yarattığı gibi kendileri de burada bazı sıkıntılara maruz kalmaktaydı. Osmanlı Devleti’nin uyguladığı gümrük tarifesi hacılar için sorun yaratmıştır. Mesela Hicaz iskelelerinde gümrüğe dair eşyalar için verdikleri vergi ve sandal ücreti adıyla 6’şar kuruş alınırdı. Buradan Mekke’ye ulaşmak için toplam 30 kuruş harcayan Hindistanlı hacılar bu ücretlerden şikâyet etmişlerdir. Ancak bu ücretlerin sadece Hindistanlı hacılardan

⁷⁰⁴ J. L. Burckhardt, Arabistan, s. 169.

⁷⁰⁵ J. L. Burckhardt, Arabistan, s. 26.

⁷⁰⁶ J. L. Burckhardt, Arabistan, s. 132.

⁷⁰⁷ L. Roches, Travers, s. 114; R. Burton, Al-Madinah and Meccah: III, s. 65.

⁷⁰⁸ J. L. Burckhardt, Arabistan, s. 142.

⁷⁰⁹ J. L. Burckhardt, Arabistan, s. 146vd.

⁷¹⁰ J. L. Burckhardt, Arabistan, s. 198.

⁷¹¹ J. L. Burckhardt, Arabistan, s. 200.

alınmadığı, tüccar dâhil cümle fukaradan da alındığı, kişi başına 4-5 kuruş, hac mevsiminde ise 10 kuruş ücret alınarak imaret gelirine gönderildiği bildirilmiştir.⁷¹²

Her bir hacıdan gücünün yettiği ölçüde 10 ila 100 kron arasında vergi alındığını Niebuhr da ifade eder. Baburlular, Surat üzerinden yıllık 50.000 rupi Mekke Şerifi'ne öderlerdi. Surat'ın İngilizlerin eline geçmesiyle Mekke Şerifi bu ücreti onlardan istedi. Mekke Şerifi bu ücreti alana kadar İngilizler gemilerin Cidde Limanı'na gelmesini yasakladı. Bu yasağa kayıtsız kalan İngilizler, elçilikleri vasıtasıyla Mekke Şerifi'ni Osmanlı yetkililerine şikâyet etti. Mekke Şerifi aynı zamanda Surat Nevvabı ile müzakereye başladı. Ancak bir fayda sağlamadı. Böylece Mekke Şerifi artık Hindistan'dan bir fayda göremeyeceğini anladı.⁷¹³

Hindistanlı şeyhlerin ve hacıların karşılaştıkları problemlerden biri de dil meselesidir. Hac için Osmanlı topraklarına gelip kalan Hindistanlı şeyhler ve hacılar buralarda tekkelerde kalmışlar, Türkçe ve Arapça bilmedikleri için en büyük sorunları halkla iletişime geçememeleri olmuştur.⁷¹⁴

3.2.3. Hindistanlı Tacirler

Hac, sadece dini bir zorunluluk değildi. Mekke ve çevresinde her yıl kurulan panayır ve fuarlar vasıtasıyla önemli ticarî potansiyele de sahipti. Bu durum sadece Cidde ve Mekke'yi değil yol üzerindeki diğer şehirleri de kapsıyordu. Burada iki tür alış-veriş söz konusudur. Küçük tüccarlar satıcıları; onlar mallarını yanlarında taşır ve hac yolunda pazarları oluşurdu. Büyük tüccarlar ise alıcıları; onlar Hindistan ve doğu mallarıyla (baharat, tekstil, değerli taşlar ve kahve) dolu olan gemilerle karşılaşmak için Cidde'ye giderlerdi. Onlar sonra satmak için Şam ve Kahire pazarlarına getirirlerdi.⁷¹⁵

Bir hacının hac masraflarını finanse etmesinin oldukça yaygın bir yolu tüccar olmaktı. Normal geçimini bu şekilde sağlayıp sağlamadığına bakılmaksızın hacılar, hac rotası boyunca aldığı ve sattığı şeyler daima olurdu.⁷¹⁶ Ayrıca Hicaz büyük tüccarların karşılaştığı önemli bir yerdi. Şam ve Kahire tüccarı, nispeten daha güvenli olan hac kervanlarını sadece hacılara satış için değil ayrıca mal ve sermayelerini doğulu

⁷¹² BOA, A. MKT.UM.. 51/8, 7 Cemaziyeevvel 1267/10 Mart 1851.

⁷¹³ M. Niebuhr, Travels II, s. 30vd.

⁷¹⁴ Yusuf Küçükdağ, "Konya'da Söylemez Zaviyesi ve Vakfiyeleri", *İpek Yolu*, 1, (1998), s. 155-194; T. Zarcone, Kudüs, s. 39.

⁷¹⁵ F. E. Peters, The Hajj, s. 180-181.

⁷¹⁶ F. E. Peters, The Hajj, s. 181.

komisyoncularla iş yapmak için Hicaz'daki acenteler vasıtasıyla ya da doğrudan Mekke'ye taşımada kullanırdı. Onlar Hicaz'a giderken Avrupa tekstili, yiyecek ve oldukça fazla miktarda para taşıdılar. Mekke'den dönüşte baharat, ilaç, kahve ve Hint tekstili göturdüler.⁷¹⁷

Dünya'nın dört bir yanından Mekke'ye gelen hacılar beraberlerinde geldikleri yerlerin en güzel ürünlerini taşırlardı. Burada Fas'tan gelen kırmızı ve sarı keçilerin güzel kırmızı derilerini, kırmızı Tunus fesini, Anadolu'dan ipek halıları, Ankara şalını, İran'dan kaşmir ve ipek mendilleri, Afganların güzel işlemeli şallarını ve Hindistanlıların muhteşem silahlarını, her türlü kumaş ve ürünlerini bulmak mümkündü.⁷¹⁸

Osmanlı coğrafyasına yerleşmiş olan Hindistanlılardan önemli bir kısmı Hindistan ile aktif ticareti devam ettirmekteydi. Diğer topluluklara nazaran tarzları, giyimleri ve çalışma alanlarıyla diğerlerinden farklılık gösteren⁷¹⁹ Hindistanlılar hakkında 1807 yılında Cidde'de bulunan Ali Bey şu gözlemlerde bulunur;

*“Cidde’de yaklaşık 5000 kişi yaşamaktadır. Bunlardan birçoğu Kızıldeniz ticaretiyle uğraşmaktadır. Doğu ürünleri ve Moha kahvesiyle yüklü gemiler ürünlerini Cidde Limanı’na boşaltır, burada da ürünler diğer gemilere nakledilir ve Süveyş’e, Yenbu’ya, Kuseyr Limanı’na ve diğer Arap ve Afrika ülkelerine gönderilir. Eğer Araplar denizcilik konusunda yetenekli olsalardı Moha’dan Süveyş’e gemiler gönderebilirlerdi.”*⁷²⁰

Bu sebeple Cidde'nin dış ticaretinde yabancı devletler önemli rol oynamaktadır. Bunlardan Hindistanlıların yaptığı ticaret yoğundur. J. L. Burckhardt, Cidde'de 100 kadar Hindistanlı olduğunu, bunlardan çoğunluğu Surat'tan, birkaçı Bombay'dan olan ailenin burada yaşadığını söyler.

Cidde'de komisyoncuların çoğu küçük sermayesi olan Hindistanlılardandı.⁷²¹ Cidde'de J. L. Burckhardt, tatlı satıcılarından bu işi en iyi yapanların Hindistanlı olduğunu gözlemlemektedir.⁷²² Yine Cidde'de 18 tane eczacı olduğunu ve bunların Doğu Hint adalarından ve daha çok Surat'tan olduğunu anlatır. Hindistanlı eczacıların hepsi varlıklı kişilerdir ve yaptıkları ticaret çok kârlıdır. Mekke'de, Taif'te, Medine'de ve

⁷¹⁷ F. E. Peters, The Hajj, s. 182.

⁷¹⁸ L. Roches, Travers, s. 114.

⁷¹⁹ J. L. Burckhardt, Arabistan, s. 40.

⁷²⁰ Hicaz'ı ziyaret eden Avrupalı seyyahlardan biri de İspanyol Domingo Badia Y Leblieh'dir. 1803-1807 yıllarında Fas, Mısır, Arabistan, Filistin, Kıbrıs, Suriye ve Türkiye'yi Ali Bey el-Abbasi takma ismiyle ziyaret etmiştir. Bkz. Ali Bey, Travels of Ali Bey II, s. 49.

⁷²¹ J. L. Burckhardt, Arabistan, s. 47.

⁷²² J. L. Burckhardt, Arabistan, s. 55.

Yenbu'da da tüm eczacılar Hint kökenlidir. Bunlar nesillerdir burada yerleşmiş olduklarından tamamen buralı olmuş olsalar da kendi aralarında Hintçe konuşurlar ve önemsiz küçük adetlerini devam ettirerek Araplardan kendilerini ayrı kılarılardı.⁷²³

J. L. Burckhardt Cidde'de bulunduğu dönemde buradaki Hindistanlılara ait dükkânlar hakkında da detaylı bilgi verir⁷²⁴;

“Cidde’de on bir dükkânda Hint malı küçük eşyalar satılmaktadır; Çin porselenleri, nargile başlıkları, tahta kaşıklar, cam boncuklar, bıçaklar, tesbihler, aynalar, taraklar vd. bu dükkânları Bombaylılar başta olmak üzere Hindistanlılar işletirdi. Buraya iğne, makas, yüksük ve eğe dışında çok az miktarda Avrupa ürünü eşya gelirdi. Tüm diğer bu tür eşyalar Hindistan’dan gelirdi. Bu dükkânlarda Bombay’dan gelen akik tesbihler (reşş) satılırdı. Burada çok miktarda görülen balmumundan yapılmış kırmızı tesbihler Hindistan’dan gelir ve genellikle Habeşistan’a götürülürdü. Hoş kokulu kalambaçtan ve sandal ağacından yapılan tesbihlerin arasında Hindistan’dan gelenler de vardır.”

Cidde’ye İngiliz yapımı kaliteli saatler ya Hindistan’dan ya da İstanbul’dan hacılar tarafından getirilir.⁷²⁵ Cidde’de ayrıca Hint malı satan altı tane büyük dükkân vardı. Hint mallarını burada yerleşik büyük Hindistanlı tacirler dışında evlerinde perakende olarak satan Hindistanlı tüccarlar da vardı.⁷²⁶

Mekke’de Et ürünleri dışında diğer ürünler çok pahalıdır. Mısır ve un yukarı Mısır’dan sebze ve pirinç Hindistan’dan gelmektedir. Burada Hindistan ve İran’dan gelen doğal ya da yapay ürünler de bulunmaktadır.⁷²⁷ Mekke’deki ticaretin oldukça sınırlı olduğunu söyleyen Ali Bey, hac mevsiminde kervanlarla yapılan ticarete yıldan yıla düşmeler yaşandığını, Avrupa mallarının Mısır ve Kızıldeniz’den Cidde yoluyla, özellikle kahvenin Yemen ve Hindistan’dan geldiğini söylemektedir. Şehrin halkının sefalet içinde olduğunu, ancak bu insanlar arasında Hint kumaşları, kaşmir ve İran şalı giyenlerin de varlığına şaşırır.⁷²⁸

Ali Bey’den sonra Mekke’yi ziyaret eden seyyah J. L. Burckhardt, Mekke’nin ticarî potansiyelini şöyle tarif eder;

“Mekke, özellikle Hac ve ondan önceki birkaç ay süresince devam eden deniz yoluyla ya da kara yoluyla Şam istikametinden çölü geçerek kendi ülkelerinin ürünlerini Cidde’ye getiren zengin hacıların vasıtasıyla kayda değer bir dış ticarete sahiptir. Bu zengin hacılar getirdikleri

⁷²³ J. L. Burckhardt, Arabistan, s. 59.

⁷²⁴ J. L. Burckhardt, Arabistan, s. 60.

⁷²⁵ J. L. Burckhardt, Arabistan, s. 65.

⁷²⁶ J. L. Burckhardt, Arabistan, s. 61.

⁷²⁷ Ali Bey, Travels of Ali Bey II, s. 110vd.

⁷²⁸ Ali Bey, Travels of Ali Bey II, s. 121.

ürünleri ya diğerlerinininkiyle takas ederler ya da Mekkeli tacirlerden onların son yıl içerisinde depolarına toplamış oldukları Hint ve Arap ürünü malları alırlar. Bu dönem içerisinde Mekke, Doğu'nun en büyük ve oraya gelmiş kişilerin memleketlerinin çeşitliliği itibariyle kuşkusuz en ilginç panayırlarından birisi haline gelir.”⁷²⁹

Mekke'deki ticarî faaliyette bulunan Hindistanlı tacirler hakkında detaylı bilgiler veren J. L. Burckhardt, Merve ile Mescid-i Haram'a uzanan caddede zengin Hindistanlı tüccar, parça kumaşlarını, hoş Kaşmir şallarını ve Muslin kumaşlarını (tülbent vb.) satış için sergilediğini söylemektedir. Aynı zamanda bu cadde üzerindeki dükkânların tamamının Hindistanlılar tarafından işletildiğini ve bulundurdıkları ürünlerin tamamen Hindistan imalatı olduğunu ilave etmektedir. Bu ürünler mercan gerdanlıklar, taklit inciler, öd ağacından, sandal ya da kalembac ağacından yapılan tesbihler, akik taşından yapılma parlak gerdanlıklar ve akik taşından yapılma mühür yüzüklerdir.⁷³⁰

Souika mahallesindeki zengin Hintlileri benzer ifadelerle anlatan Leon Roches, buradaki tacirlerin Sünnî olmadığını ancak zengin oldukları için bu inançlarının görmezden geldiğini ifade eder. Temiz ve düzenli olarak tarif ettiği dükkânlarla kaplı bu caddede parfüm kokuları ve pahalı kumaşları, tespihleri ve mühürlerin en güzelleri olduğunu gözlemler. Ayrıca buralarda köle ticaretinin yapıldığını da söyler.⁷³¹

J. L. Burckhardt, Mekke'deki Hindistanlıların yaşam tarzlarıyla alakalı da bilgiler verir;

“Hindistanlılara karşı Arabistan'da yüksek düzeyde ön yargı vardır; bu ön yargı onların putperest oldukları şeklinde genel kanaatle ilgilidir. Buna göre Hindistanlılar, İslam'ın öngördüğü ibadetlere yalnızca görünüşte bir uyum sağlarlar. Bunların İsmailî mezhebinden oldukları varsayılır; burada bu isim buradaki Hindistanlılar için kullanılmaktadır. Bu Hintlilerin bir düzine kadar burada oturur, diğerleri hac zamanında Hindistan'dan gelirler. Bunlar kullanılmış altın ve gümüş satın alırlar, bunları Surat'a gönderirler. Bunların bazıları her dini ibadeti özenle yerine getirerek on yıldır Mekke'de yaşamaktadır. Bunlar büyük bir ev kiralarlar, bu evde birlikte yaşarlar, başka yabancıların bu evin herhangi bir bölümünde kalmasına izin vermezler. Diğer Müslümanların aksine ekonomik güçleri yetse dahi hanımlarını hiçbir zaman hacca getirmezler. Uzun süre Mekke'de kalanların ise burada evlendikleri görülmemiştir. Diğer Hint kökenliler yani İsmailî Hindistanlılar, burada uzun süre kaldıklarında eş aldıkları da bilinmektedir. İsmailîlerin ana merkezi Hindistan'dır.”⁷³²

⁷²⁹ J. L. Burckhardt, Arabistan, s. 205.

⁷³⁰ J. L. Burckhardt, Arabistan, s. 138vd.

⁷³¹ L. Roches, Travers, s. 113.

⁷³² J. L. Burckhardt, Arabistan, s. 138vd.

Mekke’de yaşayan zengin Hindistanlı tacirler hakkında bilgi veren J. L. Burckhardt;

*“Mudâa caddesine açılan yan sokaklarda Hint tacirlerin en zenginlerinin evleri vardır. Dükkân ve depolarını açmış olmaktan dolayı mağrur bu tacirler bu evlerde müşterilerini kabul ederler. Bu mahalleden olan el-Şemsî isimli Surat’tan olan Hindistanlı, Hicaz’ın en zengin adamı olarak kabul edilmektedir. Çok kapsamlı bir ticaret yapmasa da yüz bin sterlinlik bir servete sahiptir.” demektedir.*⁷³³

Görüldüğü gibi gerek Cidde ve Yenbu gibi liman şehirlerinde gerekse Mekke ve Medine gibi Hicaz’ın büyük şehirlerinde Hindistanlı tüccarlar oldukça etkin durumdadır. Osmanlı Devleti ile Hindistan arasındaki ticaretin de en önemli ayağını bu tüccarlar gerçekleştirmektedir.

3.2.4. Kolera Salgınları ve Hindistanlı Hacıların Durumu

Osmanlı Devleti, her yıl yüzbinlerce insanın akın ettiği kutsal toprakların temiz tutulmasını önemsiyordu. Her yıl hac görevini yerine getirmek için dünyanın farklı ülkelerinden gelen hacı adaylarının Mekke’ye ve Medine’ye ulaşmalarıyla birlikte getirdikleri her türlü bulaşıcı hastalık dâhil, bunların kutsal topraklarda kaldıkları sürece çevreye bıraktıkları atıkların temizlenmesi de Osmanlı Devleti’nin üzerinde durduğu bir meseledir.

Hicaz’da Hintli hacılardan kaynaklanan sorunlardan en önemlisi ülkelerinden taşıdıkları hastalıklar olmuştur. Çünkü önceki sorunlar daha çok sadece Osmanlı Devleti’ni ilgilendirirken, salgın hastalıklar meselesi yalnız Osmanlı Devleti’nin bir meselesi olarak kalmamış, zamanla kıtalararası bir sorun haline dönüşmüştür. Bu salgın hastalıklardan kolera, sirayeti ve sonuçları bakımından diğerlerine nazaran daha etkili olmuştur.

Kolera, Hindistan’da Ganj nehri etrafında ortaya çıkmış ve buradan dünyanın dört bir yanına yayılmıştır.⁷³⁴ Kolera hastalığının yayılmasında Hindistan’dan kalkan İngiliz gemilerinin büyük etkisi olmuştur. 1822 yılında İngiliz gemileri kolerayı Seylan, Endonezya, Çin ve Japonya’ya taşımıştır.⁷³⁵ Hicaz’dan Mısır’a, buradan Avrupa’ya

⁷³³ J. L. Burckhardt, bu tacirin değeri 4 dolardan fazla olmayan muslin bir şal için kendisiyle bir buçuk saat pazarlık yaptığını söyler, J. L. Burckhardt, Arabistan, s. 145.

⁷³⁴ David Arnold, **Colonizing the Body: State Medicine and Epidemic Disease in Nineteenth**, University of California Press, London 1993, s. 184.

⁷³⁵ Mesut Ayar, “Osmanlı Devleti’nde Kolera Salgını: İstanbul Örneği (1892-1895)”, **Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi)**, İstanbul 2005, s. 4.

taşınan kolera, hacılar vasıtasıyla Osmanlı Devleti'nin Anadolu ve Rumeli topraklarına yayılmıştır.⁷³⁶ Rusya'dan gelen hacılar, Hindistan üzerinden Hicaz'a giden yol üzerinde kolera salgınlığının artmasından dolayı Karadeniz yolunu tercih etmeye başlamışlardır.⁷³⁷

Hicaz'da ilk kolera salgını 1831 yılında görülmüştür. Bu tarihte Hicaz'da 20.000 kişi, 1835-1846 yılları arasında 15.000 kişi, 1847, 1848, 1865 yıllarında ise 15.000 kişi bu hastalıktan ölmüştür. 1865 yılındaki kolera vakası İngiliz gemilerinin Hintli hacıları getirmesinden hemen sonra ortaya çıkmıştır.⁷³⁸ Koleranın Hindistanlı hacılar tarafından Hicaz'a getirildiği ve buradan dünyanın dört bir yanına yayıldığı 1866 yılında İstanbul'da düzenlenen sağlık konferansında tespit edilmiş ve konferansta güneyden Kızıldeniz'e giriş yapacak hacı ve gemilerin karantinada bekleyecekleri bir tahaffuzhanenin yapılması tavsiye edilmiştir. Bu tavsiye üzerine Hindistan çevresinden kolera taşıyan hacılar için Kızıldeniz girişinde Kamaran tahaffuzhanesi tesis edilmiştir (1882).⁷³⁹

3.2.5. Mekke'de Vefat Eden Hindistanlı Hacıların Mirasları

Hac süresinin uzun olması pek çok hacının Mekke'de vefat etmesine sebep olmuştur. Bunlar arasında Hindistanlı hacılar da vardır. Hindistan'ın güneyinde yer alan Arkot Nevvabı Envereddin Valahan bu hususta Osmanlı Devleti'ne başvurarak, kendi tebaasından Hicaz'a gidecek hacıların zor durumda bırakılmamaları ve vefat edenlerin terekelerine müdahale edilmeyip varislerine gönderilmesini istemiştir. Bu durumda yapılması gerekenler Mekke Şerifi, Cidde Valisi ve Medine Mollası'na bildirilmiştir.⁷⁴⁰

H. 1267 yılında Hindistan'dan hac yapmak için hizmetkâr ve maiyetiyle iki kadın Mekke'ye gelmişler ve Hafız Kutbeddin Hindî'nin hanesinde misafir olarak kalmışlardır. Ancak hac mevsiminde bu kadınların maiyetinden biri Arafat'ta, biri Mina'da, diğeri de haccı tamamladıktan sonra Mekke'de vefat etmiştir. Bunun üzerine misafir oldukları evde kalan malları Cidde Valisi tarafından Hindistan'a amcazadelerine gönderilmiştir.⁷⁴¹

⁷³⁶ 1866 yılında Antalya'da görülen kolera salgını için bkz. Mehmet Ak, "19. Yüzyılda Antalya'da Kolera Salgını", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, IV/17 (Bahar 2011), s. 257.

⁷³⁷ İ. Yaşayanlar, "Kolera", s. 183.

⁷³⁸ Sinan Kunalp, "Osmanlı Yönetimindeki (1831-1911) Hicaz'da Hac ve Kolera", çev. Münir Atalar, *OTAM*, S. 7, 1996, s. 503.

⁷³⁹ G. Sarıyıldız, *Hicaz Karantina Teşkilatı*, s. 54 vd.; F. E. Peters, *The Hajj*, s. 302.

⁷⁴⁰ BOA, C. HR. 179/8936 (Tarihsiz).

⁷⁴¹ BOA, A.}MKT.DV. 62/5.

3.3. Osmanlı Topraklarında Hindistanlılar

Hindistanlı Müslümanlar için Hicaz'a gitmek oldukça önemli bir vazifeydi. O sebeple bütün zorlukları göze alarak hem karayoluyla hem de deniz yoluyla her yıl binlerce hacı Hicaz'a geliyordu. Osmanlı Devleti'ni ziyaret eden Hindistanlı hacıların arasında din âlimleri ve dervişler de önemli sayıdaydı.⁷⁴² Bu din âlimleri ve dervişler aynı zamanda Hindistan'da doğan ve gelişen tasavvufu da Osmanlı topraklarına taşımaktaydı. Bununla birlikte tasavvuf, Hindistan, Orta Asya ve Anadolu arasında çok eskiden beri devam eden ilmî ve ticarî bağların gelişmesinde önemliydi. O dönemin zor şartları altında uzun mesafeleri kat ederek seyahat eden Hindistanlı dervişler ve âlimler vasıtasıyla Osmanlı Devleti ile Hindistan arasında iletişim sağlanmaktaydı.

Tasavvuf ve İslâm dini ile ilgili kaleme alınan eserler Osmanlı coğrafyası ile Hindistan arasında büyük tesirler yaratmıştır.⁷⁴³ Molla Faizî, Şeyh Ebü'l-Fazl, Molla Abdulhakim Siyalkutî, Şehabüddin Ahmed, Ömer el-Hindî ve Abdülhay Dihlevî gibi pek çok âlim İstanbul'a kadar şöhret bulmuş ve kitapları medreselerde okutulmuştur. Şeyh Ahmed-i Serhendî'nin *Mektûbât*'ı ile Evrengzib'in hazırlattığı meşhur Fetâvây-ı Alemgirî Osmanlı topraklarında bilinip okunmasına karşılık Mevlânâ'nın Mesnevî'si de Hindistan'da tanınıyor ve okunuyordu.⁷⁴⁴ Tasavvufî kültürün önemli şahsiyetlerinden olan Beyazîd-ı Bistamî'nin (ö. 848) müşşidi Ebû Ali Sindî, Hindistanlıdır. Hallâc-ı Mansur'da (ö. 921) Hindistan ve Türkistan'ı söz ve sohbetleriyle ihya eden dervişlerdendir. Güney Asya'nın en yaygın tarikatı Çiştiye'nin pîri Muînuddin Çiştî (ö. 1236) Horasanlıdır.⁷⁴⁵

Bu kültürel bağda Hindistan'da yüzyıllarca süren Türk hâkimiyetinin büyük payı vardır. Çünkü Türk hâkimiyeti, Hint-İslam kültür ve medeniyetinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bunu dinî, ilmî, sosyal ve kültürel tüm alanlarda görmek mümkündür. Burada yaşayan büyük İslam âlimleri ve ortaya koydukları tüm eserler, Müslüman Türk devletleri aracılığıyla olmuştur. Ehl-i Sünnet ve tasavvufî düşüncenin birçok kolu

⁷⁴² S. Faroqhi, *Hacılar*, s. 161; Şah Cihan zamanında Hindistanlı Seyyid Ali Muttakî ve Abdulvehhab Muttakî gibi Hintli âlimler Hicaz'da yerleşmişlerdi. Burada hadis ilminin gelişmesine önemli katkıda bulunmuşlar, Hintli öğrencileri vasıtasıyla da Hindistan ile olan bağlantılarını sürdürmüşlerdi, Aziz Ahmed, **Hindistan'da İslâm Kültürü Çalışmaları**, çev. L. Boyacı, İnsan Yay., İstanbul 1995, s. 70vd.

⁷⁴³ Mustafa Kara, "Buhara-Bombay-Bursa Hattında Dervişlerin Seyr ü Seferi", **Dîvân İlmî Araştırmalar**, 20 (2006/1), s. 45; S. M. Ikram, *Muslim Rule*, s. 547.

⁷⁴⁴ A. Özcan, "Babürlü", s. 111; S. M. Ikram, *Muslim Rule*, s. 549.

⁷⁴⁵ M. Kara, "Bombay", s. 45; Çiştiye tarikatının temeli Hindistan kaynaklıdır, A. Ahmed, *Hindistan'da İslam*, s. 187.

bölgedeki kalıcılığı bu devletlere borçludur. İslam düşüncesine tesir eden birçok fakih ve mutasavvıf, bu bölgeden beslenip yayıldıkları gibi, modernleşme döneminde de birçok düşünür buradan çıkmıştır.⁷⁴⁶ Bu sebeple Hindistan, Orta Asya Müslümanlarının tasavvuf kültürünü Osmanlı topraklarına taşımada köprü görevi görmektedir.

Hindistan'ın önemli bir tasavvuf merkezi olması pek çok Osmanlı ve Orta Asyalı dervişi oraya çekmiştir. Mesela H. 1260'da Medine-i Münevvere'de Mescid-i Nebevî imam ve hatibi Hafız Mehmed Efendi ve mahdumları ders almak için Hindistan'da bulunmuşlardı.⁷⁴⁷ Şeyh Seyyid Abdülkerim Efendi ve daileri Hindistan'a gideceklerinden onlara gerekli hürmetin gösterilmesi Bağdat Valisi'ne yazılmıştır.⁷⁴⁸ Buna mukabil Osmanlı idarecileri ülkelerine gelen derviş ve ulemaya kolaylıklar sağlamış, nakdî yardımların yanında hürmet gösterilmesini yöneticilerden istemiştir. Mesela Hindistan ulemasından Mehmed Muhsin'in dönüşü için harcırah verilmişti.⁷⁴⁹ Ayrıca ülkeye gelen ulemaya maaş tahsis edilmiştir. Bu hususta Hint ulemasından es-Seyyid Hüseyin ibn-i es-Seyyid Abdurrahman Efendi Mekke'de Buhari-i Şerif kıraat etmiş ve kendisine Evkâf-ı Hümâyûn hazinesinden senelik 1500 kuruş verilmiştir.⁷⁵⁰ Yine Hindistan ulemasından fakirü'l-hac ve garibü'l-diyar olan Derviş Mehmed Nuri'ye, Medine'ye gitmesi için nakdî yardımda bulunulmuş, 250 kuruş atıyye verilmiştir.⁷⁵¹ Hindistanlı Şeyh Ahmed Efendi İstanbul'dayken Hicaz'a gitmek istemişti. Ancak Hicaz'a gitmek için yol parası ve orada kalacak bir yeri yoktu. Bu durum Cidde Valisi'ne bildirilerek orada şeyh için kalacak bir yer hazırlanması bildirilmiştir. Ayrıca Üsküdar'dan İskenderiye'ye varıncaya dek yol üzerindeki kaza yöneticilerine haber verilmiştir.⁷⁵² Hindistanlı Derviş Abdülkerim İstanbul'a gelmiş ve buradan da Hicaz'a gitmek istemiştir. Gümrük Emini'ne, uygun bir gemiye bindirilmesi buyrulmuştur.⁷⁵³

1802 yılında İstanbul'u ziyaret eden Hintli Ebu Taleb Han, bu tarihlerde çok sayıda dindar Hintlinin eğitim için buraya geldiğini belirtmektedir.⁷⁵⁴ İstanbul dışında sonraki

⁷⁴⁶ M. H. Palabıyık, bunların sebebinin Türk devletleri aracılığıyla buraya yerleşen hoşgörü ve düşünce özgürlüğünün yetiştirdiği insan tipinde aranması gerektiğini belirtir, M. H. Palabıyık, "Hint Kültüründe Müslüman Türkler", s. 94.

⁷⁴⁷ BOA, A.}MKT. 15/18.

⁷⁴⁸ BOA, A.}MKT. UM., 222/92, 19 Şevval 1265/7 Eylül 1849.

⁷⁴⁹ BOA, C. HR., 139/6922, 25 Şaban 1203/21 Mayıs 1789.

⁷⁵⁰ BOA, HAT., 1571/6.

⁷⁵¹ BOA, A.}MKT. MHM., 23/98; A.} MKT. NZD. 13/57 18 Şevval 1266/27 Ağustos 1850.

⁷⁵² BOA, A.}MKT. UM., 291/94, 23 Muharrem 1274/13 Eylül 1857/.

⁷⁵³ BOA, A.}MKT. 7/59, 29 Cemaziyelevvel 1259.

⁷⁵⁴ Mirza Abu Taleb Khan, Travels, III, s. 72-73.

yıllarda pek çok Osmanlı şehrinde Hintli şeyh ve dervişe rastlanmaktadır. 1789 tarihinde Urfa’da vefat eden Hindistanlı Nebih Efendi, mezarı bilinen en eski Nakşibendî şeyhidir. Nebih Efendi Nakşibendîliğin Müceddidiye kolundandır.⁷⁵⁵

Bağdat’ta da Hintliler için eğitim alabilecekleri önemli bir dinî merkezdi. Abdülkadir Geylani’nin türbesinde XIX. yüzyılın başında en az 1000-2000 öğrenci eğitim görüyordu ve bunlar içinde Hindistan’dan gelenler çoğunlukta idi.⁷⁵⁶

Mekke-i Mükerreme’de ahali ya da mücavirlerinden fakir ve muhtaç olanlara uygun bir miktarda maaş tahsis edilmiştir. Bu Dağıstanlı ve Hintlilerin ellerine emirname-i sâmi verilmekteydi.⁷⁵⁷ Bu sebeple Burdur’da ikamet eden Hacı Müştak Efendi’ye maaş bağlanmıştır.⁷⁵⁸ Hindî Şeyh Mehmed Efendi’ye Menteşe Sancağı mütesellimi tarafından 123 kuruş maaş verilmiştir.⁷⁵⁹ 1263 yılında ölmesi üzerine Hintli dervişin maaşı iki oğlu ve iki kızına bırakılmıştır.⁷⁶⁰

Hicaz’a gelen Hintli hacılar, diğer Osmanlı şehirlerine gidebilmek için yanlarında “*mürûr tezkeresi*” denilen izin belgesini taşımak zorundaydı.⁷⁶¹ Osmanlı arşivinde Hindistanlılara dair kayıtlarda bu konuda pek çok örnek vardır. Mesela Budin’deki Gül Baba Türbesi’ni ziyaret edecek olan Kadiriyye Tarikatı’ndan ve Hindistan meşayihinden Şeyh Esseyyid el-Hac Abdürrezzak Efendi’ye gerekli hürmet gösterilerek, yardım sağlanmıştır.⁷⁶²

Hindistanlı Sadat-ı Kiram’dan Seyyid Fazıl Efendi yanında 7 adamıyla İstanbul ziyaretinde bulunmuş, kendisine ve adamlarına hediye ile atıye verilmiştir. Seyyid Efendi’ye 7500 kuruş değerinde mücevher ve 7500 kuruş harcırah verilmiştir. Oğluna 2500 kuruş değerinde hediye ve adamlarına da atıyye-i seniyye olarak 5000 kuruş

⁷⁵⁵ Mahmud Karakaş, **Cumhuriyet Öncesi Şanlıurfa’da Kültür ve Eğitim**, Konya 2012, s. 224.

⁷⁵⁶ Mirza Abu Taleb Khan, *Travels*, III, s. 148.

⁷⁵⁷ BOA, C. ML., 510/20792 12 Zilkade 1267/26 Eylül 1851.

⁷⁵⁸ BOA, İ. DH., 61/3004 27 Rebiülahir 1258/7 Haziran 1842.

⁷⁵⁹ BOA, İ. MVL., 179/5372, 21 Şevval 1266/30 Ağustos 1850.

⁷⁶⁰ BOA, C. ML., 516/21085 29 Recep 1263/13 Temmuz 1847.

⁷⁶¹ Osmanlı’da hem kendi tebaası hem de yabancı uyruklu kişiler bir yerden başka bir yere gidebilmek için ellerinde “*mürûr tezkeresi*” denilen izin belgesini taşımak zorundaydılar Hamiyet Sezer Feyzioğlu, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Seyahat İzinleri (18-19. Yüzyıl)”, **Ankara Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi** 2003, XXI/33, s.106; Bir yabancı, Osmanlı sınırları içinde seyahat edebilmek için İstanbul’da bulunan görevli elçileri vasıtasıyla bu belgeyi elde etmekteydiler. Elçi seyahat edecek kişinin adını, amacını, nereye gideceğini, yanındakileri ve izin isteğini içeren bir dilekçe yazmaktaydı. Bu dilekçeye istinaden emirler çıkmaktaydı, H. S. Feyzioğlu, *Seyahat*, s. 109.

⁷⁶² BOA, HR. MKT., 7/46, 14 Şevval 1260/27 Ekim 1844.

verilmiştir.⁷⁶³ Hintli Şeyh Seyyid Fazıl Efendi'nin Hicaz'a gittikten sonra Hindistan'a Bombay ve Aden hükümetince girişine izin verilmemiştir. İki yıl boyunca Yemen'de kalan Seyyid Fazıl ve ailesi burada perişan durumda kalmıştır. Bu durum üzerine Seyyid Fazıl'ın Mekke ya da Medine'de ikametine izin verilmiş ve Cidde Hazinesi'nden kendisine maaş bağlanmıştır.⁷⁶⁴ Seyyid Fazıl Efendi Mekke-i Mükerrerme'de ikamet etmiştir.⁷⁶⁵

Seyyid Fazıl Efendi gibi Bengal'den Hacı Şeriatullah da Mekke'de uzun yıllar yaşamış, 1802 yılında tekrar Bengal'e dönmüştür. Bengal'deki Müslüman çiftçiler arasında siyasî bilincin temellerini atmıştır.⁷⁶⁶ Kastamonu Tosya'da, Hamza Baba Tekkesi olarak anılan tekke Hint kökenli yaşlı bir gezgin Nakşibendî sufi şeyhi olan Hacı Mehmed Dede tarafından restore edilmiştir.⁷⁶⁷

XVIII. yüzyılın başında Baburluların siyasî güçten düşmeleri ve Avrupalı Hristiyan devletlerin ülkede giderek hâkim güç olmaları, artan misyonerlik faaliyetleri Hindistan Müslümanlarını zor durumda bırakıyordu. Yüzyılın son çeyreğinde İngilizlerin güney Hindistan'da Tipu Sultan'ı yenmesiyle tek direnen Müslüman devlet de ortadan kalkmış, diğer Müslüman devletler de İngiliz hâkimiyetine geçmiştir. Bu sebeple siyasî birlikten yoksun olan Müslümanlar ancak İslam uleması etrafında birleşebiliyordu. Ayrıca Hindistan gibi geniş bir ülkede, hiçbir zaman nüfusun yarısından fazlasını oluşturamamış Müslümanların, farklı inanç mensupları arasında kendi kültür ve geleneklerini muhafaza edebilmeleri için İslam ulemasına ihtiyaç vardı. Ulemanın medrese ve dergâhta yürüttükleri eğitim ve öğretim faaliyetleri, Hindistanlı Müslümanlara manevî güven ve destek veriyordu. Bu sebeple ulemâ, Hindistan'da İngiliz etkisinin hissedildiği zamandan itibaren siyasî bir rol üstlenmeye başlamıştır. İngiliz hâkimiyetinden duyulan rahatsızlıktan dolayı Hindistan'ın muhtelif bölgelerinde Müslümanlar arasında dinî-siyasî muhtevalı hareketler gelişmiştir.⁷⁶⁸

⁷⁶³ BOA, A.}. MKT. NZD. 68/90 1 Rebiülevvel 1269/13 Aralık 1852; BOA, A.}. MKT. NZD. 76/55, 1 Recep 1269/10 Nisan 1853; Seyyid Fazıl Malabar bölgesindendir, BOA, İ. DH.. 268/16780, 17 Cemaziyelahir 1269/28 Mart 1853.

⁷⁶⁴ BOA, HR. MKT.. 93/59, 7 Rebiülevvel 1271/28 Kasım 1854.

⁷⁶⁵ Seyyid Fazıl'ın tekrar İstanbul'a gitmek istemesi hakkında bkz. BOA, A.}MKT.MHM., 148/34, 1 Cemaziyelevvel 1275.

⁷⁶⁶ A. Ahmed, Hindistan'da İslam, s. 301.

⁷⁶⁷ BOA, C. EV., 191/9506, 4 Muharrem 1190/24 Şubat 1776.

⁷⁶⁸ Azmi Özcan, "Hindistan'da İngiliz Hâkimiyeti ve Ulemânın Tavrı", *Dîvân İlmi Araştırmalar*, S. 17 (2004/2), s. 103; Diyo bendî Uleması, İngilizlere karşı pasif direniş göstermekteydi, Osmanlı Devleti'ni halifeyi desteklemekteydiler. Firengî Mahalliler ise XIX. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin

Hindistan'daki İslamî hareketlerden İngilizler rahatsız olduklarından 1857'den sonra ulemanın üzerine yüklenerek geniş çaplı sindirme ve tutuklama faaliyetlerine girişmiş, bu durum karşısında bir kısım ulema Hicaz'a kaçarak kurtulmaya çalışmıştır. Bu tarihten sonra başsız kalan Hindistan Müslümanları dinî konularda Mekke ulemasına danışmaya başlamıştır.⁷⁶⁹ Bu sebeple iki ülke arasında ulema ve dervişlerle sağlanan irtibat oldukça önemlidir.

3.4. Hindîler Tekke ve Zaviyeleri

Her yıl Hicaz'a gelip aylarca hatta yıllarca kalan hacıların yarattığı hareketlilik Hicaz'da ve hac yolları üzerinde bulunan tüm bölgelerdeki yaşayışı şekillendirmede büyük rol oynamıştır. Mekke'ye yapılan hac yolculukları XIX. yüzyılda ve XX. yüzyılın başlarında İslam dünyasında daha da rağbet görmüş ve yılda bir gerçekleşen kitlesel bir harekete dönüşmüştür. Afganların da içinde yer aldığı Orta Asyalı ve Hintli hacıların bu harekete katılımı başka bir açıdan önem arz etmektedir. Çünkü bu iki gurup bir araya gelerek Mekke, Kudüs, Cidde gibi önemli Ortadoğu şehirlerinde yaşayan en kalabalık cemaati oluşturuyordu. Bu sebeple hac seyahatine büyük önem veren pek çok sufi, Orta Asyalı ve Hintli hacılara yardımda bulunmak için hac güzergâhı boyunca tekkeler kurmuştur.⁷⁷⁰ Bu tekkelerin bazılarının sufi merkezleri, pek çoğunun ise Hacıların konaklama yeri olduğu görülmektedir. Bu da tekkelerdeki sûfizmin rolünü muğlaklaştırmaktadır. Bu tekkelerin ortak yanları Sufi şeyhlerin idaresinde olması ve tekke, zaviye olarak adlandırılmalarıdır. Özbek, Afgan, Hint ve Kazak tabir edilen yerlerin isimlerinden yola çıkarak, burada yaşayan Sufilerin nereden geldikleri ortaya çıkmaktadır. Hacılar bu tekkelerde konaklamanın yanı sıra zikir ayinlerine katılıp kendi

ve hilafetin selâmeti ile Hindistan'ın bağımsızlığı için yoğunlaştıkları siyasî faaliyetleri itibariyle Hindistan'daki dinî tadrîsat ekolleri içerisinde en önde gelenler arasında olmuşlardır, A. Özcan, "Ulemâ", s. 115; Şibli Nu'mânî, Aligarh Koleji'nde Arapça hocası olarak çalıştı. Tarihe duyduğu ilgi onu İslam dünyasındaki büyük kütüphaneleri dolaşmaya sevk etti. Bu amaçla Türkiye, Suriye ve Mısır'ı ziyaret etti. II. Abdülhamid tarafından kabul edildi ve Mecidiye nişanıyla ödüllendirildi. Osmanlı hilafeti lehine yazılar yazdı konferanslar verdi, Anis Ahmad, "Şibli Nu'mânî", **DİA**, XXXIX, İstanbul 2010, s. 126; Şibli Numani'nin Anadolu, Şam ve Mısır'a dair kaleme aldığı seyahatnamesi için bkz. Şibli Numani, **Seyahatnâme Sefername-i Rum u Şam u Mısır**, çev. Y. Karaca, İstanbul 2016.

⁷⁶⁹ A. Özcan, "Ulemâ", s. 107.

⁷⁷⁰ Rishad Choudhury, "The Hajj and Hindi: The Ascent of the Indian Sufi Lodge in the Ottoman Empire", **Modern Asia Studies**, 50, 6, 2016, s. 1894; Anadolu'nun fethi ve Türkleşmesinde tekke ve zaviyelerin büyük rolü olmuştur. İlk zamanlarda yol kenarlarında ve bazı mevzilerde kurulan tekke ve zaviyeler XVII. yüzyıldan itibaren şehirlere kaymışlardır. Tekke/ zâviyeler, sürekli ikâmet eden dervişler için dinî-tasavvufî örgün eğitim merkezi olmuşlardır. Tekke ve Zaviyeler seyyah dervişlerin kullandığı yapılar olmakla birlikte "kalenderhane" olarak anılmaktadırlar, H. M. Yücer, "Anadolu'da Tasavvuf", s. 48-49.

dillerinde okunan ilahileri dinleyebiliyorlardı. Öte yandan, binlerce insanın hac yolculuğuna çıktığı hesaba katıldığında bu tekkeler Özbek, Hint ve Afgan hacıların konaklama ihtiyacının yalnızca bir kısmını karşılayabilmekteydi. Ayrıca hac yolları üzerinde sayısız hacı ocağı bulunuyordu.⁷⁷¹

Hindî, Özbekî, Kaşgârî, Afganî isimleriyle hizmet veren tekkeler gerek İstanbul gerekse Bursa'da özellikle Buhara, Afganistan-Hindistan bölgesinden gelen misafir, tüccar ve dervişlere kucak açmış, söz konusu tekkelerde şeyh olan zatların o bölgenin dillerini bilen kişilerden olmasına da dikkat edilmiştir.⁷⁷² Bu tekkeler arasında yakın ilişkiler olduğu görülmektedir. Tekkelerin şeyhleri Özbek ya da Hintli olsun başka tekkelere atanabilmekteydi.⁷⁷³ Zarcone'ye göre büyük olasılıkla Hint, Afgan, Özbek gibi etnik guruplar, İstanbul'da kurulmuş güçlü asitanelere sahiptir.⁷⁷⁴

Osmanlı Devleti sınırları içinde Özbek ve Hint tekkelerini gösteren haritalar, bu isimleri taşıyan en önemli tekkelerin, genellikle Mekke'ye çıkan yollara yakın büyük Osmanlı şehirlerinde kurulduklarını göstermektedir. Bu şehirlerin çoğu siyasî, ticarî ve dinî merkezlerdi. Mekke ve Medine'deki tekkeler de Hindistan'dan ve Orta Asya'dan gelen hacılara hizmet vermek ve yardım sağlamak amacıyla oluşturulan ağa dâhildi. Bu yardım ve hizmetler genellikle vakıfnamelerde anılan bir yükümlülükle işlevsel hale getirilmiştir.⁷⁷⁵

Cemaatler arasında en fazla tekkeye sahip olanlar, Ortadoğu ve Türkiye'nin her köşesinde kendilerine ait konaklama merkezi bulabilen Hintli hacılardı. *Hindîler Tekkesi* olarak meşhur olan bu tekkelerin yanında farklı isimlerle adlandırılanlar da mevcuttu. Mesela Konya'daki *Söylemezler Tekkesi* sadece Hintlilere mahsustu. Bunun nedeni Mekke, Kudüs, Konya'nın genelinde ve diğer tüm hac yolları üzerinde Hint cemaatlerine mensup ve aralarında bazı önemli kişilerin de bulunduğu hacıların sayıca fazla

⁷⁷¹ T. Zarcone, Kudüs, s. 18vd.

⁷⁷² M. Kara, "Bombay", s. 53.

⁷⁷³ T. Zarcone, Kudüs, s. 42.

⁷⁷⁴ 1866'da İstanbul'daki Süfî tekkelerinin yönetiminden sorumlu olan Meclis-i Meşâyih adlı bir resmi devlet kurumu meydana getirildi. Bu kuruldaki amaç merkez tekkelerinin işleyişini kurala bağlamaktır. Meclis, merkez tekkeleri diğer tekkeler üzerinde kayda değer idari güce sahip bir tür aracı kurul olarak yeniden tanımlayarak işlev alanlarını genişletti. Osmanlı Devleti, Hindistan'ın kültürel ve dini geleneklerini Osmanlı topraklarına taşıyan, kültürüne pek yabancı oldukları Hint tekkelerine diğer süfî tekkelerine nazaran pek yakınlık gösteremiyorlardı, T. Zarcone, Kudüs, s. 44vd.

⁷⁷⁵ T. Zarcone, Kudüs, s. 33.

olmasıdır.⁷⁷⁶ Mekke'deki "Souika" mahallesi zengin Hintlilerin mekânı haline gelmişti.⁷⁷⁷

Konya'daki Söylemez Tekkesi gibi İstanbul ve Kudüs'teki Hint Tekkeleri de Hintlilere mahsusken, Kahire'deki Hindîler Tekkesi'nde sadece Buharalılar kalıyordu. Ayrıca XIX. yüzyıl ve XX. yüzyıl başlarına kadar Osmanlı Devleti'ndeki bu Kalenderî tekkelerinin kapıları hem Hintlilere hem Afganlara hem de Orta Asyalılara açıktı.⁷⁷⁸

Hindîler Tekkesi, işlevlerine göre ikiye ayrılmaktaydı. İlk guruptakiler, Hintli hacıların kalacakları kervansaraydan çok sufî eğitim verilen ortamlardı. Diğer guruptakiler ise ibadet merkezleri değil, Haremeyn yoluna çıkmış, Hintli hacılara hizmet veren tekkelerdi. Bu tekkeler zamanla dervişlere sunulan birer konaklama yeri veya kervansaraya dönüşmüşlerdi. Mekke ve Cidde'deki Nakşibendi tekkelerinin yerli halktan çok az sayıda üyeye sahip olduğu, Türk veya Hintli şeyhler tarafından idare edildikleri ve kapılarını sadece hacılara açtıkları bilinmektedir. Ayrıca hem sufî ibadet merkezi hem de imaret işlevi gören tekkeler de vardır. İstanbul'daki Hint tekkelerinde Hintli ediplerin dili olan Farsça öğretiliyordu. Bu tekkeler Farsça dini edebiyatın, şiirin incelendiği merkezlerdi. Tekkelerin bünyesindeki kütüphaneler belirli bir gelişmeyi de sağlıyordu.⁷⁷⁹

Bu tekkelerde Nakşibendî, Kalenderî, Kadirî ve Çiştî tarikatları gibi belli başlı sufî tarikatlarının hemen hepsi temsil ediliyordu. Bunlar arasında en önemlisi Nakşibendi tarikatıdır. Hint ve Afgan tekkelerinde en önemli diğer tarikat Kadirilik'tir. Hindistan'daki Müslümanların rağbet ettikleri bu tarikat, Nakşibendi tarikatı karşısında gücünü yavaş yavaş kaybetmiştir. Gücerat (Allahabad) şehrinden gelen Fadıl Hüseyin (ö. 1910) adında bir Hintli şeyhin kurup yönettiği Konya'daki Söylemez Tekkesi'nde Çiştîyye etkindi. Bu tekke daha sonra Nakşibendi tekkesine dönüşmüştür. Tekke zaten Osmanlı Devleti sınırları içinde kurulan çok az sayıdaki Çiştî Tekkesi'nden birisidir. Amacı hac yolcularına, özellikle de Hintli dervişlere ve hacılara yardımda bulunmaktı. Bir de hac rotaları üzerinde amaçsızca dolaşan Hintli Kalenderî tarikatı üyeleri vardı.⁷⁸⁰ Nakşibendi tarikatı mensupları dışında, hac güzergâhı üzerinde en kalabalık Sufî cemaat, Sufî

⁷⁷⁶ T. Zarcone, Kudüs, s. 33vd.

⁷⁷⁷ L. Roches, Travers, s. 113.

⁷⁷⁸ T. Zarcone, Kudüs, s. 28.

⁷⁷⁹ T. Zarcone, Kudüs, s. 40vd.

⁷⁸⁰ T. Zarcone, Kudüs, s. 46vd.

teşkilatının hiçbirine kesin bir bağlılığı bulunmayan Kalenderî gezgin dervişler sınıfıydı.⁷⁸¹

Mekke'deki Mevlevî Tekkesi, XVII. yüzyılda iki Hintli sûfî tarafından idare edilmekteydi. Bunlardan biri Bengal hâkiminin oğlu olan ve Ahmedabad doğumlu Hindî Muhammed Dede'ydî. Mekke'ye hacca giderken Konya'da izlediği Mevlevî töreninden çok etkilenen Muhammed Dede, bu tarikata katılmaya karar vermişti. Uzun yıllar Konya'da kaldıktan sonra Haremeyn'e gitmiş ve Mekke'deki Mevlevî Tekkesi'nin başına getirilmişti. XVIII. yüzyılda kaleme alınan hayatında, tekkeyi ayakta tutmak ve Mekke'ye gelen Hintli hacılara yardımda bulunmak için Hindistan'daki ailesinden para yardımı aldığı bilinmektedir.⁷⁸²

3.4.1. Osmanlı Coğrafyasında Başlıca Hindî Tekkeleri

Hindîler Tekkelerinden en önemlileri İstanbul'da Aksaray ve Üsküdar'da olanlardır.⁷⁸³ Bu iki Hindî tekkesi dışında Osmanlı Devleti sınırları içinde pek çok şehirde tekkeler vardır. Adana, Antakya, Antep, Bağdat, Bursa, Edirne, Halep, Kudüs, Kütahya, Konya, Şam, Urfa, Kahire, Mekke ve Medine Hindîler Tekkesi Osmanlı arşivinden tespit edilenlerdir.⁷⁸⁴

3.4.2.1. İstanbul'daki Hindîler Tekkeleri (Horhor-Üsküdar)

Fethedilmesini müteakip dönemde Müslümanlar için önemli bir merkez konumuna yükselen İstanbul şehri Hintli dervişlerin uğrak yeri haline gelmiştir. Fetihten sonra İstanbul'a şeyhler davet edilmiş ve gelenler için tekkeler inşa edilmiştir.⁷⁸⁵ İstanbul'da

⁷⁸¹ T. Zarcone, Kudüs, s. 53.

⁷⁸² T. Zarcone, Kudüs, s. 47.

⁷⁸³ Tekkelere ait bilgiler Osmanlı Arşivi'nde Cevdet Evkâf tasnifindeki fonlarda kayıtlıdır. Genellikle kayıtlar tekkelere meşihat tevcihi, tahsisat ve tamirat ile ilgilidir. Ayrıca tekke şeyhleri ve tekkelerin şartlarıyla ilgili şikâyetlerde arşiv belgelerine yansımıştır. Tekkelerin Osmanlı coğrafyasında dağılımı için bkz. Ekler, Harita 2.

⁷⁸⁴ Türkiye'de 1925 kanunuyla tekke, zaviye ve türbeler kapatıldı, diğerleri ise Vehhâbîlerin Hicaz'a hâkimiyetleri sonrasında kapatılmıştır. Vehhâbîlerin başa geçmesi İstanbul, Mekke ve Kudüs'ü birbirine bağlayan Süfî merkezlerinin oluşturduğu gayri resmi ağa bir son vermiştir, T. Zarcone, Kudüs, s. 131; Hindîler Tekkesi gibi Manisa'da Hindistanî Medresesi adında bir medrese bulunmaktadır. XV. yüzyılda Veled Bey tarafından yaptırılan, Veled Bey Medresesi olarak bilinen bu medreseye neden Hindistanî dendiği tam olarak bilinmemektedir, <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/manisa/kulturenvanteri/hndstan-medresesi>, (Erişim Tarihi 14.09.2019); Bu medrese hakkında vergi alınmaması konusu için bkz. BOA, A.}MKT.UM.. 280/38, 3 Ramazan 1273/27 Nisan 1857; Ertan Gökmen, "Manisa Medreseleri Nüfus Yoklama Defteri", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XXVII/2, Aralık 2012, s. 381-401.

⁷⁸⁵ Mustafa Özsaray, "Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı'da Devlet-Tekke İlişkileri", **Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi)**, İstanbul 2018, s. 111.

Aksaray ve Üsküdar'da olmak üzere iki Hindîler Tekkesi vardır. Aksaray Horhor Caddesi'nde yer alan Hindîler Tekkesi İstanbul'da Nakşibendi Tarikatı'nın en eski faaliyet merkezidir.

İstanbul'daki ilk Nakşibendî Tekkesi Hindîler Tekkesi'dir. Tekkenin, kuruluşundan XVIII. yüzyıla kadar uzanan dönemine ilişkin hemen hiçbir şey bilinmemektedir.⁷⁸⁶ Hammer, bu tekkenin Fatih Sultan Mehmed tarafından, İshak Buharî Hindî adındaki Nakşibendî dervişinin dileği üzerine inşa ettirildiğini kaydeder. “*Hindî*” adı İshak Buharî Hindî'nin Orta Asyalı birçok dervişin yaptığı gibi, İstanbul'a Hindistan üzerinden geldiğini düşündürmektedir. Aslında Nakşibendiliğe bağlı olan tekke XVII. yüzyılın ortalarında Kadiriliğe bağlanmış, XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren tekrar Nakşibendiliğe dönmüş, XIX. yüzyılın başlarından sonra bu iki tarikat arasında birçok kez el değiştirmiştir. Kadirîlik ile olan bu bağlantı söz konusu tarikatın Hindistan'daki nüfuzu ile açıklanabilir.⁷⁸⁷ Hindîler Tekkesi'nin mensupları arasında Kadirîler'in yanı sıra Çiştîler, Kübrevîler, Ni'metullahîler ve Kalenderîler de yer almakta, bu tesisin en azından XIX. yüzyılın Hint kökenli bütün dervişlerini çatısı altında barındırdığı anlaşılmaktadır. Tekkenin devran günü XIX. yüzyıla ait kaynaklarda cuma olarak belirtilmiştir.⁷⁸⁸

XVIII. yüzyıldan tekkelerin kapatıldığı 1925'e kadar İstanbul'daki Horhor Hindîler Tekkesi meşayih listesini şu şekildedir: XVIII. yüzyılın ilk yarısında yaşadığı anlaşılan Şeyh Türâbi-î Hindî, Şeyh Feyzullah Murtaza Efendi (ö. 1783-84), Üsküdar Karacaahmet'te Miskinler Tekkesi Mescidi'nin arkasında gömülü olan Şeyh Hasan Efendi (ö. 1802), aslen Hindistan'ın Muradabad şehrinden olan ve Açıkbaş lakabı ile tanınan Şeyh Abdullah Âgâh Efendi (ö. 1811), Şeyh Hindî el-Hac Hüseyin Efendi (ö. 1815), Şeyh Hacı Ali Ömer Şah (ö. 1832-33), Şeyh Seyyid Abdurrahman Efendi (ö. 1834-35), Şeyh Esrar Şah (ö. 1834-35), Şeyh el-Hac Mâlî Şah Abdullah Hindî (ö. 1836-37), Şeyh el-Hac Ali Mahbub Şah Efendi Dihlevî (ö. 1839), Şeyh Hacı Ahmed Efendi (ö. 1869-70). Horhor Baba olarak tanınan ve 1871'de tekkenin meşihatına getirilmesi çeşitli tartışmalara yol açan Şeyh Hindî el-Hac İbrahim Hakkı Efendi'dir (ö. 1875). Şeyh Fazıl Ahmed Efendi, Fazıl Ahmed Efendi'nin oğlu Şeyh Hasan Âşık (ö. 1905), Fazıl Ahmed Efendi'nin diğer oğlu Şeyh Abdülaziz Efendi (ö. 1915). Hindî Baba Şeyhi lakaplı Şeyh Abdullah Efendi, Afgan kökenli olan ve daha önce Üsküdar'daki Afganîler Tekkesi'nin meşihatını

⁷⁸⁶ M. B. Taman, “Tekke”, s. 67.

⁷⁸⁷ T. Zarcone, “Tekke”, s. 74.

⁷⁸⁸ M. B. Taman, “Tekke”, s. 67.

üstlenmiş bulunan Şeyh Hacı Mehmed Efendi ve son postnişin Şeyh Abdurrahman Riyazeddin Babür Efendi b. Nâzıreddin el- Hindî (ö. 1966).⁷⁸⁹

Tekkenin haziresinde, şeyhlerin yanı sıra Fatih dönemi ricalinden Silahdar Mehmed Ağa gibi bazı önemli şahsiyetler de gömülüdür.⁷⁹⁰ Tipu Sultan'ın 1787 yılında I. Abdülhamid'e gönderdiği elçilik heyetinde bir kumandan ve elçinin mezarı bulunmaktadır. Bahçedeki mezar taşında burada yatan kumandan ve elçinin Muhammed İmam adını taşıdığı ve 1787 yılında öldüğü anlaşılmaktadır. Mezar taşının serpuşu, elçi şapkası biçimindedir.⁷⁹¹

Tekke ile ilgili arşiv kayıtları genellikle tekkenin tahsisatıyla ilgilidir. Mesela 1805 yılında Şeyh Hacı Mustafa Server, burada iskân eden bir şahsın ölümü üzerine kalan otuz iki akçe vazifesinin, fukara taamiyesi olarak tevcih olunmasını için Hindîler Tekkesi'ne bırakılmasını istemektedir. Burada daima hayli fakir kaldığından bu paranın arttırılmasını talep etmektedir.⁷⁹²

Berat yenilenmesine dair kayıtlar da vardır. 1813'de Horhor Hindîler Şeyhi El-Hac Mustafa Server'e emtia gümrüğü malından günlük elli akçe yevmiye verilmekteydi. Ancak bir kaza sonucu şeyh beratı kaybetmiş ve yenilenmesini istemiştir. Bununla birlikte Hintli Şeyh bu yevmiyeyi az bularak arttırılmasını da istemektedir.⁷⁹³ Yine bu tekkede Mevlid okunduğu gün fukara ve dervişâna Halil Hamid Paşa Vakfı'ndan taamiye verilmekteydi.⁷⁹⁴

Horhor Tekkesi'nin sadece Hintlilere mahsus olduğu yine kayıtlardan anlaşılmaktadır. 1818'de Şeyh Hindî Ömer Şah döneminde Hindistanlı seyyah dervişân ve fukaraya mahsus Horhor Hindîler Tekkesi yanında bulunan zaviye ve mescidin tamir edilmesi için Evkâf-ı Hümâyûn'a başvurmuştu.⁷⁹⁵

⁷⁸⁹ M. B. Taman, "Tekke", s. 67.

⁷⁹⁰ T. Zarcane, "(Aksaray) Hindîler Tekkesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, IV, İstanbul 1994, s.74.

⁷⁹¹ Süleyman Faruk Göncüoğlu, "Değeri Unutulmuş Tarihi Bir İstanbul Semti: Horhor", **Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi**, S. 23, (2009), s. 139-140.

⁷⁹² BOA, HAT, 1492/34, 3 Şaban 1220/27 Ekim 1805.

⁷⁹³ BOA, C. EV. 226/11278, 19 Rebiülahir 1228/21 Nisan 1813.

⁷⁹⁴ Taamiye verilmesine dair kaybolan beratın yenilenmesi için Tekke Şeyhi'nin arzuhalı için bkz. BOA, C. EV. 226/11280, 17 Rebiülahir 1228/19 Nisan 1813; Halil Hamid Paşa Vakfı'ndan verilen yevmiyeler hakkındaki beratlar için bkz. BOA. EV. BRT. 7/12, 21 Rebiülahir 1228/23 Nisan 1813; Ayrıca Tekke içinde gömülü olan Şeyh İshak Nakşibendî Hazretleri'nin üzerinde her gece yanacak kandilin yağ parasıyla ilgili kaybolan beratın yenilenmesi için bkz. BOA, C. EV. 226/11279, 19 Rebiülahir 1228/21 Nisan 1813.

⁷⁹⁵ BOA, C. EV. 540/27289, 7 Zilkade 1232/18 Eylül 1818; 1825 yılında Tekke önündeki kaldırımların tamiri konusu için bkz. BOA, C. BLD., 69/3415, 15 Cemaziyelevvel 1240/5 Ocak 1825.

Tekke'nin tamirine yönelik bir diğer çalışma Şeyh Hacı Ahmed zamanında yapılmıştır. Tekkenin kullanılamaz olan yerleri 1846'da tamir edilmiştir, masrafı 2790,5 kuruş tutmuştur.⁷⁹⁶ 1855 yılında da İstanbul'da meydana gelen depremde Horhor Tekkesi'nin semahane bazı kısımları ve mutfak duvarı harab olmuştu. Tekkede oluşan zarar araştırılmış, bu yerlerin tamiri ve tertibi için 800 kuruş masrafla yapılacağı bildirilmiştir.⁷⁹⁷

Tekkelerde ortaya çıkan bazı sorunlar da arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır. İstanbul'da tekkelerde kalan Hintlilerin bazı suçlara karışması söz konusudur. Mesela 1852'de burada kalan Mestan ve Süleyman isimli Hintlilerin bazı suçlara karışmalarından dolayı tekkede kalmalarına müsaade edilmemiş ve İzmir yoluyla Anadolu'ya gönderilmeleri sağlanmıştır.⁷⁹⁸ 1855 yılında tekkenin Şeyhi Ahmed Efendi hakkında fukara ve dervişânın çok sayıda olması sebebiyle verilen taamiyenin yetersiz kalması üzerine şikâyetle bulunulmuştur. Neticede taamiye ücretinin arttırılmasına karar verilmiştir.⁷⁹⁹

İstanbul'daki diğer Hindîler tekkesi Üsküdar'daki Hindîler Tekkesi'dir. Bu tekke hakkında çok az bilgi vardır. Üsküdar Hindîler Tekkesi 1737'de Kadirî tarikatından Şeyh Feyzullah-ı Hindî (ö.1748) tarafından kurulmuştur.⁸⁰⁰ 12 şeyhten 6'sının lakabı "el-Hindî"dir. Bütün bu şeyhlerin Hint asıllı olduğunu kesin olarak kanıtlamak mümkün değildir. Hatta tekkeyi kuran Feyzullah-ı Hindî'nin bile gerçekten Hint asıllı mı yoksa Hindistan üzerinden İstanbul'a veya hacca giden Orta Asya Türklerinden mi olduğuyla ilgili görüş ayrılıkları vardır.⁸⁰¹ Ancak tekkenin bağlı bulunduğu Kadiriyye tarikatının Orta Asya'dan ziyade Hindistan'da yaygın ve etkin olması, ayrıca söz konusu şeyhlerin adlarının Emanullah, Rahîmullah, Abdullah Yar olması, şeyhlerin Türk asıllı olabileceği görüşüne ters düşmektedir.⁸⁰² 1828 yılında bu tekkenin şeyhi Ali Hindî, zaviye işlerini

⁷⁹⁶ BOA, İ. DH. 123/6298, 14 Recep 1262/8 Temmuz 1846.

⁷⁹⁷ BOA, İ. MVL. 338/14583, 18 Zilkade 1271/2 Ağustos 1855.

⁷⁹⁸ BOA, A.}MKT. NZD. 34/12, 28 Cemaziyelahir 1268/19 Nisan 1852.

⁷⁹⁹ BOA, A.}MKT. NZD. 129/91, 8 Cemaziyelevvel 1271/24 Ocak 1855; BOA, A.}MKT. NZD. 176/8, 18 Cemaziyelevvel 1272/26 Ocak 1856.

⁸⁰⁰ Solak Sinan Mahallesi'nde yer alan Tekke'nin yanında Feyzullah-ı Hindî Zaviyesi bulunmaktaydı. Zaviyeye müezzîn tayini için bkz. BOA, C. EV. 127/6314, 21 Şaban 1210/1 Mart 1796.

⁸⁰¹ Tekke, bugün Selamsız Mahallesi'nden, Solak Sinan Camii'ne yaklaşık 100 m uzaklıkta yer almaktadır, T. Zarcone, "(Üsküdar) Hindîler Tekkesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, IV, İstanbul 1994, s.74-75.

⁸⁰² M. B. Taman, "Tekke", s. 68.

yürütmeye iktidarı olmadığından kendi rızasıyla şeyhliği Seyyid Şeyh Mehmed el-Hindî'ye ferağ etmiştir.⁸⁰³

Devran günü cumartesi olan Üsküdar Hindîler Tekkesi'nin şeyhler listesi şöyledir: Seyyid Feyzullah Hindû Efendi (ö. 1748) (dergâhın kurucusudur), Bereket Hindû Efendi, Emânullah Hindû Efendi, Rahimullah Şah Efendi (ö. 1779), Mehmed Sultân Efendi (ö. 1787), Mehmed Efendi (ö. 1792), Abdullah Yâr Efendi (ö. 1825), Ali Efendi (ö. 1833), Süleyman Halîfe Efendi (ö. 1849), Mehmed Râşid Efendi (ö. 1872), Hasan Veliyyüddin Efendi, Mehmed Tâhir Efendi (ö. 1881).⁸⁰⁴

İki Hint tekkesinin bulunduğu İstanbul'da yerleşik bir Hintli cemaatin bulunmaması dikkat çekicidir. Bunun nedeni Osmanlı Devleti'nin başkentinin Hintli hacıların izledikleri güzergâh üzerinde bulunmayışında aranabilir. Bununla birlikte İstanbul'da birçok Hint tekkesinin bulunması da buraların Hintlilerin uğrak yerleri olduğunu göstermemektedir; tekkelerin varlığını açıklayacak muhtemel neden, Hilafet makamının XVI. yüzyıldan beri İstanbul'da olmasıdır.⁸⁰⁵

3.4.2.2. Kudüs Hindîler Tekkesi

Hac yolculuğuna çıkanların esas hedefi Medine ve Mekke'ye ulaşmak olsa da kutsal olarak kabul edilen Kudüs, bu güzergâh üzerindeki duraklardan biriydi. Müslümanlar için Mekke'ye varmadan önce bu şehre bir hac ziyareti yapmak büyük sevaptı.⁸⁰⁶ Hintli Müslümanlar Kudüs'te, Kuzey Afrika'dan gelenlerle birlikte en fazla önem atfedilen cemaatti. Pek çok Hintli hacı Kudüs'e yerleşme kararı almış ve şehrin yerlisi olan Müslüman kadınlarla evlenmiştir.⁸⁰⁷

Kudüs Hindîler Tekkesi, Çiştî tarikatının meşhur üstad-ı azamı Hintli Sufî Baba Farid Şakarganj tarafından XIII. yüzyılda kurulmuştur. Bu mekân o zamandan itibaren "*Faridah Tekkesi*" olarak anılmış, bugün ise "*Hindîler Tekkesi*" adıyla bilinmektedir.⁸⁰⁸

1799'da tekkenin Şeyh Şahbaz Hindî tarafından yönetildiği ve onun adıyla anıldığı anlaşılmaktadır. 1834'te tekkenin başı, Multanlı Şeyh Hasan Multanî, ardından bu göreve gelen Şeyh Gulam Şeyh Muhammed'dir. Tekke bu dönemde "*Şeyh Farid Hindî Tekkesi*"

⁸⁰³ M. Özsaray, Devlet-Tekke, s. 293.

⁸⁰⁴ Salim Yorgancıoğlu, *Üsküdar Dergâhları*, İstanbul 2004, s. 70.

⁸⁰⁵ T. Zarcone, Kudüs, s. 34vd.

⁸⁰⁶ T. Zarcone, Kudüs, s. 19.

⁸⁰⁷ T. Zarcone, Kudüs, s. 34vd.

⁸⁰⁸ T. Zarcone, Kudüs, s. 120vd.

ve “*Tekke-yi Hindî*” adıyla da bilinmektedir. Şeyh Gulam Muhammed’in 1834’de çocuksuz olarak vefat etmesi üzerine, aynı tekkede kalan Hint dervişlerinden Şeyh el-Hac Hasan Multanî’ye tevcih edilmiştir.⁸⁰⁹

Kudüs Hindîler Tekkesi’ne dair arşiv kayıtları, meşayih atamaları, mürur tezkireleri ve tekkenin tamirine dairdir. Mesela, 1847’de tekke şeyhi Abdullah Efendi, bir işi için İstanbul’a gelmiş ve tekrar Kudüs’e dönmek istemiştir. Şeyhe yardım edilmesi için Sayda Müşiri, Kudüs mutasarrıfı ve İzmit muhassılına şukka yazılmıştır.⁸¹⁰ 1857 yılında tekke şeyhi tekkenin tamire ihtiyacı olduğunu dilekçe ile bildirerek 30.000 kuruş masrafla tamir edilmesine karar verilmiştir. Ancak şeyh tamir için verilen miktarın yetmediğini, yarısından fazlasının eksik kaldığını bildirerek tamamlanmasını Evkâf-ı Hümâyûn nezaretinden istemiştir.⁸¹¹

Tekkenin tam olarak hangi tarikat silsilesine bağlı olduğuna dair bir işaret ya da ifade mevcut değildir. Ancak Zarcone, Kadiri tarikatına bağlı olduğunu ifade etmektedir.⁸¹² 1849’da “*Kalenderlere mahsus Hint yurdu*” (Hindî Kalenderhanesi) olarak anılmaktadır ve başında, hakkında bilgi sahibi olunmayan Şeyh Abdullah Efendi bulunmaktadır.⁸¹³

1853-56 yılları arasında Kudüs’te yaşayan Hintli dervişlerin çoğu İngiliz tabiiyetinde olduğu için İngiltere’nin Kudüs ve Filistin konsolosuna bağlıdır.⁸¹⁴ O dönem konsolos olan ve sık sık bu tekkeyi ziyaret eden James Finn, burada kalan Hintlilerin daha çok Pencaplı ve Bengalli Müslümanlar olduğunu söylemektedir.⁸¹⁵ Kudüs’teki Hindîler tekkesi, XX. yüzyılın ortalarından itibaren Hint hükümetinden mali yardım alarak, hacılara ve ziyaretçilere hizmet sunan bir konukevi olmuş, ayrıca “*Hint Kültür Merkezi*” işlevi de görmüştür.⁸¹⁶

⁸⁰⁹ BOA, C.EV. 468/23698, 18 Safer 1250/26 Haziran 1834.

⁸¹⁰ M. Özsaray, Devlet-Tekke, s. 404.

⁸¹¹ BOA, A. MKT. UM. 268/92, 30 Cemaziyelevvel 1273/26 Ocak 1857.

⁸¹² T. Zarcone, “Tekke”, s. 74.

⁸¹³ T. Zarcone, Kudüs, s. 123vd.; BOA, C.EV. 473/23948 1265 (1849).

⁸¹⁴ T. Zarcone, Kudüs, s. 124; Kudüs’teki İngiltere konsolosluğundan, Hariciye Nezaretine, Hindistan’dan birtakım kişilerin gelmiş olduğundan bu kişilerin hareketlerinin takip edilmesi haber verilmiştir, BOA, HR. MKT. 161/22.

⁸¹⁵ James Finn, *Stirring Times or Records From Jerusalem Consular Chronicles of 1853 to 1856*, Vol. I, London 1878, s. 257vd.

⁸¹⁶ T. Zarcone, Kudüs, s. 129.

3.4.2.3. Bursa Hindîler Tekkesi

Bursa, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri önemli bir kültür ve ticaret merkezidir. Dolayısıyla burası da Hintli dervişlerin uğradıkları bir yer olmuştur. Daha Bursa fethedilmeden önce, Buharalı ve Hindistanlı dervişler buraya gelmeye başlamıştır. XIV. yüzyılda Buhara'dan Bursa'ya Hindistan üzerinden derviş akını olmuştur.⁸¹⁷ Hindistan'dan gelen Hindî Baba (ö. 1776) kırk yıl Emir Sultan'ın türbedarlığını yapmıştır.⁸¹⁸

Bursa Hindîler Tekkesi, gerek dinî gerekse ticarî amaçlarla Bursa'ya gelen Hindistanlı Müslümanlara asırlarca hizmet vermiştir.⁸¹⁹ Hindîler Kalenderhânesi'nin kurucu Şeyh Mehmed Şemseddin Hindî, fetihten önce bu şehre gelenlerdendir. Bu dergâhta hizmet veren diğer postnişinlerin isimleri şöyle sıralanabilir: Mehmed Şemseddin Hindî, Abdullah Efendi (ö. 1783), Ahmed Neşatî Efendi (ö. 1791), Mehmed Halîfe (ö. 1847), Mehmed Hindî (ö. 1857), Abdurrahman Efendi (ö. 1882)⁸²⁰, Mehmed Hindî (ö. 1898), Abdülkadir Efendi (ö. 1910), Ramiz Efendi, Mehmed Nuri Efendi, Abdullah Efendi (ö. 1930).⁸²¹

Tekke'ye dair arşivdeki kayıtlar, sahip oldukları vakıf gelirlerinin tasarrufu konusunda bilgiler vermektedir. Mesela 1809'da Şeyh İsmail İbn Musa, daha önce Mezraa-i Şeyhler Çiftliği'nin tekke tasarrufunda olduğu, bazı kimselerin buna müdahale ettiğini bildirmiş ve bu müdahalenin menî' hakkında buyruldu çıkarılmıştır.⁸²²

Tekkelerin yönetiminde bazen problem yaşandığı arşiv belgelerinde görülmektedir. Bunun sebebi de zengin dergâhları yönetmek için birçok adayın olmasıdır. Mahkemelere bu konuyla ilgili pek çok olay intikal etmiştir. 1840'da Şeyh Efendi söz konusu bölgelerin

⁸¹⁷M. Kara, "Bombay", s. 45vd.

⁸¹⁸M. Kara, "Bombay", s. 46.

⁸¹⁹M. Kara, "Bombay", s. 70; Tekke günümüzde Bursa'da Pınarbaşı Mahallesi'nde bulunmaktadır. Tekkeden Günümüzde geriye yalnızca tevhidhanesi kalmıştır. Tekke Osmangazi Ortaokulu'nun bahçesinde kalmakta depo ve kütüphane olarak kullanılmaktadır, Caner Taşkın, "15. ve 20. Yüzyıllar Arası Bursa Tekkelerinin Mekân ve Cephe Kurgusu", **Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Edirne 2017, s. 102.

⁸²⁰ Abdurrahman Efendi için bkz. Ali Emre İşlek, "Bursa'nın Dinî Tasavvufî Hayatında İz Bırakan Sıradışı Bir Sufî: Hindî Tekkesi Şeyhi Abdurrahman Efendi", **Studies Of The Ottoman Domain**, VII/13, Ağustos 2017, s. 1-21.

⁸²¹ Tekkenin kurucu şeyhi gibi Hindistan bölgesinden gelen son şeyh Abdullah Efendi'dir. 93 Harbi'nde Osmanlı Devleti'nin ordusuna katılan Hintlilerle beraber İstanbul'a gelmiştir, M. Kara, "Bombay", s. 67-68.

⁸²² BOA, C. EV., 135/6724, 6 Cemaziyelevvel 1224/18 haziran 1809.

dil ve kültürlerine aşına olmadığından mesele çıkmıştır.⁸²³ Bursa’da Hindîler kalenderhanesi (tekkesi), sadece bu ülkeden gelenlere açıktı.⁸²⁴

Tekkeye meşayih tayini ve tekkeyle ilgili şikâyetler yine belgelere yansımıştır. 1836 yılında Kalenderhane-i Hindîler Tekkesi ve vakfının şeyhi Gülşah Halife ibn El-Hac Mehmed Münife çocuksuz vefat ettiğinden yerine El-Hac Mahmud Halife ibn Abdullah Hindî görevlendirilmiştir.⁸²⁵ Bursa’da Seyyidi Usul Zaviyesi’de kalan Hintliler buraya gelerek sahte paralar sürmüşlerdi. Firar eden Hintlilerin şeyhlerinin yakalanıp İstanbul’a gönderilmesi Bursa mutasarrıfına ve Hüdavendigâr Sancağı mütesellimine bildirilmiştir.⁸²⁶ Hindistan’dan üç Hintli kimyager şeyhlerini aramak için Bursa’ya gelmişti. Bu süreçte de onlardan faydalanılması merkezden bildirilmiştir.⁸²⁷

3.4.2.4. Diğer Şehirlerdeki Tekkeler

Bu üç önemli tekke dışında Antakya, Antep, Adana, Bağdat, Halep, Urfa, Edirne, Şam, Kütahya, Mekke şehirlerinde de Hindîler Tekkesi görülmektedir. Antakya’da Asi Nehri kenarında yer alan Hindîler Tekkesi hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Kurucusu el-Hâc Hüseyin Ağa’dır. 1830 tarihli belgede tekkenin meşihatine yevmi 15 akçeyle Sefer Şahü’l-hindî’ye ve Garib Şahü’l-hindî’ye verilmiştir. Bu tekkenin fukara ve dervişlerine taamiye olmak üzere Antakya Mizan Hariri mukataası malından olmak üzere 5 sağ akçe (altın akçe kıymetinde) vazifesi verilmiştir.⁸²⁸ 1850’de yine bu tekkenin fukara ve dervişlerinin taamı için Halep hazinesi malından yevmi 15 akçe ve Antakya Mizan hariri mukataası malından olmak üzere yevmi 10 akçe ki toplam 25 akçe taamiye mutasarrıf olunmuştur.⁸²⁹

Antakya Hindîler Tekkesi bugün Ulu Caminin güneyinde bulunan ve aşevi olarak kullanılan yerde olduğu tahmin edilmektedir. Batı tarafta yer alan ocak kalıntıları burada bir mutfağın varlığına işaret eder. Vakfiyede eserin ismi Müftüzade Necip Beyin H.1328 (M.1909) tarihli vakfiyesinde geçmektedir.⁸³⁰

⁸²³ M. Kara, “Bombay”, s. 69-70.

⁸²⁴ T. Zarcone, Kudüs, s. 58.

⁸²⁵ BOA, C. EV., 228/11363, 7 Cemaziyelahir 1252/19 Eylül 1836.

⁸²⁶ BOA, C. ZB. 44/2164, 29 Zilkade 1205/30 Temmuz 1791.

⁸²⁷ BOA, HAT. 209/11113.

⁸²⁸ BOA, C. EV. 424/21467 11 Şaban 1246/25 Ocak 1831.

⁸²⁹ BOA, A.}DVN. 67/46, 7 Cemaziyelevvel 1267/10 Mart 1851.

⁸³⁰ Fuat Şancı, “Hatay İlinde Türk Mimarisi I”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi)**, Ankara 2006, s. 675.

Adana Hindîler Tekkesi, Adana merkezindeki Köprübaşı'ndadır.⁸³¹ Adana'daki Hindîler Tekkesi, kurucusu ve kuruluş tarihi belli olmamakla beraber bu tekkenin ilk bahseden Evliya Çelebi'dir. Bu durum kuruluşunun 1671'de olduğunu göstermektedir. Tekke, Nakşibendî tarikatına mensup olup, şeyhine "*Hindîşeyh*" denilmektedir. Tekkenin adı kurucusunun geldiği coğrafya ile alakalı olmalıdır. 1750'lerden itibaren "*Hacı Ali Ağa Hindîyân Tekkesi*" olarak geçmektedir. Adana'daki en faal tekkelerden biridir.

Tekkeye dair kayıtlar genellikle meşayih tayini ile alakalıdır. Tekke'nin personeli; 1713-1785 yılları arasında 2'şer akçe yevmiyeyle, şeyh-imam, müteveli, müezzin ve türbedâr bulunmaktadır.⁸³² 1776 yılında Adana Hindîler Tekkesi Vakfı mütevelliliği yevmi 1 akçe vazife ile Seyyid Derviş Veliyüddin'e verilmiş bu kişi vefat ettiğinden, şartlı vazife ile tevliyet cihetinin Seyyid Mehmed, Ali Seydi ve Seyyid Veliyeddin efendilere müştereken verilmiştir.⁸³³

1786'da Hindîyan Tekkesi Vakfı'nın şeyhleri Seyit Mehmed ve Seyit Ali ve Seyit Veliyüddin'in vefatıyla tevliyet ve şeyhliği mahlûl kaldığından bu vazifeler, eş-Şeyh el-Hac Ahmed Hindî'ye tevcih edilmiştir.⁸³⁴ 1819'da Adana'da Hindîler Tekkesi Vakfı'nın yevmi 1 akçe vazife ile meşihat ve tevliyetine mutasarrıf olan Lütî Mehmed Şah Hindî, vefat ettiğinden muayyen vazifeyle meşihat ve tevliyet ciheti Mehmed Şah Hindî'ye tevcih edilmiştir.⁸³⁵ Tekke ve zaviyelerin giderlerini vakıflar karşılamaktadır. 1867 yılında Adana Hindîler tekkesi geliri 13.750, gideri 2734,2, kalan 11015,2, maaş 587'dir. Gider kalemlerinde ise harç 146,2 taam 1250, tamirat 750'dir.⁸³⁶

Arşiv kayıtlarından anlaşıldığına göre önemli bir ticaret merkezi olan Antep'te de Hindîler Tekkesi bulunmaktaydı. Antep'teki Hindîler Tekkesi fukarasına taamiye olarak Halep Kahve Rusumu Mukataası malından olmak üzere günlük 10 akçe fukara taamiyesi vazife tahsis edilmiştir. 1796'da tekke şeyhi el-Hâc Mehmed Hindî vefat ettiğinden tekke sahipsiz kalmış ve hazine malından aynı ödemenin yapılması bildirilmiştir.⁸³⁷ Antep'teki Şeyh Can Hindîler Tekke ve Zaviyesi 1844 yılına kadar varlığını sürdürmüştür. Evkaf

⁸³¹ BOA, AE.SABH.I. 767/5329.

⁸³² Taşköprü'nün doğusunda Müslüman kabristanının yanında yer aldığı bilinen tekkenin bugün herhangi bir kalıntısı yoktur, M. Alkan, "Osmanlı Döneminde Adana Sancağı'nda Kurulan Tekke/Zaviye ve Türbeler", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Dergisi**, (2006), S. 39, s. 26.

⁸³³ BOA, C.EV. 460/23278.

⁸³⁴ BOA, AE.SABH.I. 767/5329.

⁸³⁵ BOA, C.EV. 510/25799.

⁸³⁶ M. Alkan, "Adana", s. 23.

⁸³⁷ BOA, C. EV., 377/19125, 11 Cemaziyelevvel 1211/12 Kasım 1796.

Nezaretî tarafından Antep'te bulunan Şeyh Can Hindîler tekkesine dışardan herhangi bir müdahale olmaması için Şam Valisi'ne hitaben emir yazılması talebine dair mukteza kaydı ve buyruldu gönderilmiştir.⁸³⁸

Bağdat'ta bulunan tekkeye dair kayıtlar meşayih tayini ve birtakım şikâyetlerle ilgilidir. Hindî Şeyh Mehmed Refî' Kalenderhanesi'nin şeyhi Musullu Abdülbaki'nin hemşerilerinden olmadığı, fukara, dervişâna bakmadığı ve tekkeyi iyi idare etmediğinden şikâyet edilmiştir. Şeyh aslen Hindî mezun hulefadan bulunduğunu beyan etmişti. Buranın fukarası kimden hoşnut ise meşihatın ona verilmesini Hindî Hacı Mehmed Efendi arzuhalde İstanbul'a yazmıştı. Meselenin çözülmesi için Evkâf-ı Hümâyûn Nezaretî'ne başvurulmuştur. Buradaki kayıtlara bakılarak bu tekkenin vakfı ve tevliyeti ve meşihatine dair kayıtların bulunmadığı, fakat Bağdat'ta Şeyh Sıraceddin Mahallesinde Derviş Şakir Efendi Tekkesi'nin Meşihati Hacı Mehmed Hindî'nin uhdesinde olduğu eski tarihte kayıtlıdır.⁸³⁹

Bağdat'ta da Hindî fukarasına ait dergâh-ı şerif bulunmaktaydı. Ancak buraya ait vakıflara dair Bağdat Meclisi azasından Abdülbaki adında biri müdahale etmiştir. Vakfının tasarrufundan men olunmasından dolayı hasılatının alındığı sebebiyle Hindî Şeyh Ali, Bağdat Valiliği'nden durumun düzeltilmesini istemiştir. Bu konuda keyfiyetin Evkâf-ı Hümâyûn Nezaretî'ne havalesi bildirilmiştir. Bağdat'taki Hindî Şeyh Abdulref ve Şeyh Abdülkerim, İmam-ı azam tekkeleri vakıflarının hasılatı Hindî fukarasının taamiyesine mahsus bulunmuş olduğu halde birkaç seneden beri bazı kimseler tarafından zabt edildiğinden hasılatın kendisine geri verilmesini istemiştir. Bunun üzerine Bağdat'taki sicil kayıtlarından vakfiyeleri olup olmadığı ve şartları ne olduğu tevcihat ve meşihatleri kimin uhdesinde, ellerinde herhangi bir beratları ya da senetleri var mıdır sorulmuştur.⁸⁴⁰

Önemli bir ticaret merkezi olan Halep'teki Hindîler Tekkesi Şeyhliği 1795 yılında Abdülkerim Efendi'dedir. Şeyh için Halep cizyesi malından 60 akçe geçim kaynağı tahsis edilmiştir.⁸⁴¹ 1800 yılında Halep kadısı ve Halep muhassılı, bu tekkenin Kadirî Şeyhi

⁸³⁸ Dönemin tekke Şeyhi Hacı Nur Mehmed bin İbrahim'in tekkeden fakirlere verilen taamiyeye müdahale edilmemesi için Şam Valisi'ne arzuhalı için bkz. BOA, A.}DVN., 5/82, 17 Cemaziyelahir 1260/4 Temmuz 1844.

⁸³⁹ BOA, A.}MKT. MHM.. 18/45 28 Cemaziyelevvel 1265/15 Nisan 1849.

⁸⁴⁰ BOA, A.}MKT. UM.. 207/55, Cemaziyelevvel 1271/Şubat 1856; BOA, A.}MKT. UM., 226/52, 20 Cemaziyelahir 1272/27 Şubat 1856.

⁸⁴¹ BOA, C. ML., 591/24357, 21.12.1209/9 Temmuz 1795.

Abdülkerim Dede'nin, gündüz ve gece 5-10 fukarayla tekkede zikir ve tevhidle vakit geçirdiğini ve salih ve muteber bir kimse olduğunu yazmıştır. Bir yerden maaşı olmadığından kendisine Halep muhassıllığı malından yetecek kadar yardım edilmesini istemiştir. Ancak Beytülmal'den para verilmemesi bildirilmiştir.⁸⁴² 1892'de Akyol Mahallesi'nde bulunan Hindiyan Tekkesi tamir edilmiştir.⁸⁴³ Bu kayıttan tekkenin Akyol Mahallesi'nde olduğu anlaşılmaktadır.

Urfa Hindîler (Hindistanî) Tekkesi Mescidi, 1545 yılında inşa edilmiştir. Tekke Hindistan'dan gelen Müslümanlar için inşa edilmişti.⁸⁴⁴ Bununla birlikte arşivdeki kayıtlarda tekkenin adının bir mahalleye verildiği anlaşılmaktadır. 1851 yılında Urfa merkezinde Hindîler Tekkesi adında bir mahalle vardı.⁸⁴⁵ 1854 yılında tekkenin başında Recep Hindî'nin bulunmaktaydı. Sultan Murad Han evkafından Hindî Tekkesi'nin şeyhi Hindî Gulam Mehmed'in vefatıyla şeyhlik Recep Hindî'ye tevcih edilmişti.⁸⁴⁶

Edirne'de bulunan Hindîler Tekkesi ise Yeni İmaret Mahallesi'nde yer almaktaydı. Bosnalı İbrahim Paşa tarafından Şeyh Ali için Tekkenin H.1010/M.1610 yılında inşa edildiği bilinmektedir. Kadirî Şeyhi Veli Dede'den dolayı Kadirî tarikatına bağlı olduğu düşünülmektedir.⁸⁴⁷ Edirne'deki Şahabeddin Paşa Mahallesi'de Saraçhane Köprüsü ve Fil Hamamı yakınındaki Hindîler Tekkesi yıkık durumdaydı. 1792 yılında Cam-i Atık'te kalan Şeyh Hacı Cafer Hindî burada tekrar hücre inşa etmiş ve meşihati kendisine verilmiştir. Ancak Hacı Cafer'in bu teşebbüsü bazı kişiler tarafından engellenmek istenmiştir. Müdahale edenlerin iddialarına göre burada daha önce tekke yoktur. Bu durum üzerine mahallenin yaşlılarından sorulması ve defter kayıtlarına bakılması ve eğer kaydı varsa tekkenin yeniden ihya edilmesine hüküm verilmiştir.⁸⁴⁸ Bu kayıtlar, Osmanlı Devleti'nin kadim tekkelerin hukukuna duyduğu saygıyı ortaya koymaktadır. Ayrıca

⁸⁴² BOA, HAT., 211/11368, 1215/1800-1801.

⁸⁴³ **Osmanlı Belgelerinde Halep**, ed. M. T. Koltuk, İstanbul 2018, s. 63.

⁸⁴⁴ A. Cihat Kürkçüoğlu, **Şanlıurfa İli Camileri**, Ankara 2013, s. 113; Tekke bugün Türkmejdani Mahallesinde Hızanoğlu Camiinin doğusunda bulunmaktadır. Urfa'nın Karapınar denilen semtinde olan Hindiyye tekkesi hakkında bilgi oldukça azdır. 1894 yılında Urfa Şer'iyye Sicili'nde bu tekkeden Urfa'daki Hintli âlimlere ve fakirlere yemek verilmekteydi, M. Karakaş, Şanlıurfa, s. 213.

⁸⁴⁵ Kadirî Tarikatı'ndan Hintli Hüdai Bahş, Urfa'da Hindîler Tekkesi mahallesinde sakindi. Ancak emlak ve parası olmadığı halde kendisinden vergi talep edilmekteydi. Bu konuda bir arzuhalde bildirmiştir. Vergiden muaf tutulması konusunda yazılan arzuhal için bkz. BOA, MVL, 100/76, 7 Cemaziyellevvel 1267/10 Mart 1851; BOA, A.}MKT. UM., 54/98, 7 Cemaziyelahir 1267/10 Mart 1851.

⁸⁴⁶ BOA, A.}MKT. NZD., 122/75, 19 Rebiülevvel 1271/10 Aralık 1854.

⁸⁴⁷ Nesrin Çiçek Akçıl, "Edirne Tekkeleri", **Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İstanbul 2009, s. 176.

⁸⁴⁸ BOA, C. EV., 126/6288, 10 Muharrem 1207/28 Ağustos 1792.

onların mal varlıklarının başkalarının eline geçmesine müsaade edilmemesi konusundaki hassasiyetini de göstermektedir.⁸⁴⁹ 1803 yılında Hindîler Tekkesi vakfının vazife-i maiyetine ve Hindiyan meşihatine mutasarrıf olan Şeyh Mehmed Tahir, elindeki meşihat beratını kendi rızasıyla Şeyh es-Seyyid İsmail ibn Ali'ye bırakmıştır.⁸⁵⁰ 1813 yılında tekkenin meşihatini Şeyh Mehmed bin Mustafa kendi rızasıyla bırakmış ve Şeyh Resul Hindî ibn Cafer'e tevcih edilmiştir.⁸⁵¹ Edirne'deki tekke, Kadri tarikatındandır. 1857 yılında Hint fukarasından vesaireden kişiler tekkeyi ziyaret ve ikamet için gelmişlerdi. Ancak tekke şeyhi Mehmed Ali Efendi buna rıza göstermediğinden Hintliler adına Hindî Gulam Kadir şikâyetle bulunmuştur.⁸⁵²

Şam'daki Hindîler Tekkesi ve zaviyesi Gökmeydanı isimli mahalde Sultan Süleyman Camii yanındaydı.⁸⁵³ İstanbul'da 1844 yılında görülen bir davanın kayıtlarında Hintli hacılar, Şam'daki Hindîler Tekkesi'nde hacılara gerektiği gibi muamele edilmediğini bildirerek tekke evkâfından şikâyetçi olmuştu. Şam'daki Kalenderhanenin 1844 tarihli vakfiyesinde, mekânın yalnızca hacılara, bilhassa Hintlilere barınma imkânı ve yiyecek sunması şartı koşuluyordu.⁸⁵⁴ 1852 yılında tekkenin postnişini Ahmed Efendi idi.⁸⁵⁵

Kütahya'daki Hindîler Tekkesi Kadiriye Tarikatı'ndandır. 1853 yılında şeyhliğine Şeyh Osman Efendi'ye getirilmiştir.⁸⁵⁶ Kütahya'daki Ahi Mustafa Zaviyesi Hintlilere şartlıdır. Hindistan ahalisinden dervişân Osman isimli bir kişi bu zaviyenin Hintlilere mahsus olduğunu konusunda birkaç kez şikâyetle bulunmuştur. Haksız olduğu tespit edilmesine rağmen çok sayıda Hintlinin bu konuda şikâyetle bulunmaları üzerine mesele

⁸⁴⁹ M. Özsaray, Devlet-Tekke, s. 226.

⁸⁵⁰ BOA, C. EV., 52/2579, 18 Cemaziyelevvel 1218/5 Eylül 1803.

⁸⁵¹ BOA, C. EV., 157/7811, 25 Rebiülevvel 1228/26 Mart 1813.

⁸⁵² BOA, MVL., 185/60, 21 Cemaziyelevvel 1273/18 Ocak 1857.

⁸⁵³ Tekkenin zaviyesi şeyhinin vefatı üzerine şeyhliğin Şeyh Abdülvahid Hindî'ye tevcihi için bkz. BOA, C. EV., 85/4201, (Tarihsiz); Şeyhe verilen berat için bkz. BOA, C. EV., 115/5717, 23 Safer 1214/27 Temmuz 1799; BOA, C. EV., 82/4092, 5 Rebiülevvel 1214/7 Ağustos 1799; Şeyh Hacı Abdülvahid zamanında fukara ve dervişânın taamiyesi için Şam Duhan gümrüğünden günlük 30 akçe verildiğine dair, BOA, C. ML., 590/24312, 19 Ramazan 1225/18 Ekim 1810.

⁸⁵⁴ T. Zarcone, Kudüs, s. 33. C. EV., 217/10813, 13 Rebiülahir 1260/2 Mayıs 1844.

⁸⁵⁵ Şam-ı Şerif hazinesinden daha önce taamiye olarak 67,5 kuruş ve maaş olarak 30 kuruş tahsis edilmiş sonra da bu tahsisat kesilmişti. Bu tahsisat dergahın vakfından olmasına rağmen Salih isimli bir şahıs tarafından fuzuli olarak zapt edildiği beyan edilmişti, bkz. BOA, İ. MVL., 256/9511, 27 Safer 1269/10 Aralık 1852.

⁸⁵⁶ BOA, A.}MKT. UM., 131/4, 27 Cemaziyelahir 1269/7 Nisan 1853.

Şeyhülislam'ın huzurunda çözülmesine karar verilmişti. Meselenin neticesi yerinde araştırılmış ve neticede Hintli Osman'ın haksız olduğuna karar verilmiştir.⁸⁵⁷

Mekke'de ise Hintlilerin Özbek Tekkesi'ni işgal ettikleri görülmüştür. Buradaki Özbek Tekkesi, Özbek fukarasına şartlıyken Hindistan ahalisi zapt etmiş ve Özbek ahalisi iskân ettirilmediği için sefalet çekmekteydiler. Bu durumun düzeltilmesi işi Cidde Valisi'ne yazılmıştır.⁸⁵⁸

3.4.2. Hindîler Tekkesinin Siyasî ve Ticarî Fonksiyonları

Mekke'nin yüzyıllarca uluslararası bir ticaret merkezi olmasının sebebi, İslam'ın ticarî ve dinî faaliyetin birleştirilmesinde bir çelişki veya sakınca görmemesidir.⁸⁵⁹ Mekke ve Medine dinî olduğu kadar ticarî öneme de sahip şehirlerdir. Bu sebeple hac güzergâhı üzerinde kurulan tekkelerde kalan hacılar aynı zamanda ticarî faaliyetlerde de bulunmaktadır. Hintliler sadece hacı olmak için Hicaz'a gelmiyordu, bunlar arasında ticarî amaçla gelenler ve nüfuz kazanmak için gelenler de vardır. Hindîler Tekkesi'nde iki ülke arasında ticaret yapan tacirler de konaklamaktaydı. Tekkelerde kalan Hintliler kendilerini tüccar olarak nitelemişlerdir. Sadece tüccar değil, Kur'an'a göre ticaret ile dinî birleşmelerinde sakınca bulunmayan hacılar da bu gurubun içinde yer alıyordu.⁸⁶⁰

Hint sûfî tekkeleri Özbek, Afgan tekkeleriyle birlikte Orta Asya, Hindistan ve Osmanlı Devleti arasında ve Arap vilayetleri özelinde gerçekleşen kültürel, dinî ve siyasî alışverişte önemli rol oynamaktadır.⁸⁶¹ Misafirhane ve haberleşme amacıyla da kullanılan bu yapılar Osmanlı Devleti ile Orta Asya, Hindistan ve Afganistan gibi uzak İslam ülkeleriyle iletişimi sağlamaktaydı. Bu yapılar, Orta Asya, Afganistan ve Hindistan gibi ülkelerle ulaşım ve iletişimin zor olduğu zamanlarda, Şîî İran tarafından coğrafi olarak bölünmüş Sünnî dünyanın hilafet merkezi ve İslam dünyasının en güçlü devleti olan Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul ile Sünnî ülkelerin kültürel ve siyasî ilişkilerini sağlayan kuruluşlardı. Bu tekkelerin şeyhleri Türkistan ve Afganistan Hanlıkları ile

⁸⁵⁷ BOA, A.}MKT. NZD., 146/69, 13 Şaban 1271/29 Nisan 1855.

⁸⁵⁸ BOA, A.}MKT. DV., 13/99, 17 Cemaziyelevvel 1265/10 Nisan 1849.

⁸⁵⁹ T. Zarcone, Kudüs, s. 92; Nurtaç Numan, "The Emirs of Mecca and the Ottoman government of Hijaz, 1840-1908", *Boğaziçi Üniversitesi (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul 2006, s. 70.

⁸⁶⁰ M. Kara, "Bombay", s. 53.

⁸⁶¹ T. Zarcone, Kudüs, s. 26.

Hindistan'daki Müslüman devletleri saray ve Bâb-ı Âli nezdinde temsil eden, bir nevi fahri konsolos durumundaydı.⁸⁶²

Aksaray Hindîler Tekkesi, Osmanlı-Hint siyasî ilişkilerinde önemli bir rol oynamıştır.⁸⁶³ Tekke, Fatih devrindeki kuruluşundan kapatılana kadar Hindistan'ın İstanbul'daki elçiliği görevini görmüştür. Aksaray Hindîler Tekkesi'nin son şeyhi Riyazeddin Babur Efendi, I. Dünya Savaşı'nda Kudüs'teki Hindîler Tekkesi'nin şeyhiyken Osmanlı ordusuna hizmet etmiş ve Filistin boşaltıldıktan sonra Osmanlı askerleriyle birlikte İstanbul'a gelmiştir. İngilizler İstanbul'u işgal ettikleri sırada onu yakalamışlar ve işkence etmişlerdir.⁸⁶⁴

Medine'deki tekke, İslam dünyasının her tarafından gelen hacılara ve âlimlere, Osmanlı ve Asyalı aydınlara, ulemaya dinî ve siyasî fikir alış verişi zemini sunmaktadır.⁸⁶⁵ XVI. ve XIX. yüzyıllar arasında Hindistan'dan hac için Mekke'ye gelen ve sonunda Mekke ve Medine'ye yerleşen Nakşibendi şeyhleri sayısız hacıyı mürit edinmişlerdir. Böylece Nakşibendilik İslam dünyasının her yanına yayılmıştır.⁸⁶⁶

1850'lerden itibaren başta Hindistan ve Türkistan hanlıkları olmak üzere, İslam ülkeleri, İngiltere, Fransa ve Rusya gibi sömürgeci güçlerin egemenliğine düşüncü, buralardaki ulemâ, hacca gitmek bahanesiyle ülkelerini terk ederek, Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır. Bunlar, Osmanlı topraklarında tekkelere yerleşerek, siyasî faaliyetlerini buralardan sürdürmüştür.⁸⁶⁷

⁸⁶² T. Zarcone, Kudüs, s. 19; Şahika Günten Güney, "Afgâniler Tekkesi Restorasyon Projesi", **İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Basılmamış Yüksek lisans Tezi)**, İstanbul 2007, s. 7vd.

⁸⁶³ Bu tekkede 1923-1924 yıllarında Hint Müslümanlarının ihtilalci liderlerinden Sindli Ubeydullah Efendi de kalmıştır, M. B. Taman, "Tekke", s. 68.

⁸⁶⁴ Abdurrahman Riyaz Efendi İstanbul'un kurtuluşundan sonra Genelkurmay Başkanlığı Tercüme Şubesi'nde çalışmış, 1969 yılında vefat etmiştir, Z. H. Aybek, "Hindiler Tekkesi", **Hayat Tarih Mecmuası**, No. 7, İstanbul 1977, s. 96.

⁸⁶⁵ T. Zarcone, Kudüs, s. 51.

⁸⁶⁶ T. Zarcone, Hicaz'daki Nakşibendi nüfuzunun artmasında XVI. Yüzyılda Baburlu Ekber'in hacıları Hicaz'a taşıması için bir gemi tahsis etmesi ve bu hacıların başına da Nakşibendi Sultan Hoca'yı getirmesine bağlar. Bu kişiye ayrıca Mekke'de bir Sufi Tekkesi kurması için yüklüce para verilmiştir. 1576'da gönderilen bu gemiden sonra 1578'de yine Hicaz'a hacıları götürmek için bir gemi tahsis edilmiş ve Nakşibendi tarikatından başka bir isim gönderilmiştir. Aynı tarihlerde Hicaz'da Kanuni Sultan Süleyman ve IV. Murat'ın desteğiyle Haremeyn'de başka Nakşibendi tekkeleri de kurulmuştur, T. Zarcone, Kudüs, s. 47-48.

⁸⁶⁷ M. Alkan, "Adana", s. 21-32; İhsan Süreyya Sırma, "19. Yüzyıl Osmanlı Siyasetinde Büyük Rol Oynayan Tarikatlara Dair Bir Vesika", **İÜED Tarih Dergisi**, S. 31. İstanbul 1978, s. 183.

SONUÇ

Osmanlı Devleti ile Hindistan'daki Müslüman devletler arasındaki ilk siyasî ilişkiler Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethini tebrik için Hindistan'dan gelen Behmenîlerin mektubuyla başlamıştır. Behmenîlerle olan ilk siyasî temasla birlikte iki ülke arasında ticarî ilişkiler de geliştirilmek istenmiştir. Hindistan ticareti böylece Anadolu ve Balkanlara kadar genişlemiştir. İlk kurulan bu diplomatik ve ticarî ilişkiler zamanla Hindistan'a Osmanlı savaş sanat ve teknolojisinin transferini sağlamıştır. Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran'da Şah İsmail'i yendiği savaşta kullandığı top ve tüfekleri, Babur Hindistan'da Panipat Savaşı'nda kullanarak Baburlu Devleti'ni kurmuştur.

1517'de Hicaz'ın Osmanlı hâkimiyetine geçmesiyle devletin sınırları Hint Okyanusu'na ulaşmış, bu durum Osmanlı-Hint ilişkilerinde farklı bir döneme girişi sağlamıştır. Bu tarihten sonra Osmanlı Sultanları, Hint Müslümanlarının meseleleriyle daha yakından ilgilenmeye başlamıştır. Çünkü coğrafi keşiflerle birlikte Avrupalı denizci devletler Ümit Burnu yolunu kullanarak Hindistan'a ulaşmıştı. Hindistan'ın batı kıyılarına ilk defa gelen Portekizliler buradaki ticarete Müslümanları devre dışı bırakmak için Müslüman ticaret ve hac gemilerine saldırmaya başlamıştı. Portekizlilere karşı tek deniz gücüne hâkim olan Gücerat Devleti, Hindistan'dan Portekizlileri atmak için Osmanlı Devleti'nden yardım istemişti. Kanuni, Kızıldeniz'deki ticarî yolları ve Hicaz'a giden Hac yolunu korumak amacıyla Hindistan Seferi için emir vermiştir. 1538'de Hadım Süleyman Paşa Hindistan Seferi'ne çıkmış, bu sefer, Osmanlı Devleti'nin Hindistan'a yönelik ilk ve son büyük askerî teşebbüs olmuştur. İlk ilişkilerde ticaret ve hac meselelerinin ön planda olduğu anlaşılmaktadır.

Hindistan'da Baburluların iktidara gelmesiyle iki ülke arasındaki ilişkiler de farklı bir döneme girilmiştir. Bu iki Sünnî Müslüman devlet arasındaki ilk ciddi temas, Seydi Ali Reis'in Hint Okyanusu'nda Portekizlilerle çarpıştıktan sonra gemisinin parçalanması üzerine Gücerat'a sığınması ve buradan Delhi'ye geçip Baburlu hükümdarı Hümayun ile görüşmesiyle gerçekleşmiştir. İlk ilişkilerin temelinde iki devletin de sınırdaşı olan Safevîlerle olan münasebetleri vardır. Babur düşmanı Özbeklere karşı Safevîlerle ittifak kurmaya çabalarken, Osmanlı Devleti ile Safevîler arasında da uzun yıllardır mücadeleler devam etmekteydi. Babur'dan sonraki padişahlar da zaman zaman Osmanlı Devleti'ne karşı Safevîlerle ittifak yapma girişimleri olmuş ya da Safevîlere karşı Sünnî cephe oluşturmak suretiyle Osmanlı Devleti'ne müracaat etmişlerdir. Osmanlı Devleti ile

Baburlular arasında ilk düzenli ilişkiler Şah Cihan zamanında başlamıştır. Safevîler, Kandahar ve Türkistan hanlıkları ile ilgili meselelerin ikili ilişkilerde yoğunluk yarattığı süreçte, meşhur Tac Mahal'in yapımı için Hindistan'a usta göndermesiyle neticelenmiştir. Baburluların en parlak dönemleri olan Alemgir döneminde ise iki devlet arasında soğukluk vardır. Osmanlı Devleti'nden ilk defa Hindistan'dan elçi gelmeden bir elçi gönderilmiş ve Alemgir bu elçiye karşılık bir elçi göndermemiştir. Ancak Alemgir Mekke Şerifi ve Basra hâkimleriyle münasebet kurmaya önem vermiştir.

XVIII. yüzyılda Hindistan'da Alemgir'in ölmesi üzerine bir karışıklık başlamıştır. Bu dönemde İran'da Nadir Şah'ın ortaya çıkması ve hem Osmanlı Devleti'ni hem de Baburluları mağlup etmesi Baburlu-Osmanlı ilişkilerinde bir yoğunluk yaşanmasına sebep olmuştur. İki ülke arasında karşılıklı elçiler gönderilmeye başlanmıştır. Baburlulara gönderilen son Osmanlı elçisi Yusuf Ağa, 1750 yılında İstanbul'a gelmiş ve Hindistan'a gidip gelmesi yaklaşık beş buçuk sene sürmüştür. Bu tarihten sonra Baburlu Devleti'nin zayıflamasıyla İngiliz müdahalesi de iyice kendini hissettirdikten sonra devlet, kendi iç işleriyle uğraşmış ve bundan sonra bu devletten Osmanlı Devleti'ne gönderilen herhangi bir elçiye dair kayda rastlanmamıştır.

Osmanlı Devleti ile Hindistan arasındaki ilişkilere aradaki uzak mesafe ve Hindistan'da görülen karmaşa etki etmiştir. Baburluların merkezi otoritesinin zayıflaması üzerine görünürde Baburlulara bağlı pek çok Hindu ve Müslüman devletler ortaya çıkmıştır. Emperyalist devletlerin Hristiyanlığı yaymak ve bölgedeki deniz ticaretini ele geçirmek için mücadeleleri karşısında Müslüman devletler Osmanlı'dan destek istemiştir.

XVIII. yüzyılın son çeyreğinde İngilizler gittikçe Hindistan'da hâkimiyet alanlarını genişletti. Bu durum karşısında hem Hindu hem de Müslüman devletler İngilizlere karşı mücadelelerde bulundu. Bunlardan en önemlileri Dekken bölgesinde yer alan Malabar ve Maysor Sultanlıklarıdır. İngiliz işgallerine karşılık güneybatı Hindistan'da yer alan Malabar Sultanlığı, Osmanlı Devleti'ne gönderdiği elçilerle İngilizlerle mücadelesinde destek istemiştir. Maysor Devleti ise Hindistan'da İngilizlere karşı Maratalarla birlikte karşı koyan en önemli devlettir. Özellikle Maysor Devleti'nin yönetimine Haydar Ali'nin geçmesiyle beraber İngilizlere karşı önemli başarılar elde edilmiştir. Haydar Ali'den sonra yönetime geçen oğlu Tipu Sultan, devletini giderek güçlendirmiş ve rakiplerine üstünlük sağladıktan sonra Batılı ülkeler ile temasa geçmiştir. Dekken'in en güçlü devleti olduğu dönemde Tipu Sultan, Osmanlı Devleti ile ilişkilerini geliştirmek istemiştir. Tipu

Sultan, siyasî ittifak yanında Osmanlı Devleti ile ticarî antlaşmalar yapmak için çok kalabalık bir elçilik heyetini İstanbul'a göndermiştir. Ancak o dönem Osmanlı dış politikasında İngilizlerin ağırlığı, Tipu Sultan'ın bu teşebbüslerini sonuçsuz bırakmıştır.

Hindistan'da 1857'den önce yani İngilizler fiilen yönetime geçmeden hemen önce iki ülke arasındaki ilişkiler Hilafet ve Hicaz üzerinden gerçekleşmiştir. Müslüman Hintli yöneticilerin Hicaz'a olan ilgileri, oraya yaptıkları bağışlar, gönderdikleri hediyeler ve Hintli hacıların durumu iki ülke arasında bir bağ oluşturmuştur. Arkot ve Bopal Nevvablıklarının bu gerekçelerle Osmanlı Devleti'ne müracaatta bulunduklarına dair kayıtlar arşiv belgelerine yansımıştır. Bunun dışında Osmanlı Sultanı'nın İslam Halifesi olması da iki ülkeyi birbirine yakınlaştırmaktadır. Kırım Savaşı'nda Osmanlı-İngiliz ittifakı, Hint Müslümanlarını Osmanlı Devleti'ne karşı açıkça destek vermeye sevk etmişti. İngilizler Hindistan'daki Sipahi Ayaklanması'nda isyanı bastırmak için Halifelik makamının nüfuzundan yararlanmak istemiştir. O dönem Osmanlı dış politikasına uygun olarak Sultan Abdülmecid, bu isyanda İngilizlerden yana davranmak zorunda kalmıştı.

Osmanlı ve Hindistan arasındaki siyasî temaslarda fazla yoğunluk olmasa da ticarî ve dinî bağ iki ülke arasında ilişkilerin sürmesine imkân tanımıştır. Herşeyden önce Hindistan zengin bir ticaret ülkesidir ve Hint malları Osmanlı pazarında oldukça rağbet görmektedir. Her ne kadar çalışmanın tarih aralığında baharat ticareti dünya ticaretinde önemini kaybetse de Osmanlı Devleti için kıymetini korumaya devam etmiştir. Baharat ticaretinin yapıldığı bu yolda malın cinsi değişerek baharatın yerini kumaş ve kahve almıştır.

XVIII. yüzyılın son çeyreğinde İngiltere'nin Amerika sömürgesini kaybetmesi, Levant ticaretinde Fransızların etkisinin azalması ve gelişen endüstrileşme İngiltere'nin sömürgecilik faaliyetlerini Hindistan'da yoğunlaştırmasına neden olmuştur. Bu sebeple baharat ticaretinin önemini kaybetmesine rağmen, Hindistan'a en kısa yol olması bakımından İngilizler, Basra-Kızıldeniz üzerinden ticaret ve ulaşımı sürdürmek istemiştir. İngilizlerin buradaki faaliyetleri zamanla diğer sömürgeci devletlerin dikkatini çekmiş, Kızıldeniz ve Basra Körfezi sömürgeci devletlerin nüfuz mücadelelerinin arttığı bir yer olmuştur. Sömürgecilik faaliyetlerinin hız kazandığı dönemde Avrupalı sömürgeci devletler tarafından Kızıldeniz ve Basra Körfezi'nde ticareti geliştirmek için bir takım girişimlerde bulunulmuştur. İngiltere Fırat Nehri üzerinde vapur işletme imtiyazını almış, Hindistan'la iletişimi hızlandırmak için telgraf hattı tesis etmiştir. Fransızlar da

Kızıldeniz yolunu geliştirmek için araştırmalarda bulunmuştur. İngilizlerin Hindistan’a giden yolların güvenliğini sağlama ve bu yollardan diğer sömürgeci devletleri uzak tutma çabası, XIX. yüzyılın siyasî tarihinin en önemli meselesi haline gelmiştir. Bütün faaliyetler sonucunda 1869’da Süveyş Kanalı aılımtır. Bu kanal sayesinde bu ticaret güzergâhı da eski önemine kavuşmuştur.

Osmanlı Devleti’nin Hindistan ile ticaretinin iki yönü vardır. Birincisi Osmanlı pazarı için Hint mallarının önemidir. İkincisi ise transit ticaretten elde ettiği gelirler ve Avrupalı devletlerin dâhil olduğu meselelerdir. Eski doğu ticaret yollarına hâkim olan Osmanlı Devleti, bu yollar üzerindeki gümrük gelirinin devam etmesine yönelik bir politika yrtmştur. Bu sebeple ticaret yollarının güvenliğine ve ticareti geliştirmeye yönelik meselelere önem vermiştir. Arap Bedevî aşiretlerinin saldırılarına karşı ticaret kervanlarını korumuş, Vehhabî hareketine karşı da mücadelelerde bulunmuştur. Basra Körfezi’nde “*şat Kaputanlığı*”nı kurarak bu tehditlere karşı önlem alınmaya çalışılmıştır.

Basra ve Kızıldeniz yoluyla Halep ve Kahire’ye gelen doğu malları, Akdeniz’de faaliyet gösteren Avrupalı tüccar devletleri gemileriyle buradan alınarak Avrupa’ya taşınmaktaydı. Böylece Osmanlı Devleti, gümrük geliri elde etmekteydi. Ancak zamanla artan kapitülasyonlarla Osmanlı Devleti’nin transit ticaretten elde ettiği gelir azalmış ve Osmanlı sanayinin giderek gerilemesiyle beraber Osmanlı bir pazar haline dnşmştur.

Hindistan zengin bir ticaret ülkesidir. Ancak Hindistan limanları sadece ülkede yetişen ürünlerin pazarlandığı bir liman değildi. Ayrıca Çin’den, Orta Asya’dan, Güneydoğu Asya’dan gelen ürünlerin buluşma noktasıydı. Hindistan’da ihracat XVIII. yüzyılın son çeyreğinde Surat ve Bengal Limanlarından ağırlıklı olarak yapılmaktayken, XIX. yüzyılda İngilizlerin Bombay Limanı önem kazanmıştır. Hindistan ve Osmanlı ticareti daha çk deniz üzerinden yapılmaktadır. İran üzerinden karayolu ise siyasî istikrarsızlık sebebiyle pek kullanılmıyordu. Bu limanlardan çıkan gemilere yüklü Hint malları daha çk Kızıldeniz ve Basra Körfezi yoluyla taşınmaktadır. İngilizlerin buharlı gemileri buraya getirmelerinden önce Hint gemileri burada taşımacılık için kullanılmaktaydı. Dayanıklı Hint gemileri uzun yıllar bölgenin ulaşımını sağlayan en önemli araçtı.

Hint gemileriyle Kızıldeniz’e gelen Hint malları Cidde’ye ulaşmakta, buradan da Nil ve Süveyş zerinden İşkenderiye ve diğer limanlara taşınmaktaydı. Cidde’de bir gümrük bulunmakta ve Hint mallarının vergisi burada alınmaktadır. Basra Körfezi

yolunda ise Hint gemileri Basra'ya gelmekte, buradan mallar kervanla Bağdat'a oradan da Fırat Nehri yoluyla Birecik'e ya da Basra-Halep arasında kervanlarla taşınmaktaydı. Bağdat'a gelen mallar yine kervanlarla Anadolu'ya nakledilmekteydi. Basra, Bağdat, Diyarbakır ve İstanbul'da da gümrükler vardı ve Hint mallarının buralarda gümrükleri ödenirdi. XVIII. yüzyılın son çeyreğinden XIX. yüzyılın ortalarına kadar Edirne gümrüğünde de Hint mallarına dair gümrük vergisi alınmakta, hatta buradan Hint malları Avrupa'ya Edirneli tacirler tarafından taşınmaktaydı.

Osmanlı Devleti'nin Basra Körfezi ve Kızıldeniz ile Bombay arasındaki ticarî ilişkilerin yoğunluğu şehbenderlik ihdasını zorunlu kılmıştır. Ekonomik ilişkilerin yürütülmesi ve bölgede bulunan Müslümanlarla ilişkilerin arttırılması konusunda Hindistan'da bir Osmanlı şehbenderliği açılması gereği duyulmuş ilk fahri şehbenderlik 1848 yılında Bombay'da açılmıştır.

Hint mallarının en önemli tüketim merkezi İstanbul'du. Hint malları daha çok Kahire üzerinden, Akdeniz'deki Avrupalı tüccar gemiler vasıtasıyla diğer Osmanlı limanlarına ve İstanbul'a ulaştırılmaktadır. Ayrıca Basra, Bağdat, Musul, Diyarbakır ve Tokat üzerinden kervanlarla da Hint ürünleri İstanbul'a taşınmaktaydı. Yine Basra-Halep yoluyla Halep'e gelen Hint ürünleri, Hac kervanlarıyla İstanbul'a ve diğer Anadolu şehirlerine nakledilmekte, buradan İskenderiye Limanı ile Avrupa'ya taşınmaktaydı. Halep ve Kahire, transit ticaret için önemli duraklardı. İskenderiye ve İskenderun Limanları daha önceleri Hint ve doğu mallarının Avrupa'ya aktarımının yapıldığı yerler iken, sonraki yüzyıllarda gelişen sömürgecilik faaliyetleriyle sömürge ürünlerinin doğu pazarlarına ulaştırıldığı limanlar haline gelmiştir.

Çalışmanın tarih aralığında Osmanlı Devleti ile Hindistan arasındaki ticaret hacmine dair istatistiksel veriler elde etmek mümkün değildir. Çünkü dış ticarete dair istatistiksel veriler çok daha sonraları kayıt altına alınmaya başlamıştır. Ayrıca elde bulunan gümrük kayıtları ise seriler halinde olmadığı için bu gibi sonuçlara ulaşmayı zorlaştırmaktadır. İki ülke arasındaki ticaretin pek çok farklı yol ve farklı gümrüklerden işlemesi de bu durumu zorlaştıran başka bir etkidir. Yine transit ticarete ve iç ticarete araçların farklılaşması da meseleyi karmaşık hale getirmektedir. Ancak durum böyle olsa da Osmanlı kaynaklarında Hindistan'dan ithal edilen ürünler ve ihraç edilen ürünlere dair bilgiler bulmak mümkündür.

Osmanlı Devleti'nin Hindistan'dan ithal ettiği ürünlerin başında Hint kumaşları gelmektedir. Hint kumaşları XIX. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı'da çok talep edilmekteydi. Ancak pahalı Hint kumaşları, Osmanlı parasının Hindistan'a akmasına neden olmaktaydı. O sebeple Osmanlı yönetimi bazı önlemler almaya çalışmıştır. Hint kumaşlarının kullanımına getirilen yasakların yanı sıra devlet ricali arasında yapılan hediyeleşmede de Hint emtiasının verilmesi men edilmişti. Osmanlı Hint kumaşlarına olan bu arzdan dolayı Hint kumaşlarının taklitlerini yapmıştır. Bu taklit kumaşlar için yine Hindistan'dan Osmanlı tezgâhlarında dokuma için Hint ipliği alımına devam edilmiştir. Tekstil ürünleri konusunda Osmanlı, bir boya maddesi olan çiviti de Hindistan'dan ithal etmekteydi. Mavi renk için kullanılan bu madde Osmanlı kumaşlarının boyanması için çok önemliydi. Çivit ithalatının fazla olması yine Osmanlı'nın bu ürünü kendi ülkesinde yetiştirme çabalarına yol açmıştır. Bağdat'ta çivit üretme konusunda girişimlerde bulunulmuştur. Baharat ve ecza ürünleri Mısır üzerinden gelmeye devam etmiş, ayrıca Bağdat için bir dönem güherçile ithal edilmiştir. Kızıldeniz ve Basra'da kullanılmak için dayanıklı Hint gemileri alımı ve kiralanması da söz konusudur. Hindistan'dan İskenderiye'ye kahve, pirinç, şeker gibi gıda maddeleri de ithal edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Hindistan'a ihraç ettiği en önemli unsur hayvandır. Irak bölgesinde yetişen Arap atları Bombay'a ihraç edilmektedir. Burada at yarışlarında kullanılan bu atları, İngilizler de Hindistan'daki süvari birlikleri için almaktaydı. Ayrıca Basra'da yetişen hurma da diğer önemli ihraç ürünüdür. Bir dönem Cidde'ye bağlı Sevakın Adası'ndan Hindistan'a tuz ihracı da yapılmıştır. XVIII. yüzyılın son çeyreğinde İstanbul altın teli Hindistan kumaşları için gerekiyordu ve Osmanlı tüccarı kiloda hafif, pahada ağır bu ürünü beraberinde Hindistan'a götürmekteydi.

Osmanlı tacirleri XV. yüzyıldan beri Hindistan ile ticarete bulunmaktaydı. Ancak zamanla Basra Körfezi ile Kızıldeniz'de etkinlik alanları giderek daralmış ve Osmanlı tebaası Ermeniler dışında bu ticaret, Hint ve Avrupalı, özellikle İngiliz tacirlere kalmıştır. Akdeniz, Basra ve Kızıldeniz'de kumpanyalar ile yapılan ticarete etkin olan Avrupalı devletler iç kesimlere Ermeni ve Rumların aracılığı ile ulaşmışlardır. Özellikle Osmanlı doğu ticaretinde önceden beri İranlı Ermeni tüccarlar etkin haldedirler. İranlı-Culfa Ermeni tacirlerin ticaret ağları Hindistan'dan Avrupa'ya kadar uzanıyordu. Basra ve Kızıldeniz'de XVIII. yüzyılda Hint tacirler söz sahibidir. Hintli ve İngiliz tacirler Cidde,

Masavva ve Halep'te ticarî faaliyetlerini yürütmektedir. Müslüman Hintli tacirler Kahire ya da İstanbul'a gitmekle yetinmeyip zaman zaman küçük Anadolu kasabalarında bile görünmekteydi. Beratlı Osmanlı tüccarları ise aldıkları beratlarla Avrupa'dan İran'a ve Hindistan'a uzanan ticaret ağında faaliyette bulunuyorlardı.

Kızıldeniz ve Basra Körfezi'nde Osmanlı yönetimi, yerel güçlerin karşısında zaman zaman etkisiz kalıyordu. İsyan ya da savaş olduğu zaman Bahreyn Şeyhi, Mısır yöneticileri doğrudan Hindistan ile ticaret yollarını arıyor ve buna karşılık İngilizler de bunları fırsata çevirerek bu güçlerle ticaret anlaşmaları yapıyordu. Mekke Şerifi ise şahsen Hindistan'la ticarî bağları vardı. Osmanlı yönetiminin buradaki zayıflığı İngilizlerin Basra Körfezi ve Kızıldeniz'e daha kolay nüfuz etmesini sağlamaktaydı.

İki ülke arasında irtibatı sağlayan diğer önemli mesele Hac meselesidir. Hicaz, hem dinî bir merkez hem de ticaret hacmi oldukça yüksek olan bir yerdi. Müslüman Hint yöneticilerin Hicaz'a karşı ilgi ve yakınlıkları vardır. Bunları gönderdikleri yardımlar ve hacılar için yaptıkları imaretler vasıtasıyla göstermektedirler. Ayrıca üst kademedeki yöneticiler hac ziyaretinde bulunmuşlardır. Ancak Hint Müslüman yöneticilerin Hicaz'a yaptıkları bağışlar ve gönderdikleri hediyeler her ne kadar Mekke Şerifi'nin kontrolündeyse de İstanbul'a bu hediyelerden haber verilir ya da yapılacak bir hizmet için izin alınırdı. Çünkü Osmanlı Devleti, Hicaz'ın koruyucusuydu ve hiçbir Müslüman hükümdarın burada Osmanlı'dan fazla nüfuz kazanmasına müsaade edilmezdi.

Hindistan hacıları Hicaz'da diğer ülkelerden gelen hacılara göre sayıca daha çoğunlukta bulunmaktaydı. Ayrıca zorlu yolculuklardan sonra buraya gelen fakir Hintliler geri dönmeyip pek çok meseleye de sebep olmaktaydılar. Hint hacıları Hicaz'a kolerayı taşımışlar ve sonraki süreçte Avrupalı devletlerin buraya müdahale edebilecekleri meselelere sebep olmuşlardır.

Hint kültürü ise Osmanlı topraklarının her tarafında görülen Hindîler Tekkeleri vasıtasıyla taşınmıştır. Bu tekkeler zaman zaman birer fahrî konsolosluk konumuna dahi gelmişlerdir. Ayrıca Hint ticaretinde bulunan Müslüman tacirlerin konakladıkları yerlerdir. Bu tekkeler önemli ticaret ve hac güzergâhları üzerindedir. Ayrıca İstanbul, Mekke, Medine, Kudüs gibi önemli Osmanlı şehirlerinde yaygındırlar ve bu tekkelerde Hindistan'da çıkan tasavvufî akımlar egemendir. Yine bu tekkeler Hindistan'dan gelen seyyah ve dervişlerin barınması için kurulan tekkelerdir. Hindîler Tekkesi, Osmanlı

başşehrinde ve Hindistan'daki tasavvufî hayatla tarikat kültürü arasında bir köprü vazifesi görmektedir.

Osmanlı Devleti ile Hindistan arasındaki ilişkilerin tarihsel süreçte çok farklı bir yapıya sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Sınırdış olmayan iki ülke arasındaki en önemli konular ticarî ve dinî meselelerdir. Bu iki mesele Osmanlı'dan günümüze Türklerde oluşan Hint ve Hindistan algısının gelişiminde önemli rol oynamıştır. Bu iki vasıta ile Hint malları ve kültürü Osmanlı topraklarına taşınmıştır. Ayrıca, çalışmada ortaya konulan ticarî, dinî ve kültürel bağları takip etmek, 93 Harbi ile başlayan ve siyasî bir ideolojiye dönüşen “*Pan-İslamizm*” fikrinin ortaya çıkmasında Hindistan Müslümanlarının oynadığı rolün sebeplerini açıklamak noktasında farklı bir bakış açısı sunmaktadır. Son olarak Osmanlı Devleti'nin sınırı olmayan Müslüman devletlerle ilişkilerini incelemek, XVIII. ve XIX. yüzyılda Osmanlı dış siyasetinin başka bir boyutunu göstermektedir.

BİBLİYOGRAFYA

1. ARŞİV KAYNAKLARI

1. 1. CUMHURBAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVİ (BOA)

Ali Emîrî Abdülhamid I (AE.SABH.I.)

Ali Emîrî Mahmud II (AE. SMHD..II.)

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO)

Bâb-ı Âsafî Name-i Hümâyûn Defteri (A. {DVNSNMH.d..})

Bâb-ı Âsafî Şehbender Defteri (A. {DVNSŞHB.d..})

Cevdet Belediye (C. BLD.)

Cevdet Dâhiliye (C.DH.)

Cevdet Evkâf (C.EV.)

Cevdet Hariciye (C. HR.)

Cevdet İktisat (C.İKTS.)

Cevdet Maliye (C.ML..)

Cevdet Saray (C.SM..)

Cevdet Zabtiye (C.ZB.):

Dâhiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl Komisyonu Defteri (DH. SAİD.d)

Evkâf Berat (EV. BRT)

Hariciye Nezareti Mektubî Kalemi (HR. MKT)

Hariciye Nezareti Siyasî Kısım (HR.SYS.)

Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR. TO)

Hattı- Hümâyûn (HAT)

İrade Dâhiliye (İ. DH.)

İrade Meclis-i Valâ (İ. MVL.)

İrade Mesail-i Mühimme (İ. MSM.)

Maliyeden Müdevver Defterler (Mad.d..)

Meclis-i Vâlâ (MVL)

Sadâret Amedî Kalemi Evrakı (A. } AMD)

Sadâret Deavi Evrakı (A. } MKT. DV.)

Sadâret Divan (Beylikçi) Kalemi (A. } DVN.)

Sadâret Mektubî Deavî (A. }. MKT. DV.)

Sadâret Mektubî Kalemi Evrakı (A.}MKT)
Sadâret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ (A.}MKT.MVL.)
Sadâret Mektubî Kalemi Umum Vilâyât (A.}MKT.UM..)
Sadâret Mektubî Mühimme Kalemi (A.}MKT.MHM)
Sadâret Mühimme Evrakı (A.} DVN. MHM)
Sadâret Nezaret ve Devair Evrakı (A.} MKT. NZD.)
Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TS.MA.E..)
Yıldız Hususi Maruzat (Y.A.HUS..)
Yıldız Umimi (Y.PRK..UM)

1. 2. YAYINLAMIS ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976 / 1567–1569) I**, Ankara 1998.

Osmanlı Belgelerinde Halep, ed. M. T. Koltuk, İstanbul 2018.

Osmanlı Vilayeti Salnamelerinde Bağdat, Ed. C. Eroğlu vd., Orsam, Ankara 2012.

Osmanlı Vilayeti Salnamelerinde Basra, Ed. C. Eroğlu vd., Orsam, Ankara 2012.

Osmanlı Vilayeti Salnamelerinde Halep, Ed. C. Eroğlu vd., Orsam, Ankara 2012.

Osmanlı Vilayeti Salnamelerinde Musul, Ed. C. Eroğlu vd., Orsam, Ankara 2012.

2. KAYNAK ESERLER

Abdülkerîm Keşmîrî, **The Memoirs of Khojeh Abdulkureem**, çev. F. Gladwin, Calcutta 1788.

Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet I-XII**, Dersaadet 1309.

Ahmed Lûtfî Efendi, **Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi II-III**, (Haz. Y. Demirel), YKY Yay., İstanbul 1999.

Ahmed Vasıf Efendi, **Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakaikü'l-Ahbâr**, Yay. M. İlgürel, TTK Yay., Ankara 1994.

Burhân İbn Hasan, **Tûzak-ı Wâlâjâhî- Sources of The History of Nawwâbs of The Carnatic**, ed. ve. çev. S. M. Husayn Nainar, Madras 1934.

Ebû Reyhân Muhammed b. Ehmed el-Bîrûnî, **Tahkîku Mâ Li'l-Hind-Bîrûnî'nin Gözüyle Hindistan**, çev. Kıvameddin Burslan, Haz. Ali İhsan Yitik, TTK Yay., Ankara 2018.

- Feridun Bey, **Münşeâtü's-selâtin I-II**, İstanbul.
- Gülbeden, **Hümayunnâme**, çev. Abdürrab Yelgar, TTK Yay., Ankara 1997.
- İzzi Efendi Süleyman b. Halil, **İzzi Tarihi**, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Tarih bölümü nr.414.
- Khawaja Abdul Qadir, **Waqai-i Manazel-i Rum; Diary of Journey to Constantinople, ed. Mohibbul Hasan**, Delhi 2005.
- Mehmed Suûdî Efendi, **Tarih-i Hindi Garbî veya Hadîs-i Nev**, İstanbul 1999.
- Mehmed Şakir Bey, **Halife II. Abdülhamid'in Hac Siyaseti: Dr. M. Şakir Bey'in Hicaz Hatırları**, Yay. Haz. Gülden Sarıyıldız-Ayşe Kavak, Timaş Yayınları, İstanbul 2009.
- Mustafa Nuri Paşa, **Netâyicü'l-Vukû'at-Kurumlarıyla Osmanlı Tarihi I-IV**, Haz. Yılmaz Kurt, Ankara 2008.
- Mütercim Âsım Efendi, **Âsım Efendi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1218-1224/1804-1809) I-II**, Haz. Z. Yilmazer, İstanbul 2015.
- Naîmâ Mustafa Efendi, **Naîmâ Tarihi III**, çev. Z. Danışman, İstanbul 1968.
- Nûrî'd-dîn Cihângîr Şâh, **Târîh-i Selîm Şâh**, Terc. Nevres-i Kadîm, Haz. F. Unan, TTK Yay., Ankara 2013.
- Private Letters Of The Marquess Of Dalhousie**, Ed. J. G. A. Baird, London 1911.
- Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâîl Efendi, **Tarih-i Raşid-i ve Zeyli II**, Yay. Haz. A. Özcan vd., Klasik Yay., İstanbul 2013.
- Rustam 'Ali, "Tarih-i Hindî", **The History of India, As Told by its own Historians VIII**, Ed. Eliot-Dowson, London 1877, s. 40-69.
- Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi, **Solak-zâde Tarihi II**, Haz. V. Çabuk, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1989.
- Şem'dâni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, **Mür'î't-Tevârih II B**, Haz. Münir Aktepe, İstanbul 1976.
- Şemseddin Sami, **Kâmûsû'l- A'lâm**, İstanbul 1306.
- The Despatches, Minutes, and Correspondance of the Marquess Wellesley, K. G., during his Administration in India V**, Ed. Montgomery Martin, London 1837.
- Zahirüddin Muhmmmed Babur, **Vekayi-Babur'un Hatıratı I-II**, çev. R. Rahmeti Arat, TTK Yay, Ankara 1987.

3. SEYAHATNAMELER

Ali Bey, **Travels of Ali Bey in Morocco, Tripoli, Cyprus, Egypt, Arabia, Syria and Turkey Between the Years 1803 and 1807, I-II**, Philadelphia 1816.

BENJAMİN, J. Joseph, **Eight Years in Asia and Africa from 1846-1855**, Hanover 1859.

BURCKHARDT, John Lewis, **Arabistan Seyahatleri (Temmuz 1814-Haziran 1815)-Hicaz Topraklarında Batılı Bir Seyyahın Gözlemleri-**, çev. Yusuf Yazar, İstanbul 2019.

BURCKHARDT, John Lewis, **Travels in Arabia II**, London 1829.

BURCKHARDT, John Lewis, **Travels in Syria and the Holy Land**, (Haz. William Martin Leake), Londra 1822.

BURTON, Sir Richard Francis, **Personal Narrative of a Pilgrimage to Al-Madinah and Meccah: I-III**, Leipzig 1874.

CAPPER, James, **Observations on The Passage to India, Through Egypt. Also By Vienna Through Constantinople To Aleppo**, London 1785.

GROSE, John Henry, **A Voyage To The East-Indies; Began in 1750; With Observations Continued Till 1764 I**, London 1766; **A Voyage To The East-Indies; Began in 1750; With Observations Continued Till 1764 II**, London 1777.

HASSELQUİST, Fredrik, **Voyages and Travels in the Levant; in the Years 1749, 50, 51, 52**, çev. Charles Linneus, Londra.

İbn Battûta Tancî, **İbn Battûta Seyahatnâmesi II**, çev. A. Sait Aykut, YKY Yay., İstanbul 2000.

İskender Begüm, **A Prilgrimage To Mecca**, çev. W. Osborne, London 1870.

J. Ovington, **A Voyage to Surat In The Year 1689**, Ed. H. G. Rawlinson, London 1929.

JONES, James Felix, **Journal of a Steam-Trip to The North of Baghdad**, ? (Tarihsiz).

Lütfullah, **Autobiography of Lutfullah a Mohamedan Gentleman; and His Transactions with His Fellow-Creatures**, Ed. Edward B. Eastwick, London, 1858.

NİEBUHR, M., **Travels Through Arabia, and other Countries in the East**, çev. R. Heron, Edinburg 1792.

ROCHES, Leon, **Trente-Deux Ans A Travers L'Islam (1832-1864)**, Paris 1885.

Seydî Ali Reis, **Mir'atü'l-Memalik**, Hz. Necdet Akyıldız, İstanbul.

THEVENOT, J., **Thevenot Seyahatnamesi**, Ed. S. Yerasimos, çev. A. Berkay, İstanbul 2009.

4. ARAŞTIRMA VE İNCELEME ESERLER

ACEHAN, Abdullah, “Osmanlı Devleti’nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 1/5, 2008, s. 12-29.

ACIDUMAN, Ahmet, “Hint Padişahının Hizmetinde Bulunmuş Edirneli Hekim Mehmed bin Ahmed bin İbrahim bin Hasan ve Bur’u’s-sâ’a’nın Türkçe Çevirisine Katkıları”, **Lokman Hekim Dergisi**, 2019; 9(1), s. 116-143.

AĞAOĞLU, Ahmet, **İngiltere ve Hindistan**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1929.

AHMAD, Anis, “Şiblî Nu‘mânî”, **DİA**, XXXIX, İstanbul 2010, s. 126-127.

AHMED, Aziz, **Hindistan’da İslâm Kültürü Çalışmaları**, çev. L. Boyacı, İnsan Yay., İstanbul 1995.

AKBULUT, Uğur-Selahattin Tozlu, “İngilizlerin Hindistan Yolunu Güvence Altına Alma Çabası: Fırat Nehrinde İlk Vapur İşletme İmtiyazı (1834)”, **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Altıncı Uluslar Arası Orta Doğu Semineri (Elazığ 11-13 Ekim 2012)**, Elazığ 2016, s. 415-437.

AKBULUT, Uğur, **Hindistan Yolu ve İngilizler: Fırat Nehri’nde İlk İngiliz Vapurları**, Konya 2016.

AKÇIL, Nesrin Çiçek, “Edirne Tekkeleri”, **Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İstanbul 2009.

AKDAĞ, Mustafa, **Türkiye’nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi (1453-1559) II**, Tekin Yay., İstanbul 1979.

AKPINAR, Deniz, **Osmanlı’da Su Projeleri Hindiye Barajı**, İstanbul 2017.

AKTEPE, Münir, “Nadir Şah’ın Osmanlı Padişahı I. Mahmud’a Gönderdiği Taht-ı Tâvus Hakkında”, **Tarih Dergisi**, Haziran 2011, s. 113-122.

ALİ, Muhammad Mohar, **History of The Muslim of Bengal**, I/B, Riyad 1985.

ALKAN, Mustafa, “Osmanlı Döneminde Adana Sancağı’nda Kurulan Tekke/Zaviye ve Türbeler”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Dergisi**, (2006), S. 39, s. 21-32.

- ANDERSON, Philip, **The English in Western India; Being The Early History of The Factory at Surat, of Bombay, And The Subordinate Factories on The Western Coasts**, Bombay 1854.
- ANSTEY, Vera, **The Economic Development of India**, London 1946.
- ARNOLD, David, **Colonizing the Body: State Medicine and Epidemic Disease in Nineteenth**, University of California Press, London 1993.
- ASRAR, N. Ahmet, **Kanunî Sultan Süleyman ve İslam Alemi**, Hilal Yay., İstanbul (Tarihsiz).
- AYAR, Mesut, “Osmanlı Devleti’nde Kolera Salgını: İstanbul Örneği (1892-1895)”, **Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi)**, İstanbul 2005.
- AYBEK, Zafer Hasan, "Hindiler Tekkesi", **Hayat Tarih Mecmuası**, No. 7, İstanbul 1977, s. 96.
- AYTAÇ, Ahmet, “Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde Çivit (İsatis tinctoria) Bitkisi İle Alakalı Bazı Belgelere Dair”, **II. Uluslararası Türk Sanatları, Tarihi ve Folkloru Kongresi/Sanat Etkinlikleri**, Ed. O. Kunduracı-A. Aytaç, Bosna 2015, s. 413-420.
- AYYUBİ, Akmal, “Hint Kültürü Üzerinde Müslüman Türk Tesirleri”, **İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, III/3-4 (İstanbul 1959-60), s. 205-210.
- BAĞIŞ, Ali İhsan, **Osmanlı Ticaretinde Gayrî Müslimler**, Turhan Kitabevi, Ankara 1983.
- BALCI, Ramazan, “Osmanlı Hariciyesi’nin Hazırladığı “Bahreyn Adaları Meselesi” Kitapçığı Üzerinden İngiliz Sömürgeciliği’ne Bakış”, **History Studies**, IV/3, Ekim 2012, s. 1-33.
- BARKAN, Ömer Lütfi, “Şark Ticaret Yolları Hakkında Notlar”, **İÜ İktisad Fakültesi Mecmuası**, I/4. (1940), s. 448-456.
- BAYRAM, Ü. Filiz, “Enverî Târihî: ve Üçüncü Cild (Metin ve Değerlendirme)”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi)**, İstanbul 2014.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, “Maysor Sultanı Tipu ile Osmanlı Padişahlarından I. Abdülhamid ve III. Selim Arasındaki Mektuplaşma”, **Bellekten**, XII/47, Temmuz 1948, s. 617-654.

- BAYUR, Yusuf Hikmet, “Nâdir Şah Afşar’la I. Sultan Mahmud Arasında Hindistan Seferi Hakkında Teati Olunan Mektuplar”, **IV. Türk Tarih Kongresi (Ankara 10-14 Kasım 1948)-Kongreye Sunulan Tebliğler**, TTK, Ankara 2010, s. 325-340.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, “Osmanlı Devletinin Nadir Şah Afşar’la Barış Yapmasını Önlemek Amacını Güden Bir Gürkanlı Denemesi”, **Belleten**, XIII/49 (Ocak 1949), s. 91-95.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, “Osmanlı Padişahı II. Süleyman’ın Gurkanlı Padişahı I. Alemgir (Evrengzib)’e Mektubu”, **Belleten**, XIV/54, Ankara 1950, s. 169-287.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, **Hindistan Tarihi I; İlk Çağlarda Gürkanlı Devleti ve Kuruluşuna Kadar (1526)**, TTK Yay. Ankara 1987.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, **Hindistan Tarihi II, Gürkanlı Devletinin Büyüklük Devri 1526-1737**, TTK Yay., Ankara 1987.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, **Hindistan Tarihi III, Nadir Şah Afşar’ın Akınından Bağımsızlık ve Cumhuriyete Kadar (1737–1949)**, TTK Yay., Ankara 1987.
- BERKES, Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Yay. Haz. Ahmet Kuyaş, İstanbul 2003.
- BIYIKTAY, Halil, **Timurlular Zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu**, TTK Yay., Ankara 1989.
- BİLGE, Mustafa L., “Bahreyn”, **DİA**, IV, İstanbul 1991, s. 492-495.
- BİLGE, Mustafa L., “Cidde”, **DİA**, VII, İstanbul 1993, s. 523-525.
- BİŞGİN, Osman Nihat, “Seyyid Ali Efendi’nin Fransa Sefareti (1797-1802)”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İstanbul 2016.
- BOZKURT, Nebi, “Mücâvir”, **DİA**, XXXI, İstanbul 2006, s. 445-446.
- BRAUDEL, Fernand, **Akdeniz ve Akdeniz Dünyası I-II**, çev. M. Ali Kılıçbay, Eren Yay., İstanbul 1989.
- BUEHLER, Arthur, “Mevlâna Hâlid ve Şah Gülâm Ali (Abdullah Dehlevî)”, çev. M. Atalay, **Usûl İslam Araştırmaları**, S. 16, (Temmuz-Aralık 2011), s. 111-134.
- CANATAR, Mehmet, “Osmanlılarda Bitkisel Boya Sanayii ve Boyahaneler Üzerine”, **Osmanlı Araştırmaları XVIII**, İstanbul 1998, s. 89-104.
- CARBOGNANO, Cosimo Comidas de, **18. Yüzyılın Sonunda İstanbul**, çev. Erendiz Özbayoğlu, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.

- CASALE, Giancarlo, “His Majesty’s Servant Lutfi: The Career of a Previously Unknown Sixteenth-Century Ottoman Envoy to Sumatra Based on an Account of His Travels from the Topkapı Palace Archives,” **Turcica** 37 (2005): 43–81.
- CHOUDHURY, Rishad, ‘The Hajj and the Hindi: The ascent of the Indian Sufi lodge in the Ottoman empire’, **Modern Asian Studies**, 50(6), (2016), pp. 1888–1931.
- ÇOLAK, Kamil, “Mısır’ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi (1798-1801), **SAÜ Fen Edebiyat Dergisi**, (2008-II), s. 141-183.
- CİPOLLA, Carlo M., Fatihler, **Korsanlar, Tüccarlar**, çev. Tülin Altınova, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 2003.
- CÖHCE, Salim, “‘Hindistan’da Kurulan Türk Devletleri’”, **Türkler VIII**, Ankara 2002, s. 689-730.
- CÖHCE, Salim, “Büyük Ortadoğu Projesi Bağlamında Hindistan ile Ortadoğu Arasındaki Tarihi Bağlar ve Güncel İlişkiler”, **Akademik Bakış**, II/3, Kış 2008, s. 65-80.
- ÇAKILCI, Diren, “‘Hindistan’da Osmanlılar: Bombay Osmanlı Şehbenderliği’”, **Türkiyat Mecmuası**, C. 25/Güz, 2015, s. 81-106.
- ÇAKIR, Coşkun, “19. Yüzyılda Osmanlı Ticareti ve Nizamnâmeleri”, **İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İstanbul 1990.
- ÇAKMAK, Ömer, “İstanbul Mahkemesi’ne ait 201 numaralı Narh Defteri”, **Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Sakarya 2012.
- ÇİÇEK, Hikmet, “(‘Vekâyi’ nüvis) Sadullah Enverî ve Tarihi’nin II. Cildinin Metin ve Tahlili (1187-1197/1774-1783)”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi)**, Erzurum 2018.
- DAEİ, Masoumeh, “20. Yüzyılın Başlarında İran-Osmanlı Ticaretinde Bağdat-Basra Yolu”, **TAD**, XXX/50, 2011, s. 57-68.
- DALBY, Andrew, **Tehlikeli Tatlar Tarih Boyunca Baharat**, çev. N. Pişkin, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004.
- DALE, Stephen Frederic, **The Muslim Empires of the Ottomans, Safavids, and Mughals**, Cambridge 2011.
- DAMES, M. Longworth, “The Portuguese and Turks in the Indian Ocean in the Sixteenth Century”, **Journal Royal Asiatic Society I** (January 1921), s.1-29.

- DARLING, Linda T., “Ottoman Customs Registers (Gümrük Defterleri) as Sources for Global Exchange and Interaction”, **Review of Middle East Studies**, vol. IL/1, (February 2015), s. 3-22.
- DAVIES, Norman, **Avrupa Tarihi**, çev. Burcu Çığman, Elif Topçugil, Kudret Emiroğlu, Suat Kaya, Ankara 2011.
- DEMİR, Uğur, “Haremeyn, Şam, Cidde, Habeş, Yemen, Hindistan ve Mısır ile İlgili Bir Takrir”, **Osmanlı Araştırmaları**, XLIII (2014), s. 301-339.
- DEMİR, Yaşar, “XIX. Asır Türk-Fransız İlişkilerinde Dönüm Noktası: Napolyon’un Mısır’ı İşgali ve Sonrası Oluşan Diplomatik Durum”, **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum**, III/5 Yaz 2013, s. 130-146.
- DEMİRTAŞ, Mehmet, “Osmanlı Devleti’nde Tuz Üretimi ve Dağıtımı”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, III/1, (2004), s. 23-28.
- DUNN, Archibald, “Basra Körfezi’ndeki İngiliz Çıkarları”, çev. Zekeriya Kurşun, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, S.3, Ankara 2000, s. 299-326.
- DURAK, Neslihan, **Hindistan’a Kuzeyden Yapılan Seferler**, Ankara 2000.
- EDWARDES, S. M., “The Company’s Marine”, **The Cambridge History of India -The Indian Empire 1858-1918-**, VI, ed. H. H. Dodwell, London 1932.
- ELDEM, Edhem-Daniel Goffman-Bruce Masters, **Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul**, çev. S. Yalçın, TVY Yay., İstanbul 2003.
- ELDEM, Edhem, “Kapitülasyonlar ve Batı Ticareti”, **Türkiye Tarihi 1603-1839 Geç Osmanlı İmparatorluğu**, III, çev. Fethi Aytuna, edt. Suraiya Faroqhi, İstanbul 2011, s. 341- 396.
- ELİBOL, Numan, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti”, **Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Ankara 1996.
- EMECEN, Feridun M., “Fatih Sultan Mehmed Ve Etrafındaki Dünya: Osmanlı Devleti’nin Doğu Komşuları”, **Osmanlı Araştırmaları XXXVIII**, İstanbul 2009, s. 65-85.
- ERÇİN, Abdülkadir, “İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası ve Kumpanyanın Ticari Faaliyetleri”, **Bartın Üniversitesi Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi**, IV/2 (Kış 2017), s. 111-133.
- ERDEM, Sevim, “Dicle Nehri Vadisinde At ve Beygir Cinsinin Islahına Yönelik Kurulan Bir Çiftlik: Harnini/Kharnini Çiftliği”, **İstem**, S. 32, 2018, s. 329-344.

- ERDOĞAN, Eralp, “Babür İmparatorluğu’nun Kuruluş Safhasında Şah İsmail ile Babür İttifakı”, **History Studies**, Volume 6/4, July 2014, s. 31-39.
- EREN, Cüneyt -Nurullah Yılmaz, “Hindistan Bhopal Emiri Ve Müfessir Sıddık Hasan Han'ın Osmanlı Devleti İle İlişkisi”, **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 19, Erzurum 2002, s. 233-238.
- EŞİYOK, B. Ali, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Dünya Ekonomisine Eklemlenmesinde Bir Dönüm Noktası: 1838 Serbest Ticaret Anlaşması”, **Mülkiye**, XXXIV, S. 266, 2010, s. 67-108.
- FAROOQI, N. Rahman, “Six Ottoman Documents On Mughal-Ottoman Relations During The Reign Of Akbar”, **Journal of Islamic Studies** 7/1 (1996), s. 32-48.
- FAROOQI, N. Rahman, **Mughal-Ottoman Relations (A Study Of Political & Diplomatic Relations between Mughal India and the Ottoman Empire, 1556-1748)**, Delhi 2009.
- FAROOQİ, Naim R., "Moguls, Ottomans and Pilgrims: Protecting the Routes to Mecca in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", **The International History Review**, X, 2 (1988), s. 198-220.
- FAROQHI, Suraiya, “Dokuma İmalatında Gerileyişler ve Canlanışlar”, **Türkiye Tarihi 1603-1839 Geç Osmanlı İmparatorluğu**, c. III, çev. Fethi Aytuna, edt. Suraiya Faroqhi, İstanbul 2011, s. 416- 440.
- FAROQHI, Suraiya, “Giriş”, **Türkiye Tarihi 1603-1839 Geç Osmanlı İmparatorluğu**, c. III, çev. Fethi Aytuna, edt. Suraiya Faroqhi, İstanbul 2011, s. 17- 34.
- FAROQHI, Suraiya, **Hacılar ve Sultanlar (1517-1638)**, çev. G. Çağalı Güven, İstanbul 1995.
- FAROQHI, Suraiya, **The Ottoman and Mughal Empires Social History in the Early Modern World**, London 2019.
- FERRIER, R. W., “The Armenians and the East India Company in Persia in the Seventeenth and Early Eighteenth Centuries”, **Economic Historic Review**, 26 (1973), 38-62.
- FEYZİOĞLU, Hamiyet Sezer, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Seyahat İzinleri (18-19. Yüzyıl)”, **Ankara Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi**, 2003, XXI/33, s.105-124.

- FİNN, James, **Stirring Times or Records From Jerusalem Consular Chronicles of 1853 to 1856**, Vol. I, London 1878.
- FREEDMAN, Paul, **Doğu'nun Armağanı Baharatın Yolculuğu**, çev. İmge Tan, Everest Yay., İstanbul 2008.
- GENÇ, Mehmet, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2003.
- Gifts of The Sultan; The Arts of Giving at The Islamic Courts**, Ed. Linda Komaroff, Los Angeles 2011.
- GÖNCÜOĞLU, Süleyman Faruk, "Değeri Unutulmuş Tarihi Bir İstanbul Senti: Horhor", **Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi**, S. 23, (2009), s. 135-148.
- GÖRÜR, Emel Demir, "İngiltere'nin Diyarbakır Konsolosu John George Taylor'un Diyarbakır Eyaleti'ne Dair İthalat-İhracat İstatistikleri ve Değerlendirmesi", **TAD**, C. 37, S. 64, 2018, s. 323-346.
- GÖYÜNÇ, Nejat, "Dicle ve Fırat Nehirlerinde Nakliyat", **Belleten**, C. LXV, S. 243, Ağustos 2001.
- GUPTA Ashin Das, "India and The Indian Ocean in The Eighteenth Century", **India and The Indian Ocean 1500-1800**, Ed. Ashin Das Gupta-M. N. Pearson, Calcutta 1987, s. 131-161.
- GÜNER, Selda, **Osmanlı Arabistanı'nda Kıyam ve Tenkil Vehhâbî-Suûdîler (1744-1819)**, TVY Yay., İstanbul 2013.
- GÜNEŞ ENGEL, Mücahide, "Ottoman Egypt in the mid eighteenth century- Local Interest Groups and Their Connection with and Rebellions against the Sublime Porte and Resistance to State Authority", **University of Birmingham Centre for Byzantine, Ottoman and Modern Greek Studies College of Arts and Law (Basılmamış Doktora Tezi)**, Birmingham 2017.
- GÜNEŞ, Mücahide, "XVIII. Yüzyılda İskenderiye Limanı", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İstanbul 2009.
- GÜNEY, Şahika Günten, "Afgâniler Tekkesi Restorasyon Projesi", **İstanbul Teknik Üniversitesi. Fen Bilimleri Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İstanbul 2007.

- HAİG, Sir Wolesley, “The Mutiny”, **The Cambridge History of India -The Indian Empire 1858-1918-**, VI, ed. H. H. Dodwell, London 1932.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, “Bağdad-Osmanlı Dönemi”, **DİA**, IV, İstanbul 1991, s. 433-437.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, “Dellâl”, **DİA**, IX, İstanbul 1994, s. 145-146.
- HAMMER, Joseph De, “Memoir on the Diplomatic Relations between the Courts of Dehli and Constantinople in the Sixteenth and Seventeenth Centuries”, **R. A. S.**, London Vol II/1, s. 462-486.
- HAQQI, S. A. H., **Hindistan’daki Türk Tesiri İlk Dönem: 1206-1414**, çev. Y. T. Kurat, Ankara 1984.
- HATTOX, Ralpy S., **Kahve ve Kahvehaneler**, çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul 1998.
- HEILBRONN, M., “Eski Mısır Çarşısı Hakkında”, **Türk Eczacıları Birliği Mecmuası**, Ağustos 1959, II/3, s. 10-12.
- HEYD, W., **Yakın Doğu Ticaret Tarihi**, çev. Enver Ziya Karal, Ankara 1975.
- HUT, Davut, “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Basra Gümrüğü”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, Sayı:3, Ankara, 2000, s. 115-140.
- HUT, Davut, “Musul Vilayeti’nin İdarî, İktisadî ve Sosyal Yapısı (1864-1909)”, **Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi)**, İstanbul 2006.
- IKRAM, S. M., **Muslim Rule in India and Pakistan (711-1858 A. C.)**, Lahor 1997.
- İŞIKTAŞ, Erkan, “19. Yüzyılda Osmanlı-İran Ticari İlişkileri (Osmanlı Arşiv Kaynaklarına Göre)”, **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi)**, Gaziantep 2019.
- İNALCIK, Halil, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye’nin İktisadî Vaziyeti Üzerine Bir Tedkik Münasebetiyle”, **Belleten**, XV/60, Ekim 1951, s. 629-684.
- İNALCIK, Halil, “Osmanlı Pamuk Pazarı, Hindistan ve İngiltere: Pamuk Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü”, **ODTÜ Gelişim Dergisi**, Türkiye İktisad Tarihi Üzerine Araştırmalar II, 1979-1980 özel sayı, s. 1-65.
- İNALCIK, Halil, **Devlet-i ‘Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2009.
- İNALCIK, Halil, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, çev. Ruşen Sezer, İstanbul 2008.

- İNALCIK, Halil, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler**, Yay. Haz. M. Salih Eren, Eren Yay., İstanbul 2009.
- İNCE, Yunus, “Osmanlı Barut Üretiminde Modernleşme; Azadlu Baruthanesi”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi)**, Konya 2013.
- İNCİCİYAN, P. Ğ., **XVIII. Asırda İstanbul**, Haz. Hrand D. Andreasyan, İstanbul 1956.
- KALLEK, Cengiz, “Burckhardt, Johann Ludwig”, **DİA**, VI, İstanbul 1992, s. 420-421.
- KARA, Mustafa, “Buhara-Bombay-Bursa Hattında Dervişlerin Seyr ü Seferi”, **Dîvân İlmî Araştırmalar**, 20 (2006/1), s. 45-73.
- KARADAĞ, Recep, **Doğal Boyamacılık**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2007.
- KARAGÖZ, Mehmet, “1714-1720 M. (1127-1135 H.) Tarihli Malatya Şer’iyye Sicili”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Elazığ 1989.
- KARAKAŞ, Mahmud, **Cumhuriyet Öncesi Şanlıurfa’da Kültür ve Eğitim**, Konya 2012.
- KARAL, Enver Ziya, **III. Selim’in Hatt-ı Humayunları**, TTK, Ankara 1942.
- KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi V**, TTK, Ankara 2017.
- KARAL, Enver Ziya, **Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu (1797-1802)**, Milli Mecmua Basımevi, İstanbul 1938.
- KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi IV-V**, TTK Yay., Ankara 1988.
- KARS, Rümeyza, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Ayntablı Tüccarların Faaliyetleri Kapsamında İç Ticarete Konu Olan Emtia”, **Gaziantep Üniversitesi Ayıntâb Araştırmaları Dergisi**, 1(1), 2018, 36-48.
- KAVAK, Abdulcebbar, “Müceddidî Şeyhi Mevlânâ Halid El-Bağdadî’nin Ortadoğu’daki Misyonu”, **Ağrı İslâmi İlimler Dergisi (AGİİD)**, 1(1), 2017, s. 1-19.
- KAVAS, Ahmet, “Osmanlı’da Çevre Bilincinde Görülen Aksaklıklar Yanında Örnek bir Davranış Olarak Ravza-i Mutahhara ve Kâbe’nin Temizliği: Ferâşet-i Şerîfe”, **Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu Bildiriler II**, İstanbul 2008, s. 343-349.
- KELEŞ, Erdoğan, “Hayriye Tüccarı Elhac Ağa’nın Terekesi”, **Belgeler**, XXXII/36, 2011, s. 31-70.

- KESKİN, Turan, “Dicle ve Fırat Nehirleri Üzerinde Yapılan Ticaret (1838-1914)”, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İstanbul 2012.
- KILIÇ, Orhan, “18. Yüzyıl Arap Coğrafyasının İdari Taksimatı”, **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Altıncı Uluslar Arası Orta Doğu Semineri (Elazığ 11-13 Ekim 2012)**, Elazığ 2016, s. 275-302.
- KILIÇ, Selda, “19.Yüzyılda Osmanlı İdaresi Altında Basra Vilayeti ve Körfezine İlişkin Bazı Tespitler”, **AÜDTCFD**, LIV/2, Ankara 2014, s. 319-336.
- KIRKPATRICK, William, **Select letters of Tippoo Sultan**, London 1811.
- KIZILKAYA, Oktay, “XIX. Yüzyılda Basra Körfezi’nde Uluslararası Nüfuz Mücadelesi”, **Altıncı Uluslararası Orta Doğu Semineri Bildiriler**, Ed. M. Öztürk-E. Çakar, Elazığ 2016, s. 261-274.
- KIZILKAYA, Oktay, “XIX. Yüzyılın Sonu XX. Yüzyılın Başlarında Basra Körfezi’nde Uluslararası Hâkimiyet Mücadelesi”, **Turkish Studies**, 8(7), 2013, s. 293-306.
- KOCAKAPLAN, Saim Çağrı, “İstanbul Gümrüğü (1750-1800): Teşkilat ve Ticaret”, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Tarihi Bilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi)**, İstanbul 2014, s. 213.
- KOÇAK, Zülfiye, “Son Osmanlı-Avusturya Mücadelesinde Değişen Dengeler ve Zıstovi Antlaşması”, **Akademik Bakış**, 11/XXII, Yaz 2018, s. 261-289.
- KONUKCU, Enver, “Behmeniler”, **DİA**, V, İstanbul 1992, s. 353-354.
- KONUKÇU, Enver, “Bâbürlüler ‘Hindistan’daki Temürlüler”, **Türkler VIII**, Ankara 2002, s. 744-760.
- KONUKÇU, Enver, “Bâbürlüler”, **DİA**, IV, İstanbul 1991, s. 400-404.
- KONUKÇU, Enver, “Bopal”, **DİA**, VI, İstanbul 1992, s. 283.
- KONUKÇU, Enver, “Ekber Şah”, **DİA**, X, İstanbul 1994, s. 542-544.
- KORTEL, S. Haluk, “Sûbedar”, **DİA**, XXXVII, İstanbul 2009, s. 448-449.
- KORTEL, S. Haluk, “Zemindar”, **DİA**, XLIV, İstanbul 2013, s. 238-239.
- KORUCU ÜÇÜNCÜ, Berna, “Bopal Nevvabı Sultan Cihan Begüm’ün İstanbul Ziyareti ve Osmanlı’ya Gönderdiği Yardımlar”, **Journal of Universal History Studies**, 2 (2) , s. 251-268.
- KORUCU ÜÇÜNCÜ, Berna, “II. Abdülhamid ve Bopal Nevvabları”, **İran ve Turan Araştırmaları Dergisi**, II/3, Aralık 2019, s. 79-94.

- KORUCU ÜÇÜNCÜ, Berna, “XVIII. Yüzyılda Malabar Sultanlığı Ve Osmanlı Devleti Arasındaki Hediyeleşmeler”, **TÜRKKÜM-2018 Uluslararası Türk Kültürü ve Medeniyeti Kongresi**, Balıkesir 2018, s. 1002-1007.
- KOSAL, Nejat, **Hint Yolu ve Osmanlı İmparatorluğu**, Deniz Matbaası, İstanbul, 1936.
- KULKE Hermann - ROTHERMUND Dietmar, **Hindistan Tarihi**, çev. Müfit Günay, İmge Kitabevi, Ankara 2001.
- KUNERALP, Sinan, “Osmanlı Yönetimindeki (1831-1911) Hicaz’da Hac ve Kolera”, çev. Münir Atalar, **OTAM**, S. 7, 1996, s. 497-511.
- KURAL, Muzaffer, “On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunun Basra Körfezi Politikası”, **AÜ (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Ankara 2013.
- KURAT, Akdes Nimet, **Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)**, Ankara 1953.
- KURTOĞLU, Feyzi, “XVI. Asırda Hind Okyanusunda Türkler ve Portekizliler”, **İkinci Türk Tarih Kongresi (İstanbul 20-25 Eylül 1937)**, İstanbul 1943, s. 911-923
- KUŞ, Canan, “XVI. Yüzyılda Ticarî Alanda Osmanlı - Hindistan İlişkileri”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi)**, Elazığ 2012.
- KÜÇÜKKALAY, A. Mesud, “Farklılıkları Bağlamında Osmanlı İstanbul’unda İthalat: İzmir ile Bir Karşılaştırma (1793-1803)”, **Osmanlı Araştırmaları**, XLI (2013), s. 321-359.
- KÜÇÜKKALAY, A. Mesud, **Coğrafi Keşifler ve Ekonomiler Avrupa ve Osmanlı Devleti**, Çizgi Kitabevi Yay., Konya 2001.
- KÜÇÜKKALAY, A. Mesud, **Osmanlı İzmir’inde İthalat-İzmir Efrenç Gümrüğü (1818-1838)**, Dergah Yay., İstanbul 2013.
- KÜPELİ, Özer, “Osmanlılar ve Doğu Ticaret Yolları Üzerine (XV.–XVII. Yüzyıllar)”, **Prof. Dr. Necmi Ülker’e Armağanı**, haz. N. N. Kara, L. Taşdemir, Ö. Küpeli, Meta Basım Matbaacılık, İzmir 2008.
- KÜRKÇÜOĞLU, A. Cihat, **Şanhurfa İli Camileri**, Ankara 2013.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., “Osmanlı Gümrük Kayıtları”, **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, I (1980), s. 219-234.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., **Balta Limanı’na Giden Yol Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münâsebetleri (1580-1850)**, TTK, Ankara 2013.

- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., “Hayriye Tüccarı”, **DİA**, XVII, İstanbul 1998, s. 64-65.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., “Osmanlı İktisad Tarihi Bakımından Konsolosluk Raporlarının Ehemmiyet ve Kıymeti”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, 11-12 (1983), s. 151-166.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., **Osmanlı’nın Sosyo-Kültürel Yapısı ve İktisâdî Yapısı**, TTK, Ankara 2018.
- LAIDLAW, C., **Levant’taki İngilizler 18. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğuyla Ticaret ve Siyaset**, çev. Hakan Abacı, Alfa Basım Yayım, İstanbul 2014.
- LOW, Michael Christopher, “Empire And The Hajj: Pilgrims, Plagues, And Pan-Islam Under British Surveillance, 1865–1908”, **International Journal of Middle East Studies**, vol. XL/2, 2008, s. 269-290.
- LYBYER, Albert Howe, “Osmanlılar ve Doğu Ticaret Yolları”, çev. N. Ülker, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, S. 3 (1987), s. 141-157.
- MACUN, İnci, “Hindistan’da Türk-Müslüman Mimari”, **AÜ Dil, Tarih, Coğrafya Fakültesi Dergisi**, XXXIII/1-2, (1990), s. 347-359.
- MAJOR, William Hough, **Brief History Of The Bhopal Principality In Central India**, Calcutta 1845.
- MANTRAN, Robert, “XVI. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu ve Asya Ticareti”, çev. Z. Arıkan, **Belleten**, LI/201, (1988), s. 1433–1443.
- MANTRAN, Robert, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Ticaretin Değişmesi”, çev. Z. Arıkan, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, 3 (1987), s. 159–175.
- MCCHESENEY, R. D., “The Central Asian Hajj-Pilgrimage”, **Safavid Iran and Her Neighbors**, (Ed. Michael Mazzaoui), Utah 2003.
- MELZİĞ, H., “**Büyük Türk Hindistan Kapılarında**” **Kanunî Sultan Süleyman Devrinde Amiral Hadım Süleyman Paşa’nın Hint Seferi**, Selami Sertoğlu Kitapevi, İstanbul 1943.
- MİROĞLU, İsmet, “Hindistan Hakkında XVIII. Yüzyılda Yazılmış Küçük Bir Eser”, **İÜFEF Tarih Dergisi**, 34 (1983-84), İstanbul 1984, s. 539-554.
- MUGHUL, M. Yakub, “Portekiz Tehlikesi Karşısında Osmanlı-Müslüman Hind Münasebetleri (1517-1538)”, **İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, VI/1-2, İstanbul 1975, s. 37-46.

- MUGHUL, M. Yakub, “Türk Amirali Emir Mustafa ibn Behram Bey’in Hindistan Seferi (1531)”, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, S. 4-5, (Ağustos 1973-1974), İstanbul 1974, s. 247-262.
- MUGHUL, Yakup, **Kanuni Devri Osmanlıların Hint Okyanusu Politikası ve Osmanlı-Hint Müslümanları Münasebetleri, 1517-1538**, Fetih Yayınevi, İstanbul, 1974.
- NİZAMİ, Khaliq Ahmad, “Dekken”, **DİA**, IX, İstanbul 1994, s. 112-113.
- NİZAMİ, Khaliq Ahmad, “Evrengizib”, **DİA**, XI, İstanbul 1995, s. 537-539.
- NİZAMİ, Khaliq Ahmad, “Gucerât”, **DİA**, XIV, İstanbul 1996, s. 171-173.
- NOUR, Tarig Mohamed, “Sevakin’de Türk-İngiliz Rekabeti”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi)**, İstanbul 2006.
- NUMAN, Nurtaç, “The Emirs of Mecca and the Ottoman government of Hijaz, 1840-1908”, **Boğaziçi Üniversitesi (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İstanbul 2006.
- NUMANİ, Şibli, **Seyahatnâme Sefername-i Rum u Şam u Mısır**, çev. Y. Karaca, İstanbul 2016.
- O’MALLEY, L. S. S., “Mechanism and Transport”, **Modern India and The West**, Ed. S. S. O’Malley, London 1941, s. 221-257.
- OĞUZOĞLU, Yusuf, “Hint-Basra Mallarının Akdeniz Ticaretine Aktarımı: İskenderun ve Payas Limanları (XVI. Ve XIX. Yüzyıllar), **Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu I**, (İzmir ve Doğu Akdeniz), İzmir 2009, s. 110-124.
- ONÜÇYILDIZ, Mustafa-Mohammed Shareef Abdulmohsin-Naci Büyükkaracığan, “Fırat-Dicle Havzası ve Irak Su Yapıları”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 12, 2016, s. 118-151.
- ORHONLU, Cengiz, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti**, TTK Yay., Ankara 1996.
- ORHONLU, Cengiz, **Osmanlı İmparatorluğundan Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar**, Der. S. Özbaran, İzmir 1984.
- ORHONLU, Cengiz -Turgut Işıksal, “Osmanlı Devrinde Nehir Nakliyatı Hakkında Araştırmalar: Dicle ve Fırat Nehirlerinde Nakliyat”, **İÜEF Tarih Dergisi**, S. 17-18, İstanbul 1963, s. 77-102.
- ORHONLU, Cengiz, “Hint Kaptanlığı ve Pîrî Reis”, **Belleten**, XXXIV/ 134, Ankara 1970, s. 235- 254.

- ORTAYLI, İlber, “Devenin Taşıma Maliyeti Eğrisi Üzerine Bir Deneme”, **SBF Dergisi**, 28. 1973, s. 181-190.
- ORTAYLI, İlber, “19. Asırdan Zamanımıza Hindistan Üzerine Türk Seyahatnameleri”, **AÜSBFD**, 47/3, Ankara 1992, s. 271-277.
- ORUÇ, Cihan, “Şah Cihan Döneminde Babürlü-Osmanlı Diplomatik İlişkileri”, **Vakanüvis**, II/ 2, Güz 2017, s. 191-215.
- Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lûgat**, Haz. A. Yeğin vd. İstanbul 2006.
- OYMAK, Alparslan, “Hindistan’a Türkiye’den Bakmak”, **International Journal of Languages’ Education and Teaching**, Volume 3, Issue 3, December 2015, p. 71-85.
- ÖKE, Mim Kemal, **Güney Asya Müslümanları’nın İstiklal Davası ve Türk Milli Mücadelesi Hilâfet Hareketleri**, Ankara 1988.
- ÖNALP, Ertuğrul, “Hadım Süleyman Paşa’nın 1538 Yılındaki Hindistan Seferi”, **OTAM**, XXIII (2010), s. 195-239.
- ÖZBARAN, Salih, “Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan yolu: XVI. Yüzyılda Ticaret Yolları Üzerinde Türk-Portekiz Rekâbet ve İlişkileri”, **İÜEF Tarih Dergisi**, S.31(Mart 1977), s. 65-146.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Hac; Osmanlı Dönemi”, **DİA XIV**, İstanbul 1996, s. 400-408.
- ÖZCAN, Azmi, “Bâbürler ve Bâbürlü-Osmanlı Devleti Arasındaki İlişkiler”, **XV ve XVI. Asrı Türk Asırları Türk Asrı Yapan Değerler**, Ed. A. Özcan, Ensar Neşriyat, İstanbul 1997, s. 107-118.
- ÖZCAN, Azmi, “Hindistan-Tarih”, **DİA XVIII**, İstanbul 1998, s. 75-81.
- ÖZCAN, Azmi, “Hindistan’da İngiliz Hâkimiyeti ve Ulemânın Tavrı”, **Dîvân İlmi Araştırmalar**, S. 17 (2004/2), s. 103-115.
- ÖZCAN, Azmi, “Osmanlı Devleti’nin Güney ve Güneydoğu Asya Devletlerine Yönelik Dış Politikası”, **Türk Dış Politikası-Osmanlı Dönemi**, Ed. Mustafa Bıyıklı, Gökkuşbu Yay., İstanbul 2008, s. 53-74.
- ÖZCAN, Azmi, “Osmanlı Ve Babürlü- Devleti Arasındaki İlişkiler”, **Türkler VIII**, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.761-765.
- ÖZCAN, Azmi, **Pan-İslamizm/Osmanlı Devleti, Hint Müslümanları Ve İngiltere (1877-1914)**, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1992.

- ÖZCAN, Azmi, “1857 Büyük Hind Ayaklanması ve Osmanlı Devleti”, **İslam Tetkikleri Dergisi**, S. 9, İstanbul 1995, s. 269-280.
- ÖZCAN, Azmi, “Malabar”, **DİA**, XXVII, İstanbul 2003, s. 465-466.
- ÖZCAN, Azmi, “Nevvâb”, **DİA**, XXXIII, İstanbul 2007, s. 67.
- ÖZCAN, Azmi, “Şah Cihan Begüm”, **DİA**, XXXVIII, İstanbul 2010, s. 252-253.
- ÖZCAN, Azmi, “Tîpû Sultan”, **DİA**, XLI, İstanbul 2012, s. 192-193.
- ÖZKAN, Selim Hilmi, “Şad Kaptanlığının Kuruluşu ve Basra’nın Stratejik Önemi”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, vol.20, pp.1-15, 2018.
- ÖZKAN, Selim Hilmi, “XVIII. Yüzyılın Başlarında Basra’nın Güvenliği Meselesi ve Osmanlı Devleti’nin Bölgede Aldığı Tedbirler”, **Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (SBrAD)**, (Mart 2008), s. 137-147.
- ÖZTUNA, Yılmaz, **Devletler ve Hanedanlar I**, Ankara 2005.
- PALABIYIK, M. Hanefi, “Hindistan Tarihinde ve Hint Kültüründe Müslüman Türkler”, **EKEV Akademi Dergisi**, S. 33, (Güz 2007), s. 67-94.
- PAMUK, Şevket, **19. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Dış Ticareti**, Ankara 1995.
- PANİKKAR, K. M., **Malabar and the Portuguese**, Bombay 1929.
- PANZAC, Daniel, “International and Domestic Maritime Trade in the Ottoman Empire During the 18th Century”, **International Journal of Middle East Studies**, 24 (1992), s. 189–206.
- PANZAC, Daniel, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Deniz Ticareti”, çev. S. Yılmaz, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C. 4, 1989, s. 179-192.
- PEARSON, Michael N., **Pilgrimage to Mecca the Indian Experience, 1500-1800**, Princeton 1995.
- PETERS, F. E., **The Hajj-The Muslim Pilgrimage to Mecca and The Holy Places**, New Jersey 1996.
- PETROVICH, Maya, “The Land Of The Foreign Padishah: India In Ottoman Reality And Imagination”, **Princeton University (Basılmamış Doktora Tezi)**, Princeton 2012.
- QUATAERT, Donald, **Ottoman Manufacturing in the Age of the Industrial Revolution**, Cambridge 2002.
- QURESHI, M. Naeem, “Moplahlar”, **DİA XXX**, İstanbul 2005, s. 279-280.
- RALLİ, Augustus, **Christians At Mecca**, Londra 1909.

- RASHID, Abdur, "Ottoman-Mughul Relations During The Seventeenth Century", **VI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri (20-26 Ekim 1963)**, TTK Yay., Ankara 2011, s.533-545.
- RAZAK, P.P. Abdul, "From Communitas To The Structure Of Islam: The Mappilas Of Malabar", **Proceedings of the Indian History Congress Vol. 68**, Part One (2007), s. 895-911.
- ROSS, Sir E. Denison, "The Portuguese in India", **The Cambridge History of India - British India 1497-1858-**, V, ed. H. H. Dodwell, London 1929.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, "Bir Tüccar Kervanı", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 9, 1968, s. 63-69.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, "XV. Yüzyıl Sonunda Hindistan'da Osmanlı Tâcileri", **Osmanlı III**, Ed. G. Eren, Yenin Türkiye Yay., s. 77-80.
- SAPAN, Süheyl, "Osmanlı Döneminde Hicaz'ın İdari ve Mali Yapısı İlgili Bazı Mülahazalar 1840-1916", **Altıncı Uluslararası Orta Doğu Semineri Bildiriler**, Ed. M. Öztürk-E. Çakar, Elazığ 2016, s. 323-344.
- SARICAOĞLU, Fikret, **Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)**, Tarih ve Tabiat Vakfı Yay., İstanbul 2001.
- SARIYILDIZ, Gülden, **Hicaz Karantina Teşkilatı (1865-1914)**, TTK Yay., Ankara 1996.
- SCHULZE, Reinhard, "Richard Burton Mekke'de", çev. N. Gemici, **İstem**, Yıl: 12, Sayı: 24, 2014, s. 223-239.
- SEVİNÇ, Tahir, "Nadir Şah'ın 1738-1739 Hindistan Seferi ve Sonuçları", **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık 2011, S. 24, s.13-35.
- SHAHED, Babak, "Dürre-i Nadiri'ye Göre Nadir Şah Ve Dönemi- Tercüme Ve Değerlendirme-", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Ankara 2016.
- SHUKLA, Ram Lakhan, **Britain, India and the Turkish Empire 1853-1882**, New Delhi 1973.
- SIRMA, İhsan Süreyya, "19. Yüzyıl Osmanlı Siyasetinde Büyük Rol Oynayan Tarikatlara Dair Bir Vesika". **İÜED Tarih Dergisi**, S. 31. İstanbul 1978, s. 183-198.

- SİDDİQİ, İ. H., “Hindistan Müslüman Sultanlıkları ile Osmanlılar Arasında Kültürel ve Diplomatik İlişkiler”, çev. A. Özcan, Haz. Abdülkadir Özcan, **XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler**, İstanbul 1997, s.115-121.
- SOYSAL, İsmail, **Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diploması Münasebetleri (1789-1802)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987.
- STEİN, Burton, **Hindistan Tarihi**, çev. Müfit Günay, İnkılâb Kitabevi Yayınları, İstanbul 2015.
- SÜSLÜ, Azmi, “Osmanlı-Fransız Diplomatik İlişkileri, 1798-1807”, **Belleten**, C. XLVII, Sayı. 185, 1983, sf. 259-279.
- ŞAHİN, Reyhan, “Edirne Gümrüklerine Göre XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Edirne’de Ticari Hayat”, **Trakya Üniversitesi Basılmamış (Yüksek Lisans Tezi)**, Edirne 2006.
- ŞAHİN, Soner, “Üsküdar’da III. Ahmet Dönemine Ait Dört Çeşme Ve Osmanlı Mimarisinde Nadir Görülen Bir Kemer Tipi Üzerine”, **Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VII**, I, İstanbul 2014, s. 676-692.
- ŞANCI, Fuat, “Hatay İlinde Türk Mimarisi I”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi)**, Ankara 2006.
- ŞENEL, Şennur, “19. Yüzyılda İngiltere’nin Basra Bölgesindeki Faaliyetleri”, **Akademik Bakış**, Cilt 9 Sayı 18 Yaz 2016, s. 195.
- TABAK, Faruk, **Solan Akdeniz 1550-1870 Coğrafi-Tarihsel Bir Yaklaşım**, çev. N. Elhüseyni, YKY yay., İstanbul 2009.
- TABAKOĞLU, Ahmet, “Osmanlı Klasik Dönemi İstanbul’unda Dış Ticaret”, **Osmanlı İstanbulu I**, Ed. E. Emecen-E. S. Gürkan, İstanbul 2014, s. 325-354.
- TAN, Seda, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Hindistan Ticaretine Bir Örnek: At İhracatı”, **Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi (MJH)**, IV, 2014, s. 239-247.
- TANMAN, M.B., “Hindîler Tekkesi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c.1, İstanbul 1988, s.67-69.
- TAŞAĞIL, Ahmet, “Haydar Ali Han”, **DİA**, XVII, İstanbul 1998, s. 25-26.
- TAŞKIN, Caner, “15. ve 20. Yüzyıllar Arası Bursa Tekkelerinin Mekân ve Cephe Kurgusu”, **Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Edirne 2017

- TEKİN, Sami, “Ali Bey Seyahatnamesine Göre XIX. Yüzyılın Başlarında Akdeniz ve Çevresi”, **İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Malatya 2014.
- TEZCAN Hülye-DELİBAŞ Selma, **The Topkapı Saray Museum Costumes, Embroideries and other Textiles**, Boston 1986.
- TİMUR, Mufiburahman, “Gazneli Devletinden Babürlüler Devletine Kadar Bölgede Kurulan Hanedanlıklar (1206-1526)”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Konya 2012.
- TUCHSCHERER, Michel, “XVI. Yüzyıl Sonlarından XVIII. Yüzyıl Sonlarına Kadar Kızıldeniz’de Osmanlı Donanması’”, **Başlangıcından XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar Türk Denizcilik Tarihi I**, çev. Z. Arıkan, Ed. İ. Bostan-S. Özbaran, İstanbul 2009, s. 214-223.
- TURAN, Şerafettin, “Levant”, **DİA**, XXVII, Ankara 2003, s. 145-147.
- TÜRKAL, Nazire Karaçay, Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca.1106 / 1654-7 Şubat 1695), **Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi)**, İstanbul 2012.
- UÇAROL, Rifat, **Siyasi Tarih (1789-2001)**, İstanbul 2008.
- ULUERLER, Sıtkı, “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasî İlişkileri (1774-1848)”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi)**, Elazığ 2009.
- UNAT, Faik Reşit, **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri**, Yay. Haz. B. Sıtkı Baykal, TTK Yay., Ankara 1987.
- USLU, Recep, “Cihan Begüm”, **DİA**, s. 534-535.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “Elfevaid-ül Muadde Li Nizam-i Hükûmet-i Bender-i Cidde”, **Belleten**, 101 (Ocak 1962), s. 151-162.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Mekke-i Mükەرreme Emirleri**, TTK Yay., Ankara 2013.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi IV/2**, TTK Yay., Ankara 2011.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi IV/1**, TTK yay., Ankara 1998.
- ÜÇOK, Bahriye, “Hindistan'da Bopal Devleti'nde Bir Naibe ve 3 Kadın Hükümdar”, **TTK Tebliğler VII (1972). 1**, s. 446-450.

- ÜÇÖK, Bahriye, **İslam Devletlerinde Türk Naibeler ve Kadın Hükümdarlar**, Kültür Bakanlığı yay. Ankara 1993.
- ÜNYAY AÇIKGÖZ, Fatma, “Osmanlılar İle Hindistan Sultanlıkları Arasındaki Diplomatik İlişkiler ve Hediyeleşme (XV.-XVII. Yüzyıllar)”, **Ulakbilge**, 2018, VI/31, s. 1681-1686.
- VAROL, Ahmet, “XVIII. Ve XIX. Yüzyılda Osmanlı-Babür Münasebetleri”, **İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Malatya 1998.
- VURAL, Suat, “Hindistan’da İngiliz Yönetimi”, **İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi)**, Malatya 2006.
- WİBULSİLP, Pimmanus, “ ‘I am Nawab of Arcot’ Reconsidering the Political History of the Late Eighteenth Century Kingdom of Arcot Through the Eye of Nawab Muhammad Ali Wallajah (r.1749-1795)”, **University Leiden (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Leiden 2012.
- WOOD, Alfred C., *Levant Kumpanyası Tarihi*, çev. Çiğdem Erkal İpek, Doğu Batı Yay., Ankara 2013.
- YALÇINKAYA, Alaaddin, “ III. Selim ve II. Mahmud Dönemleri Arası Osmanlı Dış Politikası”, **Türkler XII**, ed. Hasan Celal Güzel, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 635.
- YALÇINKAYA, Sinan, “Ekber Şah Döneminde Hindistan’da Dini Hayat”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Ankara 2008.
- YAŞAR, Ahmet, “İstanbul Hanları: 18. Yüzyıl Sonu ve 19. Yüzyıl başı”, **Osmanlı İstanbulu I**, Ed. E. Emecen-E. S. Gürkan, İstanbul 2014, s. 511-524.
- YAŞAYANLAR, İsmail, “Hicaz Yolunda Kolera: Rusya Müslümanlarının Kullandığı Karadeniz Yolu ve Koleranın Yayılımına Etkisi”, **Avrasya İncelemeleri Dergisi**, IV/2 (2015), s. 178-203.
- YAVUZ, Hulûsi, “XVI. Asır İslam Dünyasında Osmanlı Portekiz Mücadelesinin Sebepleri”, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi**, S. 3, İstanbul 1985, s. 49-60.

- YAZICI, Orhan-Sami Tekin, “Pedro Teixeira’in Seyahatnamesine Göre XVII. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Devleti’nin Güney Vilayetleri”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, X/49, Nisan 2017, s. 161-173.
- YAZICI, Orhan, “Ahmed Şah Abdalî ve Millî Afgan Devleti’nin Kuruluşu (1747-1772)”, **İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi)**, Malatya 2003.
- YAZICI, Tahsin - İpşirli Mehmet, “Ferrâş”, **DİA, XII**, İstanbul 1995, s. 408-409.
- YILMAZ, Serap, “İranlı Ermeni Bir Tüccarın Terekesi ve Ticari Etkinliği Üzerine Düşünceler”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, VII/1, 1992, s. 191-215.
- YILMAZ, Serap, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Doğu ile Ekonomik ilişkileri: XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı-Hint Ticareti İle İlgili Bir Araştırma Fransız Arşivlerinden I”, **Belleten**, LVI/215, 1992, s. 31-71.
- YILMAZ, Serap, “XVIII. Yüzyıl Tekstil Dünyasından: Hindistan ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Pamuk-İpek Karışımı Kumaşları Fransız Arşivlerinden II”, **Belleten**, LVI, 215, 1992, s. 775-810.
- YİĞİT, Ahmet, “Osmanlı Devleti’nin Payas ve Birecik Limanları Üzerinden Bağdat’a Askerî Malzeme Nakline Dair Ayıntab Şer’iyye Sicillerinden Bazı Belgeler”, **ICANAS**, 38, 2007, s. 3397-3418.
- YORGANCIOĞLU, Salim, **Üsküdar Dergâhları**, İstanbul 2004.
- YORULMAZ, Şerife, “Levant Şirketi’nden İzmir’e: İngiliz Tüccar Kolonisi”, **Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu I**, (İzmir ve Doğu Akdeniz), İzmir 2009, s. 254-282.
- YUVALI, Abdulkadir, “Yakındoğu Tarihi Üzerindeki Moğol Tesirleri (XIII. Y. Y.)”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C. 1, 1988, s. 63-74.
- YÜCER, Hür Mahmud, “19. Asırda Anadolu’da Tasavvuf”, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi)**, İstanbul 2001.
- ZARCONÉ, Thierry, “(Aksaray) Hindîler Tekkesi”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c.4, İstanbul 1994, s.74.
- ZARCONÉ, Thierry, “(Üsküdar) Hindîler Tekkesi”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, c.4, İstanbul 1994, s.74-75.
- ZARCONÉ, Thierry, **Kudüs’teki Orta Asyalı ve Hintli Sufi Hacılar**, çev. Berna Akkıyal, İstanbul 2012.

ZİA-UD-DİN, Muhammad-Sadia Barrech, “Mughal - Ottoman Relations, 1526–1556”,
Journal of Asian Civilizations, Vol. XXXII, No. 1, July 2009, s. 136-144.

5. İnternet Adresleri

<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/manisa/kulturenvanteri/hndstan-medresesi>,

(Erişim Tarihi 14.09.2019)

<http://www.indiancontents.com/2017/09/arakkal-dynasty.html> (Erişim Tarihi, 20.10.2019)

Ortaylı, İlber, Hind seyahatnamesi, <http://www.milliyet.com.tr/hind-seyahatnamesi/ilber-ortayli/pazar/yazardetay/03.02.2013/1663852>.

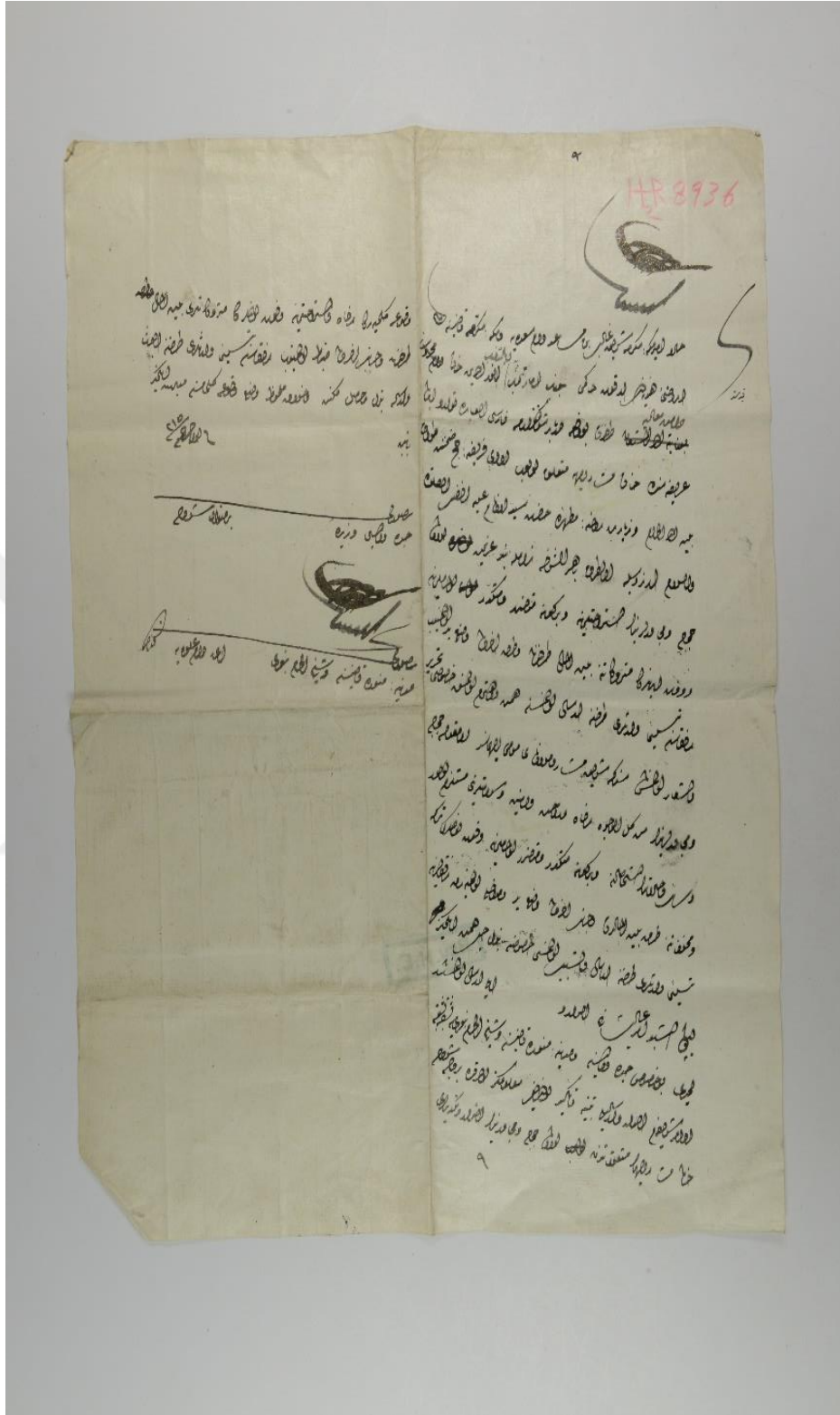
Uslu, Recep, “Hint ve Türk Müziği Etkileşimi”, <https://www.sabahulkesi.com/2014/04/01/t%C3%BCrk-islam-edebiyat%C4%B1nda-hindistan/> (17.09.2019)

Yorulmaz, Bülent, “Türk-İslam Edebiyatında Hindistan”, <https://www.sabahulkesi.com/2014/04/01/t%C3%BCrk-islam-edebiyat%C4%B1nda-hindistan/>

بسم الله الرحمن الرحيم

[illegible]

192

Belge 2; Arkot Hâkimi'nin Tebaası olan Hacıların Korunmasına ve Mekke'de Vefat Edenlerin Terekelerinin Gönderilmesine Dair (BOA, C.HR., 179/8936.)

مقام عیالی حضرتنا هم بیک سکرپور ای برستی قشربه اولیک و توتور بری تاغیه حوضا طوقه لومعبر استا نوید نام تاجا پدتر کا ولفدیر
تقیر قنانه برقطه عصافک ترجمه

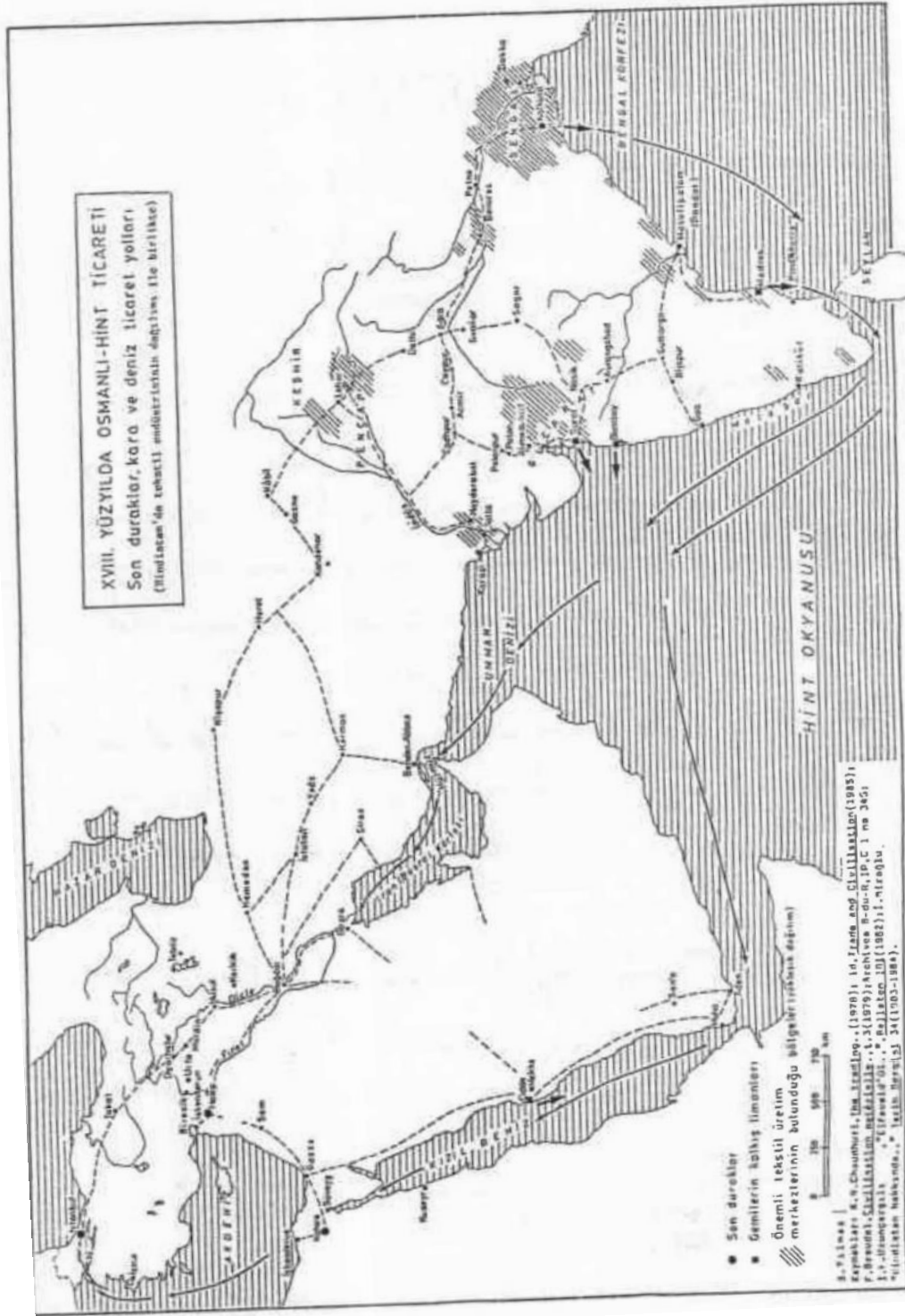
استا عیدم مقیم خارده نیرم محردامضا طوقه لومعبر استا نوید ایله شرکای قشربه نام قودانک ماری استا سحر اکیب ولیمی برقطه طوقه قشربه برونه
طوقه قشربه دیر و سازمعه هند محموله اخذ استا اول قشربه و تحفه قدر طوقه قشربه قشربه دیر و سماره استا سحر دیر غیره
کلای ایدوکی حکای سحر حضرتنا هیدیه عرض و افاده مجسمه ایدر اکر ملل ملوک عنقه جای اوله رعایه وصول قشربه اقتضای دیر
بردیای ایلک دفعه اوله کلوب مملکتی مذکورته نیرم بودجه برنج طریقه خارده کتار ایدر کیر بلک بوا ایلک دفعه ایچیه استا لوطیه ده عملی سحر
معاف ولیمی رکارد استا محردامضا ایلک غرضیه عایره دیرم شواصول محاسبه سحر سلطنتیه نیک نیایه و افکا عالیه سحر
اولیقه نیایه اصول مذکور نیک استا سحر حقن سحر طریقه ایلک غرضیه عایره دیرم شواصول محاسبه سحر سلطنتیه نیک نیایه و افکا عالیه سحر
بیرجیفی محردامضا تاجا پدتر ایدر و افکا محردامضا ایلک حکای علا حضرتنا هیدیه منعالی اوله شوغاب عید حضرتنا هیدیه سحر
بون قشربه خیالیه استا اقیوب بلک برافتا ایچیه نیایه استا حام ایلک طریقه اولایح ساعتی مکارم عایه جناب حضرتنا هیدیه سحر
وایه دارنت و عودیه بویله جفر به استا هدر

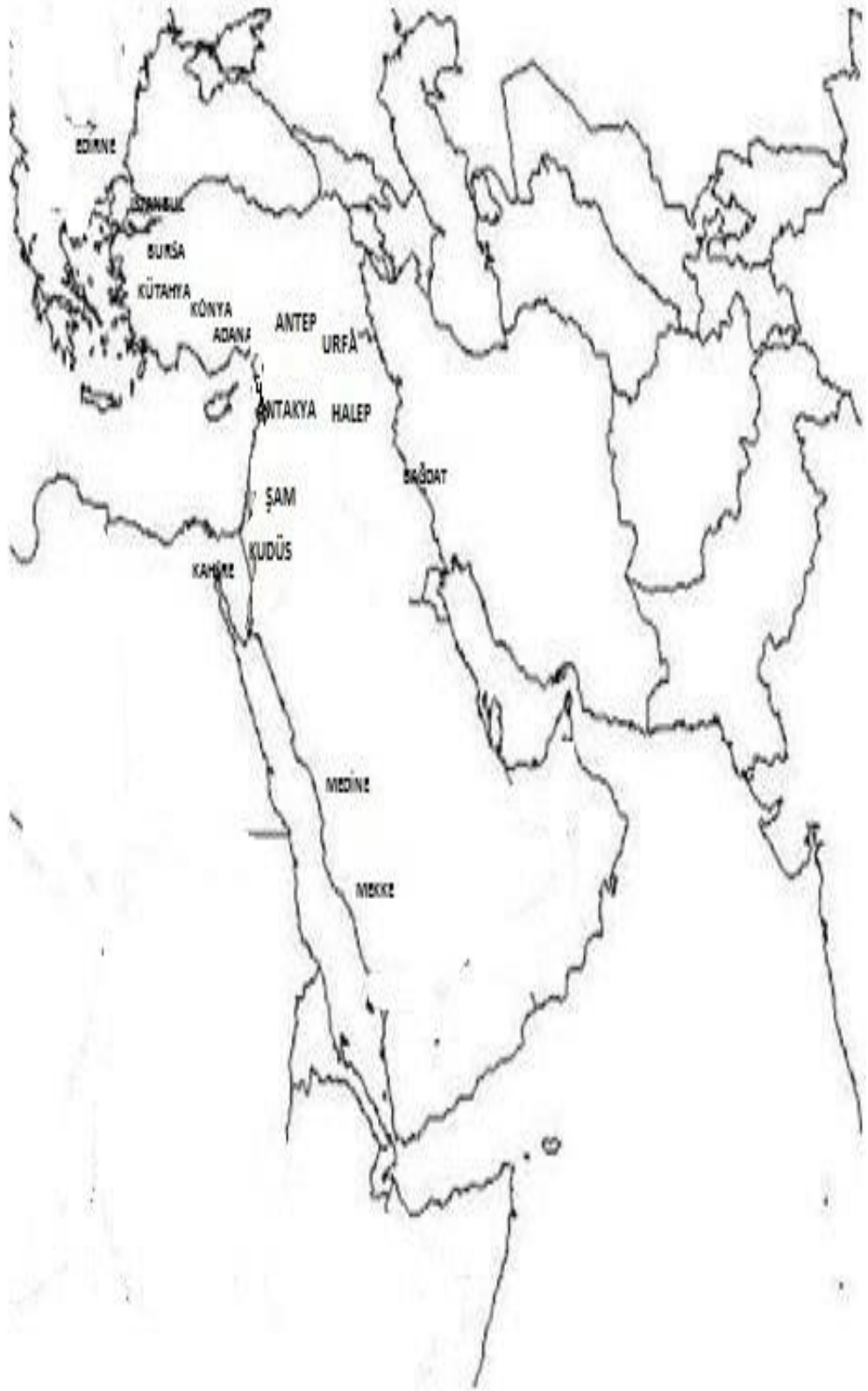
OSMANLI ARŞIVI		
MVL		
244	56	

MVL.00244.00056.001

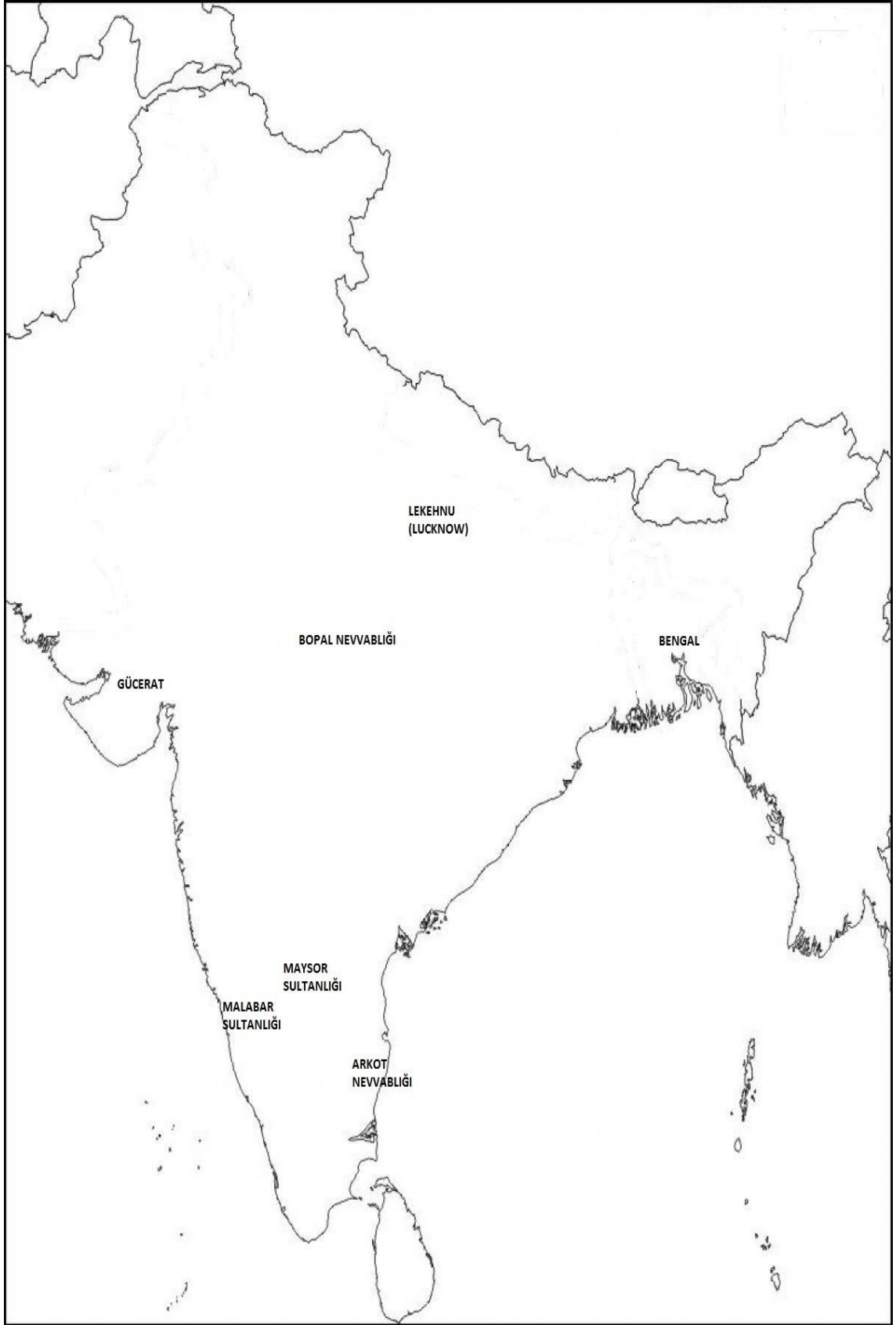
Belge 3; İlk Defa İstanbul'a Hindistan'dan gemi geldiğine dair (BOA, MVL..
244/56, 29 Muharrem 1268/24 Kasım 1851)

Harita 1; XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Hindistan Ticaret Güzergâhı ve Son Duraklar
 (Serap Yılmaz, "Hint Ticareti", s. 71.)

Harita 2; Hindîler Tekkesi'nin Osmanlı Coğrafyasında Dağılımı

Harita 3; Osmanlı Devleti ile İrtibat Kuran Hindistan Sultanlıkları